

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**Erken Cumhuriyet Matbuatında
Devlet Kapitalizmi: Devlet
Matbaası(1926-1939)**

Doktora Tezi

Melek Yalvaç

Ocak 2026

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**Erken Cumhuriyet Matbuatında
Devlet Kapitalizmi: Devlet
Matbaası(1926-1939)**

Doktora Tezi

Melek Yalvaç

Danışman

Prof. Dr. Güneş Işıksel

Ocak 2026

TEZ JÜRİSİ ONAYI

Melek Yalvaç tarafından hazırlanan "Erken Cumhuriyet Matbuatında Devlet Kapitalizmi: Devlet Matbaası (1926-1939)" başlıklı bu Doktora Tezi, Tarih Anabilim Dalı'nda hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Güneş Işıksel
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Prof. Dr. Recep Karacakaya
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Prof. Dr. Niyazi Çiçek
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Ramazan Erhan Güllü
İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Erhan Berat Fındıklı
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 05/Ocak/2026

BEYANLAR

Yazım ve Kaynak Gösterme Kılavuzu Beyanı

Danışmanlığımda yazılan bu tezin Chicago yazım ve kaynak gösterme kılavuzunda belirtilen kurallara uygun olarak yapılandırıldığı ve bu kılavuzun dipnotlu kaynak gösterme standartlarının bu tezde tutarlı olarak uygulandığı tarafımdan incelenerek teyit edilmiştir.

İmza

Prof. Dr. Güneş Işıksel

Etik İlkeler Sadakat Beyanı

Hazırladığım bu tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

İmza

Melek Yalvaç

ÖZET

Erken Cumhuriyet Matbuatında Devlet Kapitalizmi: Devlet Matbaası (1926-1939)

Yalvaç, Melek

Doktora Tezi, Tarih Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Güneş Işıksel

Ocak 2026

Bu tez, Erken Cumhuriyet Türkiye’inde matbuat tarihini, temel dinamiğinin yalnızca ideolojik bir modernleşme projesi değil, devlet kapitalizmiyle iç içe geçmiş özgül bir matbuat rejimi olduğunu ileri sürerek yeniden yorumlamaktadır. Osmanlı’dan devralınan “matbuat kapitalizmi” mirasının 1920’lerin sonlarından itibaren, devletin kültürel ekonomiyi yönlendiren başlıca aktör hâline geldiği merkezi bir sistem olarak nasıl yeniden şekillendirildiğini göstermektedir. Bu çerçevede, özgül kurum olarak Devlet Matbaası, devletin kültürel müdahalesinin, idari düzenlemesinin ve üretiminin kesişim noktası olarak öne çıkmaktadır. Kurumsal tarih yaklaşımı, arşivsel mali verilerin yakın okuması ile birleştirilerek, bireysel aktörlüğü – Emin Barın gibi isimler üzerinden örneklenen – matbuat sektöründeki yapısal dönüşüme bağlamaktadır. Tez, özellikle Devlet Matbaası’nın döner sermaye modeli, okul kitapları tekel uygulaması, özel sektörle kurduğu dengeli ilişki ve yarı-özerk bir kamu işletmesi olarak dönüşen statüsünü analiz etmektedir. Bu dinamikler, devletin stratejik bir kültürel-ekonomik alanda hem üretici hem de düzenleyici aktör olarak konumlandığını ortaya koymaktadır. Böylece çalışma, Türkiye matbuat tarihi literatüründe önemli bir boşluğu doldurmakta ve Osmanlı’dan Cumhuriyet’e matbuatın yeniden yapılandırılmasını anlamak için devlet kapitalizmi ve matbuat rejimi kavramlarını merkezi bir analitik çerçeve olarak sunmaktadır. Nihai olarak tez, Erken Cumhuriyet kültür politikasına ilişkin ekonomik mantık ve kurumsal temelleri görünür kılmakta ve modern Türkiye’de kültür, ekonomi ve devlet gücü arasındaki ilişkileri bütüncül biçimde analiz etmek için yeni bir disiplinlerarası yaklaşım önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Devlet Matbaası, Devlet Kapitalizmi, Matbuat Rejimi, Kültürel Ekonomi, Erken Cumhuriyet Türkiye’si.

ABSTRACT

State Capitalism in Early Republican Print Regime: State Printing
House (Devlet Matbaası) (1926–1939)

Yalvaç, Melek

Ph. D. Thesis, Department of History

Supervisor: Prof. Dr. Güneş Işıksel

January 2026

This dissertation reinterprets the print history of Early Republican Turkey by arguing that its central dynamic was a *state-capitalist print regime*, rather than a merely ideological modernization project. It demonstrates how the Ottoman legacy of “print capitalism” was reshaped after the late 1920s into a highly centralized system in which the state became the principal actor guiding the cultural economy. Within this framework, *Devlet Matbaası* (State Printing House)—kept in its original Turkish designation for specificity—emerges as the key institutional locus where the mechanisms of state intervention, regulation, and production converged. By combining *institutional history* with close analysis of archival financial data, the study links individual agency—illustrated through figures such as Emin Barın—to the broader structural transformation of the print sector. The dissertation analyzes in particular the State Printing House’s revolving-fund model, its *textbook monopoly*, its managed equilibrium with the private sector, and its evolving status as a semi-autonomous public enterprise. These dynamics reveal how the state positioned itself simultaneously as producer and regulator within a strategically significant *cultural economy*. In doing so, the dissertation fills a major gap in Turkish print historiography and establishes *state capitalism* and *print regime* as essential analytical frameworks for understanding the reconfiguration of print from the Ottoman Empire to the Turkish Republic. Ultimately, the study offers a renewed interpretation of Early Republican cultural policy by clarifying its economic logic and institutional foundations, and by proposing a more integrated approach to the relationship between culture, economy, and state power in modern Turkey.

Key words: State Capitalism, Print Regime, Devlet Matbaası (State Printing House), Cultural Economy, Early Republican Turkey.

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasının arka planında, İstanbul'un daha çok basın ve yayın ile özdeşleşen Cağaloğlu semtinin mekânsal ve kültürel dönüşümünü konu alan yüksek lisans tez çalışmam yer alıyor. Söz konusu çalışmada, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e uzanan süreçte Cağaloğlu'nun bürokrasi ile özdeşleşen siyasi kimliğinden matbuatla özdeşleşen kültürel kimliğine dönüş hikayesini; semtte yer alan bürokratik kurumlar, matbaalar, kitapçılar, kıraathaneler üzerinden incelemiştım. Yüksek lisans çalışmasında kültürel üretimin mekânsal boyutuna odaklanan bu yaklaşımı doktora tezinde farklı bir ölçek ve düzlemde sürdürmeye karar verdim.

Doktora yeterlik süreci bu çerçevede bir çalışma konusu üzerine düşünmekle geçti. Konuyu artık somutlaştırmam gereken dönemde İsmail Arda Odabaşı'nın *Osmanlı Matbuat Kapitalizmi ve Milliyetçilik (1913-1914)* isimli kitabı yayınlandı. Odabaşı, 1912–1913 yıllarında Osmanlı'da matbuat kapitalizminin milliyetçi yayınlar üzerinden nasıl şekillendiğini ele aldığı çalışmasında, yalnızca bu yayınların içeriklerine odaklanmıyor; reklam, promosyon, ilan ve polemik gibi içerik-dışı unsurları da analize dahil ederek Türkiye'deki matbuat tarihi literatürüne farklı bir perspektif sunuyordu. Matbuat tarihine ilişkin çalışmalarda sıklıkla karşılaşılan “kitap ve fikir merkezli” yaklaşımın ötesine geçen bu yöntem, benim zihnimdeki sorularla da örtüşüyordu. Çünkü ben hangi kitapların, hangi sebeplerle basıldığı kadar bunların hangi matbaalarda, hangi teknik ve ekonomik koşullarda, kimler tarafından, nasıl bir iş örgütlenmesi içinde basıldığını da merak ediyordum. Ayrıca matbaacılığın ve yayıncılığın bir taraflıyla ticari bir iş kolu olduğu gerçeğini unutmamız gerektiğini düşündüğümünden matbaalarda kitap, gazete ve dergi dışında basılan diğer matbu türlerinin de çalışılması gerektiği fikrindeydim.

Bu çerçevede tez konusuna hocamla birlikte karar verdiğimizde en başta niyetimiz Erken Cumhuriyet dönemine ilişkin karşılaştırmalı bir matbuat tarihi çalışması yapmaktır. İstanbul'dan özel bir matbaa, taşradan bir matbaa ve bir de devlet matbaası seçerek, üç farklı matbaa örneği üzerinden hem basılan eserleri hem de bu kurumların iç işleyişlerini incelemeyi planlamıştık. Böyle bir karşılaştırma sayesinde matbaanın yalnızca “ne bastığını” değil, aynı zamanda “nasıl bastığını” da ortaya koyabilecektik. Böylelikle matbaa çalışanlarının çalışma şartları, ücretler, kullanılan makineler, sermaye kaynakları, işletmelerin mali yapıları, üretim kapasiteleri ve matbaa ağlarının ekonomideki konumu gibi sorulara cevap arayacaktık. Ön araştırma safhasına geçtiğimizde bu planın uygulanabilir olmadığını fark ettik. Çünkü basılan eserleri kataloglardan ve bibliyografyalardan tespit etmek görece kolaydı; fakat matbaaların iç

işleyişine dair sağlıklı bilgiye ulaşmak oldukça güçlü. Özellikle özel ve taşra matbaalarına ilişkin arşiv malzemesi dağınık, sınırlı ve çoğu zaman da eksikti. Bu nedenle, karşılaştırmalı bir modelden vazgeçip araştırma alanını daraltmaya karar verdik ve kurumsal yapısı güçlü, arşiv malzemesi zengin, Erken Cumhuriyet kültür politikaları ve iktisadi dönüşümleriyle de doğrudan ilişki kurabilecek bir devlet matbaası seçmenin daha uygun olacağını düşündük. Sadece İstanbul'da Cumhuriyet'in ilk yıllarında faaliyet gösteren onu aşkın devlet matbaası olduğunu fark ettiğimizdeyse bir seçim daha yapmamız gerekti. Ön okumalar ve arşivlerden ulaştığımız belgelerden yola çıkarak en yoğun faaliyet gösteren ve dönem üzerinde en belirgin etkiye sahip matbaanın Devlet Matbaası olduğunu gördük ve onun üzerine çalışmaya karar verdik.

Devlet Matbaası üzerinde çalışmaya başladıkça, bu kurumun yalnızca bir matbaa olmadığını; Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanan ve genel olarak "devlet kapitalizmi" olarak ifade edilen iktisadi politikaların matbuat alanında yerleşmesinde önemli bir aktör olduğunu gördük. Dolayısıyla bu araştırma Devlet Matbaasının üretim süreçlerinden çok, Erken Cumhuriyet'in matbuat politikalarının idari, mali ve ideolojik çerçevesini anlamaya doğru evrildi. İşte tüm bu merakın, sınırlılıkların ve keşiflerin bir araya gelmesi sonucu elinizdeki tez, bu nihai noktaya geldi.

Öncelikle en büyük teşekkürüm bu tezin nihayete ermesinde payı büyük olan danışman hocama. Bu çalışmayı onun danışmanlığında yürütmek istediğimi söylediğim ilk andan itibaren gösterdiği nezaket, güven ve destek benim için çok kıymetli. Araştırmanın her aşamasında sorularıma, bulgularıma ve fikirlerime değer vererek ufuk açıcı yönlendirmelerde bulundu ve kavramsal çerçevenin şekillenmesine büyük katkı sağladı. İnişli çıkışlı duygu durumlarımın neden olduğu tembellik dönemlerine müsamaha göstererek anlayışla ve sabırla her seferinde beni teze dönmeye teşvik ettik. Kendisini tanıdığım günden bu yana her türlü desteği ve güveni için danışman hocam Prof. Dr. Güneş Işıksel'e içtenlikle teşekkür ederim.

Tezin yazmaya karar vermekte ve başlamakta en zorlandığım kısmında hızır gibi imdadıma yetişen Doç. Dr. Hüseyin Al'a ne kadar teşekkür etsem azdır. Matbaanın finansal bilançolarının analizi hususundaki büyük yardımları ve yol gösterici değerlendirmeleri, tezin dördüncü bölümünün şekillenmesinde belirleyici oldu. Hüseyin Hoca, sabırla ve titizlikle bu bölümün yazım sürecini takip ederek her aşamada yapıcı eleştirilerde bulundu ve çerçeveyi kurmamda büyük destek sağladı. Kendisine minnettarım. Tez izleme süreçlerinde ve savunma jürimde yer alan, eleştiri ve önerileriyle çalışmanın daha iyi bir noktaya gelmesinde katkılar sunan hocalarım Prof. Dr. Recep Karacakaya, Prof. Dr. Ramazan Erhan Güllü, Prof. Dr. Niyazi

Çiçek ve Doç. Dr. Erhan Berat Fındıklı'ya çok teşekkür ederim. Akademideki yolculuğumda yüksek lisanstan bu yana tanıdığım ve ne zaman kapısını çalsam beni hiç geri çevirmeyen, çalışmalarına elinden gelen her türlü desteği veren Dr. Şevket Kamil Akar'a ayrıca teşekkür ederim.

Tezin tamamlanması da konunun belirlenmesi gibi uzun bir zaman aldı. Bu süreçte konunun belirli noktalarında zaman zaman tıkanıp anlar oldu. Prof. Dr. İsmail Kara, Prof. Dr. Tuba Çavdar Karatepe, Dr. Ayşe Başaran, Dr. Mehmet Erken, Tuğba Örün Çınar, fikirleri ve önerileri ile bu problemleri alanları aşmamda yardımcı oldular. Müthiş bir kitabiyat bilgisine sahip olan Halil Solak, kaynaklarda matbaaya dair rastladığı bilgileri büyük bir cömertlik göstererek benimle paylaştı, araştırmama katkı sunacak kişiler ve kurumlarla iletişim kurmama yardımcı oldu. Dr. Erol Ortabağ grafiklerin hazırlanmasına yardımını esirgemedi. Ayşe Didem Taygur ve Fatma Elif Taygur Araç gidemediğim durumlarda Ankara'daki arşiv ve kütüphanelerde bulunan belgeleri alıp gönderme nezaketinde bulunmalarının yanı sıra her daim muhteşem dostluklarıyla yanımda oldular. Yunus Emre Yiğit Osmanlıca belgelerin okumakta zorlandığım kısımlarında yardımını esirgemedi. Her birine ayrı ayrı teşekkürlerimi sunuyorum.

Ulaşamadığım bazı mecmuaların Dergâh Yayınları'nın kütüphanesinde bulunması, araştırmam açısından büyük bir imkân sağladı. Bu kaynakları incelemek için kütüphanelerinden yararlanmama müsaade eden Dergâh Yayınları yönetimine özellikle teşekkür ederim. Ayrıca araştırmam sırasında kitapçılık ve matbaacılık dünyasına dair yönelttiğim sorulara içtenlikle cevap veren 1727 Kitabevi çalışanlarından Mehmet Hirtoğlu'na da teşekkür borçluyum. Onun açıklamaları, Cumhuriyet dönemindeki bir matbaanın, yayınevinin nasıl işlediğini bugünün pratiği üzerinden daha iyi tahayyül etmemi sağladı.

Bilkent Üniversitesi Kütüphanesi'nde yer alan Hasan Âli Yücel Koleksiyonu'ndaki araştırmalarım sırasında her türlü desteği sağlayan Koleksiyon Müdürü Hakan Arslan'a ve tüm Bilkent Kütüphanesi çalışanlarına; Millî Eğitim Bakanlığı Daire Başkanlarından Dr. Hikmet Azer'e, Millî Eğitim Bakanlığı Ferit Râgıp Tuncor Kütüphanesi ve personeline, İzmir Milli Kütüphane, Ankara Milli Kütüphane ve çalışanlarına sağladıkları imkân ve yardımlar için çok teşekkür ediyorum.

Altı yılı aşkın bir süreye yayılan bu tez çalışmasının ilk dönemlerinde, çalışma hayatının içinde değildim. Bu nedenle çeşitli kurum ve kuruluşların maddi desteklerinden yararlanma imkânı buldum. Lisansüstü eğitime verdikleri katkı ve sağladıkları burslar için Türkiye Millî Kültür Vakfı'na, İnsan ve Medeniyet Vakfı'na ve İstanbul Ticaret Odası'na teşekkürlerimi

sunuyorum. Araştırma süreci boyunca adeta ikinci adresim hâline gelen İSAM Kütüphanesi'ne ve Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ne, çalışanlarına ve yöneticilerine araştırmacılara sundukları huzurlu ve güvenli çalışma ortamları için müteşekkirim.

Bu tezin önemli bir bölümü aktif çalışma hayatının içindeyken yazıldı. Sosyal bilimler alanında akademik araştırmaları destekleme misyonuna sahip bir kurumda çalışıyor olmayı en büyük şanslarımdan biri olarak görüyorum. Dernek yöneticilerinden Dr. Fatma Ekinci, kimi zaman bir anne şefkatiyle, kimi zamansa bir akademisyen rehberliğinde bilgi ve yaklaşımıyla bu süreçte yanımda oldu. Turgay Bakırtaş, araştırmalarım için ihtiyaç duyduğum anlarda esneklik sağlayarak her zaman büyük bir anlayış ve müsamaha ile bu süreci daha sağlıklı yönetebilmemi mümkün kıldı. Her ikisine de destekleri için içtenlikle teşekkür ederim. Her zaman çalışmalarımı destekleyen ve huzurlu bir çalışma ortamı sağlayan Meridyen Destek Derneği'ne ve tüm yöneticilerine teşekkürlerimi arz ediyorum.

Bu çalışmanın ortaya çıkış sürecinde kıymetli dostlarımla desteğini anmadan geçmem mümkün değil. Nimet İpek'le, Üsküdar-Selimiye-Kuzguncuk hattında yaptığımız uzun yürüyüşler ve sohbetler, tezimin en zorlu dönemlerinde hem moral hem de motivasyon kaynağı oldu. Hem düşünsel hem de içsel tıkanıklık yaşadığım anlarda yapıcı fikirleri ve teşvik edici yaklaşımları ile Dr. Betül Kara, Mehmet İhsan Kara, Melike Yağmur Emir, Sena Fidan, Bedriye Uzuner, Hatice Polat sürecin en zor anlarını aşmama yardımcı oldular. Akademik yolculuğumun bu önemli aşamasında gösterdikleri sabır, destek ve yoldaşlık için kendilerine müteşekkirim.

Ve son olarak hayatım boyunca sevgileri, sabırları ve her koşulda hissettirdikleri destekleriyle daima yanımda olan aileme, bu tezi yazmak için onlarla geçirebileceğimiz zamanlardan çaldığım için özür dilemekle beraber en kalbi teşekkürlerimi sunuyorum.

İÇİNDEKİLER TABLOSU

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ.....	III
İÇİNDEKİLER TABLOSU	VII
TABLolar LİSTESİ	X
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ	XI
GRAFİKLER LİSTESİ	XII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XIII
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	25
DEVLET KAPİTALİZMİ VE MATBUAT REJİMİ GÜDÜMÜNDE ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ MATBUATI	25
1.1. Matbuat Kapitalizmin’den Devlet Kapitalizmi’ne Dönüşüm	25
1.2. Devlet Kapitalizmi Ekonomi Modeli ve Erken Cumhuriyet Dönemi Matbuat Alanı.....	27
1.3. Devlet Kapitalizminin Matbuat Alanına Etkisi	36
1.4. Matbuat Umum Müdürlüğü ve Matbuat Rejimi	40
1.5. Matbuatta Devlet Kapitalizminin Sonu	43
İKİNCİ BÖLÜM	47
DEVLET MATBAASININ KURULUŞU, İŞLEYİŞİ VE DÖNÜŞÜMÜ (1926-1939).....	47
2.1.MÜTEFERRİKADAN DEVLET MATBAASINA DÖNÜŞÜM	47
2.2.CUMHURİYET DÖNEMİNDE DEVLET MATBAASININ YENİDEN ORGANİZASYONU	49
2.2.1. Devlet Matbaasının Kuruluşu	49

2.2.2. Devlet Matbaasının İşleyişi	54
2.2.3. Bina ve Teçhizatı	59
2.2.4. Kadrosu.....	64
2.2.5. Devlet Matbaasının Müdürleri.....	68
1.1.4.1. Mahmud Zarifi Bey.....	70
1.1.4.2. Rükneddin Bey.....	71
1.1.4.3. Faik Sabri (Duran)	71
1.1.4.4. Hamdi Emin (Çap).....	76
1.1.4.5. Nail Tur	80
2.2.6. Devlet Matbaasının Dağıtım Ağı ve Satış Sistemi	81
1.1.5.1. Merkez ve Taşra Bayilikleri.....	82
1.1.5.2. Maarif Vekilliği Yayınevleri.....	89
2.3.DEVLET MATBAASINI MODERNLEŞTİRME ÇABALARI.....	94
2.3.1.Matbaacılık Akşam Mektebi	96
2.3.2.Avrupa ile Teknik ve Kültürel Temaslar	99
2.3.3.Avrupa'ya Matbaacılık Eğitimi İçin Gönderilen Öğrenciler.....	102
2.3.3.1.Ali Rıza Baskan	105
2.3.3.2.Ferit Apa	106
1.2.3.3. Mehmet Emin Barın.....	107
1.2.3.4. Sait Yada	109
1.2.3.5. Kamil Erçin	110
2.4.DEVLET MATBAASININ BASIM FAALİYETLERİ	112
2.5.DEVLET MATBAASININ İLGASI (1939).....	128
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	131
ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE DEVLETİN MATBUAT ALANINA ETKİSİ (MÜDAHALESİ) VE DEVLET MATBAASININ ROLÜ	131
3.1. ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE DEVLETİN MATBUAT ALANINA MÜDAHALESİ	131
3.2. HARF DEVRİMİ VE MATBUAT	135
3.2.1. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Alfabe Tartışmaları	135
3.2.2. Harf Devrimi'nin Ekonomik Etkileri	139
3.3.3. Harf Devrimi'nin Basım Sanayii Endüstrisine Etkileri	148
3.3. OKUL KİTAPLARININ BASIMI, DAĞITIMI VE SATIŞI MESELESİ	153
3.4. DEVLET-ÖZEL SEKTÖR REKABETİNİN YAYINCILIK ALANINA ETKİSİ	156
3.5. TEK KİTAP KANUNU (1933)	165
3.6. ÖZEL SEKTÖRÜN DEVLET KAPİTALİZMİNE KARŞI ÇARE ARAYIŞLARI.....	172

3.7. BİRİNCİ MAARİF ŞURASI (1939).....	179
3.8. BİRİNCİ TÜRK NEŞRİYAT KONGRESİ (1939)	185
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	191
DEVLET MATBAASININ FAALİYETLERİNİN FİNANSAL ANALİZİ.....	191
4.1. Genel Olarak İşletme Finansal Verileri.....	193
4.2. Devlet Matbaasının Finansal Tabloları	195
4.3. Devlet Matbaasının Bilanço Büyüklüğü	201
4.5. Devlet Matbaasının Varlıklar ve Alacakları.....	214
4.5.1. Nakit ve Nakit Benzeri	216
4.5.2. Demirbaşlar	218
4.5.3. Devlet Kitapları Sermayesi.....	219
4.5.4. Stoklar.....	221
4.5.5. Alacaklar.....	222
4.5.6. Diğer	227
4.6. Devlet Matbaasının Kârlılık Analizi	228
SONUÇ	238
KAYNAKÇA	245
EKLER	261

TABLÖLAR LİSTESİ

TABLO 1. DEVLET MATBAASI KADRO CETVELİ (1929).....	64
TABLO 2. DEVLET MATBAASI KADRO CETVELİ (1935).....	66
TABLO 3. DEVLET MATBAASI KADRO CETVELİ (1938).....	67
TABLO 4. DEVLET MATBAASI MÜDÜRLERİ (1925-1940).....	70
TABLO 5. DEVLET MATBAASININ İSTANBUL DIŞINDAKİ ŞEHİRLERDEKİ ŞUBELERİ	83
TABLO 6. VAKİT'İN İŞBİRLİĞİ İÇİNDE OLDUĞU TAŞRA BAYİLERİ	85
TABLO 7. HESAP TİPİ ÖZET İŞLETME BİLANÇOSU	194
TABLO 8. TİPİK İŞLETME KAR-ZARAR TABLOSU ÖZETİ	195
TABLO 9. DEVLET MATBAASINA AİT ÖRNEK BİLANÇO TABLOSU	198
TABLO 10. DEVLET MATBAASINA AİT ÖRNEK KAR VE ZARAR TABLOSU	200
TABLO 11. DEVLET MATBAASININ BİLANÇO BÜYÜKLÜĞÜ, 1930-1939 (TL)	202
TABLO 12. DEVLET MATBAASININ KAYNAK YAPISI, 1930-1939 (%).....	208
TABLO 13. DEVLET MATBAASININ VARLIKLAR VE ALACAKLARI.....	215
TABLO 14. NAKİT VE NAKİT BENZERİ KALEMLERİN ORANLARI	218
TABLO 15. DEVLET KİTAPLARI MÜTEDAVİL SERMAYESİNE BÜTÇE TAHSİSATLARI, 1926-1939 (TL)	221
TABLO 16. DEVLET MATBAASININ ALACAKLI OLDUĞU KURUM VE KURULUŞLAR, 1930-1938(LİRA)	224
TABLO 17. DEVLET MATBAASININ BORÇLU-ALACAKLILARI TOPLAMI (YIL/LİRA).....	226
TABLO 18. DEVLET MATBAASININ KÂR ZARAR TABLOLARI, 1930-1939 (TL)...	231
TABLO 19. DEVLET MATBAASININ 1926-1939 YILLARI KÂR-ZARAR DÖKÜMÜ	237

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

FOTOĞRAF 1. MATBAA-İ AMİRENİN YERİNİ GÖSTERİR HARİTA	60
FOTOĞRAF 2. DEVLET MATBAASI SATIŞ OFİSİ BİNASI	61
FOTOĞRAF 3. VAKİT SATIŞ YURDUNDA SATILACAK OKUL KİTAPLARI LİSTESİ	88
FOTOĞRAF 4. DEVLET MATBAASINDA BASILAN BROŞÜR (KAPAK FOTOĞRAFI)	121
FOTOĞRAF 5. LA TURQUIE KEMALİSTE, SAYI 1.	122
FOTOĞRAF 6. DEVLET MATBAASINDA BASILAN BİR TAPU SENEDİ ÖRNEĞİ .	126

GRAFİKLER LİSTESİ

GRAFİK 1. BİLANÇO GELİŞİMİ, 1930-1939 (TL).....	205
GRAFİK 2. KAYNAK YAPISININ GELİŞİMİ, 1930-1939 (%).....	212
GRAFİK 3. KAYNAKLARIN KULLANIM ALANLARINA GÖRE DAĞILIMI, (1930-1939) (%)	215
GRAFİK 4. FAALİYET VE FAALİYET DIŞI GELİR GİDER DENGESİ (1930-1939) (%)	234
GRAFİK 5. NET KAR/SERMAYE, 1930-1939 (%)	235

KISALTMALAR LİSTESİ

BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bk.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
CBA	: Cumhurbaşkanlığı Arşivi
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
KİT	: Kamu İktisadi Teşekkülü
MF.MKT	: Maarif Nezareti Mektubî Kalemi
MTA	: Maden Teknik ve Arama
SEKA	: Türkiye Selüloz ve Kağıt Fabrikaları
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C	: Türkiye Cumhuriyeti
ZC	: Zabıt Ceridesi

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan Savaşları ile Rumeli topraklarının elinden çıktığı günlerde Bolu'da, Hafız Mehmet Efendi'nin son devrin en ünlü hattat ve mücellitlerinden biri olacak olan oğlu Mehmet Emin [Barın] dünyaya gelmişti. İlkokul ve ortaokulu Bolu'da okuyan bu genç adam 1932'de İstanbul Erkek Öğretmen Okulu'ndan mezun olup 1933'te Bolu'nun Berk köyüne öğretmen olarak atandı. Aynı yıl Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Resim-İş bölümüne kaydoldu ve 1936 yılında buradan mezun oldu. Mezun olduğu sene Maarif Vekâletinin açtığı sınavı kazanarak diğer iki arkadaşı Ferit Apa ve Sait Yada'yla birlikte matbaacılık ve ciltçilik tahsili için Almanya'ya gitti. Barın, Almanya'ya, döndüğünde Devlet Matbaasının cilt bölümünde memur olarak çalışacağı taahhüdüyle gitmişti ve nitekim 1943'te ihtisasını tamamlayıp yurda döndüğünde adı artık Maarif Basımevi olan Devlet Matbaasının cilt bölümünde teknik şef olarak çalışmaya başlamıştır.

Emin Barın'ın yazı ve cilt sanatındaki kişisel yolculuğu, Cumhuriyet yönetiminin matbuatta modernleşme çabalarıyla iç içe ilerlemiştir. Hattat Kamil Akdik'ten aldığı hüsn-i hat eğitimiyle Ebruzen Necmeddin Okyay'dan öğrendiği Osmanlı cilt sanatının inceliklerini modern grafik tasarım anlayışıyla birleştiren Barın, Alfabe Devrimi'nin ardından Latin harfleriyle oluşturduğu özgün tipografik kompozisyonlarla dönemin estetik ufkunu genişletmiştir. Klasik celî divanî ve kûfî yazı anlayışını modern tasarımlarla buluşturan çalışmalarıyla yalnızca sanat çevrelerinde değil, devletin yayımladığı kitap ve afişlerde de iz bırakmıştır. Bugün hâlâ varlığını sürdüren, Türkiye'de seri cilt üretiminin ilk özel atölyesi olan Barın Cilt ve Yazı Atelyesi'nin temelleri de bu birikimin üzerine inşa edilmiştir.

Emin Barın yalnızca bir sanatçı değildir. Cumhuriyet'in, Türkiye'nin yeniden inşasında ihtiyaç duyduğu alanlarda nitelikli uzman yetiştirme projesinin somut bir temsilcisidir. Barın, devlet kapitalizmi çerçevesinde yapılandırılan matbuat alanında görev alan bir matbuat memuru olarak bu yeni düzenin hem taşıyıcısı hem de üreticisidir. Almanya'daki ihtisas eğitimi sonrasında çalışma yükümlülüğü olan Devlet Matbaasına dönen Barın ve arkadaşları, onlardan önce yine aynı yükümlülüklerle Avrupa'ya giden Ali Rıza Baskan, Hamdi Emin Çap gibi yetenekli gençler, Cumhuriyet'in modernleşme ve ulus inşa sürecinde aktif rol aldılar. Bu süreçte memur olarak bulundukları Devlet Matbaası

yalnızca istihdam eden bir kurum değil; yetenekli gençlerin teknik donanımlarını ve estetik birikimlerini matbuat politikalarını yönlendirmek ve uygulamak için kullanan merkezi bir devlet aktörü olarak konumlandı.

Bu açıdan bakıldığında Barın'ın kişisel yaşam öyküsü, Erken Cumhuriyet'in matbuat sahasında kurduğu idari, mali ve ideolojik düzenin mikro düzeydeki bir yansımasıdır. Dahası, Cumhuriyet'in devlet eliyle bir 'kültürel burjuvazi' yaratma projesinin de somut bir örneğini teşkil eder: Devletin bursuyla yetişen, onun kurumunda teknik ve estetik sermaye biriktiren bu figür, nihayetinde bu birikimi Barın Cilt ve Yazı Atölyesi gibi prestijli ve uzun ömürlü bir özel girişime dönüştürerek yeni rejimin hem memuru hem de özel sermayedarı haline gelmiştir.

Bu tez, işte bu mikro-makro bağlantıdan hareketle, Devlet Matbaasını yalnızca kurumsal bir yapı olarak değil, aynı zamanda Barın gibi bireysel aktörlerin devlet tahayyülü ve pratikleri içinde biçimlendiği bir sahne olarak okumakta; böylece devlet kapitalizminin matbuat alanındaki kurumsal inşasını ve toplumsal yerleşimini çözümlemeyi amaçlamaktadır.

Konu ve Kapsam

Literatür araştırmamız neticesinde mevcut Osmanlı ve Erken Cumhuriyet matbuat tarihi yazınının, temel olarak iki eksen etrafında şekillendiği görülmüştür: Metin-merkezli (kitap, gazete, dergi gibi türlerin içerik analizi) ve fikir/kışı-merkezli yaklaşımlar. Bu odak, alanın sınırlarını belirlerken önemli bir kör nokta da yaratmıştır. Birincisi, efemera ve gri yayın gibi “arada kalan” matbu türler çoğunlukla ihmal edilmiştir. İkincisi ve bu çalışma için daha belirleyici olanı ise, matbuatın maddi üretim süreçlerinin, yani matbaanın kurumsal, iktisadi ve teknik tarihinin, üç yüzyıllık bir birikime rağmen yeterince ele alınmamış olmasıdır. Basım işinin gerçekleştiği bu temel kurum, genellikle şeffaf bir arka plan veya basit bir teknik araç olarak varsayılmakta; oysa kendi dinamikleri, örgütlenmesi ve ekonomi-politiği ile başlı başına bir inceleme nesnesi olmayı hak etmektedir.

Bu ihmalin arkasında yatan temel nedenlerden biri doğrudan metodolojik bir zorluktur: Matbaalara ait birincil kurumsal arşivlerin büyük ölçüde mevcut olmaması veya erişime kapalı kalması. Araştırmacılar, dolayısıyla, matbaaların teknik kapasitesi, fiziki durumu ve örgütsel yapısına dair verileri çoğunlukla gazete, dergi veya hatırat gibi dolaylı ve dağınık kaynaklardan derlemek zorunda kalmaktadır. Bu kaynaklar zaman zaman değerli ipuçları sunsa da geniş bir zaman diliminde faaliyet gösteren bir matbaanın tutarlı

bir kurumsal tarihini yazmaya yetecek sistematik ve zengin bir veri bütünü oluşturamamaktadır. Daha da önemlisi, bu arşivsel eksiklik Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi matbaacılık ve yayıncılık sektörünün ekonomi-politiğini anlamının önünde büyük bir engel teşkil etmektedir. Basım, satış, dağıtım, maliyet ve reklam gibi sektörün ticari boyutunu ortaya koyacak birincil kaynakların neredeyse yok denecek kadar az olması, iktisadi analizleri ve dolayısıyla yayıncılık alanının bütüncül şekilde kavranmasını büyük ölçüde imkânsız kılmaktadır.

Bu çalışma, tespit edilen bu teorik ve arşivsel boşluğu, kurum tarihi merkezli bir yaklaşımla doldurmayı hedeflemektedir. Ulaşılabilen kaynaklar ışığında, Devlet Matbaasının kurumsal, teknik ve iktisadi unsurlarını bütüncül bir çerçevede ele alarak, Erken Cumhuriyet dönemi matbaacılık ve yayıncılık alanını yeniden okumayı amaçlar. Bu doğrultuda, odak noktasını İstanbul’da faaliyet gösteren resmî matbaaların en kritik aktörlerinden biri olan Devlet Matbaası ve onun 1926–1939 yılları arasındaki kurumsal dönüşüm süreci oluşturmaktadır.

Devlet Matbaası, 1864’ten itibaren Matbaa-i Amire adını alan Müteferrika Matbaasının, 1926 yılında, idari ve iktisadi olarak Devlet Matbaası (Devlet Basımevi) adıyla yeniden örgütlenmiş hâlidir. Osmanlı dönemi matbuat tarihi çalışmaları içerisinde Müteferrika Matbaasından itibaren kurumun tarihine dair zengin bir literatür oluşmasına rağmen, matbaanın Cumhuriyet dönemindeki serencamını müstakil ve bütüncül biçimde ele alan çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Bu çalışma, dolayısıyla, 1920’lerden itibaren Milli Matbaa, Matbaa-i Milli, Devlet Matbaası, Devlet Basımevi gibi isimlerle anılan, asırlık kurum Matbaa-i Amirenin Cumhuriyet dönemindeki devamı niteliğinde olan “Devlet Matbaası” ile ilgili literatürdeki ilk çalışmalardan biri olacaktır.

1926 yılında mütedavil sermaye ile işletilmeye başlanan Devlet Matbaası, okullarda okutulacak ders kitaplarının, ilim ve kültür hayatını canlandıracak ilmi ve mesleki neşriyatın ve resmi kurumlarının ihtiyacı olan matbu evrakın basımından sorumlu, kâr amacı gütmeyen, kamu yararını önceleyen bir devlet matbaası olarak 1939 yılına kadar matbuat alanında güçlü bir aktör olarak var olmuştur. 1939 yılında, 3558 sayılı kanunla Matbaa, “Yalnız okul kitaplar ile talim ve terbiyeye ve millî kültür için lüzumlu görülen yayınlara ait diğer baskı işlerini yapmak ve bu matbaaya ait olup halen meri bulunan

kanunlara göre idare edilmek üzere “Maarif Matbaası¹” adını alarak Maarif Vekaleti emrinde faaliyetine devam etmiştir. Bu değişiklik, Maarif Basımevi adıyla kitap basım işini sürdüren matbaanın 1939–1940 itibarıyla tamamen farklı bir statü ve yayın politikasına kavuştuğunu göstermektedir. Tezin zamansal sınırlarının belirlenmesinde temel ölçüt de bu kurumsal ayrımdır. Zira, 1939’a kadar yarı özel bir matbaa gibi faaliyet gösteren Devlet Matbaası, bu tarihten sonra yalnızca Maarif Vekâletine hizmet veren bir kuruma dönüştüğünden devletin “resmî matbaası” niteliğini kaybetmiştir. Bu nedenle tezin zamansal kapsamı 1926–1939 yıllarıyla sınırlandırılmıştır.

Bu çalışmanın birden fazla amacı vardır. Bunların ilki, daha önce doğrudan hiçbir akademik çalışmanın nesnesi olmamış Devlet Matbaasının kurumsal yapısını eyleyicileri/aktörleri bağlamına odaklanarak ortaya çıkarmaktır. Çalışmanın bir diğer amacı ise matbaanın işleyişini ve Erken Cumhuriyet’in yayıncılık politikaları içindeki konumunu ortaya koymaktır. Maarif Vekâleti çatısı altında faaliyetlerini sürdüren Devlet Matbaasının, Erken Cumhuriyet döneminde matbaacılık/yayıncılık alanında üstlendiği başat fonksiyonu da inceleyen bu tez, 1926’dan itibaren özellikle okul kitaplarının basım ve satış işini tekeline almasının ardındaki nedenleri sorgulamakta ve bu durumun Cumhuriyet dönemi matbuat sektörüne ne gibi sonuçları olduğu sorusuna cevap bulmaya çalışmaktadır.

Bunun yanı sıra bu çalışma, Devlet Matbaasının Erken Cumhuriyet dönemindeki rolüne ilişkin mevcut literatürde yer alan yorum ve değerlendirmeleri reddetmeden, daha önce ele alınmamış veya fark edilmeyen bazı sistemsel ve iç içe geçen faktörleri incelemektedir. Söz konusu faktörler, esas itibarıyla, 1920’lerin sonunda ekonomik alanda benimsenen devletçilik ilkesi çerçevesinde uygulanan “devlet kapitalizmi” politikaları ile matbuat alanında devlet müdahalesinin ideolojik ve kültürel ayağını temsil eden “matbuat rejimi”dir. Bu çalışmada Devlet Matbaası, başat olarak, Erken Cumhuriyet döneminde matbuat alanında devlet kapitalizminin kurumsallaşmasının ve yerleşmesinin somut bir örneği olarak ele alınmaktadır. Aynı zamanda, bu dönem devlet kapitalizminin incelenmesi için örnek bir vaka olarak da değerlendirilmiştir. Tezimizin temel iddiası, Cumhuriyet rejiminin 1920’lerin sonundan II. Dünya Savaşı’nın sona ermesine kadar uyguladığı ekonomi politikasının, yani devlet kapitalizminin, matbuat alanında tüm iktisadi ve idari düzenlemeleriyle Devlet Matbaası aracılığıyla uygulandığıdır. Bu nedenle, 1926–1939

¹ “Devlete Aid Matbaaların Birleştirilmesi Hakkında Kanun,” *Resmî Gazete*, 18 Kanunusani (Ocak)1939, Sayı 4114.

yılları arasında matbuat sahasında cereyan eden birçok gelişme, bu çerçevede değerlendirilmiştir. Söz konusu gelişmeler arasında, 1926'da okul kitaplarının bir bölümünün basım ve dağıtımını devletin yapmasını öngören kanunun kabulü, Harf Devrimi, 1931 Matbuat Kanunu, 1933 Tek Kitap Kanunu, Birinci Neşriyat Kongresi ve Birinci Maarif Şurası gibi gelişmeler; devlet kapitalizminin matbuat alanındaki kurumsallaşma ve yerleşme sürecine etkileri bağlamında ele alınmıştır.

1926 yılından itibaren kadem kadem ilerleyerek devletin, okul kitaplarının basımı ve dağıtımını işini tekeline alması özel matbaalarla doğrudan bir rekabet ortamı doğurmuştur. Bu süreçte özel sektör tamamen dışlanmamış ancak önceki dönemlerde doğrudan bu eyleycileri bırakılan bu alan, 1930'lardan itibaren önemli ölçüde devlet tarafından doldurulmaya başlamıştır. İlerleyen süreçte kamu-özel ayrımı gittikçe flulaşmış; 1933 yılında çıkarılan kamuoyunda Tek Kitap adıyla bilenen kanunun kabulüyle tekelleşme süreci tamamlanmış ve devlet okul kitapları piyasasının en güçlü aktörü olmuştur.

Devlet adına piyasaya iş yapan Devlet Matbaası bu dönemde yalnızca “üretici” konumunda bir matbaa değil, aynı zamanda merkezi idarenin matbuat sahasındaki piyasayı düzenleyici ve yönlendirici bir aktördür. Bu doğrultuda tez, Devlet Matbaasının 1926 yılından itibaren okul kitaplarının basım ve satışını tekeline alma sürecinin ardındaki nedenleri yalnızca ideolojik gerekçelerle değil; bunların yanı sıra, belki onlardan daha önemli olan, “devlet kapitalizmi” ve “matbuat rejimi” gibi konjonktürel, sistemik ve ekonomi-politik bağlamlarla birlikte ele almayı amaçlamaktadır.

Bu dönemde matbuat alanında devlet kapitalizminin yerleşmesinde ve kurumsallaşmasında, Devlet Matbaasının yanı sıra iki ana aktör daha öne çıkmaktadır: Maarif Vekâleti ve Matbuat Umum Müdürlüğü. Her iki kurum da karar alma yetkisine sahip devlet organlarıdır. Devlet Matbaası ise Vekâlet çatısı altında faaliyette bulunan bir döner sermaye işletmesidir. Devlet Matbaasının işleyişi, iktisadi yapısı ve matbaacılık-yayıncılık sektöründeki rolü, aynı dönemde devlet kapitalizmi uygulamaları çerçevesinde faaliyet gösteren Sümerbank, Etibank, Tekel, SEKA ve Toprak Mahsulleri Ofisi gibi kuruluşlarla önemli benzerlikler göstermektedir. Bu nedenle çalışma, Devlet Matbaasını odağına alırken, diğer iki kurumun rollerine sınırlı ölçüde değinmektedir.

Devlet Matbaası, kitap başta olmak üzere mecmua, yıllık, albüm, fotoğraf, kanun, yönetmelik, talimatname, şehir rehberi, poliçe, koçan, hurufat, klişe gibi çok geniş bir alanda basım ve imalat faaliyetinde bulunan büyük bir işletmedir. Bu çalışmada matbaanın

basım-yayın faaliyetlerine genel bir bakışla yetinilmiştir. Çünkü çalışmadaki amacımız nihayetinde matbaanın bastığı ürünlerin kendisi değildir. Matbaada basılan yayınların niteliği ve niceliği, bu yayınların eğitim, kültür, düşünce tarihimizdeki yeri ve etkileri gibi sorular araştırma sorumuzun dışındadır. Biz bu çalışmada Devlet Matbaasının hem bir devlet kurumu hem de iktisadi bir işletme olarak Erken Cumhuriyet dönemi matbuatında devlet kapitalizminin yerleşmesinde ve kurumsallaşmasındaki nasıl rol oynadığı sorusuna cevap vermeye çalışacağız.

Erken Cumhuriyet'te matbuat alanındaki devlet kapitalizmi anlayışı doğrultusunda matbu üretim, yalnızca teknik bir süreci değil, aynı zamanda basım-yayın faaliyetlerinin merkeziyetçi bir modelle yeniden örgütlenmesini ifade etmektedir. Bu noktadan hareketle tezin bir diğer teorik düzlemi büyük ölçüde M. Sinan Niyazioğlu'nun 1928-1938 yılları arasında Türkiye'de uygulanan "matbuat rejimi" üzerine ortaya koyduğu analizlere referansla oluşturulmuştur. Niyazioğlu'na göre İstanbul'daki Devlet Matbaasının teknik altyapısı, 1934'te Ankara'da modernize edilen Matbuat Umum Müdürlüğü aracılığıyla yüksek tirajlı devlet yayıncılığına dönüştürülmüş; böylece millî matbuat endüstrileştirilerek, devletin ekonomik ve kültürel alanlardaki yönlendirici rolü pekiştirilmiştir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Devlet Matbaası, 1934'ten itibaren Cumhuriyet'in matbuat politikalarının uygulanmasından sorumlu Matbuat Umum Müdürlüğüne teknik alt yapı sağlayan bir kurum olarak da karşımıza çıkmaktadır.² Niyazioğlu'nun Türkiye'de uygulanan matbuat rejimi üzerine tespitlerinden yola çıkarak söz konusu politikaların matbuatta devlet kapitalizminin yerleşmesine nasıl ve ne şekilde hizmet ettiği açıklanmaya çalışılacaktır.

Sınırlılıklar

"Milli Eğitim Bakanı Beyefendi, acaba feryadımı duyar mısınız? Şayet duyarsanız lütfen biraz ilgilenir misiniz? Ben kimseye suç yüklemiyorum. Bir matbaacılık müzesi kuralım. Osman Hamdi Bey'i beklemeyelim. Bu şeref de size nasip olsun. Bu iş için BAS-MEN sizlerin yanındadır."³

Bu sözler çocuk denilecek yaşta Devlet Matbaasında klişeci olarak çalışmaya başlayan ve 1980'lerde Milli Eğitim Basımevinden emekli olan Mustafa Arsever'e aittir.

² M. Sinan Niyazioğlu, *Alfabe ve Matbuat: Türkiye'de Harf Devrimi ve Matbuat Rejimi 1928-1939* (Ankara: VEKAM, 2021), 17-18.

³ Mustafa Arsever, "Türk Matbaacılık Müzesi," *Börekli Sohbet*, (1983): 1.

Arsever, 21 Ağustos 1983'te Basın Mensupları Derneğinin(BAS-MEN) çıkardığı *Börekli Sohbet* isimli dergide Devlet Matbaasında çalıştığı döneme dair hatıralarını aktarır. Matbaada çalıştığı dönemde Müteferrika Matbaasında basılan kitapların, *Takvîm-i Vekâyî* koleksiyonlarının, cilt cilt el yazması kitapların kapıları kilitli odalarda küflenmeye bırakıldığından dert yanan Arsever, bir matbaacılık müzesi kurularak bu eserlerin, matbaa alet ve edevatlarının müzede sergilenmesi gerektiği fikrindedir. Arsever'in tarif ettiği manzara Türkiye'de araştırmacıların çok sık karşılaştığı, bizzat şahit olunmasa bile kulaktan kulağa aktarılan gerçeklik payı yadsınamaz bir anlatıdır.

Bu örnekten de anlaşılacağı üzere Türkiye'de herhangi bir kurumun tarihini yazmak oldukça meşakkatli bir iş. Güçlü bir arşiv geleneğine sahip Osmanlı dönemi için bu konu daha kolay incelenebilir olsa da bilhassa Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal eden ve yeni dönemde adı, yönetim ve idari yapısı, hukuki statüsü değişikliğe uğrayan bazı köklü kurumların tarihini yazmak çok daha zordur. Bunun başlıca nedenleri arasında pek çok kurumun yok olan, kaybolan, yanan ya da araştırmacılara açılmayan arşivlerinin yanı sıra ilgili kurumların kurumsal yapılarındaki değişimler, dönemler arasında yaşanan kopuşlar sayılabilir. Tüm bu problemler kurumların tarihsel süreçteki seyirlerini takip etmeyi güçleştirmektedir. Kurumların, kurumsal yapılarıyla ilgi en temel bilgilerin dahi parçalar halinde, özel ya da resmi kurum ve kişi arşivlerinde dağınık bir halde oluşu da araştırmacıların işini bir hayli güçleştirmektedir.

Bu durumun en somut örneklerinden biri Devlet Matbaası'dır. Osmanlı dönemindeki Matbaa-i Âmirenin devamı niteliğinde olan ve Cumhuriyet döneminde Millî Matbaa, Matbaa-i Millî, Devlet Matbaası, Devlet Basımevi gibi isimler altında kırk yıla yakın bir zaman diliminde İstanbul'da faaliyette bulunan matbaa, idari örgütlenmesi başta olmak üzere teknik altyapısı, üretim ilişkileri ve finansal işleyişi bakımından önemli dönüşümler geçirmiştir. Ancak Devlet Matbaasına ilişkin kurumsal bir arşivin dertli toplu bir şekilde bulunmaması, kuruma dair bilgi ve belgelerin büyük ölçüde dağınık olması ya da önemli bir kısmının araştırmacıların erişimine kapalı olması kurumun tarihine dair sistematik bir çalışma yapılmasını büyük ölçüde güçleştirmektedir. Zira araştırmacı önce kurumun işleyişini anlamak ve mevcut belgeler üzerinden yapısal bir rekonstitüsyon yapmak zorundadır. Bu teknik süreç, sosyal bilimsel analiz ve sorunsal üretimini ikinci plana itmekte ve araştırmacı için önemli bir zaman kaybına yol açmaktadır.

Bir diğerk sorun ise matbaanın işlem ve işlevlerinin ilk bakışta tayin edilemiyor olmasıdır. Devlet Matbaası Erken Cumhuriyet döneminde matbaacılık faaliyeti yürüten büyük bir devlet işletmesidir. Bu nedenle ilk olarak 1926-1939 yılları arasında Matbaada basılan eserlerin listesini oluşturmak için çok geniş bir alanda katalog taraması yapılmıştır. Ardından tespit edilen tüm matbu ürünlerin bir listesi hazırlanmıştır. Hazırlanan listede ilgili dönem aralığında yalnızca Devlet Matbaası ya da Devlet Basımevi adıyla basılan matbu ürünlere yer verilmiştir. Araştırmamız sırasında 1940 yılı sonrasına dair hazırlanan kataloglarda “Devlet Matbaası” künyesini taşıyan yayınlara da rastlanmıştır. Ancak bu yayınların Devlet Matbaasında değil, 1939’da Genel Kurmay, Harita Umum Müdürlüğü, Deniz Matbaası, Büyük Millet Meclisi, Darphane ve Damga Matbaaları dışında kalan tüm devlet kurumlarına ait matbaaları birleştirilmesi ile kurulan ve adı sonraları Başvekâlet Devlet Matbaası olan matbaada basıldığı fark edilerek listeye dahil edilmemiştir.

Yaptığımız çalışmada 1926-1940 yılları arasında, bibliyografik çalışmalara Devlet Matbaası ya da Devlet Basımevi adıyla kaydedilen 2.300 kadar matbu rn tespit edilmiştir. Zamansal sınırı 1920’lere çektiğimizde ise bu sayı 3.300’e kadar ulaşmaktadır. Bu rakamlar ilgili dönem için oldukça yüksek rakamlardır ve bu kadar yüksek olması kafa karıştırıcıdır. Nitekim sayının bu denli fazla olmasının nedeni hem yayınların birden fazla yıllarda baskı yapması ve bunların her yıl kaydedilmesi hem de matbaalarda basımı yapılan kitap, dergi, harita gibi standart yayınların dışında pek çok farklı türde matbu ürünün bu bibliyografyalara kaydedilmiş olmasıdır.

Listenin hazırlanmasının ardından matbaada basılan bu ürünleri türlerine göre tasnif etmek istediğimizde kitap ve süreli yayın dışında kalan birçok yayının nasıl tasnif edileceği problemiyle karşılaştık. Çünkü mevcut literatürde var olan bu tür matbu ürünler için kullanılan kavramların, aslında tam olarak o türü yansıtmadığını gördük. Örneğin çeşitli kurum ve kuruluşların i yazışmalarında ve işlerinde kullandığı, sicil defteri, kayıt defteri gibi matbu ürünleri “matbu evrak” kategorisine alabilecekken belli dönemlerde, dar bir evre için basılan kanun, bülten, yönetmelik, talimatname, rapor, eğitim müfredatı program çizelgeleri gibi yayınları matbu evrak olarak değerlendirmenin doğru olmayacağı kanaatine vardık.

Hazırladığımız listelerde yer alan yayınları hangi ölçütlere göre sınıflandıracadığımız konusunda net bir ereve oluşturamayınca, bu alandaki mevcut çalışmalara başvurma

gereği duyduk. Bu tür yayınların türe göre ve fonksiyonel tasnifi üzerine yapılan literatür taramasında özellikle iki çalışmanın öne çıktığını gördük. Bunlardan ilki, Niyazi Çiçek'in "Kamu yönetiminde üretilen belgelerin form özelliklerinin incelenmesi ve arşivcilik açısından değerlendirilmesi"⁴ başlıklı doktora tezidir. Çiçek çalışmasında, Cumhuriyet döneminde kamu bürokrasisinde üretilen belgelerin form özelliklerini arşivcilik açısından değerlendirmekte; form özellikleri, üretim süreçleri, içerik yapıları ve diplomatik nitelikleri üzerinden sistematik bir belge türleri sınıflandırması geliştirmeyi amaçlamaktadır. Çiçek, bizim bu çalışmada sınıflandırmakta zorlandığımız matbu ürünleri "belge türleri" üst başlığı altında mevzuat türü belgeler, yetki belgeleri, tutanak ve rapor türü belgeler, anlaşma türü belgeler, mali konulu belgeler, yayınlamalar, yazışmalar, defterler şeklinde dokuz alt başlıkta tasnif edip incelemiştir.

Bu konudaki bir diğer çalışma ise Mehmet Erken'in doktora tez çalışmasıdır. Mehmet Erken çalışmasının bir bölümünü 19. yüzyılda Osmanlı'da matbaanın gelişimi ile "matbu evrak"ın yaygınlaşması arasındaki karşılıklı ilişkiye ayırmış; bu çerçevede matbu evrak basımının Osmanlı matbaacılığında tarihsel olarak ortaya çıkışını ele almıştır. Erken, aynı zamanda matbu evrakla ne kastettiğini, matbaalarda basılan matbu evrak örnekleri üzerinden açıklamıştır. Erken'e göre Osmanlı'da matbaa, Takvimhânenin kuruluşuna kadar esas olarak kitap ve harita gibi standart yayınların basımı için kullanılırken; Takvimhânenin faaliyete geçmesiyle birlikte devletin artan bürokratik ihtiyaçlarına paralel olarak çeşitli türde matbu evrak basımına yönelmiştir. Matbu evrak üretiminin giderek çeşitlenmesi ve hacminin artması, matbaanın kurumsal olarak yeniden yapılandırılmasını zorunlu kılmıştır ve 1864'te Matbaa-i Amire kurulmuştur. Matbaa-i Amire Nizamnamesinde matbaanın vazifeleri, "Takvim-i Vekâyin basılması, devlet ilanlarının (kanunlar, nizamnameler) basılması, hazine ve mahkemelerin senet, sicil, kaime vs. evraklarının basılması, matbaanın imkanları miktarınca ilmin yaygınlığını artırmaya yönelik kitapların basılması ve matbaanın işlerini aksatmayacak şekilde dışarıdan talep üzerine kitapların basılması" şeklinde belirtilmiştir. Bu doğrultuda Mehmet Erken, bilet, kâğıt para, antetli kâğıt, cetveli defter, ilan, sigara kâğıdı, arzuhal kâğıdı ve ürün ambalajı gibi matbu olarak çoğaltılan tüm evrak türlerini, başka bir ifadeyle günümüzde "efemera" olarak sınıflandırılan bütün basılı ürünleri matbu evrak olarak değerlendirmektedir.⁵

⁴ Niyazi Çiçek, "Kamu Yönetiminde Üretilen Belgelerin Form Özelliklerinin İncelenmesi ve Arşivcilik Açısından Değerlendirilmesi" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2003).

⁵ Mehmet Erken, "Geç Osmanlı Döneminde Matbaa ve Kitap Yayıncılığı (1857-1888)" (Doktora Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2023), 18. ; Mehmet Erken'e göre 19. yüzyılın ikinci yarısında artan

1867 tarihi Matbaa-i Amire Nizamnamesinde matbu evrak ile ne kastedildiği açık olmakla birlikte Devlet Matbaasının kuruluş kanunu ve bilançolarında da devlet kurumlarının matbu basım işleri içi bazen “matbu evrak”, bazen de “resmi evrak” kavramlarının kullanıldığını görülmektedir. Fakat yine de kütüphanecilik, arşivcilik, bilgi ve belge yönetimi disiplini çerçevesinde “matbu evrak” kavramı söz konusu materyalleri tam olarak karşılamamaktadır. Örneğin içerisinde 1928 yılında ilk mekteplerde okutulacak derslerin yer aldığı “ilk mektepler müfredat programı” Maarif Vekaleti tarafından Devlet Matbaasında basılmış ve yalnızca okullara, matbaalara ve kitapçılara ücretsiz bir şekilde dağıtılmıştır. Bu haliyle değerlendirildiğinde bu yayınlar literatürde “gri literatür” ya da “gri yayın” diye tanımlanan sınıfa daha yakın durmaktadır.

Gri literatür ya da diğer bir adıyla gri yayın⁶, resmî yayımlardan bağımsız olarak üretilen; yayınevi piyasasının dışında dolaşıma giren ve bu nedenle geleneksel bibliyografik veri tabanlarında izlenmesi veya saptanması güç olan basılı ya da elektronik belgelere denir.⁷ Örneğin resmî yazılar, genelge gibi idari belgeler, teknik ve bilimsel raporlar, istatistik belgeleri, bültenler, yasal mevzuat belgeleri, araştırma raporları, broşür, katalog, kılavuzlar, notlar, iç yazışmalar gri yayınlara dahil olan matbulardır.⁸ Bu belgeler genellikle az sayıda basılır, dar bir kullanıcı kitlesi için üretilir ve resmi kataloglarda da yer

matbaa sayısı, basılan kitapların ve yayınevlerinin çoğalmasıyla açıklanamayacak ölçüde yüksektir. Eğitimdeki gelişmeler okuryazarlığı artırmış olsa da bu artış yüzü aşkın özel matbaanın ortaya çıkışını tek başına açıklamamaktadır. Bu durum, matbu evrak üretiminin matbaaların ekonomik sürdürülebilirliğinde ve teknik kapasitesinin genişlemesinde merkezi bir yer tuttuğunu göstermektedir. Böylece matbu evrak basımı hem idari mekanizmanın işleyişinde hem de matbaacılık sektörünün kurumsallaşmasında kritik bir işlev üstlenmiş; Osmanlı yayıncılık tarihinin kitap odaklı dar çerçevesini aşarak matbaanın çok yönlü kullanımını görünür kılmaktadır. Erken, Geç Osmanlı Döneminde Matbaa,” 17-22.

⁶ Fransa Standardizasyon Kurumu (AFNOR)’nun, gri literatür tanımı şöyledir: "Daktiloyle yazılmış ya da basılmış, sınırlı bir kitleye yönelik olarak hazırlanmış, ticari yayın ve dağıtım kanallarının dışında kalan ve bibliyografik kontrol mekanizmalarının dışında yer alan belge." 1997’de Lüksemburg’da toplanan 3. Uluslararası Gri Literatür Kongresi’nde (GL 97) ise gri literatür şöyle tanımlanmıştır: “Devlet, akademi, ticaret ve sanayi alanlarında her seviyede üretilen; basılı veya elektronik formatta olan; ancak ticari yayınevleri tarafından kontrol edilmeyen belgeler.” Aslında gri literatür kavramı yeni bir kavram değildir. Bu tür belgeler her zaman var olmuştur ancak onlara duyulan ilgi çok yakın tarihlidir. 1970’li yıllar, gri literatürün “keşif” dönemi olarak kabul edilir. 1990’lı yıllarda ise, içerdiği stratejik bilgiler sayesinde küresel rekabet ortamında bu tür belgeelrin önemi giderek artmıştır. Semra Halima, “La littérature grise: face méconnue de la documentation scientifique” (1re partie). *Documentation et bibliothèques*, s. 53 (2007) 4: 205–210. Türkçe’de gri yayın ya da gri literatür üzerine yapılmış ayrıntılı çalışmalar için bk. Jala Baysal, *Kütüphanecilik Alanında Yeni Kavramlar Araçlar Yöntemler*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi,1985).; Dida Bayır, *Gri Yayınlar:Tanımlama, Sağlama, Bibliyografik Sunuş ve İşlemler*, (İstanbul :Türk Kütüphaneciler Derneği, 1995).; Aynur Ertunç, "Kütüphaneciliğimizin Güncel Sorunları," *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, s. 33,(1984), 1:11-14.; Hatice Kübra Bahşıoğlu, “Türkiye’deki Bilgi Merkezlerinde Gri Yayınların Sağlanması Üzerine Bir İnceleme,” (Doktora Tezi,Hacettepe Üniversitesi, 2000).

⁷ <https://www.lib.sfu.ca/help/research-assistance/format-type/grey-literature> (Erişim Tarihi: 10.09.2025)

⁸Gri Literatüre dahil edilen materyallerin listesi için bk.

<https://www.greynet.org/greysourceindex/documenttypes.html> (Erişim Tarihi:10.09.2025)

almaz. Bu nedenle bu belgelere erişim de oldukça zordur.⁹ Fakat yukarıda verdiğimiz örnekte olduğu gibi Cumhuriyet döneminde Devlet Matbaasında basılan birçok kamu kurumuna ait talimatname, yönetmelik, kurum broşürü, kılavuz, rapor Basma yazı Derleme Müdürlüğü tarafından hazırlanan ve bazı sayıları Devlet Matbaasında basılan Türkiye Bibliyografyalarına alınmıştır.¹⁰ Bu nedenle biz bu çalışmada matbaanın bastığı söz konusu türdeki ürünleri ifade etmeye yarayan en yakın kavram olduğundan “matbu evrak” ya da “...belge” yerine “gri yayın” kavramını kullanmayı tercih ettik. Bu çalışma, her ne kadar bu tür yayınların ayrıntılı bir içerik çözümlemesini hedeflemese de Devlet Matbaasının basım çıktılarının analizi bağlamında “gri yayın” kavramını Erken Cumhuriyet matbuatına uyarlayarak literatüre özgün bir kategorizasyon önermektedir. Talimatname, yönetmelik, rapor, kanun gibi matbu ürünleri tek bir analitik başlık altında toplamak, matbaanın ekonomik ve idarî işlevlerinin matbuat rejimi içindeki konumunu daha görünür kılan bir yan-katkı (by-product) üretmiştir.

Matbaanın kurumsal arşivinin olmaması, matbaada basılan yayınlara ait bir kataloğun bulunmaması, var olan kayıtların bibliyografyalarda ve çeşitli kütüphane kataloglarında dağınık bir halde olması, ortak bir standart kayıt sisteminin olmaması, yayın sayısının oldukça yüksek olması ve bu denli yüksek sayıdaki yayının tek tek tespit edilmesine rağmen her birinin iç ve dış kapaklarının görülmesinin mümkün olmaması gibi nedenlerin yanı sıra Devlet Matbaasının ne bastığı sorusu doğrudan bu çalışmanın temel araştırma sorularından biri olmadığı için hazırladığımız listeyi çalışmamıza koymadık. Dolayısıyla Devlet Matbaasında basılan yayınların sayısı, türleri, içerikleri bu tezin çalışma sınırlarının dışındadır. Bu nedenle Matbaanın basım faaliyetlerine ilişkin niceliksel ve niteliksel analizlere tez boyunca sınırlı oranda yer verilmiştir. Ne ki, sınırlı da olsa, bu değerlendirmeler Erken Cumhuriyet dönemi yayıncılık ve matbaacılık alanında Devlet

⁹ Halima, “La littérature grise”.

¹⁰ Cumhuriyet dönemi bibliyografya çalışmaları için yeni Türk harflerinin kabulünden altı yıl sonra 21 Haziran 1934’te çıkarılan 2527 sayılı “Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu” nu milat olarak kabul etmek gerekir. Ama bunun öncesinde 1930’da Maarif Vekaleti tarafından “Bibliyografya” adıyla bir bülten yayınlanmaya başlamıştır. Devlet Matbaası’nda basılan bu bülten 1928-1932 yılları arasında 16 sayı çıkmıştır. Bu bültenlere 1933 yılında yayınlanan eserler de ilave edilerek “Türkiye Bibliyografyası: Türk Harflerinin Kabulünden Cumhuriyet’in 10. Yıldönümüne Kadar (1928-1933)” adıyla 1933 yılında Devlet Matbaası tarafından neşredilmiştir. Bu bibliyografya Cumhuriyet döneminde yayınlanan ilk kapsamlı bibliyografya olarak kabul edilebilir. Düzenli bir bibliyografyanın yayınlanmaya başlaması ise ancak 1934’te Basma Yazı ve Resimleri Derleme Müdürlüğü’nün kurulmasıyla olmuştur. 1934-1938 yılları arasında yılda iki kez, 1939-1943 arasında üç aylık periyotlarla yılda dört kez, 1944-1948 yıllarında her ay yayınlanan Türkiye Bibliyografyası 1949-1952 yıllarında yine yılda dört kez neşredilmiştir. 1950’lerden bu yana belirli periyotlarla yayınlamaya devam etmektedir. Server İskit, *Türkiye’de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış* (İstanbul: Devlet Basımevi, 1938), 410-411.; <https://www.millikutuphane.gov.tr/page/Yayinlarimiz> (Erişim Tarihi: 18.10. 2025)

Matbaasının kurumsal konumlanışını görünür kılmak açısından tamamlayıcı bir nitelik taşımaktadır. Buradaki temel amacımız matbaanın üretim hacmini veya bastığı eserlerin türsel çeşitliliğini kendi başına açıklamak değil, söz konusu üretim pratiklerini, devlet kapitalizmi çerçevesinde şekillenen kültürel ve ekonomik müdahale mekanizmaları ile ilişkilendirerek değerlendirmektir.

Çalışmanın bir diğer problem alanı, matbaacılık ve yayıncılık alanına ilişkin temel kavramların tanımlarının günümüzdeki kadar net ve belirgin olmamasıdır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan dönemde "matbaa", "basımevi", "yayınevi", "kitabevi" ve "kütüphane" "kitaphane" gibi tanımlayıcıların anlam alanları çoğu zaman birbiri ile örtüşmektedir ve bu kavramlar sıklıkla birbirlerinin yerine kullanılabilmektedir. Nitekim Osmanlı döneminde "matbaa" yalnızca basım faaliyetinin yürütüldüğü yeri değil, aynı zamanda bir yayınevini de ifade edebilmekte; "kütüphane" ya da "kitaphane" ise bugünkü anlamıyla kitap satışı yapan dükkânı ifade ettiği gibi bir matbaa ya da yayınevi işlevini de kapsayabilmektedir. Cumhuriyet döneminde kavramların tanımları görece daha belirginleşmiş olsa da özellikle hukuki metinlerde ve resmî düzenlemelerde "matbaa" ile "basımevi" nin aynı metin içerisinde dönüşümlü olarak kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Devlet Matbaası ile ilgili kanun metinlerinde, Meclis tutanaklarında, basılan eserlerde, kimi zaman Devlet Matbaası kimi zaman da Devlet Basımevi ismi kullanıldığı görülmektedir.¹¹ Bu dönemde bu tür bir ikili kullanım Harf Devrimi ile ilişkilidir. Devrim sonrası yalnızca alfabe değişmemiş, dilde de Türkçeleşme kararı alınmıştır. Bu doğrultuda kamu bürokrasinin yazışma dilinden kurum ve kuruluşların isimlerine varıncaya değin geniş bir alanda Türkçeleştirmeler yapılmıştır. İsimlerinde Arapça, Farsça ve Acemce kelimeler bulunan ya da doğrudan bu dillerde ismi olan kurumların dilleri Latin harfleriyle ve yeni Türkçe kelimeler ile tekrar belirlenmiştir.¹² Dolayısıyla bu dönemde Arapça "tab" (kitap basmak) kelimesinden gelen "Matbaa" yerine "Basımevi"nin tercih edilmesi dilde Türkçeleşme çabalarının bir sonucudur ve 1930'lar boyunca her ikisinin de kullanılması bir anlamda aslında bir geçiş dönemini ifade etmektedir. Bu nedenle tezde kavramsal tutarlılığı sağlamak amacıyla, kurumun tarihsel adıyla uyumlu olacak şekilde "matbaa" terimi tercih edilmiştir. Ayrıca Devlet Matbaası'nın sadece basım yapan bir kurum değil,

¹¹ Örnek için bk. "Devlet Basımevi Kadrosu Hakkında Kanun," *Resmi Gazete*, 25 Haziran 1938, Sayı 3943.

¹² Niyazi Çiçek, *Harf Devrimi'nin Kamu Yönetimine ve Yazışma Geleneğine Etkileri*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2017). 23 Kasım 1928 tarihli Hakimiyet-i Milliye gazetesi kamu kurumların yeni alfabe ile yazılmış isimlerinin bir listesini vermiştir. Liste hakkında detaylı bilgi için bk. "Dairelerin Yeni harflerle İsimleri ve Rumuzları," *Hakimiyet-i Milliye*, 23 Kasım 1928, 2.

belirli ölçülerde yayınevi işlevi de üstlenen “karma” bir yapıya sahip olması, çalışmada “yayıncı–matbaacı” ifadesinin kullanılmasını gerekli kılmıştır. Benzer biçimde özel sektör aktörlerini tanımlarken de faaliyetlerin çoğu zaman iç içe geçmesi nedeniyle “yayıncı–matbaacı–kitapçı” üçlemesi veya “yayıncı–matbaacı” ikilisi kullanılarak dönemin pratiklerine uygun bir sınıflandırma tercih edilmiştir.

Çalışmanın en kapsamlı bölümlerinden birini oluşturan ikinci bölümün temel kaynaklarından biri Erken Cumhuriyet döneminde yayımlanan gazetelerdir. Tam anlamıyla bir sınırlama olmasa da önemli bir zorluğa da değinmek gerekirse, bu döneme ait gazetelerin çoğunda, modern matbaa tekniklerine geçiş sürecinin yarattığı teknik kusurlar, henüz standartlaşmamış bir dil, yazım ve imla düzensizliği vardır. Haber metinlerinde sıkça karşılaşılan yazım yanlışları, imla ve noktalama hataları dönemin basım-yayın pratiklerinin doğal bir sonucudur. Bu nedenle çalışmada gazetelerden yapılan alıntılar ve dipnotta verilen kaynaklar düzeltilmeden, ana kaynaktan olduğu şekliyle aktarılmıştır.¹³ Böylece hem metnin aslına sadık kalınmış hem de dönemin basın-yayın dilinin karakteristik özellikleri korunmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın Kaynakları

1727’de Müteferrika Matbaası olarak başlayıp 1939 yılında tamamen ilga edilene kadar Devlet Matbaası İstanbul’da faaliyetini sürdürmüş, dolayısıyla matbaanın tüm teknik malzemeleri matbaaya dair evraklar İstanbul’da tutulmuştur. 1939 yılında Maarif Matbaası adını alarak daha dar bir alanda basım faaliyetine devam etmek üzere Matbaanın, teknik teçhizatıyla birlikte Ankara’ya taşınmasına karar verilmiştir.¹⁴ Ancak ilerleyen süreçte bu taşınma tam olarak gerçekleşmemiş, Matbaa İstanbul’da aynı yerde Maarif Basımevi adıyla yeni görev alanında 1980’lere kadar faaliyetini sürdürmüştür. 1940’ların başında taşınma süreci ile ilgili yazışmaların yer aldığı arşiv belgelerinden Ankara’da matbaa için yeni bir bina satın alındığı görülmektedir. Belgelerdeki Maarif Vekâleti ve Maliye Vekaleti arasında gerçekleşen taşınma sürecine dair yazışmalardan İstanbul’daki matbaada bulunan bazı makinelerin Ankara’ya nakledildiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle bu tez çalışması sürecinde İstanbul ve Ankara’daki çeşitli kurumlar ve arşivler ziyaret edilerek matbaaya dair bilgi ve belgelere ulaşılmaya çalışılmıştır. İstanbul’daki Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet

¹³ Çalışma boyunca kaynaklarda yer alan doğrudan alıntılar, kaynak metindeki yazım, imla ve noktalama esasları korunarak, olduğu hâliyle ve herhangi bir düzeltme yapılmadan verilmiştir.

¹⁴ BCA(Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi), Muammelet Genel Müdürlüğü, Fon Kodu: 30-10-0-0, Kutu No:144, Gömlek No:31, Sıra No:9, Belge Tarihi: 17.07.1941, s.2-6.

Arşivi ile Osmanlı Arşivinde sınırlı sayıda da olsa var olan belgelerden, resmi yazışmalardan önemli ölçüde faydalanılmıştır. Matbaa, Maarif çatısı altında çalıştığı için Milli Eğitim Bakanlığı arşivlerinde çalışma yapılmak istenmiş ancak kurumun araştırmacıların kullanımına açık bir arşivinin olmadığı bilgisi alınmıştır. Dolayısıyla kurumla ilgili bilgi ve belgelerin hemen hemen hepsi İstanbul'daki Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivlerinden alınmıştır.

Bunun yanı sıra tezin diğer birincil kaynakları arasında TBMM Meclisi tutanakları, *Resmi Gazete*'de yayınlanan kanun ve yönetmelikler ile Devlet Matbaasının doğrudan kendisinin bastığı içerisinde finansal bilançoların yer aldığı raporlar ve yalnızca iki sayısını tespit edebildiğimiz Devlet Matbaası Kitap Katalogları gelmektedir. İkincil literatür olarak ise Türkiye Bibliyografyaları, kütüphane katalogları, ansiklopediler, gazete ve dergilerde yer alan haber, anı, röportaj, ilan ve reklamlardan faydalanılmıştır. Bilkent Üniversitesi Hasan Ali Yücel Koleksiyonu'nda araştırma yapılarak matbaa çalışanlarına dair görsel malzeme toplanmıştır. 1920-1940 tarihleri arasında yayınlanan gazete ve dergiler çalışmanın en önemli kaynak grubunu oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, *Cumhuriyet*, *Milliyet*, *Son Posta*, *Hakimiyet-i Milliye*, *Ulus*, *Son Saat*, *Akşam*, *Vakit*, *Yarın* gazeteleri ile *Yedigün*, *Serveti Fünun Uyanış*, *Radyo*, *La Turquie Kemaliste*, *Matbaacılık Dergisi*, *İşte Babiali*, *Resimli Şark* ve *Cephe* dergileri taranmıştır.

Matbaanın bastığı yayınların listesini hazırlamak içinse Basma Yazı ve Derleme Müdürlüğü tarafından yayınlanan Türkiye Bibliyografyaları başta olmak üzere, Osmanlı Arşivi ve Cumhuriyet Arşivleri, çeşitli kütüphane katalogları, resmi ve özel kurum ve şahıs arşivleri, online nadir eser satış ve müzayede siteleri, yüksek lisans ve doktora tezleri taranmıştır. Kataloğun oluşturulmasında başvuru ana kaynaklar şunlardır: Türkiye Bibliyografyası (1928-1933, 1928-1938, 1943, 1935, 1936, 1937, 1938, 1938-1948), Milli Kütüphane Kataloğu, İSAM Kütüphanesi Kataloğu, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi Kataloğu, İBB Atatürk Kütüphanesi Kataloğu, M. Seyfettin Özege Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu, Nadir Kitap Arşivi, Cengiz Babacan Koleksiyonu, Bilkent Üniversitesi Kütüphanesi Kataloğu, Bilkent Üniversitesi Hasan Ali Yücel Koleksiyonu, Beyazıt Devlet Kütüphanesi Kataloğu. Bunların yanı sıra İstanbul Üniversitesi Kütüphanecilik bölümünde Havva Koç tarafından hazırlanan “1928’e Kadar Matbaa-i Amire ve Bastığı Eserler” başlıklı mezuniyet tezi ile Nilgün Koç’un “1918-1928 Yılları Arasında Türk Yayın Hayatı ve Tercüme Eserler Bibliyografyası” başlıklı mezuniyet

tezindeki eserler hazırlandığımız katalogla karşılaştırılarak eksik yayınlar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Literatür Değerlendirmesi

Osmanlı matbuatı üzerine yapılan çalışmalar, Cumhuriyet dönemine kıyasla oldukça zengin ve geniş bir literatür sunmaktadır. Bu alanda özellikle İsmail E. Erünsal'ın¹⁵ Osmanlı kitap kültürü, sahaflık ve kütüphane tarihine ilişkin kapsamlı araştırmaları, Ali Birinci'nin Osmanlı ve Erken Cumhuriyet dönemi basın-yayın hayatına dair çalışmaları temel başvuru kaynakları niteliğindedir. Ayrıca Johann Strauss¹⁶ ve İrvin Cemil Schick¹⁷ gibi isimlerin Osmanlı basınının çok dilli yapısını, bilginin dolaşımını ve matbuatın modernleşme süreçlerine kültürel etkilerini inceledikleri nitelikli çalışmalarıyla literatür hayli zenginleştirmektedir. Daha yakın dönem literatüründe ise İ. Arda Odabaşı¹⁸, Filiz Dıgıroğlu¹⁹, Mert Öksüz²⁰, Ayşe Başaran²¹, Mehmet Erken²² gibi araştırmacıların genel olarak Osmanlı'nın son dönem matbuatına yönelik çalışmaları öne çıkmaktadır.

İ. Arda Odabaşı II. Meşrutiyet sonrası (1913-1914) Osmanlı matbuatında hızla artan milliyetçi yayınlar üzerinden Osmanlı'da matbuat kapitalizminin ortaya çıkışını, yayın piyasasının ticarileşmesini incelerken; Filiz Dıgıroğlu II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet dönemlerinde dinî yayıncılığın üretim ve denetim mekanizmalarını, piyasa ilişkilerini ve devlet-dışı aktörlerle kurulan ağları ayrıntılı biçimde ele almaktadır. Mert Öksüz ise yazarın mesleki konumu, matbuatın kurumsallaşması, telif-yayın ilişkileri gibi konular üzerinden 19. yüzyıl Osmanlı edebiyat ve yayıncılık ortamına odaklanır. Mehmet Erken, Osmanlı'da 1857-1888 yılları arasında kitabın yazardan okura ulaşma sürecinde geçirdiği dönüşüme odaklanarak matbaacılığın bağımsız bir meslek olarak ortaya çıkışını özel matbaalar, yayıncılar ve kitapçılar üzerinden inceler. Devlet matbaalarının kapsam dışı tutulduğu çalışmada, kitabın maddi üretimi ile yayıncılık mesleğinin oluşumu arasındaki ilişki takip

¹⁵ İsmail E. Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2015); *Osmanlılarda Kitap Ticareti: Sahaflar ve Kitapçılar* (İstanbul: Timaş Yayınları 2021).

¹⁶ Johann Strauss, "İstanbul'da Kitap Yayını ve Basımevleri", *Müteferrika*, s.1 (1993): 5-19.; "Kütüb ve Resâil-i Mevkute: Çok milletli bir toplumda basım ve yayıncılık" *Müteferrika*, s.32 (2007): 3-33.

¹⁷ İrvin Cemil Schick, "Osmanlı Döneminde Matbuat Kapitalizmi." *Virgöl*, (2009): 58-63; *Bedeni, Toplumu, Kâinatı Yazmak: İslam, Cinsiyet ve Kültür Üzerine*. Haz. ve Çev. Pelin Tünaydın (İstanbul: İletişim, 2011).

¹⁸ İ. Arda Odabaşı, *Osmanlı Matbuat Kapitalizmi ve Milliyetçilik (1913-1914)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2021).

¹⁹ Filiz Dıgıroğlu, *Osmanlı'da Dini Matbuat* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2022).

²⁰ Mert Öksüz, *Muharrir ve Matbuat: On Dokuzuncu Asırda Yazarlık Mesleği ve Babialı Çevresinde Yayıncılık Faaliyetleri* (İstanbul: Libra Yayınları, 2022).

²¹ Ayşe Başaran Tek, "The Ottoman Printing Enterprise: Legalization, Agency and Networks, 1831-1863." (Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2019).

²² Erken, "Geç Osmanlı Döneminde Matbaa."

edilerek Osmanlı'da modern kitap piyasasının oluşumuna dair bütüncül bir değerlendirme imkanı sunulur.

Bu çalışmalar, geç dönem Osmanlı matbuatının çok boyutlu yapısını anlamamıza olanak sağlayan önemli araştırmalardır. Osmanlı dönemi devlet matbaacılığına ilişkin literatürün de oldukça zengin olduğunu belirtmek gerekir. Ancak bu konudaki mevcut çalışmalar büyük ölçüde Müteferrika Matbaasının kuruluşu, erken dönem basım faaliyetleri ve Osmanlı'daki ilk devlet matbaasının yapısına odaklanmaktadır. Bu nedenle çalışma konumuz olan Devlet Matbaasının Osmanlı dönemindeki serencamına dair zengin bir literatür oluşmuştur. Ancak Devlet Matbaasının Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan kurumsal sürekliliği, idari örgütlenmesi ve modernleşme dönemindeki dönüşümü, literatürde ayrı bir inceleme gerektiren özgün bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tezin temel hedeflerinden biri de literatürdeki bu boşluğu doldurmaktır.

Devlet Matbaası, Osmanlı'nın ilk matbaası İbrahim Müteferrika Matbaası'nın Cumhuriyet'e intikal eden son şeklidir. Dolayısıyla tarihsel sürekliliği takip etmek adına başvurulacak Müteferrika Matbaası ile ilgili en güvenilir bilgileri muhteva eden kaynakların başında Orlin Sabev'in²³ çalışmaları gelmektedir. Sabev'in *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni* başlıklı çalışmasında müteferrika matbaasının kuruluşu, matbaada basılan kitaplar, matbaanın yeri, Müteferrika'nın ikamet ettiği ev, ailesi, eşyaları gibi birçok mesele etraflıca ele alınarak aydınlatılmıştır. Kemal Beydilli'nin²⁴ *İki İbrahim: Müteferrika ve Halefi* isimli çalışması ise İbrahim Müteferrika ve halefi Kadı İbrahim Efendi'ye dair ilginç iddiaları ile Türk matbaa literatürüne ciddi katkı sunan çalışmalardandır. Ayrıca Kemal Beydilli'nin *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi*²⁵ isimli çalışması matbaacılık tarihi araştırmalarında kurum tarihi olarak nitelendirilebilecek öncü çalışmalardan biridir. Beydilli bu çalışmasında titiz bir araştırmayla matbaanın personeli, teknik unsurları, bulunduğu mekan ve matbaada basılan kitaplar gibi hususları detaylı bir şekilde inceleyerek Mühendishane Matbaasının tarihçesini ortaya koymaktadır. Bu açıdan Beydilli'nin Mühendishane Matbaası üzerine çalışması, tezimize örneklik teşkil eden akademik

²³ Orlin Sabev, *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016).; Müteferrika Matbaası ile ilgili bir başka çalışma için bk. Turgut Kut ve Fatma Türe, *Yazmadan Basmaya: Müteferrika, Mühendishane, Üsküdar* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996).

²⁴ Kemal Beydilli, *İki İbrahim: Müteferrika ve Halefi* (İstanbul: Kronik, 2019).

²⁵ Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi* (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1995).

çalışmalardan biridir. 1831'de ilk resmi gazete olan Takvim-i Vekayi'nin basımı için Takvimhane-i Amire Nezaretinin kurulması Mütferrika Matbaası'nın dönüm noktalarından birini teşkil eder. Matbaa 1831'de Takvimhane-i Amire'ye bağlanmış ve bu tarihten bir yıl sonra gazete ve matbaa idaresi birleştirilerek 1863 yılına kadar Takvîm-i Vekâyi'hâne-i Âmire Nezareti adıyla faaliyetine devam etmiştir. Matbaanın 1831-1863 yıllarını kapsayan dönemine dair de hatırı sayılır bir literatür mevcuttur. Güldane Çolak'ın İstanbul Üniversitesi Tarih bölümünde hazırladığı “Osmanlı Matbaacılığında Takvimhane-i Amirenin Yeri ve Önemi”²⁶ başlıklı yüksek lisans tezi Takvimhane-i Amirenin kuruluşunu, idari yapısını, teknik personelini, teçhizatını ve basım faaliyetlerini ele alan kapsamlı çalışmalardandır. Necdet Öz'ün *Tabhane ile Takvimhanenin Birleşmesi ile Basılan Eserler (1824 – 1840)*²⁷ başlıklı yüksek lisans tezi de yine aynı matbaa ve dönemi üzerinedir ancak Çolak'tan farklı olarak Necdet Öz, 1824-1839 yılları arasında gazete ve matbaa idarehanesinin birleşmesine ve bu yıllar arasında matbaanın basım faaliyetlerine odaklanmaktadır.

Matbaanın faaliyette olduğu söz konusu bu döneme dair son yıllarda yapılan en dikkat çekici çalışmalardan biri Ayşe Tek Başaran'ın “The Ottoman Printing Enterprise: Legalization, Agency And Networks, 1831-1863 (*Osmanlı Matbaacılığının Yerelleşmesi: Yasal Zemin, Aktörler ve Toplumsal Ağlar, 1831-1863*)” başlıklı doktora tezidir. Başaran, 1831-1863 yılları arasında Takvîm-i Vekâyi'hâne-i Âmire Nezareti'nin kuruluşuyla başlayan Osmanlı matbaa işletmesindeki yeni dönemi, Osmanlı Devleti kadar, ortaya çıkan yeni devlet dışı aktörler üzerinden incelemektedir. Tez, Osmanlı matbaacılığının iki önemli aktörü olan devlet ve özel sektörün birbirleriyle giriştikleri rekabetin yanı sıra bu rekabet sonucu ortaya çıkan yasal zemine de ışık tutarak, “kitabın ticarileşmesi” meselesine odaklanmaktadır. Başaran'ın tezinin sınırları 1831'de başlayıp Matbaanın Maarif Vekâletine bağlandığı tarih olan 1863'te sona erer. Devlet Matbaası da Cumhuriyet döneminde benzer bir kurumsal dönüşüm yaşamıştır. 1926'dan itibaren Maarif Vekâleti çatısı altında yarı-özel bir matbaa gibi çalışmaktayken 1939 yılında tamamen Maarif Vekâletinin bir parçası olmuş; adı da Maarif Basımevi olarak değişmiştir.

1864'te Takvimhanenin Topkapı Sarayı surları içerisindeki Kavaim-i Nakdiye Fabrikasına taşınmasıyla birlikte matbaanın yeri ve adı değişmiştir. Matbaa bu tarihten

²⁶Güldane Çolak, “Osmanlı Matbaacılığında Takvîmhâne-i Âmire'nin Yeri ve Önemi” (Yüksek Lisans Tezi İstanbul Üniversitesi, 2011).

²⁷ Necdet Öz, “Tabhane ile Takvimhanenin Birleşmesi ile Basılan Eserler (1824 – 1840)” (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012).

itibaren 1920'lerin ortalarına kadar (1902'de kapatılıp uzun bir süre kapalı kalmış olsa da) Matbaa-i Amire adıyla Topkapı Sarayı surları içerisindeki bu yerde faaliyetine devam etmiştir. Matbaa-i Amire ile ilgili yapılan çalışmaların ekserisi matbaada basılan eserler üzerindedir. Belirli dönem aralıklarında Matbaa-i Amire basılan eserlerin bibliyografik bilgilerini içeren bu çalışmaların başında Havva Koç'un İstanbul Üniversitesi Kütüphanecilik bölümünde hazırladığı "1928'e Kadar Matbaa-i Âmire ve Bastığı Eserler"²⁸ başlıklı bitirme tezi ile Jale Baysal'ın "Müteferrika'dan Birinci Meşrutiyete Kadar Osmanlı Türklerinin İlk Bastıkları Kitaplar"²⁹ isimli çalışmaları gelmektedir. Bu çalışmalar esasında Matbaa-i Amire'de basılan eserlerin listesini veren kataloglardır.

Bu tür incelemelerin dışında Matbaa-i Amire ile ilgili mevcut literatürdeki tek müstakil çalışma Murat Candemir'e³⁰ aittir. Candemir, "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Matbaa-i Âmirenin Kapatılması" başlıklı makalesinde 1890'larda gittikçe atıl duruma düşen matbaanın 1902'de kapatılmasının nedenleri üzerinde durmaktadır. Mehmet Erken ise, 1857-1888 yılları arasında Osmanlı toplumunda matbaalar ve kitap yayıncılığı üzerine hazırladığı doktora tez çalışmasında Matbaa-i Amire 'ye de bir başlık açmış; Matbaanın Takvimhane'den ayrılarak Maarif Vekâletine bağlandığı 1864'teki kuruluşundan 19. yüzyıl sonuna kadarki kurumsal yapısını, idaresini ve işleyişini incelemiştir. Erken, Matbaanın 1867 tarihli Nizamnâmesini temel alarak matbaanın görevleri, personel yapısı, muhasebe düzeni, musahhih ve müretteplerin nitelikleri, çalışanların görevleri ve nitelikleri, matbaa makinelerinin durumu, matbaanın muhasebe işlemlerinin nasıl yürütüleceği gibi detaylar ayrıntılandırarak literatürdeki boşluğu kısmen doldurmaktadır. Candemir ve Erken'in çalışmaları önemli olmakla birlikte matbaanın yaklaşık altmış yıllık Matbaa-i Amire dönemine dair daha kapsamlı müstakil başka çalışmaların bulunmaması mevcut literatürdeki önemli boşluklardan biridir.

Matbaanın Cumhuriyet dönemindeki tarihini konu alan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu tez, Cumhuriyet döneminde adı ve idare şekli değişen matbaayı doğrudan, müstakil bir biçimde ele alan ilk kapsamlı çalışmadır. Doğrudan Devlet Matbaasını merkeze almayan ancak Cumhuriyet dönemi matbaacılık tarihi içerisinde Devlet

²⁸ Havva Koç, "1928'e Kadar Matbaa-i Âmire ve Bastığı Eserler" (İstanbul Üniversitesi, Bitirme Tezi, 1972.)

²⁹ Jale Baysal, *Müteferrika'dan Birinci Meşrutiyete Kadar Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1968).

³⁰ Murat Candemir, "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Matbaa-i Âmire'nin Kapatılması", *İsmet Binark Armağanı*, Ed. İshak Keskin, Ş. Nihal Somel, Nizamettin Oğuz, 107-122, (İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı, 2015).

Matbaası'na bir başlık açarak yer veren çalışmaların başında Gökhan Akçura'nın *Cumhuriyet Döneminde Türk Matbaacılık Tarihi*³¹ isimli çalışması gelmektedir. Akçura bu çalışmasında, Erken Cumhuriyet döneminde İstanbul ve Ankara'da faaliyette olan Devlet Matbaalarına ayrı bir başlık açarak, devletin matbaacılık alanındaki rolünü incelemekte; matbaalarda çalışan teknik personel ve uzman kadrolarıyla ilgili önemli bilgiler vermektedir. Gökhan Akçura'nın bu çalışması Cumhuriyet dönemi matbaacılık tarihinin ihmal edilen, gözden kaçan pek çok noktasına temas etmesinin yanı sıra görsel malzemesiyle de öne çıkan çalışmalardan biridir. Milli Mücadele döneminden başlayarak 1980'lere kadar geniş bir zaman dilimini ele alan bu çalışma, basın ve yayın merkezli bir yaklaşımla, Türkiye'deki basım sanayi endüstrisinin gelişimine, matbuat alanının devlet ve özel sektör aktörlerine, basım sanayii çalışanlarına, matbaa teknolojilerine varıncaya değin uzanan geniş bir muhtevaya sahiptir. Akçura'nın çalışması, matbuat tarihi çalışmaları için önemli bir kaynak olmasının yanı sıra bu tezin konusu olan Devlet Matbaası'na dair araştırmamızda hangi kaynaklara yönelmemiz gerektiği konusunda yol gösterici olan öncü bir çalışmadır.

Yine doğrudan Devlet Matbaasına odaklanmayan ancak Cumhuriyet Dönemi matbuatına mevcut literatürden farklı bir bakış açıyla yaklaşan çalışmalardan bir diğeri Mehmet Sinan Niyazioğlu'nun *Alfabe ve Matbuat: Türkiye'de Alfabe Devrimi ve Matbuat Rejimleri (1928-1939)*³² kitabıdır. Niyazioğlu bu kapsamlı çalışmasında 1 Kasım 1928'de kabul edilen Alfabe Devrimi'nin yalnızca bir yazı sistemi değişikliği olmasının ötesinde Erken Cumhuriyet modernleşmesinin ideolojik ve kültürel yüzünü temsil ettiği iddiasındadır. Niyazioğlu'na göre bu yeni kimliğin kitlelere ulaştırılmasında ve aşılmasında 1930'lu yıllar boyunca Türkiye'de uygulanan "matbuat rejimlerinin" önemli bir rolü vardır. Niyazioğlu, söz konusu matbuat rejiminin 1934'te kurulan Matbuat Umum Müdürlüğü eliyle nasıl uygulandığını ele alır ve Türkiye'de uygulanan sistemin aynı dönemde Sovyetler Birliği, İtalya, Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerde uygulanan matbuat rejimleri ile benzerliklerine dikkat çeker. Ne ki Niyazioğlu'nun, Matbuat Umum Müdürlüğü'nün 1934 sonrasında matbuat sahasındaki fonksiyonuna yönelik analizleri 1934 öncesi dönemde matbuat alanında yaşanan gelişmeleri açıklamaya yetmemektedir. Matbuat Umum Müdürlüğü 1934'te yeniden kurulana kadar matbuat politikalarını belirleyen, şekillendiren kurum büyük ölçüde Maarif Vekâletidir. Hem Maarif Vekaleti hem

³¹ Gökhan Akçura, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye Matbaacılık Tarihi* (İstanbul: BASEV&Tarih Vakfı, 2012).

³² Niyazioğlu, *Alfabe ve Matbuat: Türkiye'de*.

de Matbuat Umum Müdürlüğü bu süreçte Devlet Matbaası aracılığıyla matbuat alanında yönetici, denetleyici bir aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla *Alfabe ve Matbuat* Türkiye’de uygulanan matbuat rejiminin, devlet kapitalizminin matbuatta yerleşmesi sürecinde oynadığı rolü ortaya koyması bakımından, sözünü ettiğimiz ihtiraz kaydı haricinde, tezimiz için bilhassa önemli bir referans kaynağıdır.

Yukarıda zikrettiğimiz çalışmaların yanı sıra Erken Cumhuriyet dönemi matbaacılığı ve yayıncılığı üzerine yapılan çalışmaların önemli bir kısmı Selim Nüzhet Gerçek³³ ve Server İskit³⁴ tarafından kaleme alınmıştır. İstanbul Basın Kurumunun önemli aktörlerinden biri olan Selim Nüzhet, Türk matbaacılığı ve gazeteciliği ile ilgili araştırmalarıyla tanınır. Selim Nüzhet’in *Türk Matbaacılığı* (İstanbul 1928) isimli eseri matbaanın Avrupa ve Osmanlı’da kuruluşu, Müteferrika matbaasından önce kurulan matbaalar ve bastıkları eserler hakkında bilgilerin yer aldığı ilk çalışmalardan biridir. Selim Nüzhet, *Türk Taş Basmacılığı*(1939), *Türk Gazeteciliği 1831-1931* (1931), *Almanak 1933* gibi eserleri ile matbuat tarihi literatürüne önemli katkıları olan bir isim olduğu gibi Cumhuriyet döneminde matbuat politikalarının uygulanmasında aktif görev alan aktörlerden biridir.

1933-1946 yılları arasında Matbuat Umum Müdürlüğü Müsteşarlığı görevinde bulunan Server İskit ise, 1930’lar boyunca uygulanan matbuat politikalarının hem tanığı hem de üreticisi bir devlet aktörüdür.³⁵Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet döneminde uygulanan matbuat politikalarının dayandığı yasal mevzuatları bir araya getirdiğı *Türkiye’de Matbuat Rejimleri* (1939) isimli geniş hacimli eseri, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi matbuat rejimlerinin tarihsel süreçteki seyrini takip etmek için eşsiz bir kaynaktır. Server İskit, devlet memuru olması dolayısıyla matbuatın “resmi” yönünü ortaya çıkaran eserleri ile matbuat tarihi literatürüne ciddi katkılar sunan matbuat tarihçilerinin başında gelir. *Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları*(1943), *Türkiye’de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış* (1939), İskit’in matbuatın resmi ve mevzuat odaklı tarihine yönelik diğer eserleridir. Bunların yanı sıra Server İskit’in *Birinci Basın Kongresi* (İstanbul 1936), *Türkiye’de Çıkmakta Bulunan Gazeteler ve Mecmualar (I-V, İstanbul 1940-1945, Feridun*

³³Selim Nüzhet’in matbuat odaklı çalışmalarına toplu bir bakış için bk. Selim Nüzhet Gerçek, *Matbuat Tarihi:Türk Matbaacılığı, Türk Gazeteciliği, Türk Taş Basmacılığı, Almanak 1933’ten Diğer Matbuat Yazıları*, Haz. Mustafa Kirenci (İstanbul: Büyüyenay, 2019).

³⁴ Server İskit, *Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları* (Ankara, Başvekalet Basın Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, 1943); *Türkiye’de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış* (İstanbul: Devlet Basımevi, 1939); *Türkiye’de Matbuat Rejimleri*, (İstanbul: Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1939).

³⁵ Niyazioğlu, *Alfabe ve Matbuat: Türkiye’de*, 23.

Fazıl Tülbentçi ile Birlikte), *Amme Efkârı ve İlk Gazetelerimiz* (İstanbul 1959) başlıklı kitapları basın tarihi çalışmaları için oldukça önemlidir.

Cumhuriyet döneminde matbuat alanında yapılan çalışmalar arasında Alpay Kabacalı³⁶, Orhan Koloğlu³⁷ gibi isimlerin çalışmalarını da zikretmek gerekir. Ancak bu isimlerin çalışmaları daha çok basın tarihi odaklı ilerlemektedir. Bununla birlikte Erken Cumhuriyet döneminde matbuat alanını doğrudan etkileyen bazı köklü değişimler üzerine yapılan nitelikli çalışmalar alanın kaynaklarının çeşitlenmesine ve zenginleşmesine olanak sağlamaktadır. Örneğin Rekin Ertem³⁸ ve Niyazi Çiçek'in³⁹ Harf Devrimi üzerine ortaya koydukları çalışmalar matbuat tarihi literatüründe önemli başlıklar açmaktadır.

Rekin Ertem'in *Elifbeden Alfabe*ye adlı kapsamlı çalışması, Türk alfabe tarihini geniş bir kronoloji ve tematik başlıklar içinde ele alan temel başvuru kaynaklarından biridir. Kitap, dil-alfabe ilişkisine ve alfabe değiştirmenin sosyo-kültürel dayanaklarına dair genel bir çerçeve sunar. Ertem, Osmanlı'daki dilde ıslahat girişimlerinden Cumhuriyet'e uzanan alfabe tartışmalarını ayrıntılı biçimde inceler. Cumhuriyet'in ilk yıllarında alfabe değişikliği etrafında oluşan fikrî atmosfer, alfabe komisyonun faaliyetleri, değişiklik sonrası öğretim kampanyaları ve kamuoyundaki tartışmalar belgeler ışığında sistematik biçimde ortaya konur. Niyazi Çiçek ise Harf Devrimi'nin devlet bürokrasisine etkilerine odaklanarak, alfabe değişimin bürokraside yazışma geleneğini nasıl ve ne ölçüde etkilediğin resmi belgelerin dili, kamu binaları, kurum ve kuruluş adlarının değişimi gibi örnekler üzerinden inceler. Ayrıca Nurhan Kabakulak ile birlikte yaptıkları çalışmalarda Harf devriminin matbuat sektöründeki yayıncı-matbaacılar ile İstanbul kitapçılarına ekonomik etkilerini basına yansıyan haberler üzerinden ortaya koymaya çalışmışlardır. Bunun yanı sıra bu tez çalışmasının da alt başlıkların dan biri olan Tek Kitap Kanunu üzerine mevcut literatürdeki ender çalışmalardan biri de yine Niyazi Çiçek ve Nurhan Kabakulak'a aittir.⁴⁰ Bu çalışmada, 1928'den itibaren Tek Kitap Kanunu'na giden süreç ve bu süreçte özel yayınevlerinin ve matbaaların tavırları ve düşünceleriyle, bu uygulamanın

³⁶ Alpay Kabacalı, *Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Matbaa, Basın ve Yayın* (İstanbul: Literatür Yayınları 2000).

³⁷ Orhan Koloğlu, *1908 Basın Patlaması* (İstanbul: BAŞHAŞ, 2005).; *Takvimi Vekayi Türk Basınında 150 Yıl 1831-1981* (Ankara: Çağdaş Gazeteciler Derneği, 1981).

³⁸ Rekin Ertem, *Elifbeden Alfabe*ye, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2021).

³⁹ Niyazi Çiçek, *Harf Devrimi'nin Kamu Yönetimine ve Yazışma Geleneğine Etkileri*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2017).

⁴⁰ Niyazi Çiçek ve Nurhan Kabakulak, "Harf Devrimi'nin İstanbul Kitapçılarına Ekonomik Etkileri," *Türkiyat Mecmuası*, s.1(2017), 27: 121-137; "Türkiye'de Harf Devrimi'nin Ardından Tek Kitap Kanunu ve Ticari Oluşumlar," *Tarih Dergisi*, s. 70 (2019/2), 89-115.

etkilerinden korunmak için özel sektörün yürüttüğü politikalar incelenmektedir. Harf Devrimi, Tek Kitap Kanunu gibi düzenlemelere ve Cumhuriyet döneminde uygulanan matbuat politikalarına yönelik bu çalışmalar aynı zamanda Devlet Matbaasının Erken Cumhuriyet dönemi matbuatında bir devlet aktörü olarak nerede konumlandığını; bu düzenlemelerin ve politikaların yürütülmesinde ve denetiminde oynadığı rolü ortaya koyması bakımından da son derece önemlidir.

Çalışmamızın temel kavramlarından biri devlet kapitalizmi olduğu için mevcut literatürde bu alanla iltisaklı çalışmalara da değinmek yerinde olacaktır. Bu noktada referans verebileceğimiz ilk çalışma Çağlar Keyder'in⁴¹ Türkçeye *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar* adıyla çevrilen çalışmasıdır.⁴² Keyder bu çalışmasında Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde ve Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında yaşanan toplumsal dönüşümü, ulusal burjuvazinin eksikliği, bürokrasinin yükselişi ve milliyetçi devlet inşası bağlamında analiz eder. Keyder'in çalışmasını temel sorunsalı, Türkiye'de neden kapitalist gelişmenin Batı'dakine benzer bir biçimde "milli burjuvazi ve piyasa toplumu" üzerinden değil de bürokratik elitler ve devletçi modernleşme ekseninde gerçekleştiğidir. Keyder'in bu konudaki tespiti Osmanlı da olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de devletin Müslüman-Türk bir burjuvaziden yoksun olmasıdır. Bu nedenle İttihat ve Terakki'den beri uygulanan "devlet eliyle milli bir burjuvazi yaratma" projesi Cumhuriyet tarafından da devralınmıştır. Cumhuriyet döneminde devletin bu politikası, iktisadi hayatın olduğu gibi kültürel üretim alanının da devlet kontrolünde örgütlenmesine yol açmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Devlet Matbaası'nın Erken Cumhuriyet döneminde üstlendiği merkezi rol, yalnızca teknik bir basım faaliyeti değil, aynı zamanda devletin stratejik öneme sahip ekonomik alanları ve politik-ideolojik-kültürel alanları doğrudan kendisinin örgütleme kapasitesinin somut bir örneğidir.

Yahya Tezel'in Türkiye'nin iktisadi dönüşümüne dair kapsamlı çalışması ise⁴³, 1930'lu yıllarda devletçilik ve devlet kapitalizmi politikalarının nasıl kurumsallaştığını göstermesi bakımından matbuat tarihi açısından da önemli bir çerçeve sunar. Tezel'in özellikle Türkiye'nin bu dönemdeki ikili ticaret anlaşmaları, clearing/kliring düzenlemeleri, dış ticaret politikaları ve kamu alımlarının gücüne ilişkin tespitleri, basım sanayii gibi stratejik sektörlerin devlet politikalarından nasıl etkilendiğini anlamamıza

⁴¹ Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, 23. Baskı (İstanbul: İletişim, 2022).

⁴² Kitap ilk olarak 1987 yılında "State and Class in Turkey: A study in Capitalist Development" adıyla yayınlanmıştır.

⁴³ Yahya S. Tezel, *Türkiye'nin İktisadi Tarihi (1923-1950)* (Ankara: Yurt Yayınları, 1982).

olanak sağlar. Dolayısıyla Tezel'in devlet kapitalizmi analizleri, Devlet Matbaası'nın Cumhuriyet dönemindeki işleyişinin ve matbuat politikalarının ekonomik zeminini kavramak için önemli bir arka plan oluşturmaktadır. Bu literatüre paralel olarak Korkut Boratav⁴⁴ ve Zafer Toprak⁴⁵ gibi iktisat tarihçilerinin 1920'ler ve 1930'lar boyunca Türkiye'de uygulanan devletçilik politikalarını, sanayileşme hamlelerini ve dönemin iktisat ideolojisini bütüncül bir çerçevede ele alan çalışmaları tezin iddiasını desteklemek üzere başvurulmuş kaynaklardır.

Matbaanın 1920'ler sonrasında "Devlet Matbaası" adıyla yeniden örgütlenmesi, teknik modernizasyonu, ekonomik yapısı ve devlet kapitalizmi çerçevesinde üstlendiği yeni işlevler bugüne kadar bütüncül biçimde incelenmemiştir. Bu çalışma Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan bu kurumsal sürekliliği ilk kez ele alarak, matbaanın Tanzimat'tan Cumhuriyet'e evrilen idari yapısını, üretim mantığını ve devletin matbuat alanına müdahalesinin kurumsal sonuçlarını analiz etmektedir. Böylelikle bu çalışma, literatürde farklı araştırmacılar tarafından incelenmiş matbaanın üç evresine—Müteferrika (1727–1831), Başaran (1831–1863), Erken ile Candemir'in ele aldığı dönem (1864–1902)—eklemlenen 1926–1939 evresiyle, Devlet Matbaasının Cumhuriyet dönemindeki kurumsal dönüşümüne ilişkin eksik halkayı tamamlamakta ve matbaanın tarihsel sürekliliğine dair yeni bir aşamayı literatüre kazandırmaktadır. Ayrıca bu çalışmayla matbaanın, Osmanlı bürokratik aygıtının bir parçası olmaktan, Cumhuriyet'in devlet kapitalizmi modelinin kurumsal bir parçası haline gelişine uzanan dönüşümü de detayları ile ortaya koymuş olacaktır.

Tezin Yapısı ve Bölümleri

Devlet Matbaasının ne bastığından çok, Cumhuriyet'in matbuat rejimi içinde nasıl konumlandırıldığı, hangi mali araçlarla desteklendiği ve hangi yönleriyle devlet kapitalizmi pratiğinin bir örneğini oluşturduğu sorusuna cevap vermeye çalışan bu tez çalışması dört bölümden oluşmaktadır. Tezin birinci bölümünde "devlet kapitalizmi" ve "matbuat rejimi" güdümündeki Erken Cumhuriyet dönemi matbuatına odaklanılacak, Osmanlı'dan devralınan matbuat kapitalizmi mirasının Cumhuriyet döneminde devlet kapitalizmine evrilme sürecine değinilecektir. Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde ekonomik sahada uygulanan devlet kapitalizminin ve Matbuat Umum Müdürlüğü koordinasyonunda

⁴⁴ Korkut Boratav, *100 Soruda Türkiye'de Devletçilik* (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1974).

⁴⁵ Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat-Milli Burjuvazi(1908-1918)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998).

yürütülen matbuat rejiminin yayıncılık ve matbaacılık alanına etkisi üzerinde durularak matbuatta devlet kapitalizminin yerleşmesinin gelişimi ve sona ermesi ele alınacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde Devlet Matbaasının tarihsel süreçteki serencamına, kurumsal yapısına, idari örgütlenmesine, basım, dağıtım ve satış ağı gibi iktisadi unsurlarına odaklanılacaktır. 1926 yılında mütedavil (döner) sermaye ile işletilmeye başlayan matbaanın kadrosu, teknik personeli, müdürleri, bina ve teçhizatı gibi unsurların yanı sıra Harf Devrimi sonrasında matbaanın teknik alt yapısında gerçekleştirilen reformlar ele alınacaktır. Bununla birlikte söz konusu dönemde gerçekleştirilen hukuki ve idari düzenlemelerle matbaanın tarihsel süreçteki dönüşümü incelenecektir. Bu bölümde ayrıca matbaanın basım faaliyetleri üzerine genel bir değerlendirme yapılacak, Devlet Matbaasının matbu ürün portföyü kısaca sunulmaya çalışılacaktır.

Üçüncü bölümde, 1928-1939 yılları arasında devletin matbuat alanına etkisi(müdahalesi) üzerinde durulacak ve bu süreçte Devlet Matbaasının rolüne odaklanılacaktır. Bu doğrultuda Harf Devrimi, Matbuat Kanunu, Tek Kitap Kanunu gibi yasal düzenlemelerin yayıncılık alanına etkisi, okul kitaplarının basım ve dağıtımı meselesi ve bunun sonucunda ortaya çıkan devlet-özel sektör rekabeti ayrıntılı bir biçimde incelenecektir. Ayrıca, 1939'daki I. Maarif Şûrası ve I. Türk Neşriyat Kongresi çerçevesinde şekillenen Cumhuriyet döneminin yayın politikaları ve bu alandaki devlet müdahaleleri değerlendirilerek, matbuat politikalarının dönemin iktisadi yönelimleriyle nasıl paralel yürüdüğü ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Tezin son bölümünde ise Devlet Matbaasının 1930-1939 yıllarına ait faaliyet raporlarında yer alan bilanço tabloları ile kâr zarar tablolarından hareketle, 9-10 yıllık faaliyet döneminin finansal analizi yapılacaktır. Matbaanın mezkur dönemdeki sermaye yapısı, kaynakları, varlık ve alacakları ile karlılık durumu analiz edilecektir. Elde edilen bulguların Devlet Matbaasının Erken Cumhuriyet döneminde matbuat alanındaki devlet kapitalizmi uygulamalarının somut bir örneği olduğu yönündeki tezimizi nasıl ve ne ölçüde destekliği üzerinde ayrıntılı olarak durulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEVLET KAPİTALİZMİ VE MATBUAT REJİMİ GÜDÜMÜNDE ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ MATBUATI

1.1. Matbuat Kapitalizmin'den Devlet Kapitalizmi'ne Dönüşüm

Benedict Anderson, Türkçeye *Hayali Cemaatler* olarak çevrilen ünlü eserinde ulusu, doğası gereği hem sınırlı hem de egemen olarak hayal edilmiş siyasal topluluk olarak tanımlar. Anderson'a göre en küçük ulusun bireyleri birbirleri hakkında en ufak bir fikre sahip olmasalar, hayatları boyunca hiç karşılaşmasalar bile her birinin zihninde birlik ve beraberlik hayali yaşamaya devam eder. Anderson'a göre, bu hayalin kurulmasını sağlayan şeylerden biri “matbuat kapitalizmi”dir. Bu sayede aynı dildeki eserleri okuyan, aynı gazete ya da kitabı tüketen insanlar, birbirlerini hiç tanımasalar da aynı “cemaatin” parçası olduklarını düşünürler. Anderson'a göre, modern ulusların ortaya çıkışını mümkün kılan en önemli kültürel ve ekonomik süreç matbaa teknolojisinin kapitalist üretim biçimi içinde yaygınlaşmasıdır. Matbu üretim, milyonlarca insanın aynı cemaatin üyesi olduğu fikrini mümkün kılmıştır.⁴⁶

İrvin Cemil Schick ve İ. Arda Odabaşı gibi tarihçiler, II. Meşrutiyet döneminde özellikle basın alanında büyük bir patlama yaşayan Osmanlı matbuatını Benedict Anderson'un matbuat kapitalizmi kavramından yola çıkarak açıklamaya çalışmışlardır. Her iki yazar da bu dönemde Osmanlı matbuat kapitalizminin Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkmasında, Türk ulusal bilincinin şekillenmesinde, toplumsal cinsiyet, cinsellik gibi toplumsal normların yeniden tanımlanmasında büyük bir rol oynadığı fikrindedir. İrvin Cemil Schick, II. Meşrutiyet döneminde yayınlanan kadın dergileri ve kadınlara yönelik çeşitli yayınlar üzerinden; Odabaşı ise benzer dönemdeki milliyetçi yayınlar üzerinden Osmanlı matbuat kapitalizminin izini sürer.

Schick, Osmanlı matbuat kapitalizminin 20. yüzyıl başlarında –özellikle II. Meşrutiyet sonrasında– gösterdiği ilerleyişi inceleyerek, kadın-erkek ilişkileri ve toplumsal cinsiyet başta olmak üzere yeni fikirlerin dolaşıma girmesinde matbuatın belirleyici bir rol oynadığını fikrindedir. Schick'e göre bu tür eserlerin yayımlanmasının arkasında yalnızca ticari motivasyon yoktur. Bununla birlikte Schick, yayınevleri ve yazarların modernleşme, kadının özgürleşmesi gibi ideolojik amaçlara tamamen samimiyetle bağlı olmadıklarını da

⁴⁶ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, 2. Baskı (İstanbul: Metis, 2023), 23-25, 57-67.

kesin olarak öne sürmemektedir. Schick'in asıl vurgulamak istediği nokta, bu fikirlerin yayın aracılığıyla metaya dönüşme sürecinin kendi başına incelenmesi gereken tarihsel bir olgu olduğudur.⁴⁷

İ. Arda Odabaşı ise Balkan Savaşları ile I. Dünya Savaşı arasındaki yaklaşık bir buçuk yıllık dönemde İstanbul merkezli Osmanlı matbuatına odaklandığı çalışmasında, Balkan Savaşları'nın Osmanlı matbuat kapitalizmi açısından bir dönüm noktası olduğunu ifade eder. Odabaşı, II. Meşrutiyet döneminde gelişen ve büyüyen, Balkan bozgunu ile çok daha belirgin bir biçimde görülen matbuattaki milliyetçi vurgunun, milliyetçi/Türkçü çizgideki yayınlardaki artışın kapitalist yayıncılığın desteği ile yani matbuat kapitalizmiyle eşgüdümlü olarak güçlenip kitleselleştiği iddiasındadır.⁴⁸

Matbuat kapitalizmi kavramı, özel mülkiyette olan ve kâr amacı güden basın yayın faaliyetlerine; kitap, dergi, gazete gibi matbu ürünlerin serbest piyasada dolaşıma girerek bir meta halini almasına işaret eder. Dolayısıyla Schick ve Odabaşı'nın, Anderson'a referansla ortaya koydukları tezlerin ortak noktası büyük oranda II. Meşrutiyet sonrası dönemi kapsayan, kâr amacı güden, özel mülkiyette olan Osmanlı matbuatına yöneliktir. Odabaşı, devletin resmi ve yarı resmi kurum ve kuruluşların basın-yayın faaliyetleri ve ürünlerinin de kapitalist piyasa içinde varlık gösterip metalaştıkları takdirde bu kapsama dahil edilmesi gerektiğini söyler. Çünkü Odabaşı'na göre; doğrudan ticari amaçla üretilmemiş, kâr amacı gütmeyen ya da kâr amacı ikinci planda kalan bu ürünler de piyasada bir meta olarak varlık bulmaktadır.⁴⁹

Ancak Erken Cumhuriyet döneminde devlet güdümündeki yayıncılığı yalnızca matbuat kapitalizmi ile açıklamak yeterli ve mümkün görünmemektedir. Çünkü matbuat kapitalizmi özel girişim ve serbest piyasa dinamikleri içinde gelişir. Ancak Cumhuriyet döneminde matbuat, devlet kontrolünde ilerlemiş, sermaye devletleşmiş, özel sektörün alanı Harf Devrimi, Tek Kitap Kanunu gibi yasalarla daraltılmış, piyasa büyük ölçüde devlet tarafından kontrol altına alınmıştır. Kapitalist piyasa mantığında, geniş okur kitlesi yaratmak için rekabeti teşvik söz konusuysa, Erken Cumhuriyet'te devlet, özellikle okul kitapları söz konusu olduğunda hangi kitabın basılacağını, basılı kitabın hangi fiyattan satılacağını belirleyerek piyasaya doğrudan müdahale etmektedir. Schick ve Odabaşı'nın matbuat kapitalizmi çerçevesindeki tezleri özelde II. Meşrutiyet genelinde de Osmanlı

⁴⁷ Schick, *Bedeni, Toplumu, Kainatı Yazmak.*; Schick, "Osmanlı Döneminde Matbuat Kapitalizmi," 58-63.

⁴⁸ Odabaşı, *Osmanlı Matbuat Kapitalizmi.*

⁴⁹ Odabaşı, *Osmanlı Matbuat Kapitalizmi.*

matbuatı için önemli bir referans noktasıdır. Ancak Cumhuriyet döneminde özellikle devlet yayınları söz konusu olduğunda bunu matbuat kapitalizmi ile açıklamak yeterli olmamaktadır. Bununla birlikte bu dönem matbuatı açısından Anderson'un kavramsallaştırması ile kesişen bir nokta, ulusun yaratılmasında matbuatın rolüdür. Anderson, matbu ürünlerin (gazete, dergi, roman vb.) yaygınlaşmasının ulusal dilin standardizasyonuna ve ulus bilincinin oluşmasına yol açtığını ifade eder. Cumhuriyet döneminde de Alfabe Devrimi, Milet Mektepleri, ders kitapları, Halkevleri yayınları ve Matbuat Umum Müdürlüğünün propaganda neşriyatı Cumhuriyet rejiminin ulus inşa sürecinde benzer bir rol üstlenmiştir.

Dolayısıyla 1920'lerin ortalarından 1950'lere kadar Türkiye'de matbuat kapitalizmi, Anderson'un tarif ettiği gibi serbest piyasa içinde özel girişimlerle gelişmemiş, aksine, 1920'lerin sonundaki büyük ekonomik kriz döneminin konjonktürü (Boratav, Tezel) ve Sovyet modelinin Cumhuriyet kurumlarını biçimlendirmeye devam ettiği bağlamda, matbuat devlet kapitalizmi çerçevesinde örgütlenmiştir.⁵⁰ Devlet, matbuat alanının büyük bölümünü Maarif Vekâleti, Devlet Matbaası, Matbuat Umum Müdürlüğü gibi kurumlar aracılığıyla kontrol etmiş; özel yayıncılığı kâğıt, fiyat, matbaa teknolojisi, Harf İnkılabı, Tek Kitap Kanunu gibi araçlarla yönlendirerek ulus inşasını piyasa üzerinden değil, merkezi planlamalar ve uygulamalar üzerinden kurmuştur. Bu dönemde matbuat alanının ekonomik ve politik plan ve programlar doğrultusunda devlet eliyle nasıl şekillendirildiğini anlamak için Türkiye'nin 1923-1945 yılları arasında uyguladığı ekonomi ve kültür politikalarına ayrıntılı olarak bakmak gerekir.

1.2. Devlet Kapitalizmi Ekonomi Modeli ve Erken Cumhuriyet Dönemi Matbuat Alanı

İktisat tarihçileri ve düşünürleri Cumhuriyet döneminde uygulanan ekonomi politikalarını genel olarak üç döneme ayırır. Buna göre, Cumhuriyet'in ilanından 1929'a kadar devlet, dışa açık, özel girişimi önemli ölçüde teşvik eden liberal bir çizgi izlemiş; 1929 Dünya Ekonomik Buhranının etkisi ile birlikte yabancı yatırımların azalması sonucu liberal çizgiden uzaklaşarak 1932'ye değin daha çok özel sermayeye dayanan "himayeci-

⁵⁰ Sovyet modelinin erken Cumhuriyet döneminde Türkiye'de kurumların yapılandırılmasında etkili olduğu iddiası, özellikle planlı ekonomi ve devlet kapitalizminin örgütlenme biçimleri üzerinden tartışılabilir. Bu çerçevede bk. Erdal Bilgiç'in Erol Özvar tarafından yönetilen doktora tezi: Erdal Bilgiç, "Rus Arşiv Kaynakları Işığında 1923-1939 Arası Türk-Sovyet Ekonomik İlişkileri," (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2019). Burada kastedilen, doğrudan ideolojik Sovyetleşme değil, devletin ekonomik ve bürokratik örgütlenmesinde planlama ve merkeziyetçilik anlayışlarının Sovyet planlama modelinden ve NEPden ilham almış ve yararlanmış olabileceğidir.

ithal ikameci” bir politikaya yönelmiştir. 1932’den itibaren de “devlet kapitalizmi” olarak adlandırılan, *devletçilik* ilkesi doğrultusunda yürütülen bir ekonomi modeli tercih edilmiştir.⁵¹ Bu tercih II. Dünya Savaşı’nın başladığı 1939’lara kadar büyük ölçüde ekonomik hayatı belirlemeye devam etmiş, savaş sonrasında yani 1945’ten itibaren yerini yeniden liberal ekonomi modeline bırakmıştır.

Bu ekonomi politikası tercihlerinin arka planında, Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında şekillenen toplumsal ve sınıfsal yapı belirleyici olmuştur. Nitekim I. Dünya Savaşı ve hemen ardından gelen Kurtuluş Savaşı demografik yapının büyük ölçüde değişmesine yol açmıştır. Ülke nüfusunun en büyük payına sahip olan Müslüman-Türk nüfusun önemli bir kısmı savaş sırasında ölmüş, gayrimüslimlerse göç ve benzeri sebeplerle ülkeyi terk etmiştir. Dolayısıyla uzun süren bu savaş döneminde Türkiye, ticaret sınıfının çok büyük bir bölümünü kaybetmiştir. Bu nedenle Cumhuriyet kurulurken bürokrasi karşısında güç oluşturabilecek kuvvette hiçbir rakip sınıf bulunmamaktadır. Batı’daki gibi bir burjuva sınıfının yokluğunda askerî-sivil bürokrasi, devleti yeniden kuran asli güç haline gelmiştir. İttihat ve Terakki’den itibaren şekillenen bu bürokratik yapı, savaş yıllarında hem devlet adına ekonomi yönetimini gerçekleştirmiş hem de siyasal iktidarı fiilen elinde tutmuştur. Cumhuriyet rejimi de aynı yolu takip ederek kapitalist gelişimi piyasaya değil, “devlet eliyle burjuvazi yaratma” hedefine dayandırmıştır. Bu nedenle Cumhuriyet’in ekonomi modeli, klasik liberal kapitalizm değil; özellikle 1920’lerin sonlarına doğru daha belirgin bir hale gelecek olan Sovyet ve İtalyan korporatizmi arasında bir “devlet kapitalizmi” modelidir.⁵²

Devlet kapitalizmi, en genel anlamıyla devletin ekonomik hayat üzerinde etkin bir denetim ve yönlendirme rolü üstlendiği, ancak üretim araçlarının bütünüyle devlet mülkiyetine geçirilmediği bir ekonomi modelidir. Bu ekonomi modelinde devlet hem yatırımcı hem de üretici olarak özel girişimin yetersiz kaldığı veya stratejik görülen alanlarda üretim yapmakla birlikte bu alanlarda üretim yapacak sanayi kuruluşlarının kurulmasına öncülük eder. Aynı zamanda bu modelde devlet, planlama ve yönlendirme işlevi nedeniyle doğrudan piyasayı düzenleyici ve denetleyici bir aktör konumundadır.

Türkiye’nin 1920’lerin sonlarına doğru bu tür bir ekonomi modeline geçmesinin birçok nedeni vardır. 1929 krizi önce uygulanan liberal eğilimli politikalar, dışa bağımlılığı

⁵¹Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyet’inde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)* 3. Baskı, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), 188.

⁵² Keyder, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, 93-104.

azaltmakta yetersiz kalmış; 1920'ler boyunca Türkiye ekonomisinde süregelen dış ticaret açığı, 1929 yılına gelindiğinde ciddi bir boyuta ulaşmış ve Türk lirasının yabancı para karşısında değer kaybı hızlanmıştır. Cumhuriyet idaresi bu krizin gittikçe derinleşeceğini fark ederek Büyük Buhranın etkileri henüz daha Türkiye'de hissedilmezken yeni bir iktisat politikası arayışına yönelmiştir. Bu nedenle 1929 Haziran'ında Ali İktisat Meclisi'nin girişimiyle "Türkiye'nin İktisadi Programı" hazırlanması kararlaştırılmış; İktisat Vekili Şakir Bey başkanlığında kurulan bir komisyon, ülkenin çeşitli bölgelerinde incelemeler yapmıştır. Ortaya çıkan tabloda Türkiye'nin siyasal anlamda güçlü ancak nüfus bakımından küçük kentsel nüfusu ile büyük kırsal nüfusunun en temel ihtiyaçları olan gaz, şeker, bez gibi birçok temel tüketim mallarının dahi ithalatla karşılandığı; Türkiye'nin kolayca üretebilecek durumda olduğu bu tüketim mallarında ithalata bağımlı olmaktan kurtulması gerektiği fikri ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Cumhuriyet idaresi, ithalatı kısıtlamak, ihracatı artırmak ve sanayileşmeyi teşvik edecek bir ekonomik politika belirlemek gerektiğini fark etmiştir.⁵³

1930'lara gelindiğinde ise krizin etkileri Türkiye'de daha belirgin bir şekilde hissedilmeye başlanmıştır. Türkiye'nin içinde bulunduğu bu zorlu ekonomik şartlar altında Mustafa Kemal'in teşviki ile ağustos ayında Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Parti kısa sürede halkın siyasal ve ekonomik hoşnutsuzluğunu dile getiren geniş bir muhalefet hareketine dönüşmüştür. Özellikle tarım bölgelerinde yaşanan yoksulluk ve işsizlik, Serbest Fırka'ya olan desteği artırmıştır. Fırkanın giderek güç kazanması, ekonomik sorunların siyasal bir mecraya taşındığını göstermektedir. Hükümet, ülkenin içinde bulunduğu iktisadi şartların bir an evvel düzeltilmemesi durumunda sadece halkın refahının değil, rejimin siyasal güvenliliğinin de tehlikeye düşeceği fikrine kapılmıştır. Neticede kısa sürede Gazi'nin isteği ile Serbest Fırka kendini feshetmiştir. Bu kısa ömürlü Serbest Fırka deneyiminden sonra ekonomik kriz karşısında sanayileşme hızını arttırmak için devletin daha etkin rol oynaması gerektiği kararı alınmış; bunun ne tür bir yolla, hangi sosyal öğelerle, nasıl bir örgütlenme modeliyle yapılacağının belirlenmesi ise birkaç yıl gibi bir zaman diliminde belli olmuştur.⁵⁴

Ekonomik buhranın etkilerinin giderek artması hükümetin iktisat politikalarında sanayileşmeyi hızlandırmaya yönelik yeni bir yol haritası oluşturmasını gerekli kılmıştır. İktisat Vekaletinin Birinci 5 Yıllık Sanayi programını Başbakanlığa sunan 1933 tarihli

⁵³ Tezel, *Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi*, 205.

⁵⁴ Tezel, *Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi*, 206-208.

raporunda, özel sektörün ülke ihtiyaçlarını karşılayacak ölçekte üretim yapabilecek kapasitede olmaması nedeniyle devletin iktisadi hayata doğrudan müdahalesinin zorunlu hale geldiğini belirtilmekteydi.⁵⁵

“...bugün geniş mikyasa bir iktisat inkılâbı tahakkuk ettirebilecek vasıtaların ihtiyaca nispetle matlub derecede bulunmaması devleti ... memleketin iktisadi inkişafının istilzam ettiği tedbirlerle fiilen alakadar olmaya mecbur etmektedir ... devletin böyle bir şamil program tatbikatına süratle geçmesi ... dünya iktisadi hayatının taayyün eden seyri muvacesinde milli iktisadiyatın nokta-i nazarından bir zaruret olmuştur.”

Hükümet bu programı hazırlarken özel sermayenin programa uyum sağlayacağı ümidini taşıyordu. Bu nedenle 1930’un ilk aylarında özel sektöre yeni korumalar ve sübvansiyonlar getiren kararlar alınmış ancak Ekonomik Buhranın etkileri ile boğuşan yerli sermaye sahipleri bu özendirici önlemlere olumlu bir karşılık vermemiştir. Bu kez devlet, yabancı yatırımcıyı ülkeye çekmek için birtakım girişimlerde bulunmuş ancak bu girişimler de sonuçsuz kalmıştır.⁵⁶

Özel ve yabancı sermayeden beklenen katkının sağlanamaması, sanayileşmenin doğrudan devlet yatırımları aracılığıyla yürütülmesi fikrini gündeme getirmiş ve devlet yatırımlarına dayalı sanayileşme politikasına yani kısaca devlet kapitalizmine başvurma düşüncesi ilk olarak 1931 yılında resmiyet kazanmıştır. Bu dönemde devlet, özel girişimin yapamadığı sanayi yatırımlarını üstlenmiş; özellikle imalat ve madencilik sanayiinde önemli bir girişimci olarak iktisadi alanda varlık göstermiştir. Osmanlı dönemindeki sanayi girişimlerinden farklı olarak, Cumhuriyet yönetimi bu kez planlı, ulusal ve sürekli bir sanayi programı uygulamaya koymuştu. 1931’de Maliye Bakanı Şükrü Saracoğlu başkanlığında yürütülen çalışmalar, 1933’te uygulanmaya başlayan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile kurumsal bir nitelik kazandı. Atatürk’ün 1931’deki yurt gezileri sırasında yaptığı gözlemler, “devletçilik” ilkesinin şekillenmesinde etkili oldu.⁵⁷ Aynı yıl yapılan Cumhuriyet Halk Partisi kurultayında devletçilik, partinin temel ilkelerinden biri olarak benimsendi. Buna göre devlet, özel girişimin yetersiz kaldığı alanlarda ekonomik faaliyette bulunacak; toplum refahını artırmak için sanayi işletmeleri kuracaktı. 1935’te devletçilik

⁵⁵Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, 208.

⁵⁶İsmet İnönü 1930’da Amerikan Ticaret Bakanlığı müsteşarı Klein’den Amerikan sermaye sahiplerini Türkiye’de yatırım yapmaları konusunda ikna etmesi için yardım istemiştir. Ayrıca 1931 yılında Maliye Bakanı Saraçoğlu başkanlığındaki bir heyet kredi olanaklarını araştırmak ve Amerikan yatırımcılarını Türkiye’de özellikle tekstil alanında yatırım yapmaya ikna etmek için Amerika Birleşik Devletleri’ne gitmiştir. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, 208.

⁵⁷Tezel, *Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi*, 208-2010.

ilkesi yeniden tanımlanarak, özel girişim üzerindeki denetim yetkisi de “devletçilik” kapsamına alındı. 1937 Anayasası’nda yapılan değişiklikle devletçilik, Cumhuriyet’in temel ilkelerinden biri olarak Anayasaya girdi.⁵⁸

Devletçilik, ekonomik alanda devlet işletmeciliğini zorunlu olarak içeren bir iktisat politikasıdır. Bu anlamıyla devletçilik, iktisadi hayata müdahale eden ama bu müdahalenin biçimi kendini belli ekonomik alanlarda devletleştirmeler yoluyla veya yeni tesislerin devlet tarafından kurulmasıyla gösteren bir iktisat politikasıdır. Boratav’a göre, devlet işletmeciliği veya devlet müdahalesi yoluyla kapitalist gelişme yolu, genel olarak Türkiye’de 1932’den itibaren başlamıştır. Ondan önceki yıllar özellikle 1929-1931 arası dönem bir arayış dönemi olarak kabul edilebilir. Türkiye’de 1932’den 1939 yılına kadar kesintisiz bir biçimde bu politika devam ettirilmiştir. II. Dünya Savaşı yılları ise devletçilik politikalarında çözülme ve gevşemenin görülmeye başlandığı yıllardır. 1946-1950 yılları arasındaysa bu politika tamamen terk edilerek yerine liberal ekonomiye bırakmıştır.⁵⁹

Devletçiliğin 1931 yılında Cumhuriyet Halk Partisi programına dâhil edilmesi, yalnızca iktisat politikalarında değil, matbuat alanında da önemli kurumsal dönüşümlerle eş zamanlı olarak gerçekleşmiştir. Bu bağlamda, devletçiliğin CHP Parti programına girdiği yıl, matbuat sahasında iki önemli gelişme yaşanmıştır. 7 Haziran 1920’de 6 numaralı kanunla kurulan, Cumhuriyet Dönemi matbuat idarelerinin ilk safhasını oluşturan Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi 1 Haziran 1931’de lağvedilmiştir. Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi, özellikle Milli Mücadele yıllarında içeride ve dışarda istihbarat ve propaganda faaliyetlerinin yürütülmesinden sorumluydu. Savaş sonrasında etki alanı ve sorumlu olduğu işler azalmış, atıl duruma düşmüştü.⁶⁰ 1923-1930 yılları arasında, *Ayin Tarihi* dergisini yayımlanmak ve hükümetin *Devlet Yıllığı* gibi resmi yayınlarının basımı ve tanıtımını yapmak gibi sınırlı bir yayın faaliyeti vardır.⁶¹ Müdürlüğün lağvedilmesiyle beraber *Ayin Tarihi* de 86. sayısı ile Mayıs 1931’de son kez çıkmıştır. 1926’dan itibaren çıkarılan ilk üçünün ismi *Devlet Salnamesi*, son ikisinin adı *Devlet Yıllığı* olan yıllıklarına da 1930 yılı nüshası ile son verilmiştir.⁶²

⁵⁸ Afet İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1972), 19,20.; Tezel, *Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi*, 210.

⁵⁹ Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, 9-13.

⁶⁰ İskit, *Türkiye’de Matbuat İdareleri*.

⁶¹ Niyazioğlu, *Alfabe ve Matbuat: Türkiye’de*, 167.

⁶² İskit, *Türkiye’de Matbuat İdareleri*, 257.

Bu dönemde matbuat alanında yaşanan ikinci önemli gelişme ise 25 Temmuz 1931’de kabul edilen 1881 sayılı “Matbuat Kanunu” olmuştur. 1931 Matbuat Kanunu, Menemen Olayları ve Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulup kapatılmasının ardından, tek parti iktidarının basın üzerindeki kontrolünü sağlamak amacıyla çıkarılmıştır. Özellikle basının bir bölümünün Serbest Cumhuriyet Fırkası tecrübesi sırasındaki tavrı, gazete ve dergilerde müstehcenliğin, argo ve küfürlerin yüz kızartacak derecede artması gibi gerekçeler kanunun çıkmasında belirleyici olmuştur.⁶³ Yeni Matbuat Kanunu, Cumhuriyet Halk Partisinin üçüncü büyük kongresinden yalnızca iki ay sonra kabul edilip yürürlüğe girmiştir. Kanun, CHP’nin tek parti yönetimini güçlendirdiği ve basın-yayın faaliyetlerini parti politikalarıyla uyumlu hale getirmeyi amaçladığı bir dönemde hazırlanmıştır. Böylelikle Cumhuriyet’in 1923’te başlayan devrimlerinin tavizsiz bir şekilde uygulanmasını hedefleyen CHP, basını, kitleleri yönetme ve kontrol etme aracı olarak görmüştür.⁶⁴

Bununla birlikte Cumhuriyet rejimi özellikle 1932’den itibaren, iktisadi sahada devletçi uygulamaları bir bir uygulamaya başlamıştır. Aynı tarihlerde matbuat alanında da benzer politikalarla hayata geçirilen yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu doğrultuda, hayata geçirilen sanayi programlarının ilki 1934 yılında uygulamaya konulmuştur. Bundan bir yıl önce yayıncılık alanında devlet kapitalizminin en üst seviyeye ulaşmasının bir sonucu olarak değerlendirdiğimiz Tek Kitap Kanunu yürürlüğe girmişti. Kanunla, devlet yayıncılık piyasasının en güçlü pazarının önemli bir bölümünü özel sektörün elinden almıştır. Bunun yanı sıra devletçi ilk planlı sanayi programının uygulanmaya konulduğu yıl, Cumhuriyet’in matbuat politikalarının belirlenmesi ve uygulanmasında yönetici, üretici ve denetleyici bir aktör olan Matbuat Umum Müdürlüğü kurulmuştur. Böylelikle 1931 yılının haziran ayından beri mevcut olmayan matbuat idaresi yeniden tesis edilerek, Türkiye’deki matbuat rejiminin ikinci safhası başlamıştır. İlk olarak 22 Mayıs 1933’te çıkarılan 2205⁶⁵ sayılı

⁶³ Nurşen Mazıcı, “1930’a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu,” *Atatürk Yolu* 18, (1996), 5.

⁶⁴ Niyazioğlu, *Alfabe ve Matbuat: Türkiye’de*, 165.

⁶⁵ 22 Mayıs 1933’te kabul edilen 2205 sayılı kanunla, Dahiliye Vekaleti merkez teşkilatı ile vazifeleri hakkında 1624 sayılı kanunun bazı maddelerini değiştirilmiş ve dahili matbuat işlerine bakmak üzere Dahiliye Vekaletine bağlı bir Matbuat Umum Müdürlüğü teşkil edilmiştir. Matbuat Müdürlüğünün görevi, kanunun 2. maddesinde şöyle belirtilmiştir: *Matbuat umum müdürlüğü; bilumum gazete ve mecmuaları ve risaleleri ve emsali neşriyatı tetkik etmek ve Devleti alâkadar eden yazıları tefrik ile vekâlet makamına bildirmek ve matbuat mensuplarının matbuat kanununun tayin ettiği vasıf ve şartları haiz olup olmadıklarını araştırmak ve matbuat kanununun hükümlerine nazaran matbuat harekâtını takip eylemek ile mükellef olmak üzere Dahiliye vekâletinde bir Matbuat umum müdürlüğü teşkil edilmiştir.* Kanun’da görüldüğü üzere Matbuat Umum Müdürlüğü, dahili matbuat işleri, 1931 Matbuat Kanunun tatbiki ve içerideki neşriyat işleri ile alakadar olacaktır. Matbuat Umum Müdürlüğü görevine müdürlük kurulduktan sonra Ekim ayına kadar vekaleten Ali Server Suner (1 Haziran 1933-16 Temmuz 1933) ve Ekrem Sevencan (20 Temmuz 1933-6

kanunla, Dahiliye Vekaleti çatısı altında bir Matbuat Umum Müdürlüğü teşkil edilmiştir. 26 Mayıs 1934'te Matbuat Umum Müdürlüğü yeniden teşkilatlandırılarak, teşkilatı ile vazifeleri 2444 sayılı kanunla daha geniş bir biçimde belirlenmiştir.⁶⁶

Matbuat alanında 1930'lu yılların başından itibaren gözlemlenen bu kurumsal dönüşüm, yalnızca kültürel ya da idari bir tercih olarak değil, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında şekillenen sınıfsal yapı ile yakından ilişkili bir iktisat politikası çerçevesinde değerlendirilmelidir. Devletin matbuat alanında doğrudan üretici, düzenleyici ve denetleyici bir aktör olarak konumlanması, ulusal bir burjuvazinin yokluğu koşullarında ekonomik ve kültürel alanların devlet eliyle yeniden yapılandırılması hedefinin bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim Çağlar Keyder,⁶⁷ Cumhuriyet kurulurken, devletin ulusal bir burjuvaziden mahrum olduğunu belirtir. Keyder'e göre 19.yüzyılın sonlarında İstanbul, Selanik ve İzmir başta olmak üzere imparatorluk sınırları içerisindeki ticaret burjuvazisinin büyük çoğunluğu gayrimüslimlerden oluşmaktadır. İttihat ve Terakki ve devamında Cumhuriyet'in temel politikası bu gayrimüslim burjuva sınıfının yerini giderek Türk ve Müslüman unsurların daha fazla alması yönündeydi.⁶⁸ Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradı dönemde, Türkiye'nin iktisadi yol haritasını belirlemek üzere 1923 yılının şubat ve mart aylarında İzmir'de toplanan ulusal kongrede bu görüş, Gazi Mustafa Kemal tarafından da açıkça dile getirilmiştir. Askeri-sivil bürokrasi, iş adamları, toprak sahipleri, esnaf ve zanaatkarlar ile işçilerden oluşan geniş katılımlı Türkiye'nin ilk İktisat Kongresi'nin açılış konuşmasında Gazi Mustafa Kemal, yabancı sermayeye karşı olmadıklarını ancak yerli

Teşrinievvel 1333) tayin edilmiştir. 6 Ekim 1933'te Vedat Nedim Tör, Matbuat Umum Müdürlüğüne asaleten atanmıştır. Vedat Nedim Tör'le birlikte müdürlüğün teşkilat kadrosunda Burhan Asaf (Belge), Server Rıfat (İskit), Nazlı Osman (Tuğrul), Selim Çoskun, Hilmi Tür, Mehmet Özer gibi isimler bulunmaktadır. "Dahiliye Vekâleti Merkez Teşkilât Ve Vazifeleri Hakkındaki (1624) Numaralı Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Ve Dâhili Matbuat İşlerinin Umum Müdürlük Halinde Dahiliye Vekâletine Bağlanmasına Dair Kanun" *Resmi Gazete*, 28 Mayıs 1933, Sayı 2412.

⁶⁶ "Matbuat Umum Müdürlüğü Teşkilâtına Ve Vazifelerine Dair Kanun," *Resmi Gazete*, 29 Mayıs 1934, Sayı 2713.

⁶⁷ Çağlar Keyder, Zafer Toprak gibi tarihçiler İttihat ve Terakki'den itibaren devlet eliyle milli bir burjuvazinin yaratılmaya çalışıldığını, Erken Cumhuriyet döneminde de bu politikanın büyük ölçüde devam ettirildiği görüşünü savunurlar. Fakat Alper Kara, Osmanlı'nın son döneminden Cumhuriyet'in erken yıllarına kadar Ankara'daki ticari burjuvazinin gelişimini incelediği çalışmada, literatürde yaygın biçimde kabul gören "devlet eliyle millî bir burjuvazi yaratıldığı" tezini sorgulamaktadır. Kara, Ankara burjuvazisinin köklerinin Tanzimat öncesine dayandığını; tiftik ticareti etrafında örgütlenerek ekonomik çıkarlarını korumak amacıyla siyasal ve toplumsal ağlar geliştirdiğini ve modern dönem boyunca kendi sınıfsal refleksleri doğrultusunda hareket ettiğini ortaya koyar. Kara'ya göre Ankara'daki Müslüman-Türk burjuvazisi, pasif biçimde "yaratılmayı bekleyen" bir sınıf değil; aksine, fırsatları değerlendiren, değişen koşullara uyum sağlayan, siyasal ilişkileri lehine kullanabilen ve ekonomik girişimlerde öncülük eden etkin bir toplumsal aktördür ve kökleri Tanzimat'a kadar gitmektedir. Alper Kara, "Ankara's phantom bourgeoisie in the Late Ottoman and Early Republican Periods," (Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2024).

⁶⁸ Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, 93-104.

gayrimüslimlerin ticarete sahip oldukları ayrıcalıkların kaldırılması, nüfuzlarının azaltılması için hükümet olarak çalışmalar yapacaklarından söz etmiştir.⁶⁹

Fakat 1923-1929 yıllarına baktığımızda matbuat alanında diğer sektörlerden farklı olarak ulusal girişimci bir sınıfın hali hazırda zaten var olduğu görülür. Özellikle II. Meşrutiyet sonrası Babıali’de matbuat alanındaki yerleşik aktörlerin çoğu Müslüman-Türk kimliği taşımaktadır. Dolayısıyla Cumhuriyet rejimi matbuat söz konusu olduğunda ulusal bir burjuvaziden mahrum değildi. Ermeni, Yahudi ve İranlı/Acem yayıncı matbaacılar özellikle Balkan Savaşları sonrası bu alandan yavaş yavaş çekilmeye başlamıştı. Babıali yayıncılığında Türk ve Müslümanların kendilerini göstermeye başlamaları 1890’ların sonunda başlamış, özellikle Meşrutiyet’in ilanı ve onu takip eden dönemde yaşanan Balkan Savaşları ile birlikte yayıncılık ve matbaacılık alanındaki etkileri ve sayıları giderek artmıştır. Emin Nedret İşli, Şark Ticaret Yıllıkları ve çeşitli kaynaklardan yola çıkarak 1883-1941 yıllarında Bâbüâli Caddesi üzerinde yer alan kitapçı, yayınevi ve kitap basım işi ile uğraşan matbaaların bir listesini hazırlamıştır. Listelere bakıldığında 20. yüzyılın başlarına kadar İstanbul’da bulunan kitapçıların, yayıncı-matbaacıların büyük çoğunluğunun Ermeniler, Yahudiler ve İranlılar olduğu açıkça görülmektedir.⁷⁰ Balkan Savaşları sırasında (1912-1913) İstanbul’da bulunan Kırmılı gazeteci Fatih Kerimî hatırlarında, Babıali Yokuşu’nu dolduran kitapçıların hemen hemen hepsinin Türk mekteplerinde ders kitaplarını da hazırlayan Ermeni ve Yahudi yayıncılar olduğunu belirtir ve bu durumu “Bir Türk âlimin hayatı, bir Ermeni’nin lütfedip vereceği ‘kalem hakkı’na mevkuftur.” sözleriyle ifade eder.⁷¹

1850’lerden 1900’lerin başına değin kitapçılık ve yayıncılık da olduğu gibi matbaacılıkta da gayrimüslimlerin oldukça etkin olduğu bir basım sanayii endüstrisi göze çarpar. Mehmet Erken’in devlet salnameleri, arşiv belgeleri, Eski Harfli Türkçe Basma Eserler Bibliyografyası başta olmak üzere geniş bir kaynak grubundan yararlanarak hazırladığı 1857-1876 ve 1877-1888 yıllarında İstanbul’da faaliyette olan özel matbaaları içeren listelerde gayrimüslim matbaacıların Türk ve Müslümanlara oranla ağırlıkta olduğu açıkça görülmektedir.⁷² Dönemin tanığı, basın yayın dünyasının önemli aktörlerinin hatırlarında da bu durum sıklıkla dile getirilmiştir. *Servet-i Fünun* mecmuası sahibi

⁶⁹ A.Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923- İzmir: Haberler, Belgeler, Yorumlar*, 3.Baskı, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1981), 248-249.

⁷⁰ Emin Nedret İşli, *Kitaphaneden Yayınevine Bâbüâli* (İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi, t.y), s.y.

⁷¹ Fatih Kerimi, *İstanbul Mektupları*, Haz. Fazıl Gökçek, (İstanbul : Çağrı Yayınları, 2001), 110.

⁷² Matbaacıların detaylı bir listesi için bk. Erken, “Geç Osmanlı Döneminde Matbaa,” 317-349.

matbaacı Ahmet İhsan Tokgöz hatıralarında Meşrutiyet döneminde gazetecilik, kitapçılık ve hatta matbaacılığın Türk olmayanların elinde olduğunu belirtir.⁷³ Meşrutiyet'in ilanına ardından yaşanan basın patlamasının bir benzerinin de yayıncılık dünyasında yaşanmış; Türk girişimciler tarafından açılan kitapçılar, yayınevleri ve matbaalar yavaş yavaş Cağaloğlu Yokuşunu doldurmaya başlamıştır.⁷⁴

Yayıncılığın ve matbaacılığın bir meslek olarak Türkler tarafından tercih edilmesi Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonra Bâbîâlî yayıncılığının ve matbaacılığının Türkler tarafından kuşatıldığının önemli kanıtlardan biri Selim Nüzhet Gerçek'in hazırladığı 1933 *Almanak*⁷⁵ ve *Kitap ve Kitapçılık* (1936)⁷⁶ dergisinde yayınlanan İstanbul'daki yayıncı-matbaacılara ve kitapçılara dair kayıtlardır. Her iki çalışmada da Osmanlı dönemine nazaran Türk girişimcilerin Cumhuriyet döneminde Babıâlî'deki varlığının çok daha yüksek olduğu görülmektedir. Basım sanayii sektörünün tamamen Türklerin eline geçmesi ise ancak 1950'lerden sonra olacaktır. Bu noktaya gelmesinde 1939'da toplanan Birinci Türk Neşriyat Kongresi'nde alınan kararların da etkili olduğu söylenebilir. Nitekim Kongre'de, Babıâlî'de matbaacılıkla uğraşan gayrimüslimlerin sektörden men edilmesi, var olanların matbaalarının kapatılması alınan kararlardan biridir.⁷⁷

Cumhuriyet kurulurken, özellikle İstanbul ölçeğinde bakıldığında basım sanayi endüstrisinde hem özel müteşebbisler hem de bazı devlet kurumları aktif olarak matbuat alanında faaliyette bulunmaktaydı. Kağıt, matbaa makinaları, hurufat gibi ham maddeler dışardan ithal edilmekle birlikte sermayedar bulmak ve iş gücü temini açısından ciddi bir problem yoktu. Dolayısıyla bu dönemde devlet, devletçilik uygulamaları çerçevesinde

⁷³ Ahmet İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım* (İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası, 1930), 112.

⁷⁴ Burhan Arpad, *Bir İstanbul Var İdi*, Haz. Ahmet Arpad, (İstanbul, Doğan Kitapçılık, 2000), 188- 193.

⁷⁵ *Almanak* 'ta yer alan kitapçılar: Devlet Matbaası, Kâinat, Memleket, Sühulet, Remzi, Zaman, Cumhuriyet, Asar-ı ilmi, Maarif, Yeni Şark, Gayret, Kanaat, Şafak, Tefeyyüz, İrfan, İnkılâp, İktisat, İdare, Hilmi, Cihan, Halk, Millet, Sudi, Çiftçi, Ahmet Halit, Kitapçılık Şirketi. Selim Nüzhet Gerçek, 1933 *Almanak* (İstanbul: Matbuat Cemiyeti, 1933), 148-149.

⁷⁶ Dergide yer alan 1936 yılında Babıâlî'deki kitapçılar: Ali (Cumhuriyet), Tefeyyüz, Eşref (İlmiye), Fuad Muallim (Anadolu), Halk (Aziz), Hüseyin (Şark), Hilmi (Hilmi), Karabet (Gayret), Karabet (İnkılâp), Kenan Yusuf (Yeni Kitapçı), Lütfi (Genç Kitapçı), Muallim Halit (Muallim Halit), Misak (Zaman), Mihran (Cihan), Naci (Maarif), Ohanes (Kâinat), Remzi (Remzi), Sadi (Çocuk), Semih Lütfi (Sühulet), İlyas (Kanaat), Vakıf (Vakit), Yuvandis (Fransız). "Eski Babıâlî Kitapçıları", *Kitap ve Kitapçılık Dergisi*, No: 22, (İstanbul: Vakıf Basımevi, 1936), 3.

⁷⁷ *I. Türk Neşriyat Kongresi: Raporlar, Teklifler, Müzakere Zabıtları (1-5 Mayıs 1939)*, (Ankara: Maarif Vekilliği, 1939), 45-46. Kongrenin Basım, Yayımlar ve Satış İşleri Encümeninin hazırladığı raporda peş peşe sıralanan dikkate çekici iki madde vardır. Bunlardan ilki: "Basımevleri için ecnebi memleketlerden mütehasşıs getirilebilmesi ve bu gibi mütehasşıslardan ayrıca ihtisas vergisi alınmaması" şeklindedir. Hemen ardından gelen bir sonraki madde ise: "Ecnebilerin basımevi açmalarına müsaade edilmemesi ve mevcutlarının tasfiyesi" şeklindedir.

hayata geçirdiği diğer kamu iktisadi teşebbüslerinden farklı olarak, zaten uzun yıllardır çoğunluğu Türklerden oluşan bir ticaret sınıfının elinde bulunan bir sektöre, özellikle okul kitapları yayıncılığı üzerinde bir tekel oluşturarak doğrudan müdahale etmiş olmaktadır. Tercih edilen bu iktisadi modelin matbuat alanı üzerindeki etkileri, okul kitaplarıyla sınırlı kalmamış; yayıncılık ve matbaacılık faaliyetlerinin örgütlenmesinden üretim ve dağıtım süreçlerine kadar uzanan geniş bir alanda belirleyici olmuştur.

1.3. Devlet Kapitalizminin Matbuat Alanına Etkisi

Türkiye’de devletçilik ilkesi doğrultusunda hayata geçirilen devlet kapitalizmi uygulamalarının yalnızca iktisadi tarihimiz açısından değil, siyasal, toplumsal ve kültür tarihimiz açısından da birtakım etkileri ve sonuçları olmuştur. Biz burada yalnızca çalışma konumuz çerçevesinde matbuat tarihi açısından etkileri ve sonuçları üzerinde duracağız. Devlet kapitalizmi, Cumhuriyet idaresinin sanayi yatırımlarını hızlandırmak gerektiği aksi takdirde gittikçe kötüleşen ekonominin siyasal iktidarı da tehdit etmeye başlayacağı düşüncesi sonucunda başvurdukları bir yöntemdi.⁷⁸ Bu düşünce yalnızca iktisadi alandaki girişimleri değil siyaset, eğitim ve kültür gibi alanlarda yeni düzenlemeleri ve politikaları hızlandırmıştır.

Kısa süren Serbest Fırka tecrübesinden yaklaşık sekiz ay kadar sonra 25 Temmuz 1931’de Cumhuriyet’in ilk Matbuat Kanunu Meclis’te kabul edilmiştir. Matbuat Kanunu’nu hazırlayan sürecin ilk kıvılcımı Serbest Fırkanın olaylı İzmir mitingi olmuştur. Miting ve sonrasında, basında, CHP-SCF karşıtlığı üzerine yaşanan kamplaşmaların dozu hızla artmaya başlamıştır.⁷⁹ Arif Oruç’un *Yarın*’ı, Serbest Fırkanın yayın organına dönüşmüş; onu *Son Posta* gazetesi takip etmiştir.⁸⁰ Bu iki gazetenin gittikçe muhalefetin dozunu artırması devleti harekete geçirmiş ve rejim aleyhine doğru giden propaganda faaliyetlerine bir ön alınmak istenmiştir.⁸¹

1881 sayılı kanunun adında her ne kadar “matbuat” ifadesi geçse de kanun büyük oranda gazete ve mecmualara ve bunların yönetim ve idarelerine yöneliktir. 23 bölüm, 68 maddeden oluşan 1931 Matbuat Kanunu gazete ve mecmuaların neşriyat usullerine yönelik uymaları gereken şartları ve bunlara uyulmaması durumunda doğacak cezai hükümleri

⁷⁸ Tezel, *Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi*, 206, 207.; Keyder, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, 126-128.

⁷⁹ Mazıcı, “1930’a Kadar Basının Durumu.”

⁸⁰ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Görüldüklerim ve Geçirdiklerim Cilt III 1922-1944* (İstanbul: Yenilik Basımevi, 1970), 213.

⁸¹ Mazıcı, “1930’a Kadar Basının Durumu ve 1931,” 143.

içermektedir.⁸² Matbuat Kanunu ile basın alanı devlet kontrolüne ve denetimine alındıktan sonra 1933'te bu kez eğitim alanında benzer bir işlevi görecektir olan kamuoyunda Tek Kitap Kanunu olarak bilenen, okullarda Maarif Vekaletinin belirleyeceği her ders için tek bir kitap okutulması kararını içeren kanun kabul edilmiştir.

Tek Kitap Kanunu, etkileri ve sonuçları itibarıyla yalnızca eğitim sektörünü değil, yayıncılık-matbaacılık dünyasını da önemli ölçüde etkilemiştir. Bu kanun, öğretmenlerden ve talebelerden ziyade okul kitapları yayıncılığı ile uğraşan hususi yayıncı-matbaacıların itirazlarına neden olmuş ve neticede devlet ve özel sektörü karşı karşıya getirmiştir. Bu kanunun akabinde, 1933'te yeniden kurulan ve 1934'te yetki alanı genişletilen Matbuat Umum Müdürlüğü ile birlikte Devlet, okul kitapları dışındaki ilmi, mesleki ve kültürel yayıncılık alanına da doğrudan üretici bir aktör olarak girerek yayıncılık alanındaki otoritesini pekiştirmiştir. Aynı yıl devletçi sanayileşme politikalarının ana uygulama örgütünün baş aktörlerinden biri olan Sümerbank tarafından 1934 yılında İzmit'te, Sümerbank Kağıt ve Selüloz Fabrikası kurulmuş; Türkiye'nin kağıt ihtiyacını karşılamak, kağıtta dışa bağımlılığı ortadan kaldırmak amacıyla kurulan fabrika 1936 yılında ilk yerli kağıt üretilmiştir.

Devlet kapitalizmi uygulamalarının Türkiye'de sanayi burjuvazisinin oluşumuna da önemli katkıları olmuştur. Bu ekonomi modeli sayesinde kamu bürokrasisi ile özel girişim arasındaki etkileşim ve geçişkenlikler artırmıştır. Örneğin Erdoğan Soral'ın araştırmasına göre, 1921–1930 yılları arasında kurulan özel işletmelerin girişimcilerinin %13'ü kamu kökenliken, bu oran 1931–1940 arasında %78'e, 1941–1950 arasında ise %31'e çıkmıştır. Yani Cumhuriyet'in ilk kuşak sanayicilerinin büyük bir kısmı devlet kurumlarından özel sektöre geçen bürokratlar olmuştur. Bu durum, Türkiye'de sanayi burjuvazisinin kendi öz kaynaklarıyla değil, büyük ölçüde kamu sektöründen beslenerek geliştiğini göstermektedir. Devletçilik, özel sermaye birikimini doğrudan yaratmasa da devlet kadrolarında yetişmiş teknik elemanların özel sektöre geçişini kolaylaştırarak sanayi sınıfının çekirdeğini oluşturmuştur. Böylece devlet, yalnızca üretim alanında değil, insan kaynağı yetiştirme bakımından da özel sektörün altyapısını hazırlamıştır.⁸³ Bu insan kaynağı büyük ölçüde kurulacak sanayii işletmelerinde, devletin önemli kurumlarında çalışmak için Cumhuriyet'in ilk yıllarında yurt dışına gönderilen öğrencilerden sağlanmıştır.

⁸² “Matbuat Kanunu,” *Resmi Gazete*, 8 Ağustos 1931, Sayı 1867.

⁸³ Tezel, *Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi*, 218.

Bu politikaların matbuat alanında da örnekleri vardır. Örneğin 1925'te devlet bursuyla Fransa'ya gönderilen ve orada kağıtçılık eğitimi alan Türkiye'nin ilk kağıt mühendisi Mehmet Ali Kağıtçı⁸⁴, Türkiye'ye döndükten sonra bir kağıt fabrikasının kurulması için büyük gayret göstermiştir. Kağıtçı'nın Türkiye'de yerli kağıt sanayiinin kurulması için uzun yıllar süren çabaları nihayet 1933'te sonuç vermiş ve o yıl hazırlanan Birinci Beş Yıllık Sanayii Planında bir kağıt fabrikası kurulması düşüncesi gündeme alınmıştır. Plan 1934'te onaylanmış ve aynı yılın mart ayında Türkiye'nin ilk kağıt fabrikası Sümerbank İzmit Kâğıt ve Selüloz Fabrikası kurulmuştur.⁸⁵

Bunun yanı sıra Devlet Matbaası, modern matbaa tekniklerini öğrenmek ve döndüklerinde Devlet Matbaasında çalışmak üzere yurt dışına öğrenci ve teknik personel göndermiştir. Maarif Vekaleti adına devlet bursuyla Almanya'ya giden Emin Barın, Ferit Apa, Sait Yada, Ali Rıza Baskan gibi isimler Avrupa'daki matbaa okullarında eğitim aldıktan sonra Türkiye'ye dönerek bir süre Devlet Matbaasındaki çeşitli bölümlerde uzman olarak görev yapmışlardır. Zamanla bu teknik uzmanların bir kısmı kurumdan ayrılarak önce matbaacılık okullarında, Güzel Sanatlar Fakültelerinde hocalık yapmış, ardından kendi özel matbaa işletmelerini, cilt atölyelerini kurmuşlardır. Böylece Devlet Matbaası, sadece kamu yayıncılığının teknik altyapısını kurmakla kalmamış; aynı zamana hususi yayıncılığa-matbaacılığa nitelikli işgücü sağlamıştır.

Devlet kapitalizminin basın sanayii sektörüne de etkileri olmuştur. Türkiye'de Cumhuriyet döneminde hem devlet matbaalarında hem de hususi matbaalarda kullanılan matbaa teknolojisi bakımından Almanya'nın bariz bir üstünlüğü olduğu görülmektedir. Matbaalardaki makinelerin büyük çoğunluğu Almanya menşelidir. Söz konusu dönemde Almanya'nın, matbaacılıkta ve yayıncılıkta hem eğitim kurumları hem de baskı teknolojisi bakımından Avrupa'nın en iyilerinden biri olduğu bir gerçektir. Bununla birlikte Türkiye'nin bu yöndeki tercihinde özellikle 1930'lardan itibaren dış münasebetlerde ve ticarete takas ve kliring düzenlemelerinin önem kazanmasının da etkisi olduğu

⁸⁴ Kâğıtçılık mesleğinin teorik ve pratik eğitimini almak için önce Almanya'ya, ardından Fransa'ya giden Mehmet Ali Kağıtçı, Almanya Hannover'de Hannoversche Papierfabriken ve Alfred Gronau Kâğıt Fabrikası'nda bir yıl kadar hem işçi olarak çalışmış hem de stajyerlik yapmıştır. 1927'de, Fransa Grenoble Üniversitesi Fen Fakültesi'ne bağlı Kağıtçılık Yüksek Enstitüsü'nden (Ecole Française de Papeterie) 22 uluslararası öğrenci arasından birincilikle mezun olmuştur. Fransızların "Burada kalın" tekliflerini "Ben ülkemde kâğıt sanayiini kurmak idealindeyim, bu uğurda Kimya enstitüsündeki mevkiimi bırakıp buralara kadar geldim, katiyen burada kalmam, memlekete döneceğim" diyerek reddedip ülkeye döner. Kağıtçı'nın hayatı hakkında daha detaylı bilgi için bk. Mehmet Sarioğlu, *Bir Cumhuriyet Aydını: Mehmet Ali Kağıtçı*, (Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008.)

⁸⁵ Mehmet Ali Kağıtçı, *Türk Kâğıt Sanayiinin 30. Yıldönümünde: Kağıtçılığımız ve Engelleri*, (İstanbul: Ercan Matbaası, 1964).; Sarioğlu, *Bir Cumhuriyet Aydını*.

kanaatindeyiz.⁸⁶ Öyle ki 1924-1929 yıllarında Türkiye'nin dış ticaretinde Almanya, İtalya, ABD, İngiltere giderek önem kazanmaya başlamış; 1933'ten sonra takas ve kliring düzenlemelerinin etkisi ile Türkiye'nin dış ticaretinde Almanya'nın⁸⁷ payı diğerlerine göre artmıştır.⁸⁸ Türkiye bu dönemde dış ticarete denge sağlamak amacıyla “malımızı alanın malını alma” prensibine dayalı ikili ticaret ve özellikle kliring anlaşmalarını yoğun biçimde kullanmıştır. Bu anlaşmalar, en çok kayırılan ülke ilkesine bağlı olmadığı için Türkiye'ye her ülkeyle kendi ticari ihtiyaçlarına göre kontenjan belirleme ve ticareti yönlendirme esnekliği sağlamıştır. Özellikle Almanya, Fransa, Macaristan, İsviçre ve Avusturya ile yapılan kliring anlaşmaları, Türkiye'nin tarım ürünlerini dünya fiyatlarının üzerinde satabilmesine imkân tanımıştır. Çünkü bu ülkeler anlaşmalar gereği Türkiye'den belirli miktarda mal almak zorunda kalmıştır. Sonuç olarak bu uygulamalar hem tarım ürünleri ihracatını artırmış hem de karşılığında ithal edilen sanayi malları yoluyla sanayileşme sürecine önemli katkılar sağlamıştır.⁸⁹

Bu dönemde devlet kapitalizminin matbuat alanında yerleşmesi ve kurumsallaşması üç aktörün eliyle gerçekleştirilmiştir: Maarif Vekaleti, Devlet Matbaası ve Matbuat Umum Müdürlüğü. İlk iki kurum arasında hiyerarşik bir ilişki vardır. Çalışmamızın ana konusu olan Devlet Matbaası Maarif Vekaleti çatısı altında çalışan; Matbuat Umum Müdürlüğü ise Milli Mücadelenin başlarında T.B.M.M İcra Riyaseti sonrasında Hariciye Vekaleti çatısı altında istihbarat ve propaganda faaliyetlerini yürütmekte olan bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. 1931'de lağvedilen kurum 1933'te Matbuat Umum Müdürlüğü adıyla yeniden kurularak Dahiliye Vekaleti bünyesinde çalışmaya başlamış, 1934'te teşkilat ve vazife kanunu hazırlanarak yetki alanı genişletilmiştir.⁹⁰

⁸⁶ Devlet Arşivlerinde yer alan bir belgede Devlet Matbaası Müdürü Nail Tur'un 1938'te Almanya'nın farklı şehirlerindeki basımevlerine yaptığı teknik seyahatin geliş gidiş yol masrafları ile yevmiyesinin Maarif Vekâleti bütçesinden, kliring yolu ile ödenmesi öngörülmüştür. Bunun anlamı şudur: İki ülke arasındaki ödemeler, konvertibl döviz hareketine başvurulmaksızın, karşılıklı açılan kliring hesapları üzerinden yapılmaktadır. Böylece Türkiye'den Almanya'ya herhangi bir döviz transferi yapılmadan geziye ilişkin harcırah, yol gideri ve benzeri kalemler kliring hesabı kapsamında iç mahsuplaşma yoluyla kapatılmaktadır. Bu hem dış ticaret politikalarının hem de döviz kontrolünün devlet tarafından yönetildiği dönem için çok tipik bir uygulamadır. BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2/Kararlar Daire Başkanlığı(1928-), Kutu No: 83, Gömlek No: 54, Sıra No:12, Belge Tarihi: 21.06.1938, s.1.

⁸⁷ Nazi Almanya'sı 1930'ların sonuna doğru Türkiye ticaretinin neredeyse yarısını kendine bağımlı kılmıştır. Almanya'nın Türkiye'nin ihracatının cari değerindeki payı 1932'de %15'ten 1934'te %39'a, 1935-1938 ortalaması ise %44'ü bulmuştur. İthalattaki değeri ise 1932'de %25'ten 1934'te %36'ya yükselmiş ve 1935-1938 ortalaması %46 olarak gerçekleşmiştir. 1939'da bu rakamlar ithalatta %51, ihracatta %37'ye ulaşmıştır. Tezel, *Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi*, 154,155.

⁸⁸ Tezel, *Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi*, 143,144.

⁸⁹ Levent Özkardeş, “Cumhuriyetin İlk Yılları ve 1929 Ekonomik Buhranında Dış Ticaretin Yönetimi,” *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, s.6, (2015).

⁹⁰ İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri*.

Devlet kapitalizminin matbuatta yerleşmesinin/kurumsallaşmasının ilk adımı Matbaa-i Amirenin 1926'da Devlet Matbaası adıyla, döner sermaye işletmesi şeklinde, idari ve hukuki olarak yeniden örgütlenmesi ile gerçekleşmiştir. Aynı yıl çıkarılan 823⁹¹ sayılı kanun, 1928 Harf Devrimi, 1931 Matbuat Kanunu, 1933 yılında çıkarılan 2259 sayılı⁹² Tek Kitap Kanunu ve 1934'te Matbuat Umum Müdürlüğü'nün yeniden ihdas edilmesiyle Türkiye'de uygulanmaya başlayan "matbuat rejimi" ile matbuatta devlet kapitalizminin yerleşmesi süreci tamamlanmıştır.

1.4. Matbuat Umum Müdürlüğü ve Matbuat Rejimi

M. Sinan Niyazioğlu'na göre; Türkiye'de 1930'lu yıllar boyunca etkin olan matbuat rejimi, muhalif siyasal düşüncelerin resmi basın kanunları ile denetim altına alındığı, okur yazar oranının artırılmasında yüksek tiraj yayımcılığının baskın olduğu, 1930'lardaki Avrupa, ABD ve Sovyetler Birliği ülkelerinde uygulanan matbuat rejimlerinde olduğu gibi *denetim, yönetim ve üretim* mekanizmalarıyla yapılandırılmıştır.⁹³ Server İskit ise, Türkiye de uygulanan matbuat rejiminin, İtalya, Almanya ve Sovyet Rusya'dan bazı farklılıkları olduğu kanaatindedir. İskit'e göre, Türkiye'de uygulanan matbuat rejimi, Kemalizm'in otoriter propaganda organı olmakla birlikte Avrupa'daki ve Sovyetler Birliği'ndeki bağımsız yayınevlerini dışlayan totaliter matbuat rejimlerine kıyasla çok daha toleranslı bir resmi matbuat politikasıdır.⁹⁴

Cumhuriyet rejiminin İskit'in bu görüşünü destekleyen bir matbuat politikası yürüttüğü gösteren şeylerden biri matbuat sahasının tümünü kendi kontrolüne almayıp, özel sektöre alan bırakması ve gerektiği durumlarda devlet dışı aktörleri üretime dahil etmiş olmasıdır. Örneğin 1930'ların başına kadar ders kitaplarının sadece belirli bir bölümünün basım ve dağıtımını tekeline alıp kalan kısmını özel sektöre bırakması bunun somut bir örneğidir. 1930 sonrası matbuat politikalarına baktığımızda ise Niyazioğlu'nun tespitlerinin büyük ölçüde doğru olduğu görülmektedir. 1933'te uygulanan Tek Kitap usulü, hemen hemen aynı dönemde yalnızca Sovyetler 'de ve İtalya'da uygulanmaktadır. Ayrıca Matbuat Umum Müdürlüğünün öncülüğünde Devlet Matbaasında basılan Millet Mekteplerinde ve okullarda okutulan alfabe, kıraat gibi kitaplarla diğer birçok ders

⁹¹ "Mektep Kitaplarının Maarif Vekaletince Tabı Hakkında Kanun," *Resmi Gazete*, 3 Mayıs 1926, Sayı 362.

⁹² "Maarif Vekilliğine Bağlı Mekteplerde Okutulacak Ders Kitaplarının Basılması ve Dağıtılmasında Bu Maksat İçin Kurulacak Mektep Kitapları Sandığı Hakkında Kanun," *Resmi Gazete*, 13 Haziran 1933, Sayı 2426.

⁹³ Niyazioğlu, *Alfabe ve Matbuat: Türkiye'de*, 165-166.

⁹⁴ İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri*, 174.

kitabında, iç ve dış propaganda da kullanılmak üzere çıkarılan süreli yayınlarda hem içerik olarak hem de görsel dil ve tipografi açısından Sovyetler 'deki yayınlar örnek alınmıştır.⁹⁵

Niyazioğlu'na göre, Cumhuriyet idaresinin matbuat rejiminde uyguladığı “denetim,” hem Kurtuluş Savaşı yıllarında hem de Serbest Cumhuriyet Fırkasının muhalefeti sürecinde, Ankara hükümetini desteklemeyen Babıali basınına Çankaya'nın siyasi yörüngesine bağlamayı ve gayrimüslimlerin etkin olduğu Babıali gazetelerini, yayınevlerini ve matbaaları zaman içerisinde Türkleştirmeyi amaçlamıştır.⁹⁶ 1931 Matbuat Kanunu, Cumhuriyet rejiminin matbuatı “denetim” altına almak için attığını ilk adımdır. CHP'nin Üçüncü Büyük Kongresi'nden yalnızca iki ay kadar sonra yürürlüğe giren kanunla devlet, özellikle hususi basın-yayın faaliyetlerini sıkı bir devlet kontrolüne tabi tutmuş, yayıncılığı parti-devlet çizgisine yaklaştırmış, özel gazete ve dergilerin iktidarın ideolojik çerçevesine uyumunu zorunlu kılmıştır.⁹⁷ 1931 Matbuat Kanunu, aslında, Cumhuriyet'in ilanından 1930'ların başına değin Maarif Vekaleti eliyle daha esnek ve programsız bir şekilde ilerleyen matbuat rejiminin artık daha planlı şekilde ve bir devlet programı dahilinde yürütüleceği sürecin başlangıcı olarak kabul edilebilir. 1933'te Matbuat Umum Müdürlüğü'nün yeniden kurulması bu sürecin kurumsallaşmasının ilk adımdır. Ardından, 1939'da Matbuat Umum Müdürlüğü'nün öncülüğünde Kültür Bakanlığının ev sahipliğinde yapılan Birinci Türk Neşriyat Kongresi ise özellikle kitap yayıncılığının yönetim, denetim ve üretim süreçlerinin şekillenmesinde önemli bir eşik olarak belirmektedir.

Niyazioğlu, Cumhuriyet'in matbuat politikalarının belirlenmesinde ve yürütülmesinde “yönetim”in, idari ve bürokratik tüm mekanizmaları içeren merkezi bir rol üstlendiği fikrindedir. Bu bağlamda yurt dışı eğitilmiş eğitim pedagoglarının, rejim ideologlarının, yazarlar ve basın ressamlarının bürokratik ilişki ağları ve yayın politikaları doğrudan üst yönetim tarafından şekillendirilerek; okuma yazma seferberliğinin ve pozitivist Türk milliyetçiliğinin Anadolu'da güçlendirilmesinde bu aktörlerden ve faaliyetlerinden faydalanmıştır.⁹⁸ Örneğin 1930-1934 yılları arasında Devlet Matbaası müdürlüğü görevinde bulunan Hamdi Emin Çap, 1926-1927 yılları arasında Müdafaa Vekaleti adına Londra'da matbaacılık eğitimi almıştır. Emin Barın, Ferit Apa, Sait Yada, Ali Rıza Baskan, Mehmet Ali Kağıtçı gibi gençler de benzer bir biçimde devlet bursuyla

⁹⁵ Niyazioğlu, *Alfabe ve Matbuat: Türkiye'de*, 99.

⁹⁶ Niyazioğlu, *Alfabe ve Matbuat: Türkiye'de*, 166.

⁹⁷ Niyazioğlu, *Alfabe ve Matbuat: Türkiye'de*, 165.

⁹⁸ Niyazioğlu, *Alfabe ve Matbuat: Türkiye'de*, 166.

Almanya ve Fransa gibi Avrupa ülkelerine giderek kağıtçılık, ciltçilik, resim, yazı gibi branşlarda eğitim alıp yurda döndükten sonra matbuat memuru olarak Devlet Matbaası, Kağıt Fabrikası gibi kurumlarda çalışmışlardır.

Millet Mekteplerinde ve okullarda okutulacak kitapların, süreli yayınların tasarımlarının altında İhap Hulusi Görey'in imzası vardır. Matbuat Umum Müdürlüğü'nün çıkardığı *La Turquie Kemaliste*'de yer alan Türkiye'nin dört bir yanından çekilen fotoğraflar Othmar Pferschy'a aittir. Pferschy'i bu işe dahil eden Matbuat Umum Müdürü Vedat Nedim Tör'dür. Matbuat Umum Müdürlüğü direktörü Vedat Nedim Tör, Burhan Asaf Belge, Server İskit, Selim Nüzhet gibi isimlerden oluşan Umum Müdürlük, kadrosuyla, Cumhuriyet döneminin matbuat politikalarının belirlenmesinde ve yürütülmesinde önemli bir rol oynamıştır. Matbuat sahasının eğitim ayağında ise bilhassa çocuk ve gençlik yayınlarında öncü isimler olan Faik Sabri Duran, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Ahmed Cevad Emre, Sadrettin Celal Antel, Fuat Köprülü gibi eğitimci yazarlar vardır.⁹⁹

Niyazioğlu'na göre, basılı ürünlerin geniş kitlelere ulaştırılması anlamına gelen *üretim* süreci ise, İstanbul'daki Devlet Matbaası'nın, modern tekniklerle hazırladığı yayınları, Ankara'daki Matbuat Umum Müdürlüğü aracılığıyla yüksek tirajlı basın ve yayın faaliyetlerine dönüştürerek millî matbuatın endüstriyel ölçekte yeniden yapılandırılmasını örgütlemiştir.¹⁰⁰ Bu süreçte Devlet Matbaası modern tekniklerle, yüksek baskı kalitesiyle okul kitaplarından, iç ve dış propaganda yayınlarına, umuma yönelik neşriyattan devletin resmi kurumlarının talimatname, kanun, yönetmelik gibi gri yayınlarla, ilmi ve mesleki neşriyat adı altında birçok telif ve çeviri esere varıncaya değin çok geniş bir yayın perspektifinde basım faaliyetini sürdürmüştür. Devlet Matbaası ile birlikte 1934'ten itibaren Matbuat Umum Müdürlüğü de üretim sürecinin bir parçası olmuştur.

Matbuat Umum Müdürlüğü 6 Ekim 1933'te yeniden kurulduğunda Sovyet deneyimini iyi bilen Vedat Nedim Tör, 90 lira maaşla umum müdür olarak göreve başlamış, kurum bir süre çok dar bir kadroyla Dahiliye Vekaletince idare edilmiştir. Mayıs 1934'e gelindiğindeyse kurum için bir teşkilat ve vazife kanunu hazırlanarak haziran ayında itibaren uygulanmaya başlanmıştır. Kanunla birlikte müdürlüğün vazife alanı ve teşkilat kadrosu genişlemiştir. Vedat Nedim Tör'ün maaşı da beş yüz liraya yükseltilmiştir. 20 kişiden oluşan teşkilat kadrosuyla idareye, yeni Türkiye'nin içerde ve dışarda

⁹⁹ Niyazioğlu, *Alfabe ve Matbuat: Türkiye'de*.

¹⁰⁰ Niyazioğlu, *Alfabe ve Matbuat: Türkiye'de*, 17.

propagandasını yapmak, milli gazeteciliğin seviyesini yükseltecek tedbirler almak, Matbuat Kanunun uygulanmasına nezaret etmek, radyo, film gibi efkar-ı umumiye ile ilgili vasıtaları denetlemek görevleri verilmiştir. Radyo neşriyat programları da yine müdürlüğün görev alanına dahil edilmiştir.¹⁰¹

Matbuat Umum Müdürlüğü Kanunu kurumun, istihbarat, neşriyat ve propaganda faaliyetlerini ihtiva edeceğini açıkça belirtmektedir.¹⁰² Bu doğrultuda müdürlük, daha önce yayınlanan ama 1931’de neşrine ara verilen *Ayın Tarihi*’ni yeniden yayınlamaya başlamış; yeni Türkiye’nin modern yüzünü yurt dışına tanıtmak amacıyla *La Turquie Kemaliste* dergisi çıkarılmaya başlanmıştır. *La Turquie Kemaliste* Fransızca, İngilizce ve Almanca dillerinde Devlet Matbaasında basılarak iki ayda bir yayınlanmıştır. Bunların yanı sıra kurum içerisinde bir fotoğraf servisi kurarak ülke içine ve dışına her ay ülkenin binlerce fotoğrafı, propaganda afişi ve broşürü gönderilmeye başlandı. Böylelikle Matbuat Umum Müdürlüğü neşriyat ve propaganda faaliyetlerini birleştirmişti.¹⁰³ Matbuat Umum Müdürlüğü, ilmi, mesleki ve kültürel konularda yayınlar yapmış, Basın Kongresi, Neşriyat Kongresi gibi basın ve yayın alanının yol haritalarını belirleyen toplantılara öncülük etmiştir.

1.5. Matbuatta Devlet Kapitalizminin Sonu

Görüldüğü üzere Erken Cumhuriyet döneminde uygulanan matbuat politikaları ile iktisadi politikalar arasında doğru orantılı bir ilişki vardır. İktisadi alanda alınan kararlar eş zamanlı olarak matbuat alanına da yansımış; tercih edilen iktisadi modeller, matbuat politikalarının ve basım sanayii endüstrisinin şekillenmesinde, yayıncılık alanının dönüşümünde etkili olmuştur.

Vedat Nedim Tör’ün yönetimindeki Matbuat Umum Müdürlüğü’nün matbuat politikaları 1934’ten itibaren hız kesmeden devam ederken İkinci Devlet Sanayi Programı 1930’ların sonuna doğru hazırlanmıştı. İkinci Dünya Savaşı sırasında sanayi sektöründeki devlet yatırımları yavaşlamış olsa da belirli kollarda yatırımlar sürmüştür. Savaş devam ederken savaştan sonra uygulanmaya konulmak üzere yeni bir program daha hazırlanmış ancak savaş sonrasının yeni koşullarında hükümetin iktisat politikasında değişiklik ortaya çıkınca program 1947’de rafa kaldırılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye’nin

¹⁰¹ İskit, *Türkiye’de Matbuat İdareleri*, 274.

¹⁰² 2444 Numaralı Kanun, 26 Mayıs 1934’te Meclis’te kabul edilmiş, 1 Haziran 1934’te yürürlüğe girmiştir.

¹⁰³ İskit, *Türkiye’de Matbuat İdareleri*, 272-276.

sanayileşme politikasında ağırlık yeniden özel girişime verilmiştir.¹⁰⁴ Böylelikle Devlet'in, Amerika Birleşik Devletleri'yle kurduğu siyasi ve ekonomik ilişkiler neticesinde piyasa ilişkilerini önceleyen liberal ekonomi modeline geçiş yapılmış olmaktadır.

Türkiye'nin dış politikasında ve iktisadi politikalarında yaşanan bu yörünge değişikliği yayıncılık alanına da yansımıştır. Devlet kapitalizminin yayıncılık alanındaki en önemli aygıtlarından biri olan Tek Kitap Kanunu 1949 yılında kaldırıldı. Aslında Tek parti iktidarının son yıllarında, öğretmenlerin, yazarların, yayıncı-matbaacıların sık sık eleştirilerde bulunduğu tek kitap uygulamasından vazgeçilmesi yönünde talepler Meclis'e gelmeye başlamıştı. Milli Eğitim Bakanı Reşat Sami Sirer, tek kitap uygulamasına son verilmesi gerektiğini düşünenlerden biriydi. Sirer, bu sistemi bırakmanın öğretmenleri ve yazarları daha gayretli çalışmaya sevk edeceğini böylelikle kitapların kalitesinin artacağını savunmaktaydı.¹⁰⁵ 21 Haziran 1948'de, Meclis'te Tokat Milletvekili Refik Ahmet Sevengil, Maarif Vekili Tahsin Banguoğlu'na, okullarda tek kitap sisteminin bırakılması hakkında ne düşündüğünü ve tek kitap sistemi bırakılacaksa okul kitabı basımı işinde öteden beri bu işle uğraşan özel sektörle iş birliği yapılması düşünüldüğü düşünülmediğini sormuştur. Banguoğlu ise tek kitap uygulamasının terk edilmesinin Bakanlıkça planlandığını ve bu konuda hazırlanan yasa teklifinin Başbakanlığa sunulduğunu belirtmiştir. Ayrıca, çok kitap sistemine geçilmesi durumunda Bakanlığın yalnızca kitapların tetkiki ile ilgileneceğini; basım ve dağıtım işlerinin ise bu alanda faaliyet gösteren kişilerce üstlenilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Banguoğlu 1948 yılının okul kitaplarının hazır olduğunu, eğer tek kitap usulü kaldırılırsa da ancak 1949-1950 eğitim öğretim yılında uygulamaya başlanabileceğini de eklemiştir.¹⁰⁶

Banguoğlu'nun 1948'te ifade ettiği gibi kanunun kaldırılması hakkındaki tasarı 1949'da Meclis'e sunulmuştur. 6 Haziran 1949'da Mecliste görüşülüp kabul edilen 5429 sayılı "Millî Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda okutturulacak ders kitaplarının seçilmesi, basılması ve dağıtılması hakkında kanun" la 1933'te kabul edilen 2259 sayılı Tek Kitap Kanunu kaldırılmış ve bu kanunla tesis edilmiş olan Okul Kitapları Sandığı tasviye edilerek Sandığa ait paralar Devlet Kitapları Mütedavil Sermayesine aktarılmıştır.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, 210

¹⁰⁵ Mehmet Gündüz, *Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi*, (Ankara: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı, 2023), 216.

¹⁰⁶ TBMM Tutanak Dergisi, 8. Dönem, 2. İçtima, Cilt 12, 21 Haziran 1928, 285-287.

¹⁰⁷ "Millî Eğitim Bakanlığına Bağlı Okullarda Okutturulacak Ders Kitaplarının Seçilmesi, Basılması Ve Dağıtılması Hakkında Kanun," *Resmî Gazete*, 11 Haziran 1949, Sayı 7230.

II. Dünya Savaşı'nda tarafsız kalan Türkiye, savaş sonrasında yönünü Amerika Birleşik Devletleri'ne çevirmiştir. Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri ile kurduğu bu ilişki politik, ekonomik ve ideolojik düzlemde bir yön değişikliğini ifade etmektedir. Türkiye'nin dış politikasında tercih ettiği bu yaklaşım devletçi ve içe kapalı ekonomi anlayışından liberal ve dışa açık bir modele yönelmesinde belirleyici olmuştur. 1950'lerden itibaren Türkiye'de artık tek parti döneminin merkeziyetçi ve devletçi uygulamaları terk edilerek piyasa odaklı yaklaşımlarla liberal ekonomi modeli uygulanmaya başlamıştır.

Tek kitap sisteminden çoklu kitap sistemine geçiş sürecinde de Türkiye'nin tek partili rejimden çok partili hayata yönelmesi ve liberal dünya ile bütünleşme arzusu belirleyici olmuştur. Böylelikle serbest piyasa ilkeleri doğrultusunda özel sektör, ders kitabı yazımı ve basımı alanında yeniden etkinlik kazanmaya başlamıştır.¹⁰⁸ Türkiye'deki yayıncılık alanında en büyük paya sahip olan okul kitapları pazarı 1933'ten beri devlet kapitalizminin belirleyici olduğu bir dönemden çıkarak özel girişimin ve rekabetin öne çıktığı bir döneme geçiş yapmıştır.

Sonuç olarak Erken Cumhuriyet döneminde okul kitaplarının hazırlanması, basımı ve dağıtımı sürecinde belirgin bir biçimde kendini gösteren devlet tekelleşmesi birdenbire olmamış, kademe kademe tekelleşmeye doğru gidilmiştir. Bu sürecin ilk adımı 1926 yılında yeni müfredat hazırlanması ve okul kitaplarının Maarif Vekaleti tarafından basılmasıdır. Kanunla birlikte orta mekteplerde ve liselerde okutulan tarih, vatandaşlık, yurt bilgisi gibi ideoloji-politik eksenli kitaplar Devlet Matbaası tarafından basılmaya başlanmıştır. Ardından 1930 yılı itibarıyla de tüm orta mektep ve lise kitaplarını devlet kendisi basmaya başlamıştır. 1932'de ilk mektep kitaplarının da Devlet Matbaası tarafından basılması gündeme gelmiş ve nihayetinde 1933 yılında uygulanmaya başlayan Tek Kitap Kanunu ile ilk ve orta mekteplerin tüm kitaplarının ya Devlet Matbaasının kendisi ya da Devlet Matbaasının tevsiiye ettiği bir yüklenici müteahhit eliyle basımı ve dağıtımına karar verilerek tekelleşme süreci büyük ölçüde tamamlanmıştır.

1930'ların sonlarına gelindiğinde matbuat alanındaki devlet müdahalesinin yavaş yavaş gevşetilmeye ve özel sektöre yeniden alan açılmaya başlanmıştır. I. Maarif Şurası ve I. Türk Neşriyat Kongresi'ndeki tartışmalar ve her iki toplantıda alınan kararlar bunun önemli bir kanıtıdır. Nihayetinde 6 Haziran 1949 yılında çıkarılan okul kitaplarının basım

¹⁰⁸ Gündüz, *Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi*, 220.

ve dağıtımında serbestlik tanıyan 5429 sayılı Kanun’la¹⁰⁹ birlikte matbuatta devlet kapitalizmi uygulamaları tamamen bırakılarak yeniden serbest piyasa yayıncılığına dönmüştür. Bu yıllar aynı zamanda Türkiye’de pek çok alanda uygulanan politikalarda örnek alınan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin de etkisini yitirmeye başladığı yıllardır. Görüldüğü üzere Erken Cumhuriyet döneminde matbuat alanında cereyan eden birçok şey, Türkiye’nin iktisadi tarihi ve dış politika eğilimleri ile iç içe ilerlemektedir. Dolayısıyla Erken Cumhuriyet döneminde matbuat alanı değerlendirilirken Türkiye’nin iktisadi politikaları ile dış politikadaki tercihlerini göz ardı etmemek, hepsini bir bütün olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Erken Cumhuriyet döneminde matbuat alanında uygulanan devletçi politikaların ortaya çıkışı, kurumsallaşması ve çözülme süreci, bu bölümde Türkiye’nin iktisadi yapılanması ve dış politika eğilimleriyle birlikte değerlendirilmiştir. Bu genel çerçevede, matbuat rejiminin yalnızca yasal düzenlemeler ya da ideolojik tercihler üzerinden değil, aynı zamanda belirli kurumlar aracılığıyla somutlaşan bir iktisat politikası alanı olarak ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Devlet kapitalizmi ekonomi modelinin matbuat sahasındaki en görünür ve süreklilik arz eden tezahürü ise Devlet Matbaası olmuştur. Bu noktadan hareketle tezin ikinci bölümünde Devlet Matbaası, Erken Cumhuriyet döneminde devlet kapitalizminin kurumsallaşmasının/yerleşmesinin ana aktörü olarak ele alınacak; matbaanın idari yapısı, üretim faaliyetleri ve işleyişi ayrıntılı biçimde incelenecektir.

¹⁰⁹ “Millî Eğitim Bakanlığına Bağlı Okullarda Okutturulacak Ders Kitaplarının Seçilmesi, Basılması Ve Dağıtılması Hakkında Kanun,” *Resmî Gazete*, 11 Haziran 1949, Sayı 7230.

İKİNCİ BÖLÜM

DEVLET MATBAASININ KURULUŞU, İŞLEYİŞİ VE DÖNÜŞÜMÜ (1926-1939)

Çalışmanın bu bölümünde ilk olarak Devlet Matbaasının 1926 yılından önceki yaklaşık iki yüz yıllık tarihi geçmişine ve ardından Cumhuriyet’e intikal sürecine değinilecektir. Ardından, matbaanın kurumsal tarihinin ortaya çıkarılmasında önemli unsurlar olan binası, teçhizatı, kadrosu, müdürleri gibi kurumsal öğelerin yanı sıra satış ve dağıtım ağı, merkez ve taşra bayilikleri ile Maarif Vekilli Yayınevleri gibi Devlet Matbaasının dönemin matbaacılık ve yayıncılık alanıyla ilişkisini ortaya koyan unsurlar ayrıntılı olarak incelenecektir. Devlet Matbaasının idari, mali ve teknik alandaki dönüşümü hem kurumun kendi tarihi açısından hem de Cumhuriyet dönemi matbaacılık tarihi açısından incelenmeye değerdir. Bu doğrultuda, Cumhuriyet rejiminin ideolojik yaklaşımının matbaanın kurumsal yapısına, iç işleyişine yansıyan noktaları üzerinde durulacak; Faik Sabri Duran, Hamdi Emin Çap, Emin Barın gibi isimlerin bireysel öyküleri üzerinden bürokratik yapı değerlendirilecek, matbaacılık mektebi, yurt dışından ithal edilen matbaa makineleri gibi modernleştirme çabaları doğrultusunda yapılan çalışmalar ele alınacaktır. 1939 senesinde Devlet Matbaasının Maarif Basımevine dönüşme hikayesi detaylı bir şekilde aktarıldıktan sonra Matbaanın incelediğimiz dönemdeki basım faaliyetlerinin genel bir değerlendirmesi yapılacaktır.

2.1.MÜTEFERRİKADAN DEVLET MATBAASINA DÖNÜŞÜM

Devlet Matbaası Osmanlı topraklarında Türk ve Müslüman girişimci İbrahim Müteferrika tarafından 1727 senesinde kurulan; tarihsel süreçte birçok kez ismi, yönetimi, yeri, matbaa teçhizatı değişen ve son kertede Osmanlı’dan Cumhuriyet’e intikal eden devletin resmi¹¹⁰ matbaası Matbaa-i Amirenin idari ve iktisadi olarak yeniden yapılanmış halidir.

İbrahim Müteferrika’nın Sultan III. Ahmed’in fermanı ve Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi’nin verdiği fetva ile İstanbul’da, Yavuz Sultan Selim semtindeki evinde, 1727 senesinde kurmuş olduğu “Darüttibaati’l Amire” Osmanlı Devleti’nin ilk resmi matbaası olarak kabul edilmektedir. Müteferrika’nın ölümüne kadar başta *Vankulu Lugati*

¹¹⁰ 1864’te kurulan Matbaa-i Amirenin asli görevi Takvim-i Vekayi ile devlet dairelerinin matbu evrak basımını yapmaktır. Cumhuriyet döneminde ise matbaanın asıl işi okul kitaplarının basımı ile devlet kurumlarının resmi evrak ihtiyacını karşılamaktır. Bu açıdan değerlendirildiğinde “Resmi devlet matbaası” olarak Devlet Matbaası doğrudan merkezi idareye bağlı, kadrosu merkezi idare tarafından belirlenen ve denetimi yine merkezi idare tarafından yapılan bir matbaadır.

olmak üzere toplamda 17 eser basan Darü'ttîbaatî'î Amirenin imtiyazı, Mütferrika'nın ölümünün ardından Kadı İbrahim Efendi ile Kadı Ahmet Efendi'ye geçmiştir. Bu devir işleminin ardından matbaa uzun bir süre atıl kalmış, 1755'te Sultan III. Osman'ın fermanı ile imtiyazı yenilenerek tekrar İbrahim ve Ahmet Efendilere verilmiştir. Kadı İbrahim Efendi'nin ölümü üzere Matbaa bir süre daha, 1784'e yılına kadar, yine faaliyetlerine ara vermiştir. 1784'te Kadı İbrahim Efendi'nin mirasçılarında Ahmed Vasıf Efendi ve Beylikçi Raşid Efendi tarafından satın alınan matbaa çalışmaya başladıktan kısa bir süre sonra yeniden bir duraklama dönemine girmiş ve 1792-93'te tamamen kapanmıştır.¹¹¹

Matbaanın tekrar faaliyete başlaması III. Selim dönemine rastlar. Nizam-ı Cedit hareketi başladıktan 3 yıl sonra 1795'te Hasköy'de Mühendishaneyi Berr-i Humayun kurulmuştur. Burada bir matbaa ihtiyacı hasıl olunca Raşid Efendi'nin matbaası satın alınarak, Raşit Efendi matbaasının teçhizatı ile burada basılan kitaplar Mühendishane'ye nakledilmiştir. Yabancı dildeki kitapların basımı için de Fransız hurufatı satın alınmıştır. Mühendishane Matbaası yer darlığı sebebiyle kısa süre sonra Kapalıfırın semtine taşınmıştır. Ardından 1803'te ise Üsküdar'a, Harem İskeleyi Yokuşu'ndaki Boyacıhan'da yeniden açılarak Darü'ttîbaatî'î Cedide -Üsküdar Matbaası adıyla faaliyetlerine başlamıştır. Bu taşınma ile birlikte Üsküdar Matbaası umuma yönelik yayınlar,¹¹² Mühendishane Matbaası da Mühendishane-i Berri Hümayun için ders kitapları basmaya devam etmiştir.¹¹³ 1823'e kadar Üsküdar'da faaliyetini sürdüren matbaa, 1824 senesinde tekrar İstanbul tarafına taşınmış; 1831'de Takvim-i Vekayi Matbaası ile birleştirilerek Takvim-i Vekayi'hane-i Amire ve Tabhane-i Mamure¹¹⁴ adını almıştır. 1863'te Maarif Nezaretine

¹¹¹ Turgut Kut, "Dârü'ttîbâa," *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994), 9:10-11.; Mütferrika Matbaası hakkında daha geniş bilgiler için bk. Kemal Beydilli, *İki İbrahim: Mütferrika ve Halefi* (İstanbul: Kronik, 2019).; Orlin Sabev, *İbrahim Mütferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni* (İstanbul: Yeditepe, 2016); Franz Babinger, *Mütferrika ve Osmanlı Matbaası: 18. Yüzyılda İstanbul'da Kitabiyat, Osmanlı Matbaasının Kuruluşu ve Başlangıcı*, çev. Nudret Kuran Burçoğlu (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004).; Mütferrika Matbaası ile ilgili ilk dönem çalışmaları için bk. Giambattista Toderini, *İbrahim Mütferrika Matbaası ve Türk Matbaacılığı*, Çev. Rikkat Kunt, (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2024).; Ahmed Refik Altınay, *Onikinci Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı (1689-1785)* (İstanbul: Enderun Yayınevi, 1988).

¹¹² 1803-1824 yılları arasında Üsküdar Matbaasında 46 adet yayın basıldığı tespit edilmiştir. Tekrar baskılar ile bu sayı 81' çıkmaktadır. Bunların 1 tanesi Fransızca, 35'i Arapça, 45'i Türkçe'dir. Hüseyin Türkmen bu yayınları konularına göre yirmi bir alt başlıkta incelemiştir. Buna göre matbaada basılan kitaplar akadid ve kelam, dil bilgisi, askeri mühendislik, atlas, coğrafya, geometri, fetva mecmuaları, sözlük, tıp, tarih, biyografi gibi konularda yazılmış eserlerdir. Bu eserlerin bir listesi için bk. Hüseyin Türkmen, "Üsküdar Matbaası'nda Basılan Eserler Bibliyografyası," 220. *Yılında Üsküdar Matbaası*, ed. İ. Bahtiyar İstekli (İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2023), 169-248.

¹¹³ Matbaa, mühendislik eğitimi ile ilgili ders kitaplarının yanı sıra logaritma cetvelleri, Türkçe, Arapça ve Fransızca telif ve tercüme eserler de basmıştır. Kemal Beydilli, "Üsküdar Matbaası," 220. *Yılında Üsküdar Matbaası*, ed. İ. Bahtiyar İstekli (İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2023), 23-37.

¹¹⁴ Takvim-i Vekayi'hâne-i Âmire hakkında daha detaylı bilgi için bk. Ayşe Başaran Tek, "The Ottoman Printing Enterprise: Legalization, Agency and Networks, 1831-1863," (Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2019).

devredilene kadar Matbaa ile Takvim-i Vekayinin yönetimi birlikte işletilmiştir. Matbaanın iş hacminin giderek artması üzerine 1852’de Topkapı Sarayı surları içerisindeki Kavaim-i Nakdiyye Fabrikasına taşınmış ve II. Meşrutiyet’e kadar Matbaa-i Amire adıyla burada çalışmaya devam etmiştir.¹¹⁵

Milli Mücadele döneminde “Matbaa-i Milli”, “Matbaa-i Devlet”, “Milli Matbaa” gibi isimlerle anılan matbaa 1927’de çıkarılan kanunla ismi değiştirilip Devlet Matbaası adını almıştır. 1939 senesinde devlete ait matbaaların Ankara’da birleştirilmesinin ardından Devlet Matbaasının adı “Maarif Basımevi” olarak değiştirilmiş ve yalnızca Maarif Vekaletine hizmet verecek şekilde yeniden örgütlenmiştir.

2.2.CUMHURİYET DÖNEMİNDE DEVLET MATBAASININ YENİDEN ORGANİZASYONU

2.2.1. Devlet Matbaasının Kuruluşu

Oldukça uzun ve köklü bir geçmişe sahip olan Matbaa-i Amirenin adının Cumhuriyet döneminde, hangi tarihte Milli Matbaa olarak değiştirildiği bilinmemektedir. Kütüphane kataloglarından anlaşıldığı üzere 1920’lerden 1927’ye değin matbaa bu ismi kullanarak kitap basmaya devam etmiştir. Milli Matbaa adının Devlet Matbaası olarak değiştirilmesi ise ilk kez 1926 senesinde gündeme gelmiştir.¹¹⁶ TBMM’nin 13 Kânunuevvel 1926 tarihli otuzuncu birleşiminde sunulan kanun teklifi, Maarif ve Muvazene-i Maliye Encümenlerine sevk edilmiş ve bir yıl sonra 27 Ocak 1927 tarihinde konu Meclis’te görüşülmeye başlanmıştır.¹¹⁷

İlgili kanunun Esbabı Mucibe Mazbatası, isim değişikliği talebinin nedeni, matbaanın idari işleyişi ve mali bütçesi hakkında önemli bilgiler içermektedir. Hükümetin böyle bir kanun teklifinde bulunmasının birçok gerekçesi vardır. Buna göre, Maarif Vekâletine bağlı olarak yönetilen Milli Matbaanın bütün ihtiyaçları ve işçi ücretleri bütçeye gider olarak kaydedilmekte ve bu işler için bütçede ayrılan ödenek tükenince matbaa faaliyetlerine ara verilmektedir. Bu nedenle resmi bir kurumda yapılması gereken önemli ve gizli birçok işin özel kurumlara verilmesi gibi istenmeyen bir durum ortaya çıkmaktadır. Bu sıkıntıların giderilmesi ve matbaa işlerinin istenilen düzeyde gelişmesi için, gerekli

¹¹⁵ Kut, “Dârüttibâa,” 9:10-11.

¹¹⁶ “Milli Matbaa ve Şubelerinin Devlet Matbaası Şeklinde Sureti İdaresi Hakkında Kanun Teklifi,” TBMM ZC, Devre II, C.28, 30. İçtima, 13 Kânunuevvel 1926, 48.

¹¹⁷ “Milli Matbaa ve Şubelerinin Devlet Matbaası Şeklinde Sureti İdaresi Hakkında (1/1012) Numaralı Kanun Lâyihası ve Maarif ve Muvazene-i Maliye Encümenleri Mazbataları,” TBMM ZC, Devre II, C. 28, 30. İçtima, 27 Kânunusani 1927, 497-503.

makinelerin ve malzemelerin maliyetinin her yılın bütçelerine dahil edilmesi ve bunun döner sermayeden karşılanması önerilmiştir. 1927 bütçesine bu yaklaşım doğrultusunda bir ödenek ayrılması ve bunun hemen uygulanmasının gerekliliği ve aciliyeti ortaya çıkmıştır. Bu plan çerçevesinde, Milli Matbaanın adının Devlet Matbaası olarak değiştirilmesi önerilmiştir. Böylece isim değişikliği ile aynı isimdeki özel bir matbaa ile aralarında çıkabilecek karışıklık ve karmaşaya yol açılmamış olacaktır. Bunun yanı sıra matbaanın ihtiyaç duyduğu sermaye miktarının her yıl ihtiyaca göre bütçeden tahsis edilmesi öngörülmüş ve matbaanın yıl sonundaki gelirinin, harcamalarla ne ölçüde uyumlu olduğunun düzenli olarak kontrol edilmesi için bir mekanizma (3. madde) önerilmiştir. Bu harcamaların ticari nitelikte olduğu ve bütçeye doğrudan bir maliyet oluşturmadığı göz önünde bulundurularak, matbaanın bütçe denetiminden istisna tutulması kararlaştırılmıştır. Ancak, bu işlemlere ilişkin yıllık hesapların Divanımuhasibat tarafından incelenmesinin faydalı olacağı düşünülerek, bu yönde bir düzenleme (4. madde) yapılmıştır.¹¹⁸

Maliye Encümeninin, Meclis Başkanlığına sunduğu Muvazene Mazbatasının satır aralarında matbaa ile ilgili daha detaylı bilgiler vardır. Aslında 1921-1922 yılı bütçesi hazırlanırken Milli Matbaanın durumu hükümetin dikkatini çekmiştir. Henüz daha o yıllarda Ankara ve İstanbul'daki resmi matbaaların birleştirilerek bir Devlet Matbaası şeklinde idare edilmesi için gereken incelemelerin tamamlanması ve 1926 senesinde bu konuda bir kanun teklif edilmesi temennisinde bulunulmuştur. Aynı husus 1926 senesinde de gündeme gelince Maliye Encümeni, Milli Matbaanın Ankara'ya nakledilmesi konusunda Maarif Encümeni ve Hükümet ile aynı fikirde olduğunu tekrar belirtmiştir. Encümen aynı zamanda İstanbul'da bulunan matbaanın alet ve edevatının bir kısmının eski sistem makinelerden olması nedeniyle Ankara'ya nakledilmeden önce, bunların ne kadarının işe yarar ve çalışır vaziyette olduğunun tespit edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Maliye Encümeninin dikkat çektiği bir başka önemli husus ise taşınan matbaanın Ankara'da nerede kurulacağı meselesidir. Encümen, Ankara'ya nakil olunduğu takdirde, matbaa için yeterli ve elverişli bir binanın inşa edilmesi zaruriyetinin ortaya çıkabileceğini düşünmektedir. Eğer matbaa için uygun bir bina bulunamaz ise yeni bir Devlet Matbaası binası inşa etmek gerekecektir. Encümen, farklı ülkelerdeki Devlet Matbaalarının şekil ve idareleri hakkında incelemelerde bulunarak bu incelemeler doğrultusunda meclise yeni bir kanun teklifi sunmaya da hazır olduğunu da açıkça belirtmiştir.¹¹⁹

¹¹⁸ TBMM ZC, Devre II, C. 28, 30. İçtima, 27 Kânunusani 1927, 497-498.; İlgili Kanun metni için bk. Ek-1.

¹¹⁹ TBMM ZC, Devre II, C. 28, 30. İçtima, 27 Kânunusani 1927, 499.

Meclisteki tartışmalar ve hazırlanan mazbatalardan anlaşıldığı üzere Ankara'da devletin basım ve yayın işlerini yapacak resmi bir matbaaya ihtiyaç olduğu görülüyor. Her ne kadar Milli Matbaa devletin resmi matbaası statüsünde olsa da İstanbul'da olması ve kendisine ait bağımsız bir bütçesinin olmayıp ödeneğinin Maarif bütçesinden karşılanması çeşitli problemlere sebep olmaktadır. Örneğin 1926 yılı bütçesinden Milli Matbaa için, maaşlar ve sürekli masrafların dışında 75.000 liralık bütçe ayrılmıştır. Aralık ayı sonuna kadar bu ödeneğin 69.000 lirasının harcandığı görülmüş, kalan para ile matbaanın yıl sonuna kadar devam edemeyeceği anlaşılmıştır. Bu gibi durumları önlemek için ya ek bir ödenek çıkartılması ya da kanun teklifinde belirtildiği gibi matbaanın sürekli olarak faaliyetine devamını sağlayacak döner sermaye işletmesi usulüne geçilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde matbaanın ödeneği bittiğinde kapatılması kaçınılmaz olacaktır. Bu nedenle Ankara'da ayrı bir matbaa kuruluncaya kadar İstanbul'daki Millî Matbaanın faaliyetlerine devam etmesinin zorunlu olduğu görülmüş ve ek tahsisat yerine mütedavil (döner) sermaye ile çalışmalarına devam etmesi tercih edilmiştir.¹²⁰

Matbaanın Maarif bütçesinden ayrılarak döner sermaye ile işletilmesi ilgili değişiklik teklifine Meclis'ten herhangi bir itiraz olmamıştır. Gelen itirazlar daha çok matbaanın yeni ismi ve kanun maddelerinin dili ile ilgilidir. Matbaanın adının Devlet Matbaası olarak değiştirilmesine itiraz edenlerden biri Çankırı Mebusu Ahmet Talat (Onay)'dır. Ahmet Talat Bey, Matbaa-i Amire isminin korunması taraftarıdır¹²¹:

“Matbaa-i âmire asırlık bir hayata maliktir. Bu ismi değiştirerek “milli matbaa” ve sonra bundan da rücu ederek Devlet matbaası namını vermek kararsızlık nişanesidir. Yarın bu ismin de tebdil edilmeyeceğine nasıl itimat edelim. Binaenaleyh şimdiye kadar tabaat tarihimizde yüksek bir mevkiî bulunan “matbaai amire” isminin muhafazası lâzımdır. Birinci maddedeki (Ve şubeleri) tabiri yalnız (matbaai bahriye) ye şamildir. Bir şube için şamil ve güya bütün resmi matbaaları da ihtiva eden bu tâbirin istimali garip olduğu kadar

¹²⁰ TBMM ZC, Devre II, C. 28, 30. İçtima, 27 Kânunusani 1927, 499.

¹²¹ TBMM ZC, Devre II, C. 28, 30. İçtima, 27 Kânunusani 1927, 498. Talat Bey'in itirazında dikkat çeken önemli bir detay vardır. Kanun'un isminde de geçen Milli Matbaa ve Şubeleri ifadesindeki “şubelerin”den kastın Bahriye Matbaası olduğu anlaşılmaktadır. Cumhuriyet döneminde Deniz Basımevi adını alacak olan Bahriye Matbaasının kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte matbaa mühründeki tarih dikkate alınarak 1881 yılı kuruluş tarihi kabul edilmektedir. Bahriye Matbaası ilk olarak Mekteb-i Bahriye bünyesinde kurulup okul ders kitapları, haritalar, sınav cetvelleri gibi küçük basım işleri yapan bir matbaa iken 1881'de Kasımpaşa'da Cami altı mevkiindeki ahşap, iki katlı müstakil bir binaya taşınmıştır. Zamanla hem yöneticilerin muhafazakar tutumları hem de geçirdiği yangınlar dolayısıyla matbaa teknik yönden gittikçe zayıflamıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Deniz Kuvvetlerinin çatısı altında çalışan matbaa çağın gerekleri doğrultusunda yeniden bir yapılanmaya gitmiştir. Levent Candan, “Atatürk Döneminde Harf Devrimi Sonrası Deniz Basımevinde Basılmış Yayınların İncelenmesi (1929-1938)” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2006).

mahzurludur. Matbaa-i Bahriye yarın Bahriye Vekâletine iade olunduğu takdirde maddenin şümülü pek gülünç olmaz mı? Binaenaleyh bu tabirin tay edilmesi lâzımdır.”

Ahmet Talat’ın bu teklifini Tunalı Hilmi alaycı bir dille eleştirir¹²²:

“... genç mebusumuz eski kafa taşıyarak diyor ki; matbaai âmire şöyle hizmet etmiştir, böyle yardım etmiştir binaenaleyh adını değiştirmemelidir. Osmanlı İmparatorluğunun adını değiştirmeyelim mi Efendiler?”

Tunalı Hilmi ayrıca, kanun metninin dili ile ilgili sürekli itirazlarda bulunur. Kanun’un birinci maddesinde “Devlet Matbaası” yerine, “Milli Matbaa” ifadesinin kullanılmasını eleştiren Tunalı Hilmi Bey, “Milli Matbaa” yerine “Millet Matbaası” denilmesini teklif eder fakat teklifi kabul edilmez.

“Millet Matbaası” gibi ana Türkçeye daha yakın bir terkip var iken - Millet Meclisi gibi ana Türkçeyi ifade eden bir terkip varken Millî Meclis diyemeyeceğimiz gibi- Millî Matbaa demeyelim arkadaşlar; Millet Matbaası diyelim.”

Görüşmeler sırasında söz alanlardan biri de Konya Mebusu Nizam Hazım Bey’dir. Nizam Hazım, İstanbul’da Milli Matbaa adında başka bir matbaa daha olduğunu, bu isim benzerliği yüzünden yazışmalarda gecikme yaşandığını belirtir. Nizam Hazım, bu isim benzerliğinin önlenmesi için bir çare bulunması gerektiğini fikrindedir.¹²³ Nizam Hazım’ın belirttiği husus önemlidir. İstanbul’da bu isimde özel bir matbaa daha olduğu için resmi yazıların çoğu yanlışlıkla bu matbaaya gitmektedir. Maarif Vekaleti, bu sorunun giderilmesi için yazıların doğrudan Ayasofya’daki Matbaa-i Amire (Milli Matbaa) Müdürlüğüne gönderilmesi için ilgili kurumlara uyarıda bulunmuştur.¹²⁴

Yapılan uzun tartışmaların ardından Kanun’un birinci maddesinde geçen “İstanbul” ifadesi daha açıklayıcı bir ifade ile değiştirilmiş ve kanun metnindeki Arapça ve Farsça ifadelerin, terkiplerin değiştirilip Türkçe karşılıkları yazılarak yeniden hazırlanması isteğiyle Heyet-i Umumiye ’ye sunulmuştur. Yapılan değişikliklerin ardından Kanun, 17 Ocak 1927 senesinde kabul edilip 8 Şubat 1927’de *Resmi Gazete*’ de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.¹²⁵

¹²² TBMM ZC, Devre II, C. 28, 30. İçtima, 27 Kânunusani 1927, 502.

¹²³ TBMM ZC, Devre II, C. 28, 30. İçtima, 27 Kânunusani 1927, 502.

¹²⁴ BCA, Fon Kodu: 180-9-0-0, Kutu No: 51, Gömlek No:258, Sıra No: 1, Belge Tarihi: t.y.

¹²⁵ “Millî Matbaa Tahsisatının Mütedavil Sermaye Halinde İstimaline Dair Kanun,” *Resmi Gazete*, 8 Şubat 1927, Sayı 559.

Devlet Matbaasının kuruluşunun ardından, kurumun Erken Cumhuriyet döneminde hangi bakanlık ve müdürlükler bünyesinde faaliyet gösterdiği ve idari olarak nasıl konumlandırıldığı meselesi öne çıkmaktadır. Devlet Matbaasının kuruluş kanununda matbaanın Maarif Vekaletine bağlı olacağı açıkça belirtilmektedir. Bununla birlikte Maarif Vekaleti, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren birçok kez isim değiştirmiştir. Kurum, 1923 ve 1935 yılları arasında Maarif Vekâleti, 1935 ve 1941 yılları arasında Kültür Bakanlığı adını almıştır.¹²⁶

10 Haziran 1933 yılında çıkarılan 2287 sayılı¹²⁷ “Maarif Vekâleti Merkez Teşkilatı ve Vazifeleri Hakkında Kanun”a göre, Vekâletin merkez teşkilatı on altı daireden oluşmaktadır. Bunlar: Müsteşarlık, Maarif Şûrası, Millî Talim ve Terbiye Dairesi, Teftiş Heyeti, Yüksek Tedrisat Umum Müdürlüğü, Orta Tedrisat Umum Müdürlüğü, İlk Tedrisat Umum Müdürlüğü, Mesleki ve Teknik Tedrisat Umum Müdürlüğü, Zat İşleri Müdürlüğü, Müzeler Müdürlüğü, Kütüphaneler Müdürlüğü, Mektep Müzesi Müdürlüğü, Hususî Kalem Müdürlüğü, İnşaat Dairesi, Levazım Müdürlüğü ve Evrak Müdürlüğü. 2287 sayılı Kanun’un bazı maddeleri 10 Haziran 1935’te değiştirilmiştir. 1935’te çıkarılan 2273¹²⁸ sayılı yeni Kanun’a göre kurumun adı artık Kültür Bakanlığı’dır. Kanun’un dördüncü maddesinde¹²⁹ Yayın Direktörlüğünün sorumluluğu altında olan işler belirtilmiştir. Buna göre Direktörlüğün sorumlu olduğu işlerden biri Devlet Matbaasının gözetilmesi ve bu kurumun bakanlığa bağlı işleridir. Devlet Kitapları Mütedavil Sermaye Müdürlüğü işleri

¹²⁶ 1941 ve 1946 arasında Maarif Vekilliği, 1946 ve 1950 arasında Millî Eğitim Bakanlığı, 1950 ve 1960 arasında Maarif Vekâleti, 1960-1983 arasında Millî Eğitim Bakanlığı ve 1983-1989 arasında Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı adıyla faaliyet gösteren Kurum, 1989’dan günümüze kadar Millî Eğitim Bakanlığı ismiyle çalışmalarını sürdürmektedir. <https://www.meb.gov.tr/milli-egitim-bakanliginin-kisa-tarihcesi/duyuru/8852> (Erişim Tarihi: 19.10.2023)

¹²⁷ “Maarif Vekâleti Merkez Teşkilatı Ve Vazifeleri Hakkında Kanun,” *Resmî Gazete*, 22 Haziran 1933, Sayı 2434.

¹²⁸ Bu Kanun’da 1933 tarihli kanunun 1. maddesi değiştirilerek Kültür Bakanlığının merkez örgütleri yeniden düzenlenmiştir. Buna göre bakanlığın merkez teşkilatında şu daireler bulunmaktadır: Yönetgerlik, Kültür Danıştı, Kültür Kurulu, İspekterlik Kurulu, Yüksek öğretim Genel Direktörlüğü, Orta Öğretim Genel Direktörlüğü, İlk Öğretim Genel Direktörlüğü, Ertik ve Teknik Öğretim Genel Direktörlüğü, Ar Genel Direktörlüğü, Özel Okullar Direktörlüğü, Beden Eğitimi ve İzcilik Direktörlüğü, Yayın Direktörlüğü, Öntükler ve Müzeler Direktörlüğü, Kitabsaraylar Direktörlüğü, Okul Müzesi Direktörlüğü, Zat İşleri Direktörlüğü, Özelbüro Direktörlüğü, Yapılar Dayrası, Gereç Direktörlüğü, Arşiv Direktörlüğü.

¹²⁹ 2773 sayılı kanunun 4. maddesine göre Yayın Direktörlüğü’nün sorumlu olduğu işlerin tamamı şöyledir: Kültür bakanlığınca çıkarılacak her türlü basma yazı ve resimlerle ilgili işler, kültür kurulunca onanan özel yazılarla okul kitaplarına, eser yazma ve çevirme hakkına ilişkin yönetsel işler, okul kitapları sandığının işleri, Devlet Basımevinin gözetilmesi ve bu kurumun bakanlığa bağlı işleri, Devlet kitapları dönergesi işleri, Basma Yazı ve Resimleri Derlemenin bakanlıkça görülecek işleri, Bakanlığın türlü istatistiklere ilişkin yazı işleri, bütün kanun, tüzük, öğrenek ve emirlerin toplanması ve gerekenlerin gereken yerlere yazılması işleri, Bakanlıkça hazırlanan kitap ve dergilerin çıkarılması ve dağıtılması. “Kültür Bakanlığı Merkez Örgütleri Ve Ödevleri Hakkındaki 2287 Numaralı Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Ve Bazı Maddelerin Eklenmesine İlişkin Kanun,” *Resmî Gazete*, 15 Haziran 1935, Sayı 3029.

de yine Yayın Direktörlüğünün sorumluluğundadır. 1933'te Maarif Vekaleti Merkez teşkilatının altında sayılan dairelerin hiçbirinde Devlet Matbaasından söz edilmezken 1935'teki değişiklikte, görüldüğü üzere Devlet Matbaası, merkez teşkilatı altında Yayın Direktörlüğüne bağlı çalışmaktadır.

1933 tarihli 2287 sayılı Kanun ile 1935 tarihli 2273 sayılı Kanun karşılaştırıldığında yalnızca merkez teşkilatı örgütlenmesindeki değişiklikler değil, kurumların isimlerindeki değişim de dikkat çekmektedir. Harf Devrimi'nin ardından birçok alanda olduğu gibi kurum ve birim adlarında da önemli değişiklikler olmuştur. Kurumların isimleri Arap alfabesi yerine artık Latin alfabesi ile yazılmaya başlamış, bunun yanı sıra kurum isimlerindeki Arapça ve Farsça ifadeler atılarak yeniden isimlendirilmiştir.¹³⁰

1935 tarihli Kanun'da açıkça görüldüğü şekliyle kurumların dilindeki değişiklik Türkçeleşme akımının bir sonucu olarak okunabilir. Devlet Matbaasının adının da bazen "Basımevi" bazen de "Matbaa" şeklinde kullanımını bu açıdan değerlendirmek gerekir. 1926'dan itibaren Maarif Vekâleti çatısı altında faaliyetini sürdüren Devlet Matbaasının adının resmi yazışmalarda, kanun metinlerinde ve hatta basılan eserlerde bazen "Devlet Matbaası" bazen de "Devlet Basımevi" şeklinde zikredildiği görülmektedir. Bu şekilde farklı kullanımlara Cumhuriyet'in ilk yıllarında, birçok kurum, kuruluş ve yer adında rastlamak mümkündür. Söz konusu dönemde kurumların adları ile bağlı oldukları bakanlık ve daireler, yürürlüğe konulan yasal ve idari düzenlemeler doğrultusunda zaman zaman yeniden düzenlenmiştir. Dil Devrimi'nin yarattığı dönüşüm ile yeni rejimin örgütsel yapısının kurumsallaşma sürecinin erken bir aşamasında bulunması, bu değişkenliğin temel nedenleri arasında yer almaktadır. Nihayetinde Devlet Matbaası, kuruluşundan 1939 yılında ilga edilene kadar Maarif Vekâleti bünyesinde bir müdürlük statüsünde faaliyet göstermiş; bu süre boyunca devletin resmî basım ihtiyaçlarını karşılayan merkezî bir matbaa işletmesi olarak işlev görmüştür.

2.2.2. Devlet Matbaasının İşleyişi

Devlet Matbaasını yeniden organize eden 968 numaralı Kanun altı maddeden oluşmaktadır.¹³¹ Buna göre, İstanbul'da faaliyet gösteren Millî Matbaa ve şubelerinin (Devlet Matbaasının) giderleri için her yıl bütçelerde öngörülen tahsisatlar mütedavil sermaye kapsamında değerlendirilmiş; ayrıca Maarif Vekâletinin 1926 mali yılı bütçesinin

¹³⁰ Çiçek, *Harf Devrimi'nin Kamu Yönetimine*, 144-145.

¹³¹ "Millî Matbaa Tahsisatının Mütedavil Sermaye Halinde İstimaline Dair Kanun," *Resmi Gazete*, 8 Şubat 1927, Sayı 559.

488 numaralı faslında yer alan ödeneğin tamamının da mütedavil sermaye olarak kullanılmasına hukuken yetki tanınmıştır. (Madde 1) Kanun'un birinci maddesinde ifade edildiği üzere Matbaanın döner sermaye ile işletilmeye başlamasının ardından birtakım önemli sonuçlar ortaya çıkmıştır. Birincisi Devlet Matbaası artık Maarif Vekâletinden kendisi için ayrılan kısıtlı bir bütçe ile idare edilmeyecek, basım ve satış işlerinden elde ettiği kâr ile kendi kendini finanse edebilecektir.

Bu finansal esnekliğin matbaanın üretim kapasitesini ve iş alanını doğrudan etkilediği gibi daha geniş ölçekte Erken Cumhuriyet dönemi yayıncılık alanına etki eden birtakım sonuçları da olmuştur. Öncelikle Devlet Matbaası daha fazla sayıda ve farklı türde matbu ürün basmaya ve satmaya başlamıştır. İkincisi, piyasadaki hususi matbaalarla ile karşılaştırıldığında Devlet Matbaasında basılan ürünlerin kalitesinin yüksek, fiyatlarının da düşük olması yayıncılık piyasasında Devlet-Özel sektör rekabetinin doğmasına yol açmıştır. Dolayısıyla burada Erken Cumhuriyet döneminde devlet kapitalizmi modelinde sıkça karşılaşılan, devletin stratejik kabul ettiği bir alanda devlet eliyle rekabetçi bir ekonomik aktör yaratılması durumu söz konusudur. Piyasa ilişkilerini doğrudan etkileyen bu durum daha çok okul kitaplarının basımı ve satışı söz konusu olduğunda açıkça gün yüzüne çıkmaktadır.¹³²

Devlet Matbaasında döner sermaye ile yürütülen işlemlerin hesapları her yıl sonunda kapatılacak, döner sermaye miktarından kullanılmayan kısım sene sonunda iptal edilecektir. Bir sonraki yıla aktarılmayan bu miktar ve yıl sonunda elde edilen kâr ise devlete gelir olarak kaydedilecektir. (Madde 2) Böylelikle aslında Matbaa, elde ettiği gelirle hem devlet bütçesine katkı sağlamış hem de devletin mali yükünü azaltmış olacaktır. Ayrıca Matbaanın, Maarif Vekletinin bütçesine bağımlılığı da ortadan kalkmıştır. Bu yeni iktisadi örgütlenme modeli, “devlet eliyle kurulan ve işletme mantığıyla çalışan kamu kuruluşu” anlayışının yayıncılık ve matbaacılık sektöründeki en somut örneklerinden biridir.

Döner Sermaye harcamaları, harcama yapılmazdan evvel herhangi bir onay sürecine girmediği (Madde 3) için Devlet Matbaası belirli bir ölçüde özerkliğe sahiptir. Bundan dolayı hızlı karar alıp uygulayabileceği, basım faaliyetini çabuk ve hızlı yapabileceği varsayılsa da bunun tam da uygulanamadığını sonraki yıllarda basında çıkan haberlerden ve meclis zabıtlarından takip etmek mümkündür. Matbaa her ne kadar mali ve

¹³² Bu durumun yarattığı sonuçların yayıncılık dünyasında ne tür etkileri olduğu ileriki bölümlerde daha detaylı ele alınacaktır

idari olarak özerkse de bürokratik olarak her hâlükârda Maarif Vekaletine bağlıdır ve Vekaletin denetimine tabiidir. Dolayısıyla idari özerklikle-bürokratik denetim arasında yarı özerk bir işletme modeli kurumun sınırlılıklarını göstermektedir.

Kanunun nasıl uygulanacağı Maliye ve Maarif Vekaletleri tarafından hazırlanan bir yönetmelik¹³³ ile belirtilmiştir. Yönetmelik makina, hurufat, basım işleri, bütçe, kadro, çalışanların ücretleri konusunda uygulanacak esasları detaylı bir şekilde aktarır. Matbaanın nasıl çalıştığını anlamak için önemli bir belge niteliği taşıyan yönetmelik 15 maddeden oluşmaktadır.¹³⁴ Yönetmeliğin bazı maddelerinde 1928, 1935 ve 1963 yıllarında ufak değişiklikler¹³⁵ yapılmış olsa da incelediğimiz dönemde büyük ölçüde bu yönetmeliğe sadık kalınarak basım faaliyetini sürdürdüğü söylenebilir.

Yönetmeliğin ilk iki maddesinde ismi ve sermaye biçimi değişen matbaanın önceki dönemden kalan gelirlerine ve matbaa aletleri gibi teknik araç gereçlere ne olacağının tanzim edildiği hükümler yer alır. Buna göre; bir önceki yılın, yani 1926 senesinin gelirleri ve matbaada hali hazırda bulunan basım malzemeleri bütçeye dahil edilerek bir nevi matbaanın 1927 senesi sermayesi olarak kaydedilmektedir. Böylelikle Matbaa-i Amire 'den devralınan teknik miras Cumhuriyet döneminde yeniden işlevsel hale getirilmiş olmaktadır. Daha sonraki maddelerde ise artık yeni matbaanın nasıl işleyeceği detaylarıyla ele alınmaktadır.

Yönetmeliğin üçüncü maddesine göre, Devlet Matbaasının Maarif Vekâleti adına bastığı kitapların satışından elde edilen gelir Matbaanın döner sermayesi hesabına değil doğrudan devlet hazinesine gelir olarak kaydedilecektir. Bu madde çalışmamız açısından kritik bir öneme sahiptir. Çünkü matbuatta devlet kapitalizmi modelinin nasıl işlediği konusunda önemli bir ipucu verir. Normal şartlarda döner sermaye işletme mantığında Devlet Matbaasının, ürettiği ve sattığı ürünlerden elde ettiği geliri kendi sermayesine eklemesi beklenir. Bu, matbaaya işletme esnekliği ve mali özerklik sağlayan bir mekanizmadır. Ancak burada okul kitapları dışarıda tutulmuştur. Devlet Matbaasının döner sermayesinin önemli bir kısmının kitap basımından elde edeceği kâra bağlı olduğu

¹³³ İlgili yönetmelik için bk. Ek-2.

¹³⁴ “Milli Matbaa Tahsisatının Mütedavil Sermaye Halinde İstimaline Dair Kanunun Tatbik Suretini Gösteren Yönetmelik,” <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4759&MevzuatTur=3&MevzuatTertip=3> (Erişim Tarihi: 18.10.2025)

aşıkardır. Çünkü ilerleyen bölümlerde görüleceği üzere en önemli gelir kalemlerinden biri okul kitaplarıdır. Okul kitapları piyasası Erken Cumhuriyet dönemi yayıncılık piyasasında en büyük pazar payına sahip alandır. Alıcısı yüksek müşterisi garantidir. Ancak buradan elde edilen gelirin doğrudan devlet hazinesine devredilmesi devletin ideolojik öncelikleri (okul kitapları) ile ekonomik özerklik (döner sermaye) arasında bir tercih yaptığını göstermektedir. Gelirin döner sermayeye katılması matbaanın kapasitesini artıracak, modernleşmeyi hızlandıracak, finansal özerkliğini sağlamlaştıracakken devlet tarafından bunun engellenmesi söz konusudur. Bunun nedeni, devletin okul kitaplarını bir meta olarak değil ideolojik ve pedagojik bir araç olarak görmesidir. Ve bu Erken Cumhuriyet dönemi modernleşme politikaları ve ulus inşa süreçleriyle oldukça yakından ilişkilidir. Böylelikle okul kitapları piyasasında devlet, içeriği, fiyatı, dağıtımı, bundan elde edilecek gelirin kullanımı doğrudan kendisi belirleyerek merkezi bir kontrol sağlamak istemiş ve bunu başarmıştır.

Burada ayrıca okul kitaplarının kamusal bir ürün olarak kabul edilmesi söz konusudur ve bu da devlet kapitalizminde görülen kamu mallarını piyasadan ayırma yaklaşımının bir örneğidir. Bir başka açıdan da bakıldığında okul kitapları devlet açısından büyük bir gelir kalemidir ve bu gelirlerin doğrudan devlet bütçesine dahil edilmesi merkezi bütçeyi güçlendirmekte; bu da yine, üretim sürecinde devletin fiyat belirlemeden dağıtım süreçlerine varıncaya değin daha güçlü bir kontrol mekanizmasını işletmesine olanak sağlar. Sonuç olarak bu madde aslında devlet kapitalizminin hibrit niteliğini ortaya koymaktadır. Bir taraftan Devlet Matbaasını özerkleştiren, modern işletme mantığına yaklaştıran döner sermaye modeli uygulamakta; diğer yandan ideolojik açıdan kritik bir öneme sahip bir alanda (okul kitapları) bu özerkliği sınırlayan bir politik tercihte bulunmaktadır.

Dördüncü maddede ise devlet daireleri ve resmi kurumlar ile Devlet Matbaası arasındaki finansal süreçler, devletin Devlet Matbaası ile olan mali ilişkilerinde izleyeceği yol, mali işlerden sorumlu memurların bu süreçteki görev ve sorumlulukları düzenlenmiştir. Devlet daireleri ve resmi kurumlar tarafından Devlet Matbaasına verilen siparişlerin ücreti, sipariş sonrasında işi yaptıran daire tarafından paranın ödeneceği yere yani mal sandığına Devlet Matbaası adına havale edecektir. Mali işlerden sorumlu memur, bu havaleyi kayıt altına alarak paranın başka bir amaçla kullanılmaması için gerekli önlemleri alır, daha sonra tahsis edilen ödeneğin miktarını ve yapılacak işi matbaaya bildirir. Belirli bir iş için ayrılan bu para başka bir yere harcandığı takdirde sorumluk maliye memurunundur.

Devlet Matbaası, yalnızca devlete ait kurumlara iş yapmamakta, bunların yanı sıra özel kurum ve şahıslardan da sipariş alabilme serbestliğine sahiptir. Matbaa, devlet dışındaki özel sektörden aldığı siparişlerin koşullarını belirlemekte de serbesttir. Burada dikkat etmesi gereken tek husus devlet dairelerine ait siparişlere her zaman öncelik vermesidir. (Madde 5) Bu maddeden de anlaşıldığı üzere Devlet Matbaasının Osmanlı'dan devralınan devletin resmi işlerinde kullanacağı matbu ürünleri basma işlevini Cumhuriyet döneminde de devam ettirdiği görülmektedir. Devamındaki madde ise aslında dışardan kabul edilecek işlerin nasıl düzenleneceğini, bu konuda yetkili organın kim olduğunu açıklamaktadır. Buna göre; Matbaa kâr elde edebileceği işleri, Matbaa İdare Komisyonunun onayı ile kabul ederek kendi hesabına gerçekleştirebilecektir. (Madde 6)

Matbaanın genel bütçeden aldığı ödenek dışında, matbaada çalışacak personel ve matbaanın teknik ihtiyaçları için hangi kaynakları nasıl kullanacağı ise yedinci maddede¹³⁶ ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Genel bütçeden ödenek ayrılan kadro dışında kalan, matbaanın teknik, ticaret, sağlık, temizlik, sevkiyat, satış, ambar ve koruma işlerinde çalışacak personelinin maaşları veya gündelik ücretleri Maarif Vekaleti tarafından belirlenen ücretlere göre ödenecektir. Matbaanın makine, baskı aletleri ve diğer malzemeleri ile makinelerin ve matbaa binasının küçük onarımları ise döner sermayeden karşılanacaktır. Burada, ana kadrosu dışında kalan yan ve ara elamanlarla teknik ihtiyaçların ödeme miktarlarının döner sermayeden karşılanacağı, tüm bu süreçlerde ise Maarif Vekaletinin kararlarının ve düzenlemelerinin belirleyici olduğu görülmektedir. İşlerin yoğunlaştığı dönemlerde ise gece çalışacak personele döner sermayeden ek ödeme yapılacaktır. Bu ek ücret olağanüstü maaşlarının yarısı kadar olacaktır. (Madde 8) Maarif Vekaleti ücretlerin belirlenmesinde etkili olmasına rağmen, Matbaanın personel sayısının ihtiyaçlar doğrultusunda artırılması ya da azaltılması, tayin, görevden alım, uyarı ve disiplin cezaları gibi hususları uygulamada sorumluluk Devlet Matbaası müdürlüğündedir. (Madde 10) Buradan da anlaşıldığı üzere Maarif Vekaleti, Devlet Matbaasının iç işlerine ve idari yönetimine karışmamaktadır.

Matbaanın ihtiyaç duyduğu malzemelerin temin edilmesi ve satın alma işlemlerinin yapılması, maliye ile ilgili yürürlükteki yasalara tabidir. (Madde 11) Her yıl sonunda elde edilen net karın %10'u İdare Komisyonu tarafından düzenlenen ve Maarif Vekaleti

¹³⁶ Bu maddede 1935 yılında 2/2866 nolu kararname ile değişiklik yapılmış, “Devlet Matbaası idare komisyonu, matbaa müdürünün başkanlığı altında fen memuru, nakid işleri ve ayniyat muhasiblerinden ibarettir. Bu komisyon, matbaa işlerinin yolunda gitmesi için gereken tedbirleri alır ve matbaanın alım satım işlerini yapar.” şeklinde değiştirilmiştir. *Resmi Gazete*, 7 Ekim 1935, Sayı: 3046.

tarafından onaylanan dağıtım tablosuna göre, matbaa memurlarına ve diğer çalışanlara, ayrıca matbaada kesintisiz bir yıl çalışmış olan ücretli işçilere ikramiye olarak verilecektir. (Madde 12) Matbaanın döner sermayesi ile ilgili hesapların tutulması ve düzenlenmesi ise Matbaa 'da görevli muhasebecinin sorumluluğundadır. Her mali yılın bitiminden sonra muhasebeci bu hesapları, yasal gerekliliklere uygun olarak Divan-ı Muhasebat'a (Sayıştay) iletcektir. (Madde 14)

Devlet Matbaası, personel rejiminden mali süreçlere varıncaya değin yeniden düzenlenen bu örgütsel yapısıyla Maarif Vekâletinin sınırlı bütçe ödeneklerine bağlı bir birim olmaktan çıkarak, basım ve satış faaliyetlerinden elde ettiği gelirle kendi kendini finanse eden yarı-özerk bir işletmeye dönüşmüştür. Bu dönüşümle birlikte matbaanın üretim kapasitesi artmış, kalite ve fiyat avantajı sayesinde özel matbaalarla rekabet eder konuma gelmiştir. Bu durum özellikle okul kitapları piyasasında devletin belirleyici bir aktör hâline gelmesine yol açmıştır. Maarif Vekâletine ait okul kitaplarının gelirlerinin döner sermaye dışında bırakılması, devletin, eğitim alanındaki ideolojik hedeflerini ekonomik rasyonalitenin önüne koyduğunu göstermektedir. Tüm bunlarla birlikte devlet kurumlarının yanı sıra özel sektörden de iş kabul eden Devlet Matbaası, kamuya ait siparişlere öncelik vererek Erken Cumhuriyet'in devlet kapitalizmi çerçevesinde hem piyasa içinde faaliyet gösteren hem de kamu yararını önceleyen erken dönem bir Kamu İktisadi Teşekkülü(KİT)¹³⁷ prototipi olarak değerlendirilebilir.

2.2.3. Bina ve Teçhizatı

19. yüzyılın ortalarına kadar birçok kez yer değiştiren matbaa binasının, 1850'lerden sonra taşındığı Topkapı Sarayı Surları içerisindeki yerinde 1980'li yıllara değin kaldığı 19. ve 20.yy'da hazırlanan haritalardan anlaşılmaktadır. 1929 tarihli Devlet Matbaası Kitap Kataloğunda da müdüriyet yeri Ayasofya, satış yeri Cağaloğlu olarak belirtilmiştir.¹³⁸

¹³⁷1930'larda "Kamu İktisadi Teşebbüsü (KİT)" kavramı henüz resmî olarak ortaya çıkmış değildi. Bu terim 1938'den sonra ve özellikle 1950'lerde kurumsallaşmıştır. Dolayısıyla Devlet Matbaası mevzuat bakımından bir KİT değildir, ancak işlevsel ve yapısal özellikleri bakımından bir Kit prototipidir.

¹³⁸ *Devlet Matbaası Kitap Kataloğu*, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1929).

Fotoğraf 1. Matbaa-i Amirenin Yerini Gösterir Harita

Kaynak: Alman Mavileri : 1913-1914 I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları, Haz. İrfan Dağdelen (İstanbul: İBB Kültür A.Ş., 2016).

Yıllar içerisinde birkaç kez matbaa binasının başka bir yere taşınması gündeme gelmiştir. Örneğin Murat Bardakçı'nın aktardığına göre; 1931 senesinde Çırağan Sarayının Devlet Matbaası yapılması düşünülmüştür. Bu doğrultuda Cumhurbaşkanlığı, Matbaa Müdürlüğünden gerekli planların çizdirilip inşa ve tesis masrafları hakkında bir rapor istenmiştir. Matbaa müdürü de 465 bin 369 liraya mal olacak bir proje ile içerisinde Saray'ın değişik yerlerinin fotoğraflarının da olduğu bir dosya göndermiştir. Fakat bu girişim sonuçsuz kalmış Saray, matbaaya çevrilememiştir.¹³⁹ Yine 1938 yılında gazetelerde Devlet Matbaasının İzmit'e taşınacağı yönünde haberler çıkmıştır.¹⁴⁰ Aynı tarihlerde İzmit'te II. Kağıt ve Selüloz Fabrikası kurulma çalışmaları devam etmektedir. Devlet Matbaasının İzmit'te taşınması da bu nedenle gündeme gelmiş fakat bu projede yine hayata geçirilmemiştir.

Devlet Matbaası, idari bölümlerin yanında makine dairesi, tertip, teclit, kırma, tipo, lito, çinkoğrafi, stüdyo, istrotip atölyeleri, bürolar, resim ve fotoğraf şubesi gibi birçok

¹³⁹ Murat Bardakçı, *Reddimiras* (İstanbul: Turkuaz Kitap, 2023), 141. Konuyla ilgili belgeler için bk. CBA, 01005479-1 ve 2.

¹⁴⁰ "İzmit'de Yeni Bir Fabrika Kuruluyor. Devlet Basımevi de Oraya Gidecek," *Son Telgraf*, 26 Nisan 1938, 2.

teknik bölümün yer aldığı geniş bir kompleks içerisinde, döneminin en modern matbaacılık tekniklerine sahip şekilde uzun yıllar Ayasofya'nın yanındaki binada faaliyetini sürdürmüştür. Söz konu mahal aslında 1864 yılında Matbaa-i Amirenin taşındığı Kavim-i Nakdiye Fabrikası'nın olduğu yerdir. Matbaanın yayınlarının satış ofisi ise günümüzde Basın Müzesi olan Çemberlitaş'taki Maarif-i Umumiye Nezareti binasının giriş katıdır. Matbaa, 1929'dan itibaren Maarif İdaresi binası altında açtığı bu satış ofisinde bastığı her türlü yayının satışını yapmıştır.

Fotoğraf 2. Devlet Matbaası Satış Ofisi Binası

Kaynak: *Milliyet*, 21 Ocak 1929, 8.

Matbaa binasının mekânsal özellikleri, kurumun fiziksel çerçevesini tanımlarken; bu çerçevenin fiilî üretime nasıl dönüştüğü ise kullanılan makine ve teçhizat üzerinden anlaşılabilir. İncelediğimiz yıllarda(1927-1939) Devlet Matbaasının elindeki matbaa teçhizatına dair herhangi bir envantere rastlanmamıştır. Fakat 1926 yılında Maarif Vekaleti ile arasındaki bir yazışma dizisi, matbaanın teknik ölçeği hakkında fikir vermesi açısından önemlidir. 1926 yılının şubat ayında Maarif Vekaleti, matbaa henüz daha Devlet Matbaasına dönüşmeden önce, Matbaa-i Amire Müdürlüğünden matbaada bulunan fakat kullanılmayan makineler hakkında bir rapor istemiştir. Vekaletin böyle bir rapor

istemesinin nedeni Harbiye Mektebi Matbaasındaki birtakım eksikliklerin Matbaa-i Amirenin elinde olup kullanmadığı makinalarla giderilmek istenmesidir.

Milli Müdafaa Vekaleti çatısı altında işleyen Harbiye Mektebi, matbaasında ders notlarını basabilmekte ama bazı teknik eksiklikler nedeniyle bunları kitap formatına getirememektedir. Matbaa-i Amire'deki fazla makinelerden bazıları (kesme, dikiş, pedal gibi) geçici olarak Harbiye Matbaasına verilirse bu eksiklik giderilecektir. Müdafaa-i Milliye Vekâleti, bu makinelerin kendilerine geçici tahsisi için Matbaa-i Amire'den izin istemiştir. Matbaa-i Amire ise, mevcut kullanımda olan makinelerin hiçbirinin devredilmesinin uygun olmadığını belirtmekle birlikte kullanılmayan ya da fazla olan bazı makinelerin bir envanterini çıkarmıştır.¹⁴¹ Envanterde sunulan makinaların Harbiye Matbaasına verilip verilemeyeceği kararının üst makamların onayında olduğunu da cevap yazısına eklemiştir.¹⁴²

Maarif Vekaleti, envanteri inceledikten sonra matbaa müdürlüğüne bu makinelerin neden kullanılmadığını; kullanıma uygun değillerse tamir edilerek değerlendirilmelerinin mümkün olup olmadığını; satılırsa, ileride ihtiyaç doğduğunda sorun yaşanıp yaşanmayacağı gibi sorular yöneltmiştir. Bunun üzerine matbaa müdürlüğü, envanterde yer alan makinelerin teknik problemlerini içeren bir envanter daha hazırlamıştır.¹⁴³

Envanterde, makinelerin fiziksel ve teknik özellikleri ile birlikte menşe ülkeleri, üretici firmaları, üretim yılları (çoğu zaman belirtilmemiş), numaraları, boyutları, türleri, adedi ve takdir edilen maddî değerleri yer almaktadır. Envanterde keski, gravür, taş baskı, tel dikiş, hurufat, zarf gibi baskı aletlerinin ve malzemelerinin yanı sıra kartvizit makinesi, küçük pedal makinesi, muvakkâ makinesi, hava gazı motoru, torna destgahı, kıl testere gibi farklı işlevlere sahip alet ve edevat bulunmaktadır. Envantere göre, makinelerin önemli bir kısmı Avrupa menşelidir; Fransa, Belçika ve Almanya'da imal edilen makineler ağırlıktadır. Örneğin, Fransa'da üretilen Aloveze fabrikasına ait bir hurufat aksiyon makinesi, yalnızca gazete basımına mahsus olduğundan matbaada kullanılmamaktadır. Devlet Matbaasında

¹⁴¹ BCA, Fon Kodu: 180-9-0-0, Kutu No: 50, Dosya No: 257, Gömlek No: 4, Belge Tarihi: 07.04.1926, s.8. Envanter listesi için bk. Ek-3

¹⁴² Envanterde, Hilal Matbaasına eski model Alman yapımı "battal tab'ına mahsus" bir taş basma makinesinin, Darülfünuna Fransız yapımı bir taş basma makinasının ve Bahriye Matbaasına da büyük mukavva makası makinesi verildiği görülüyor.

¹⁴³ BCA, Fon Kodu: 180-9-0-0, Kutu No: 50, Dosya No: 257, Gömlek No: 4, Belge Tarihi: 07.04.1926, s.2. Envanter listesi için bk. Ek-4.

Cumhuriyet döneminde hiç gazete basılmamıştır. Bu matbaa makinesinin Matbaa-i Amire döneminde Takvim-i Vekayi'nin basımını yapmak için kullanılmış olması muhtemeldir.

Belçika menşeli başka bir hurufat makinesi ve Almanya'dan getirilen pedal makineleri ise tamir edilerek çalıştırılabilir olmalarına rağmen tamir masrafları çok yüksek olacağı için tercih edilmemiştir. Yine belgeden anlaşıldığı üzere bazı makineler spesifik bölümlere tahsis edilmiştir. Örneğin, bir çinko baskı makinesi hâlihazırda çinkograf hanede kullanımda olmakla birlikte düşük süratinden ötürü etkin bir şekilde değerlendirilememektedir. Kartvizit basımına yönelik küçük makineler ise hem sınırlı işleve hem de yetersiz teknik performansa sahiptir.

Ekonomik açıdan değerlendirildiğinde, makinelerin değeri 2.500 kuruştan başlayarak 105.000 kuruşa kadar çıkmaktadır. Bu fiyatlar, dönemin matbaa teknolojisinin iktisadi değerini ve teçhizatın potansiyel faydasını yansıtmaya açısından önemlidir. Ayrıca, belgede yer alan bazı makinelerin demirbaş numaralarının olmaması matbaanın envanter sistematığının de henüz modern normlara tam anlamıyla ulaşmadığını göstermektedir.

Matbaa-i Amire'de kullanım dışı olan makinelerin varlığı, o dönemde matbaanın sahip olduğu teknik kapasite ve donanım hakkında doğrudan olmasa da dolaylı olarak bir fikir vermektedir. Kesme, dikiş ve pedal gibi işlevsel makinelerin atıl durumda bulunması, matbaanın döneminin ihtiyaçlarını karşılayabilecek düzeyde bir teknik donanıma sahip olduğunu göstermektedir. Bu makinelerin başka kurumların eksiklerini giderecek nitelikte olması da sadece kendi bünyesinde değil, devletin diğer alanlarındaki matbaa hizmetlerinde de destek sağlayabilecek teknik bir altyapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Matbaa 1926'da yeniden organize edildiğinde, teçhizatı da büyük ölçüde yenilenmiştir. Özellikle 1928'de Harf Devrimi'nin öncesinde ve sonrasında yurt dışından alınan yeni tip makineler ve Latin alfabesine uygun hurufat ile, yeni harflerle hızlı bir biçimde basım yapabilecek hale getirilmiştir. Devlet Matbaası, matbaacılıkta Avrupa'daki teknik gelişmeleri her zaman yakından takip etmiştir. Alınan son teknoloji matbaa makinelerinin, kullanımı, bakım ve onarımı söz konusu olduğunda da gerektiğinde yurtdışından uzman personel istihdam etmiştir.

2.2.4. Kadrosu

24 Mayıs 1929¹⁴⁴ yılında kabul edilen “Devlet Memurları Maaşatının Tevhid ve Teadülüne Dair” 1452 sayılı Kanun’un¹⁴⁵ Maarif Vekaleti kısmında Devlet Matbaasının kadrosu ve çalışanların alacakları ücretler şöyle belirtilmiştir.¹⁴⁶

Tablo 1. Devlet Matbaası Kadro Cetveli (1929)

Derecesi	Memuriyetin Nev’i	Adet	Maaş(Lira)
13	Ayniyat Şefi	1	25
13	Hesap Memuru	1	25
15	Hesap Memuru	1	20
15	Evrak ve Dosya Memuru	1	20
18	Kayıt Memuru	1	14
13	İmalat Şefi	1	25
15	İmalat Şefi Refiki	1	20
15	Ustabaşı	1	20
12	Nakit İşleri Muhasibi	1	30
18	Cari Hesap ve Sipariş Memuru	2	14
15	Veznedar	1	20
15	Mamul Eşya Ambar Memuru	1	20
20	Mamul Eşya Ambar Katibi	1	10
15	Ham Eşya ve Ambar Memuru	1	20
15	Ham Eşya ve Ambar Katibi	1	10
15	Levazım Memuru	1	20
15	Tahsildar	1	20
15	Hesap Memuru	1	20

¹⁴⁴ 1929-1930 Yıllarına ait Devlet Salnamesinde matbaa memuriyet kadrosunda 4 isim bulunmaktadır: Müdür Hamdi Emin Bey, Fen Memuru Hamdi Emin Bey, Nakdiyat Muhasibi Mithat Bey, İmalat Şefi Mehmet Ali Bey ve Ayniyat Şefi Sadi Bey. *T.C. Devlet Yıllığı 1929-1930*, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1930), 124.

¹⁴⁵ *Resmi Gazete*, 30 Haziran 1929, Sayı 1229.

13	Satış Memuru	1	25
18	Katip	2	14

Kaynak: Resmi Gazete, 30 Haziran 1929, Sayı 1229.

Kadro cetvelinde (Tablo 1) görüldüğü üzere matbaada görevli 22 memur vardır. Memurlar dışında gece ve gündüz vardiyalarında yevmiyeli çalışan işçilerin ve diğer yardımcı teknik personelin sayısı ise bilinmemektedir. Kanunda Matbaa Müdürü kadrosu yoktur. Galatasaray Lisesi Coğrafya öğretmeni Faik Sabri (Duran)¹⁴⁷ kanunun tarihinden bir yıl kadar önce bu göreve atanmış ve 1928-1930 yılları arasında Devlet Matbaası Müdürlüğü görevinde bulunmuştur.

Faik Sabri dönemine denk gelen 1929 Ekonomik Buhranı birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de derinden hissedilmiş, ekonomik ve sosyal hayat doğrudan etkilemiştir. Yaşanan ekonomik kriz karşısından çeşitli çözüm yolları aranmış, pek çok tasarruf tedbiri uygulamaya konulmuştur. Bilindiği üzere bu tür ekonomik kriz dönemlerinde hem devletin hem de özel sektörün sıkça başvurduğu yollardan biri bazı birimleri kapatıp çalışan işçi sayısını minimum düzeye indirmektir. Bu dönemde Seyrüsefain İdaresi, Devlet Matbaası gibi resmi kurumlarda yalnızca 1930’un mart ayında bine yakın işçinin işine son verildiğine dair haberleri basından takip etmek mümkündür. Bu dönemde Devlet Matbaası müdürü olan Faik Sabri Bey, işten çıkarmalar için gazeteye verdiği röportajda durumu şöyle açıklamaktadır:

“Müstahdeminden bazılarına yol verdiğimiz doğrudur. Fakat bu vaziyet pek tabiidir. Matbaa işleri tensikatı istilzam etmiş, maktu ücrete tabi memurlardan lüzumu miktarının vazifesine nihayet verilmiştir. Eğer tekrar memur almak icap ederse tensikata tabii olanlar tercihan kabul edileceklerdir.¹⁴⁸”

Bu olayın ardından uzun bir süre boyunca matbaa kadrosunda değişiklik yapılmazken ilki 1934, ikincisi 1935 senelerinde çıkarılan kanunlarla, matbaa kadrosu yeniden düzenlenmiştir. 21 Haziran 1934’te çıkarılan 2527 sayılı Basmayazı ve Resimleri

¹⁴⁷ “Faik Sabri Bey, Devlet Matbaasından sonra Gazi Talim ve Terbiye Enstitüsüne tayin edilmiştir,” *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1930, 2.

¹⁴⁸ Aslında işten çıkarma kararı verilmeden önce sabit ücretlerin günlük ücrete dönüştürülmesi kararlaştırılmış ve saatlik çalışma yöntemi uygun görülmüştür. Bundan ötürü de işten çıkarma yapılmayacak, yalnızca haftada iki üç gün matbaa tatil edilecektir. Fakat gazetenin iddiasına göre bu düşünce bazı şeflerin itirazı üzerine akim kalmıştır. “Bir ay içerisinde işten çıkarılanlar...” *Milliyet*, 20 Mart 1930, 5.

Derleme Kanunu'nda¹⁴⁹ Devlet Matbaasının kadrosunda ilk değişiklik yapılmış ve yirmi iki kişiden oluşan memur kadrosu on altıya dūřürölmüřtür. Hesap memuru, evrak ve dosya memuru, imalat řefi, ustabaşı, cari hesap ve sipariş memuru, mamul eřya ambar katibi, ham eřya ambar katibi ve katip memur kadroları lüzumu bulunmadığı için lağvolmuştur. 10 Haziran 1935 senesindeki ikinci deęişiklikte¹⁵⁰ ise Devlet Matbaasının kadrosunda yer alan hesap memuru, kayıt memuru, cari hesap ve sipariş memuru, imalat refiki, katip, mamul eřya ambar memuru kadroları lağvedilerek matbaanın memur kadrosu bu kez on altıdan altıya dūřürölmüřtür.

1935'te Kúltür Bakanlığı Yayın Direktörlüğü çatısı altında çalışmalarını sürdüren matbaanın kadrosu ve memurlara ödenen ücretler řöyledir¹⁵¹:

Tablo 2. Devlet Matbaası Kadro Cetveli (1935)

Derecesi	Memuriyetin Nev'i	Adet	Maaş
12	Hesap memuru	1	25
17	Kayıt memuru	1	14
17	Cari hesap ve sipariş memuru	1	14
14	İmalât refiki '	1	20
17	Kâtip	1	14
14	Mamul eşya ambar memuru	1	20

Kaynak: *Resmi Gazete*, 15 Haziran 1935, Sayı 3029.

23 Mayıs 1938 senesinde, 1452 sayılı Kanun'un Maarif Vekaleti kısmında bir değişiklik yapılması gündeme gelmiştir. Değişikliğin ana konusu matbaanın kadrosunda yapılacak yeni düzenlemedir. Böyle bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmasının esas sebebi ise

¹⁴⁹ "Basmayazı ve Resimleri Derleme Kanunu," *Resmi Gazete*, 2 Temmuz 1934, Sayı, 2741.

¹⁵⁰ Bu kanunla yalnızca matbaanın kadrosu değiştirilmemiştir. Kurulduğu günden itibaren Maarif Vekaletinin çatısı altında faaliyetini sürdüren matbaa, Vekaletin 1935-1941 yıllarında Kúltür Bakanlığı adıyla çalışmalarına devam etmesinden dolayı, Kúltür Bakanlığı Yayın Direktörlüğünün sorumluluğuna verilmiştir. Bu doğrultuda kanunun 4. Maddesinin D bendinde "Devlet Basımevinin gözetilmesi ve bu kurumun Bakanlığa bağlı işleri" nin Kúltür Bakanlığı Yayın Direktörlüğünün görevleri arasında olduğu belirtilmiştir. "Kúltür Bakanlığı Merkez Örgütleri Ve Ödevleri Hakkındaki 2287 Numaralı Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Ve Bazı Maddelerin Eklenmesine İlişkin Kanun," *Resmi Gazete*:15. Haziran 1935, Sayı 3029.

¹⁵¹ "Kúltür Bakanlığı Merkez Örgütleri Ve Ödevleri Hakkındaki 2287 Numaralı Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Ve Bazı Maddelerin Eklenmesine İlişkin Kanun," *Resmi Gazete*, 15 Haziran 1935, Sayı 3029.

matbaa çalışanlarının aradan geçen sekiz on yılda iş yüklerinin hayli artmasına rağmen maaşlarının oldukça düşük seviyelerde kalmış olmasıdır.¹⁵² 1929 yılı ile karşılaştırıldığında iş hacmi artmasına rağmen kadro sayısının üçte bir oranında düşürüldüğü, ücretlerin ise %28-30 oranında artırıldığı görülmektedir. İş hacmi artan matbaanın çoğu memurluğu lağvetmesi ilginç bir tercihtir. “Devlet Basımevi Kadrosu Hakkında” 3429 sayılı¹⁵³ Kanun’la Devlet Matbaası kadrosu ve alacakları ücretler şu şekilde yeniden belirlenmiştir:

Tablo 3. Devlet Matbaası Kadro Cetveli (1938)

Derecesi	Memuriyet Adı	Adet	Maaş
9	Nakit İşleri Muhasibi	1	40
11	Ayniyat İşleri Şefi	1	30
12	Satış İşleri Şefi	1	30
12	Hesap Memuru	1	25
12	Veznedar	1	25
12	Ham Eşya Depo Memuru	1	25
13	Tahsildar	1	22
13	Levazım Memuru	1	22

Kaynak: TBMM ZC, Devre 5, C.26, İçtima 73, 8 Haziran 1938.

Devlet Matbaasının ilgili yıllarda ulaşabildiğimiz memur kadrosu dışında gece ve gündüz vardiyalarında yevmiye ile çalışan işçilerinin sayısı, niteliği gibi bilgilere sahip değiliz. Matbaada çalışan memurların çoğunun ve yevmiyeli işçilerin sosyal tarihine dair ulaşabildiğimiz bilgiler de oldukça sınırlıdır. Arşivlerden ve *Resmi Gazete*’den müdürlerin ve bazı teknik memurların tayin ve azil bilgilerine ulaşmak mümkün olsa da alt kadrolardaki isimlere ulaşmak ne yazık ki çok mümkün olmamıştır. Çeşitli kaynaklarda dağınık bir vaziyette bulunan, bazı hatıratlarda ismi geçen Devlet Matbaasında çalışmış

¹⁵² “Devlet Memurları Aylıklarının Tevhid Ve Teadülüne Dair Olan 1452 Sayılı Kanuna Bağlı Cetvelin Maarif Vekâleti Kısımında Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Lâyihası Ve Maarif Ve Bütçe Encümenleri Mazbataları

(1/1063),”<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d05/c026/tbmm05026073ss0232.pdf> (Erişim Tarihi: 12.10.2023)

¹⁵³ “Devlet Basımevi Kadrosu Hakkında Kanun,” *Resmi Gazete*, 25 Haziran 1938, Sayı 3943.

şahıslardan bazıları şunlardır: Devlet Basımevi sağışmanı/nakit işleri şefi İbrahim Hilmi Tanışık (1934-1939), taşbaskı muavini İhsan Tetik, fotoğraf bölümü şefi ve matbaanın fotoğrafçısı Tevfik Arsever, mürettip Mehmet Öztunalı, renkli taş baskı ustası Mustafa Boltan, matbaa memuru Nazmi Acar.¹⁵⁴

2.2.5. Devlet Matbaasının Müdürleri

İncelediğimiz dönem aralığında Devlet Matbaasının müdürleri başta olmak üzere yönetimi ve çalışanları hakkında detaylı ve düzenli kayıtlar yok denecek kadar azdır. Resmi kayıtlardan ziyade basına yansıyan haberlerden matbaa müdürleri hakkında detaylı bilgilere ulaşılabilmektedir.¹⁵⁵ Çalışmamızın kapsadığı yıllar arasında matbaa müdürü olarak dört isim öne çıkmaktadır: Rükneddin Bey¹⁵⁶, Faik Sabri (Duran)¹⁵⁷, Hamdi Emin (Çap)¹⁵⁸ ve Nail (Tur) Bey. 1919 yılında göreve gelip 1925 yılında azledilen Mahmud Zarifi¹⁵⁹ Bey’i de bu listeye dahil etmememiz gerektiği kanaatindeyiz. Mahmud Zarifi hakkında çok fazla malumat olmasa da Milli Mücadele yıllarında müdürlük yapmış, Matbaa Osmanlı’dan Cumhuriyet’e devrolduğu sırada görevden ayrılmıştır.

1939’da Maarif Vekâletinin teklifi ile matbaanın “müdürlük” kadrosu “uzmanlık mevkii” olarak kabul edilmiştir.¹⁶⁰ Böylelikle kurumun müdürlük pozisyonu sadece bir idari pozisyon değil, aynı zamanda özel bilgi, deneyim ve teknik uzmanlık gerektiren bir makam olarak kabul edilmektedir. Bu pozisyona getirilen kişiden, matbaacılık, yayıncılık, basım teknikleri gibi konularda uzmanlaşmış olması, teknik yeterliliğe ve mesleki ehliyete sahip bulunması beklenmektedir. Matbaa-i Amire dönemi de dahil olmak üzere daha önceki

¹⁵⁴ *Devlet Matbaası Finansal Bilançoları*, (1930-1939) (İstanbul: Devlet Matbaası); “Türk Maarif Matbaası,” *Cephe*, (Mısır: 1946), 7-9.; *Gülmek İçin Kurulmuş Bir Topluluğun Hikayesi: Esafîl-i Şark*, Haz. Ali Giz ve Mustafa Kirenci, (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2025).

¹⁵⁵ Matbaanın Maarif Basımevi olarak çalışmaya devam ettiği 1940 sonrası tarihine ve kurumsal kimliğine yönelik gazete, mecmua ve arşiv kayıtları Devlet Matbaası dönemine göre çok daha zengindir. Örneğin 1946 yılında *Cephe* dergisi, matbaayı ziyaret etmiş ve müdürü, yöneticileri ve çalışanları hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Ayrıca matbaanın iç mekanından, makine dairelerinden pek çok fotoğraf dergide yer almıştır. Yine 1970’li yıllarda *Hayat Tarih Mecmuası*, o günlerde bu kez de ismi Milli Eğitim Basımevi olan matbaayı ziyaret etmiştir. Uz Dokuman, Müdür Necati Sepetçioğlu ile bir röportaj yapmış, Kutlu Ertuna, matbaanın iç ve dış mekanını birçok açıdan fotoğraflamıştır. “Türk Maarif Matbaası,” *Cephe*, c.3, 2(1946), 7-9.; “Tab’-Hane-i Amire’den Milli Eğitim Basımevi’ne,” *Hayat Tarih Mecmuası*, s. 8 (1970), 52-61.

¹⁵⁶ BCA, Başbakanlık, Bakanlıklar Arası Tayin Daire Başkanlığı, Fon Kodu: 30-11-1-0, Kutu No: 20, Gömlek No:57, Sıra No:16, Belge Tarihi: 31.12.1925, s.3-6.

¹⁵⁷ BCA, Fon Kodu: 30-11-1-0, Kutu No:35, Gömlek No: 29, Sıra No:16, Belge Tarihi: 9.11.1927, s.1-6.

¹⁵⁸ Hamdi Emin Çap’ın Atanması: Faik Sabri Bey Gazi Enstitü Müdürlüğüne, Hamid Emin Bey ise Devlet Matbaası Müdürlüğüne atanmıştır. “Devlet Matbaası Tensik Ediliyor”, *Yarın*, 9 Haziran 1930, s. 2; “Maarif ve Mekteplerde,” *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1930, s. 2.; “Devlet Matbaası Müdürlüğü”, *Milliyet*, 29 Haziran 1930, s.3.

¹⁵⁹ BOA, MF. MKT, Gömlek No:12, Kutu: 38, Sıra No: 23, Belge Tarihi: H. 20.07.1337, s.2.

¹⁶⁰ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, Fon Kodu: 30-18-1-2, Gömlek No: 88, Kutu No:90, Sıra No:1, Belge Tarihi: 13.09.1939, s.1

müdürler dikkate alındığında Hamdi Emin Çap ve Nail Tur dışındakilerin asıl uzmanlık alanlarının matbaacılık olmadığı görülmektedir. Bu iki müdür dışında göreve gelen diğer isimler eğitimcidir. Bu değişiklik, 1939'dan itibaren yalnızca Maarif Vekaleti hesabına çalışmaya devam edecek matbaanın eğitim, kültür ve yayın politikalarının uygulanmasında nitelikli uzmanlık gerektiren bir kurum olarak konumlandığını ve maarif teşkilatına mensup olanlardan ziyade daha çok matbaacılık tekniklerine hakim birinin yönetici olarak istihdam edilmesi istendiğini gösteriyor.

Devlet Matbaasının müdürleri arasında dikkat çekici iki isim Faik Sabri (Duran) ve Hamdi Emin (Çap) olmuştur. Bu müdürlerin görevde olduğu yıllarda Devlet Matbaası matbaacılık ve yayıncılık dünyasının önemli tartışmalarının merkezindedir. Her iki müdür de Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarında dünyaya gelmiş, yurt içi ve yurt dışında eğitimlerini tamamlamış, çok yönlü kişiliğe sahip Osmanlı bakiyesi Cumhuriyet entelektüellerindendir. Bu çok yönlü, entelektüel kimlikleri Devlet Matbaasının kurumsal yapısını, teknik modernizasyonunu ve yayıncılık faaliyetlerini önemli ölçüde etkilemiştir.

Tablo 4. Devlet Matbaası Müdürleri (1925-1940)

Adı	Görev Tarihi	Önceki Görevi	Matbaanın Adı
Mahmud Zarifi (Selçuk) Bey	13 Nisan 1919- 1925	Tedrisat-ı İbtidaiyye Dairesi Birinci Şube Müdürü	Matbaa-i Amire
Rükneddin Bey	31 Aralık 1925- 9 Kasım 1927	Orta Tedrisat Müdürü	Devlet Matbaası
Faik Sabri (Duran)	9 Kasım 1927- Haziran 1930	Galatasaray Lisesi Coğrafya Öğretmeni	Devlet Matbaası
Hamdi Emin (Çap)	Haziran 1930- Aralık 1934	Devlet Matbaası Fen Memuru	Devlet Matbaası
Nail (Tur) Bey	6 Aralık 1935- 1946	Devlet Matbaası Müdürü(Vekaleten)	Devlet Matbaası-Maarif Basımevi(1939’dan itibaren)

1.1.4.1. Mahmud Zarifi Bey

1919 yılında, Matbaa-i Amire Müdürü Hamdi Bey’in azlinden sonra göreve gelen Mahmud Zarifi hakkında çok fazla bilgi yoktur. Atama belgesinde müdürlükten önce Tedrîsât-ı İbtidâiyye Dâiresi Birinci Şube Müdürü olduğu görülmektedir.¹⁶¹ Nisan 1919’da Matbaa-i Amire Müdürü olarak atanan Mahmud Zarifi, 1925’te görevden ayrılmıştır.

Mahmut Zarifi ile ilgili ulaşabildiğimiz diğer bir bilgi de 1941’de vefat etmiş olduğudur. Vefatı dolayısıyla ailesinin gazeteye verdiği bir ılandan hakkında bazı küçük bilgilere ulaşılabilmektedir. Gazetenin verdiği bilgiye göre; Mahmud Zarifi Selçuk, 1941 yılının ağustos ayında vefat etmiştir. Vefatının ardından ailesi *Milliyet* gazetesinde cenazeye katılanlara bir teşekkür metni yayınlamıştır. Yazıdan anlaşıldığı üzere Zarifi Bey, Matbaa-i Amire müdürlüğünden sonra Darülfünun Edebiyat ve İlahiyat Fakültelerinde müdürlük yapmıştır. Vefat yazısında eşinin ve diğer aile üyelerinin isimleri de yer almaktadır¹⁶²:

¹⁶¹ BOA, MF. MKT, Gömlek No:12, Kutu: 38, Sıra No: 23, H. 20.07.1337, s.1-2.

¹⁶²“Teşekkür” *Milliyet*, 16 Ağustos 1941, 4.

“Aramızdan ebediyyen ayrılmasile bizleri dilhun eden mülga Darülfunun Edebiyat ve İlahiyat Fakülteleri müdürü ve Matbaa-i Amire müdürlüğünden mütekait sevgili babamız Mahmud Zarifi Selçuk’un gerek cenaze merasiminde bulunmak ve gerekse yazı ile beyanı taziyet etmek suretile acımıza iştirak eyleyen akraba ve dostlarımıza ayrı ayrı teşekkürle teessürümüz mani olduğundan teşekkür ve minnettarlığımızın iblagına muhterem gazetenizin tavassutunu rica ederiz. Zevcesi Seniye Selçuk, Oğulları Ömer Savni, Saim ve Necip Selçuk, Damadı Muazzez ve Tefvik Kut¹⁶³.”

1.1.4.2. Rükneddin Bey

Zarifi Bey’in ardından göreve gelen Rükneddin Bey’le ilgili de nerdeyse hiçbir bilgi yoktur. Atama belgesinde geçtiği üzere matbaaya müdür olarak atanmadan önceki görevinin orta tedrisat müdürlüğü olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶⁴ Rükneddin Bey görevdeyken vefat etmiş ve yerine Faik Sabri (Duran) atanmıştır.¹⁶⁵

1.1.4.3. Faik Sabri (Duran)

Harf Devriminden çok kısa bir süre önce 9 Kasım 1927 tarihinde Rükneddin¹⁶⁶ Bey’in yerine atanan Faik Sabri (Duran)¹⁶⁷, Erken Cumhuriyet döneminin entelektüel ilk kuşağının önemli isimlerden biridir. Faik Sabri¹⁶⁸, İmparatorluğun son yıllarında, 1881’de İstanbul’da doğmuş, ilk, orta, lise ve üniversite eğitimini imparatorluk döneminde İstanbul ve Paris’te tamamlamıştır. Türkiye’de coğrafya biliminin akademik bir disiplin olarak

¹⁶³ Tefvik Kut, 1939 yılında yapılan I. Maarif Şurası katılımcılarından. Şura’da İstanbul Maarif Müdürü sıfatıyla yer almıştır.

¹⁶⁴ BCA, Başbakanlık, Bakanlıklar Arası Tayin Daire Başkanlığı, Fon Kodu: 30-11-1-0, Kutu No: 20 Gömlek No:57, Sıra No:16, Belge Tarihi: 31. 12. 1925, s.3-6.

¹⁶⁵ BCA, Fon Kodu: 30-11-1-0, Kutu No:35, Gömlek No: 29, Sıra No:16, Belge Tarihi: 9.11.1927, s.1-6.

¹⁶⁶ BCA, Fon Kodu: 30-11-1-0, Kutu No 35, Gömlek No: 29, Sıra No: 16, Belge Tarihi: 9 .11.1927, s. 1-6; *Resmî Gazete*, 13 Teşrinisani (Kasım) 1927, 1.

¹⁶⁷ BCA, Fon Kodu: 30-11-1-0, Kutu No:35, Gömlek No: 29, Sıra No:16, Belge Tarihi: 9.11.1927, s.1-6.

¹⁶⁸ Faik Sabri Duran(1881-1843), coğrafya başta olmak üzere, bilim, fen, edebiyat ve seyahat konularında telif ve tercüme birçok eser kaleme almıştır. Ayrıca coğrafya terimleri konusunda Türkiye’de ilk çalışmaları yapan ve bu konuda birçok ders kitabı yazan kişidir. Özellikle coğrafyayı çocuklara sevdirmek amacıyla atlas, harita, ders kitabı, ansiklopedi, seyahatname , doğa ve gezi türünde eserler neşretmiştir. Eserlerinden bazıları şunlardır: *Mösyö Elektrik* (1904), *Buzlar Arasında Bir Kış* (Jul Verne’den, 1904), *Bir Haftada Devrialem* (1906), *Çocuklara Coğrafya Hikayeleri* (1914), *Yeni Avrupa Coğrafyası* (1915), *Türkiye Coğrafyası* (1928), *Coğrafya Ders Hazırlıkları* (1931), *Büyük Devletler ve Komşu Hükümetler* (1933), *Coğrafya Kıraatleri* (1934), *Bir Türk Kızının Amerika Yolculuğu* (1935), *Büyük Atlas* (1937), *Bugünün Büyük Devletleri Kitapçıkları* (1937, 1938). Tüm bunların yanı sıra çeşitli gazete ve dergilerde de yazılar yazmış; Resimli Kitap, Resimli Roman, Musavver Muhit isimli mecmuaları çıkarmış; Çocuk Ansiklopedisi ile Hayat Ansiklopedisi’nde muharirlik yapmıştır. Abdurrahman Dinç, *Faik Sabri’den Günümüze Coğrafi Yansımalar: Osmanlı Coğrafya -i İktisadisi Perspektifiyle “100 Yılda (1914-2014) Türkiye Coğrafyası”* (Konya: Çizgi Kitapevi, 2015).

kurulup gelişmesinde ciddi katkıları olan yazar ve eğitimci kimliğiyle tanınan bir Cumhuriyet aydını¹⁶⁹ olan Faik Sabri'nin, idareci yönü pek bilinmemektedir.

1900 yılında Saint Benoit Koleji'nden mezun olan Duran'ın, henüz daha üniversite eğitimine başlamadan, 1906 yılından önce kaleme alınmış fen bilimleri, coğrafya ve gezi konularını içeren on dört kitabı bulunmaktaydı. Bunda muhtemelen 1901-1906 yılları arasında matbuat dünyasında çalışmış olmasının büyük bir etkisi olmalıdır. Bu eserlerinden ötürü Sultan II. Abdülhamid tarafından gümüş madalya ile ödüllendirilmiştir. 1908'de Maarif Nezareti'nin açtığı sınavı kazanarak Fransa'ya, Paris'e giden Faik Sabri, buradaki en prestijli okullardan biri olan Lycée Louis Le Grand'da eğitim görmüştür. Lycée Louis Le Grand'ta, M. Fallex'ten coğrafya derslerini almış,¹⁷⁰ Sorbonne Üniversitesinde William Morris Davis'in verdiği Morphologie derslerinden etkilenmiştir.¹⁷¹ 1912 yılında yurda dönmüş ve 1913'te İstanbul Darülfünun Edebiyat Şubesi Coğrafya Bölümü muallimliğine atanmıştır.¹⁷² 1915'te Darülfünun'a Almanya'dan getirilen hocalardan Prof. Erich Obst ile birlikte "İstanbul Coğrafya Enstitüsü"nü kurmuştur. Profesör Obst başkanlığında oluşturulan coğrafya bölümü kadrosunda Faik Sabri ile birlikte Ali Macit (Arda), Selim Mansur ve Hamdi Sadi (Selen) bulunmaktaydı. 1918 yılında, İstanbul'un işgalinin ardından Alman eğitimcilerin sözleşmeleri feshedilince Faik Sabri, Ali Macit, Selim Mansur ve Hamdi Selen bölümün ilk hocaları olarak görevi devralmışlardır. 1935 yılına kadar Türkiye'deki tek coğrafya araştırma ve öğretim merkezi olacak olan bölümde Faik Sabri, "İslamiye ve Osmaniye Coğrafyası" ve "Beşeri ve İktisadi Coğrafya" derslerini vermiştir.¹⁷³ Ayrıca Türk Coğrafya Kurumunun kurucularından biri olan Faik Sabri I. Türk Coğrafya Kongresinin de katılımcılarından. Bu kongre, yeni rejimin coğrafya bilimine dair temel paradigmasının belirlendiği ulusal düzeydeki ilk kongredir.¹⁷⁴

Faik Sabri, 1920 yılında tüm görevlerinden istifa ederek Avrupa'ya taşınmıştır. 1920-1926 yılları arasında Paris ve Londra'da ticari girişimlerde bulunmuş, 1926'da Türkiye'ye döndükten sonra Maarif Vekaleti ve Terbiye Dairesi Tercüme İşleri Direktörlüğü yapmıştır. Galatasaray Lisesinde coğrafya öğretmenliği yaptığı sırasında Devlet Matbaasına müdür olarak atanmış ve Kasım 1927 Haziran 1930 yılları arasında

¹⁶⁹ Sezgi Durgun, "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Bir Entelektüel'in Portresi: Faik Sabri Duran," *Muhakeme Dergisi/Journal* 1 (2) (2018), 134-145.

¹⁷⁰ Cemal Arif Alagöz, "Faik Sabri Duran'ın Hayatı," *Ulus*, 10 Mayıs 1943, 2.

¹⁷¹ Durgun, "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Bir Entelektüel," 137.

¹⁷² Dinç, *Faik Sabri'den Günümüze*, 123.

¹⁷³ Durgun, "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Bir Entelektüel," 138.

¹⁷⁴ Durgun, "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Bir Entelektüel," 140.

görevde kalmıştır. 1930'da Devlet Matbaasından azledilip Gazi Terbiye Enstitüsü Müdürlüğüne atanan Duran, 1931'e kadar görevde kalmıştır.¹⁷⁵ Matbaa tashih şefi Kerim Kanok'un iddiasına göre Faik Sabri Bey, sağlığı bozulduğu için matbaa müdürlüğü görevini bırakmıştır.¹⁷⁶

Faik Sabri döneminde yayıncılık ve matbaacılık tarihi açısından oldukça önem arz eden ve Devlet Matbaasını da yakından ilgilendiren iki önemli gelişme yaşanmıştır. Bunlardan ilki 1928 yılında gerçekleşen Harf Devrimi, ikincisi ise 1929 yılında Maarif Vekaleti riyasetinde, Devlet Matbaası çatısı altında bir Matbaacılık Mektebinin açılmasıdır. İlki, etki düzeyi ve temas alanı oldukça geniş olan ulusal bir dil devrimidir ve neticeleri itibariyle basın ve yayın dünyasını, Türk matbaacılığının ve yayıncılığının seyrini önemli ölçüde etkilemiştir. İkincisi ise Türkiye'de matbaacılığın gelişimi açısından dikkate değer bir gelişmedir.

Faik Sabri Bey, Harf Devriminin hemen ardından matbaa adına tetkiklerde bulunmak üzere Avrupa seyahatine çıkmıştır. Yaklaşık bir ay kadar süren bu gezide özellikle Almanya'nın birçok şehrindeki matbaaları ziyaret etmiştir. Devlet Matbaasına alınacak tertip makinelerini işler haliyle hem yerinde görmüş hem de bunları satan işletmelerle görüşüp bilgi almıştır. Gezi dönüşü *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi muharririne bir açıklamada bulunmuştur:

“Matbaamızın alacağı yeni makineleri oralardaki matbaalarda işlerken gördüm ve bu hususta müesseselerin fikrini aldım. Tertip makinelerinden mevcut iki firmadan hangisini tercih edeceğimiz hakkında henüz kat'î bir fikrimiz yoktur.”¹⁷⁷

Faik Sabri Bey'in Avrupa'ya yaptığı bu teknik seyahat, Devlet Matbaasını modern, Avrupa standartlarında bir matbaa haline getirme teşebbüsünün adımlarından biri olarak görmek gerekir. Faik Sabri, Devlet Matbaasının teknik şartlarının iyileştirilmesinin yanı sıra matbaacılık teknolojisine hakim, yetkin, iyi yetişmiş insan sermayesine de ihtiyaç olduğu düşüncesindedir. Devlet Matbaası çatısı altında bir Matbaacılık Mektebi açılması için gösterdiği çabaların ardındaki temel düşünce de budur. Faik Sabri Bey'e göre; Avrupa matbaacılığının ileri seviyede olmasının en önemli nedenlerinden biri Avrupa'da bu tür matbaacılık okullarının olmasıdır. Açılacak Matbaacılık Mektebi Türk matbaacılığını da

¹⁷⁵ Alagöz, “Faik Sabri Duran'ın Hayatı.”

¹⁷⁶ Kerim Kanok'tan aktaran Akçura, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye Matbaacılık*, 112.

¹⁷⁷ “Devlet Matbaasının tekamülü etrafında Faik Sabri Beyin izahatı,” *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Kânunusani(Ocak) 1929, 1.

kurutacak, böylelikle Devlet Matbaası kısa bir süre içinde fevkalade işler vaziyete gelecektir.¹⁷⁸

Faik Sabri'nin bir diğer teşebbüsü ise Devlet Matbaası binasını genişletmek istemesidir. Devlet Matbaasının hem okul kitaplarının hem de resmi dairelerin evraklarını basmasından ötürü iş hacmi gittikçe büyümektedir. Matbaanın işleri günden güne arttığı için var olan idari teşkilatı ve kadrosu yeterli olmamakta, kanunen yeni düzenlemeler düşünülmektedir. Buna ek olarak matbaa binasının arkasındaki arsaya yeni bir bina daha yapılması da gündeme gelmiştir. Projesi hazırlanan binada matbaa bölümü dışında müretteplik, musahhihlik ve çinkografi şubelerini içine alan bir matbaacılık mektebi açılacaktır. Mektebin kadrosu ise binanın inşaatından sonra belli olacaktır.¹⁷⁹ Fakat matbaanın genişletilmesi için düşünülen bu yeni binanın yapımı yeterli ödenek olmadığı için belirsiz bir tarihe ertelenmiştir.¹⁸⁰ Matbaacılık Mektebi ise 9 Mart 1929'da açılmıştır.

Faik Sabri döneminde Devlet Matbaası yolsuzluk iddiası ile tahkikata uğramıştır. Bu tahkikat basın tarafından dikkatle takip edilmiş, gün gün gazete sütunlarında gelişmeler kamuoyu ile paylaşılmıştır. 1928 yılının temmuz ayının ilk günlerinde yaşanan bu soruşturmanın nedeni Devlet Matbaasının makine ve kağıt alımlarında usulsüzlük ve yolsuzluk yaptığı yönünde Maarif Vekâletine yapılan ihbar ve şikayettir. Vekalet bu şikayet üzerine Maarif Vekaleti Teftiş Heyeti Başmüfettişi Rıdvan Nafiz (Ergüder)'i görevlendirmiştir. Rıdvan Nafiz iddiaları araştırmak maksadıyla Ankara'dan İstanbul'a gelerek Devlet Matbaasının kayıtlarını incelemiş, matbaada çalışan memurların bir kısmını da sorguya çekmiştir.¹⁸¹ Soruşturma devam ederken gazetecilere açıklamalarda bulunan müfettiş, Ankara'dan İstanbul'a umumi bir denetleme için geldiğini, iddialardan haberinin olmadığını söylese de aynı günlerde Ankara'dan Maliye Müfettişlerinin de denetime geldiği haberi basına düşmüştür. Rıdvan Nafiz, denetleme tamamladıktan sonra Ankara'ya dönmüş, Maliye müfettişleri ise soruşturmaya devam etmiştir.

Soruşturmaya neden olan iddialara göre, Devlet Matbaasının sermayesi mütedavil sermaye olarak değiştirildikten sonra, kurumda bazı yolsuzluklar yapılmaya başlamıştır. Yolsuzluk iddiaları özellikle kağıt ve makine ihalelerine yöneliktir. Matbaanın satın alacağı kağıtlar için açılan ihalelerde teklif verip en uygun şartları sağlayan müesseseler değil, her

¹⁷⁸“Devlet Matbaasının tekamülü.” 1.

¹⁷⁹ “Devlet matbaası için yeni bir bina yapılacak,” *Akşam*, 8 Kanunusani 1929, 2.

¹⁸⁰ “Muallim Mektebinin Yıl Dönümü,” *Akşam*, 27 Mayıs 1929, 2.

¹⁸¹ “Devlet matbaasındaki sui istimal,” *Vakit*, 6 Temmuz 1929, 1.

zaman aynı müessesenin tercih edildiği dikkat çekmiştir. Yine 1928 senesinde Avrupa'dan satın alınan makinaların ihalelerinde de usulsüzlük yapıldığı, ihaleye katılan birçok fabrikaya rağmen yalnızca belirli bir müesseseden yüksek fiyatla bu makinelerin satın alındığı iddia edilmektedir.¹⁸²

Kağıtların tek bir kişiden alındığı iddiasında adı geçen satıcının Namyas isimli bir kağıt tüccarı olduğu, yalnız kendisinde bulunan bir cins kağıdı matbaaya beğendirdiği, diğer kağıt satıcılarının zaman darlığı dolayısıyla bu kağıdı temin edemedikleri için ihalelere katılamadıkları, neticede matbaanın hayli yüksek bir fiyatla kağıtları Namyas'tan aldığı dile getirilmektedir.¹⁸³ Kağıtların matbaa mubayaa komisyonu ile bu ticarethane arasında özel bir anlaşma ve kırışma sonucu yüksek fiyatla satın alındığı iddiasını ortaya atanlar ise Kohenka Biraderler ve bazı Yahudi kağıt tüccarlarıdır.¹⁸⁴ Bu tüccarlar devletin yüklü miktarda zarara uğratıldığını belirtirmişlerdir. Bir başka iddia ise matbaa makinelerinin alım ihalelerinde de benzer bir usulsüzlüğün yapıldığıdır. Bu konu hakkında Maarif Vekaletine ilk ihbarı yapan (H....) Matbaası sahibi (H....) Bey'dir. H... Bey, Devlet Matbaasının açtığı makine ihalesine girmiş fakat ihaleyi kendisinden daha yüksek fiyat teklifi veren bir matbaa almıştır.¹⁸⁵ Matbaa müdürü Faik Sabri, iddialar üzerine yaptığı açıklamada matbaanın soruşturmadan geçtiğini kabul etmekle beraber iddiaların gerçeği yansıtmadığını söyler:

“Devlet matbaasında suistimal hakkında ihbarat olabilir. Yalnız şunu söyleyim ki, hesaplarımız meydandadır. Bir kuruluş suiistimal olduğunu zannetmiyorum. Mamafî teftiş devam ediyor neticesi tabiatile anlaşılacaktır. O zaman hakikat tevezzüh edecektir. Alınan makineler meydandadır. Bu makinelerin kıymeti de malumdur.¹⁸⁶”

Devlet Matbaasının satın alma işleri matbaa kadrosundan oluşan bir komisyon tarafından yapılmaktadır. Komisyon, eğer satın alınması gereken malların aciliyeti yoksa kapalı zarf usulüyle, hemen alınması gerekiyorsa piyasanın dolaşılması ve fiyat toplanması usulüyle çalışmaktadır. Faik Sabri, yalnızca tek bir şahıstan mal satın alındığı iddiasını kabul etmemekle birlikte, “Eğer bir şahıs daima ucuz verir ve verdiği matlup vasfı haiz olursa “Hayır geçen sefer senden aldık, bu defa senden alamayız” denilir mi ve bu doğru

¹⁸² “Devlet matbaasındaki sui istimal,” 1.

¹⁸³ “Suiistimal: Tahkikat devam ediyor,” *Vakit*, 7 Temmuz 1929, 1.

¹⁸⁴ “Devlet matbaasındaki suiistimal meselesine maliye müfettişleri vaz'iyet ettiler,” *Vakit*, 8 Temmuz 1929, 3.

¹⁸⁵ “Devlet matbaasında yapılan tahkikat,” *Akşam*, 9 Temmuz 1929, 1-3

¹⁸⁶ “Müdür Faik Sabri bey “hakikat” yakında meydana çıkacak” diyor,” *Akşam*, 11 Temmuz 1929, 1

olabilir mi?’’ diyerek iddialara cevap verir. Faik Sabri, Matbaa hakkında bu tür iddialarda bulunanların Devlet Matbaasının faaliyetlerinden menfaatleri zarar gören zümreler olduğu kanaatindedir.¹⁸⁷

Yapılan soruşturma neticesinde tüm bu iddiaların asılsız olduğu ortaya çıkmış ve soruşturma kısa sürede tamamlanmıştır.¹⁸⁸ Benzer bir soruşturma ilerleyen yıllarda Faik Sabri’nin yerine gelen Hamdi Emin’in müdürlüğü sırasında da yaşanmıştır. Faik Sabri görevde kaldığı süre boyunca Devlet Matbaasını modern standartlara ulaştırmak için büyük çaba göstermiştir. Onun görevde olduğu dönemde gerçekleşen Harf İnkılabının, Devlet Matbaasına etkilerini en aza indirmek için yoğun gayret sarfetmiştir. Onun döneminde, bir devlet müessesesi olan Devlet Matbaasının hurufatının yeni harflere uyumlu hale getirilmesi amacıyla Avrupa’dan bir dizi alım yapılmıştır. Bu dönemde eski makinelerin elden çıkarılıp yerlerine yenilerinin sipariş edilmesi gibi alım-satım işlemleri gazetelerin ilan sayfalarından takip etmek mümkündür.

1.1.4.4. Hamdi Emin (Çap)

Faik Sabri Duran’ın ardından 1930 yılının haziran ayında, Devlet Matbaası müdürlüğü görevine atanan Hamdi Emin (Çap)¹⁸⁹, Faik Sabri gibi çok yönlü bir kişiliğe sahiptir. 12 Mart 1892 yılında İstanbul’da doğan Hamdi Emin, 1919’da Sanayi-Nefise Mektebinden mezun olmuştur. Burada güzel sanatlar, basın teknikleri konularında eğitim alan Hamdi Emin, çocuk yaşlardan itibaren futbolla¹⁹⁰ da ilgilenmiştir.

Hamdi Emin, Sanayi Nefise Mektebi’nden mezun olduktan sonra Milli Mücadele hareketine katılmıştır. Savaş sırasında 18. Kolordu Karargahında süvari ihtiyat zabıt vekili; Süleymaniye Askeri Matbaasında, İstanbul Müdafaa-i Milliye Kumkapı ve Süleymaniye nahiyesinde 1. sınıf katip olarak çalışmıştır. İstiklal Madalyası sahibi de olan Hamdi Emin, 1925-1928 yılları arasında Milli Müdafaa Vekaleti adına Londra’ya matbaacılık eğitimine gitmiştir. İngiltere’de London School of Printing and Kindred Trades’te hurufat tertibi,

¹⁸⁷ “Devlet matbaası tahkikatı,” *Vakit*, 7 Temmuz 1929, 1-2.

¹⁸⁸ “Sui İstimat Yok,” *Akşam*, 11 Temmuz 1929, 1.

¹⁸⁹ “Devlet Matbaası tensik ediliyor, *Yarın*, 9 Haziran 1930, 2; “Maarif ve Mekteplerde,” *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1930, 2; *Milliyet*, 29 Haziran 1930, 3. Gazetelerde Faik Sabri Bey’in Gazi Enstitü Müdürlüğüne, Hamid Emin Bey’in ise Devlet Matbaası Müdürlüğüne atandığı haberleri yer alır.

¹⁹⁰ Futbol kariyerine çocuk yaşlarda Altınorda takımında başlayan Hamdi Emin Çap ilerleyen yaşlarda hakemlik, federasyon üyeliği ve Türkiye Federasyonu Başkanlığı(1931-1937) yapmıştır. 1924 yılında FIFA’nın özel isteği üzerine Sovyetleri Birliği ve Türkiye arasında oynanan maçı yöneten Çap, Türkiye futbol tarihinde ilk kez uluslararası bir maçı yöneten ilk Türk hakem olarak kayda geçmiştir. Akif Karataş, “Faktör Analizi ile 2018 Dünya Kupası’na Katılan Takımların Sıralanmasının Belirlenmesi,” (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2019), 12.

mihaniki tertip, tipografi, foto-litografi, ciltçilik, malzeme depoculuğu, stereotyping, maliyet ve tahmin hesapları, gazete rotasyon makineleri konularında eğitim almıştır.¹⁹¹

Faik Sabri Bey'in görevden ayrılmasının ardından matbaa müdürü olan Hamdi Emin, aslında 1928'den beri matbaanın memur kadrosunda yer alan önemli bir isimdir. Faik Sabri gibi görevde olduğu süre boyunca matbuat alanının önemli aktörlerinden biri olmuştur. Örneğin, Vedat Nedim Tör'ün çabalarıyla Matbuat Umum Müdürlüğü tarafından çıkarılan *La Turquie Kemaliste*¹⁹², Hamdi Emin Çap'ın Devlet Matbaası Müdürlüğü'nün son senesinde çıkmaya başlamıştır.¹⁹³ Yeni Cumhuriyet'in ideal vatandaşını oluşturmak, Cumhuriyet devrimlerinin içeride ve dışarda propagandasını yapmak amacıyla 1934-1948 yılları arasında 49 sayı çıkan *La Turquie Kemaliste* dergisinin birkaç sayısı hariç diğer tüm sayıları Devlet Matbaasında basılmıştır. Vedat Nedim Tör anılarında, Başvekil İsmet İnönü'nün "yabancılar sunacak kalitede bir dergi çıkaramamak" kaygısını göz önünde bulundurarak böyle bir işin üstesinden ancak Devlet Matbaasının gelebileceğini düşündüğünü belirtir. Çünkü Tör'e göre o zamanki baskı tekniği bakımından en ileri matbaa Devlet Matbaasıdır. Bu nedenle Vedat Nedim Tör, Devlet Matbaası müdürüne¹⁹⁴ bir mektup yazar¹⁹⁵:

¹⁹¹Emin Nedret İşli, "Futbol literatüründen matbaaya, devlete ve tasarıma adanan bir ömür". <https://tarihdergi.com/futbol-literaturunden-matbaaya-tasarima-ve-devlete-adanan-bir-omur/> Erişim Tarihi: 13.05.2024)

¹⁹² Derginin ilk sayısı Haziran 1934'te yayımlanmıştır. 1934-1948 yılları arasında 49 sayı çıkan derginin dili Fransızcadır. Zaman zaman Almanca ve İngilizce makaleler de yer almıştır. Vedat Nedim, Burhan Asaf Belge, Server İskit, Nazlı Tektaş, Reşat Nuri ve fotoğrafçı Othmar Pferschy'den oluşan bir ekip tarafından çıkarılmaya başlayan dergide kadın, aile, çocuk, kent, eğitim, tarih, dil, sanayi, politika, yeni insan, yeni Türkiye gibi konularda yazılar yer almıştır. Dergi hakkında daha detaylı bilgiler için bk. Büşra Türkkan Okumuş, "Türkiye'de Modernleşme ve Propaganda: Yeni Cumhuriyet'i Tanıtmak, *La Turquie Kemaliste* Dergisi (1934-1948)" (Yüksek Lisans Tezi, Bilgi Üniversitesi, 2017).

¹⁹³ Vedat Nedim Tör Matbuat Umum Müdürlüğü görevine geldikten hemen sonra Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'ya, Türkiye'nin kültür, sanat ve devrim hareketlerini dünyaya tanıttak bir organa şiddetle ihtiyaç olduğunu, *La Turquie Kemaliste* adında üç ayda bir yayımlanacak dergi çıkarmayı teklif eder. Kaya fikri beğenir fakat Başvekil İsmet İnönü'ye danışmadan hareket etmek istemez. İnönü, "Öyle yabancılar sunacak kalitede bir dergi diye korkarım" deyince Şükrü Kaya, Tör'e bu fikirden şimdilik vazgeçmelerini söyler. Tör, ısrarlı bir biçimde bu işin altından kalkabileceğini belirtince Şükrü Kaya kabul etmek zorunda kalır. Derginin ilk nüshası Başvekil İsmet İnönü'ye sunulduğunda İnönü birkaç kez arakaya "Bu burada mı basıldı Vedat?" diye sormuş, Tör de Evet Paşam, burada basıldı. Devlet Matbaasında..." diye cevap vermiştir. Vedat Nedim Tör, *Yıllar Böyle Geçti*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1976), 22-38.

¹⁹⁴ Vedat Nedim Tör anılarında, söz konusu mektuplaşmadan söz ederken "Devlet Matbaası Müdürü rahmetli Nail Bey'e mektup yazdım" der. Fakat o yıllarda Hamdi Emin Çap hale görevdedir. *La Turquie Kemaliste* ile ilgili 29 Eylül 1934 yılında Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan bir yazı da bunu teyit etmektedir. Nail Bey, Hamid Emin Çap'ın görevden ayrılmasının ardından 1935 yılında Devlet Matbaasına müdür olarak atanmıştır. Konuyla ilgili olarak bk. "Kitaplar arasında: *La Turquie Kamaliste*," *Cumhuriyet*, 29 Eylül 1934, 4.

¹⁹⁵ Tör, *Yıllar Böyle Geçti*, 25.

“... Başvekil, yabancılara sunacak kalitede bir dergi basamayız, buyurmuşlar. Biz sorumluluğu üstümüze alarak bir örnek sayı yayınlama denemesine, sizin teknik gücünüze güvenerek girişmek cüretini gösterdik. Eğer Avrupa kalitesinde bir dergi çıkarmak için teknik imkânsızlıklar varsa Başvekile karşı mahcup düşmeyelim.”

Devlet Matbaası müdüründen gelen cevap şöyledir¹⁹⁶: “..... Mektubunuzu teknik servisimizin müdürü Ali Rıza Bey’e havale ettim. O da bütün teknik ekip arkadaşlarını toplamış ve mektubunuzu onlara okumuş. Avrupa kalitesinde bir dergi çıkartmayı, onlar da bir haysiyet meselesi yapmışlar, bana bu hususta söz verdiler.”

Buradan hareketle *La Turquie Kemaliste*’in çıkarılması meselesinin başta Vedat Nedim Tör ve Matbuat Umum Müdürlüğü kadrosundakiler olmak üzere Devlet Matbaası ve çalışanları için de bir haysiyet meselesi haline dönüştüğü anlaşılmaktadır. Devlet Matbaasının modernleşmesi, baskı teknikleri konusunda Tör’ün ifade ettiği gibi ileri seviyeye ulaşmasını başlatan süreç aslında Faik Sabri ile başlamıştır; Hamid Emin Çap’ın müdürlüğü döneminde de ciddi bir mesafe katedilmiştir. Bu süreç Matbuat Umum Müdürlüğünden Vedat Nedim Tör, Burhan Asaf Belge, Server İskit gibi isimlerle iş birliği ile belki de daha da ileriye taşınacakken Hamdi Emin, 1 Aralık 1934’te müdürlükten istifa etmiştir.¹⁹⁷İstifa dilekçesinin satır aralarından, Hamdi Emin’in çalışmalarının ve gayretlerinin üst makamlarca yeterince takdir edilmediği gibi kurumun teknik ve idari işlerine dışarıdan birtakım müdahaleler olduğu anlaşılmaktadır:

“Devlet Matbaasını içinde bulduğum iptidai vaziyetten çıkararak modern matbaacılığın istilzam ettiği yüksek san’at müessesesi haline getirmek için bütün varlığım ile çalıştıklarım, eser olarak meydana koyduklarım ve bilhassa devlet sermayesini titizlikle koruduklarım hiçe sayılarak idari ve teknik otoriteyi sarsacak muamele ve müdahalelere maruz bırakılışım, bende bu müessese başında iş göreceğim istek bırakmamıştır. Bundan dolayı bu işten çekiliyorum.”

Kerim Kanok anılarında, Hamid Emin Çap’tan övgüyle bahsetmekte ve onun dönemi hakkında önemli bilgiler aktarmaktadır¹⁹⁸:

“Hamdi Emin’in Devlet Matbaasındaki hayatı ve onun zamanındaki başarılı işler cidden takdir ve tahsinle karşılanmağa değer. Onu yakından tanıyanlar kendisini her zaman

¹⁹⁶ Tör, *Yıllar Böyle Geçti*, 25.

¹⁹⁷ İşli, “Futbol Literatüründen Matbaaya.”

¹⁹⁸ Akçura, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye Matbaacılığı*, 112.

takdir etmektedirler. Çünkü memleket irfan ordusunun bütün kademelerine en doğru en güzel ve en ümit verici kitaplar, onun nezareti altında hazırlanmıştı. Evet gerek üniversite ve gerekse yüksek mektepler, liseler, ortaokullar ve ilkokulların bütün ders kitapları üç dört asırdan beridir ki elde edilmiş bir tecrübe ve teknik malumatla artık en yüksek kademelerine çıkmış olan Avrupa ve Amerika matbaacılığının o güzel numuneleri ile boy ölçüşecek kadar nefis bir surette intişar sahasına çıkarılırken öte taraftan halk için birçok kitaplar, haritalar vs. de basılıp dağıtıldığını başta Atatürk olduğu halde bütün Millet görmüştü. İşte o tarihi günlerde, Devlet Matbaası'nda yeni matbaacılık bu suretle teessüs ederek çalışmağa başladıktan sonra artık her şey kolaylaşmış ve yoluna girmişti. Bu yepyeni müessese bundan sonra daha rahat daha emin hatvelerle ilerleyebilecekti. Bundan başka Devlet Matbaası'nı kendisine örnek ittihaz eden birtakım yeni matbaalar da teessüs etmeğe başlamış ve ellerinden gelen gayretle Devlet Matbaası'nın çıkardığı işlere benzeyen işler yapmağa ve başarmağa koyulmuşlardı.”

Devlet Matbaasının büyük takdir ve teşekkür aldığı, Goethe'nin ölümünün yüzüncü yılı dolayısıyla Leipzig'de yapılan sergiye katılımı da yine Hamdi Emin Çap döneminde olmuştur. Bu sergi, Avrupa ile kültürel anlamda bir temas kurulmasına olanak sağladığı gibi matbaa ve yayıncılık açısından Devlet Matbaasının teknik anlamda ne derece ileride olduğunu göstermesi bakımından da son derece önemlidir.

Hamid Emin Çap da selefi Faik Sabri gibi görevde olduğu sürede tahkikata uğramıştır. Faik Sabri'den farklı olarak Hamdi Emin'e yöneltilen suçlama bir hayli ilginçtir. Eyüp'te İslam Bey mahallesinde oturan bir şahıs, İstanbul İkinci Hukuk Mahkemesine müracaat ederek Hamdi Emin Çap hakkında banknot basmadığı gerekçesi ile dava açmıştır. Fizik ve Kimya hocası olan Ali Rıza Bey, Matbuat Kanunun 20. ve 24. maddeleriyle, Ceza Kanununun dördüncü ve 336'ncı maddelerinde para darp ve tabına müsaade edildiğini belirterek, Devlet Matbaası müdürünün kendisine on bin lira kağıt para darp edeceği sözünü verdiğini fakat bu sözünü yerine getirmedeğini söyleyerek Hamdi Emin'e dava açmıştır. 15 Mart 1936 günü İstanbul İkinci Hukuk Mahkemesinde görülen davada Hamdi Bey'le birlikte Hazine Vekilleri ve pek çok kişi hazır bir şekilde bulunmasına rağmen davacı Ali Rıza Bey gelmediği için dava düşmüştür.¹⁹⁹

Hamdi Emin Çap'ın istifasının ardından müdürlük için Maarif Vekaleti Neşriyat Müdürlüğü görevinde bulunan Faik Reşit (Unat), Antalya Maarif Eminliği yapmış olan Ali

¹⁹⁹ “Banknot Davası,” *Son Posta*, 16 Mart 1932, 2.

Rıza Bey gibi birtakım isimler geçmesine rağmen Harita Dairesinden Nail Bey atanmıştır.²⁰⁰

1.1.4.5. Nail Tur

Nail Bey, Hamdi Emin Çap'ın istifasının ardından uzun bir süre görevi vekaleten yürütmüş, 1935 yılının sonunda asaleten atanmıştır. Nail Bey'in ne kadar süre görevde kaldığı bilinmemekle birlikte, matbaanın Maarif Basımevine dönüşmesinin ardından uzun yıllar bu vazifede kaldığı 1946 yılında *Cephe* dergisinde yayınlanan yazıdan anlaşılmaktadır.²⁰¹ Nail Tur görevde olduğu 1938 yılında Almanya'nın Berlin, Leipzig, Münih, Frankfurt am Main ve Geisenheim am Rhein şehirlerindeki basımevlerine matbaa adına ilmi tetkiklerde bulunmak üzere kendisinden önceki müdürler ve diğer matbaa memurları gibi teknik seyahate çıkmıştır.²⁰² 1939 yılında gerçekleşen I. Türk Neşriyat Kongresine Devlet Basımevi Direktörü sıfatıyla Devlet Matbaası adına katılmıştır. 1933-1938 yıllarında matbaa müdürlüğüne ek vazife olarak Devlet Kitapları Döner Sermaye Müdürlüğü²⁰³ vazifesini yürütmüştür. 1938-1948 arasında Döner Sermaye Müdürlüğüne Vecihi Gök atanmış, 1949-1963 arasında Nail Tur tekrar bu göreve atanmıştır.²⁰⁴

Devlet Matbaası'nın bina, teçhizat, personel ve idari yapı gibi unsurları, kurumun üretim araçlarını ve iç işleyişini ortaya koymaktadır. Ne var ki devletçi matbuat politikasının başarısı, yalnızca üretim kapasitesiyle değil, üretilen matbu ürünlerin hangi kanallar aracılığıyla, nasıl bir satış ve dağıtım düzeni içinde dolaşıma sokulduğuyla da

²⁰⁰ “Küçük Haberler,” *Akşam*, 6 Kanunuevvel 1935, 2.

²⁰¹ “Türk Maarif Matbaası,” *Cephe*, 7-9.

²⁰² BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, Fon Kodu: 30-18-1-2, Kutu No:83, Gömlek No:54, Sıra No:12, Belge Tarihi: 21.06.1938, s.1.

²⁰³ 24 Nisan 1926 tarihli 823 sayılı Kanun'a dayanarak 1926'dan 1930'a kadar okul kitaplarının basımı için ayrılan bütçe ödenekleri(1926,1928,1929,1930) ile 18 Haziran 1087 sayılı Kanun'a dayanarak 1927'den itibaren ilmi ve meslekî kitapların yayımlanması amacıyla oluşturulan bütçe ödenekleri (1928,1929, 1930), 4 Nisan 1933'de 2133 sayılı Kanun'la tek bir çatı altında birleştirilmiştir. Böylece devlet, hem ders kitapları hem de ilmi/meslekî yayınlar için kullandığı tüm mali kaynaklar birleştirilerek “Devlet Kitapları Döner Sermayesi” adı altında tek bir fonda toplamıştır. Bu sermaye fonu yalnızca söz konusu yayın faaliyetlerinde yani okul kitapları ile ilmi ve mesleki neşriyatın basımında kullanılmak üzere düzenlenmiştir. Bu sermaye 1938 Mali yılı sonuna kadar Devlet Matbaası tarafından yönetilmiştir. 1939'da sermayenin yönetimi Devlet Matbaası Müdürlüğü'nden ayrılarak “Devlet Kitapları Döner Sermaye Müdürlüğü” adı altında ayrı bir müdürlük olarak idare edilmeye başlanmıştır. Sermayenin yönetimi 1939 Haziran ayına kadar Devlet Matbaasında olmuş ve dolayısıyla bu sermayenin yönetiminden Devlet Matbaası müdürü sorumlu olmuştur. Bu nedenle Nail Tur 1934-1939 yılları arasında Devlet Matbaasının yanı sıra bu sermayenin yönetiminden sorumlu kişi olmuştur. “Devlet Kitapları Döner Sermaye Müdürlüğü,” *Reşat Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi*, <https://istanbulansiklopedisi.org/handle/rek/12808> (Erişim tarihi: 12.11. 2023). ; “Maarif Vekâleti Bütçesine Mevzu Bazı Tahsisatın Mütedavil Sermaye Olarak istimali Hakkında Kanun,” *Resmi Gazete*, 30 Haziran 1927, Sayı 621.; “Devlet Kitapları Mütedavil Sermayesine Dair Kanun,” *Resmi Gazete*, 4 Nisan 1933, Sayı 2370.

²⁰⁴ “Devlet Kitapları Döner Sermaye Müdürlüğü,” *Reşat Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi*, <https://istanbulansiklopedisi.org/handle/rek/12808>. (12.11.2023)

yakından ilişkilidir. Bu bakımdan Devlet Matbaasını bir iktisadi aktör olarak değerlendirebilmek için, kurumun dağıtım ağı ve satış sisteminin incelenmesi zorunlu görünmektedir. Bu doğrultuda takip eden bölümde matbaanın merkez ve taşrada, hangi aktörler aracılığıyla dağıtım ve satış işlerini yürüttüğüne odaklanacağız.

2.2.6. Devlet Matbaasının Dağıtım Ağı ve Satış Sistemi

Gazete, mecmua ve kitapların dağıtım ve tanıtım işi meselesi öteden beri olduğu gibi Cumhuriyet döneminin de en önemli problemlerinden biridir. Okul kitaplarının Maarif Vekaleti tarafından basılmasını öngören 823 numaralı Kanun 24 Nisan 1926'da çıkarılmıştır. Kanun'un çıkarılma gerekçesi, okul kitaplarının önemli bir kısmının talebenin ihtiyacına uygun olmadığı gibi fiyatlarının da çok yüksek olmasıdır. Özellikle ilk ve orta tedrisat ile liselere hem iyi basılmış hem de ucuz fiyatlı kitap temin etmek maksadıyla teklif edilen Kanun, 24 Nisan 1926'da kabul edilmiştir.²⁰⁵ Kanun'a göre okullarda okutulacak kitapları basma işi Maarif Vekaletinin sorumluluğundadır ve kitaplar ancak maaliyet fiyatından azami %10 kârla satılabilecektir.²⁰⁶ Kanun'da kitapların basımı ve satışı ile ilgili hükümler yer alırken dağıtım ile ilgili herhangi bir usul ve şart belirtilmemiştir. Ancak 1933 yılında çıkarılan 2259 sayılı Kanun'da bu mesele etraflıca ele alınıp dağıtım ve satış işinin usul ve şartları açıkça belirtilmiştir.²⁰⁷ Buna rağmen 1935'te Basım Genel Direktörü olan Vedat Nedim Tör, dağıtım ve tanıtım sisteminin bozukluğundan yakınarak okurların, derslerde okutulacak şeylerin neler olduğunu bilmediklerini ve bunları istedikleri zaman istedikleri yerde bulamadıklarını açıkça ifade eder. Bu mesele I. Neşriyat Kongresinden ve I. Maarif Şurasından evvel 1935'te yapılan Birinci Basın Kongresi'nde²⁰⁸ dile getirilmiştir. I. Basın Kongresi'nde, neşriyatı dağıtım ve tanıtım işi yalnızca bir ticaret davası olarak

²⁰⁵ TBMM ZC, C. 2, 89. İçtima, 22 Nisan 1926, 187-188.

²⁰⁶ "Mektep Kitaplarının Maarif Vekaletince Tabı Hakkında Kanun," *Resmi Gazete*, 3 Mayıs 1926, Sayı 362. Van mebusu Hakkı Bey, kanun görüşmeleri sırasında kitapların dağıtım meselesini gündeme getirmiş, fakat Meclis bu konu üzerinde durmamıştır: "...kitapların tevzine uzak yerlerden başlansın. Yakın yerlerden başlanırsa uzak yerlere gidinceye kadar senenin yarısı geçer. (doğru sesleri)" TBMM ZC, C.2, 89. İçtima, 22 Nisan 1926, 186-190.

²⁰⁷ "Maarif Vekilliğine Bağlı Mekteplerde Okutulacak Ders Kitaplarının Basılması Ve Dağıtılmasile Bu Maksat İçin Kurulacak Mektep Kitapları Sandığı Hakkında Kanun," *Resmi Gazete*, 13 Haziran 1933, Sayı 2426.

²⁰⁸ Matbuat Umum Müdürlüğü 1933'te Dahiliye Vekaletine bağlanmış, 1934 yılında da Matbuat Umum Müdürlüğünün Teşkilat ve Vazifelerine ilişkin kanun çıkarılmıştır. Kanunla Matbuat Umum Müdürlüğüne Matbuat Kongresi'ni yapma görevi verilmiştir. Bu hüküm doğrultusunda 25-27 Mayıs 1935'te tüm ülke gazetelerinin delegelerinin ve devleti temsilen kişilerin katıldığı bir kongre Ankara'da toplanmıştır. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya başkanlığında toplanan kongrede basın işleri konulmuştur. Önce komisyonlar oluşturulmuş, ardından bu komisyonlardan birer rapor hazırlamaları istenmiştir. Komisyonların hazırladığı raporlar daha sonra tüm katılımcılar önünde okunarak mütalaa edilip kabul edilmiştir. Bk. Basın Genel Direktörlüğü, *Birinci Basın Kongresi*, (İstanbul: Devlet Basımevi, 1936).

değil, aynı zamanda bir kültür davası olarak kabul edilmiştir.²⁰⁹ Ancak burada daha çok gazete ve mecmuaların dağıtım ve tanıtımı üzerinde durulmuştur. Kitapların satış, dağıtım ve tanıtım meselesi ise ancak önce I. Maarif Şurası'nda (1939) ardından da I. Neşriyat Kongresi'nde(1939) teferruatlı bir şekilde ele alınacaktır. 1939'dan itibaren de çeşitli illerde Maarif Vekaletinin resmi yayınevlerinin açılmaya başlaması ile satış ve dağıtım meselesi bir düzene oturtulmaya çalışılacaktır.

1.1.5.1. Merkez ve Taşra Bayilikleri

Devlet Matbaasının bastığı kitapları hangi usullerle ve ne tür kanallar aracılığıyla satışa sunduğunu, merkezde ve taşrada hangi aktörlerden ne şekilde yararlandığını anlamak için elimizdeki mevcut kaynaklar oldukça sınırlıdır. Fakat yine de bu sınırlı kaynaklardan bazı yıllarda matbaanın satış ve dağıtım ağını, iş birliği içerisinde olduğu yerel aktörleri takip edebilmek mümkündür. Bunlar dikkatle incelendiğinde Cumhuriyet'in ilk yıllarında düzensiz ve belirsiz bir tedarik ağından giderek daha belirli ve düzenli bir tedarik ağına doğru gidildiği açıkça görülmektedir.

Matbaanın satış ve dağıtım ağı hakkındaki tahlillerimiz büyük ölçüde okul kitaplarının basım, satış ve dağıtım işi merkezli birincil ve ikincil kaynaklar üzerinden yapılmıştır. Bu kaynaklardan ilki 1930 tarihli, o yıl içerisinde Devlet Matbaasında basılan kitap ve mecmuaları içeren Devlet Matbaası Kitap Kataloğu 'dur. Matbaanın 1929-1930 senelerinde bastığı kitapları gösteren katalogda müdüriyet yeri Ayasofya, satış yeri ise Cağaloğlu olarak belirtilmiştir. Aynı katalogun iç kapağında Devlet Matbaasının diğer şehirlerdeki şubeleri belirtilmiş ve altına "Taşra şubelerinde Maarif Vekaleti neşriyatından her istenilen kitap bulunur." notu eklenmiştir. Katalogda belirtildiği şekliyle Devlet Matbaasının 1929-30 yılındaki taşra şubeleri Ankara, Bolu, İzmir, Konya, Samsun ve Sivas'taki resmi ve hususi kütüphaneler ve kitapçılarıdır.

²⁰⁹ Vedat Nedim Tör, "Neşriyatın Tanıtım ve Dağıtım İşleri," *1936 Matbuat Almanası* (İstanbul: İstanbul Basın Kurumu, 1936), 73.

Tablo 5. Devlet Matbaasının İstanbul Dışındaki Şehirlerdeki Şubeleri

Ankara	Anadolu ve Maarif Kütüphanesi	Edip Bey
Bolu	Zafer Kütüphanesi	Ahmet Tevfik Bey
İzmir	Yavuz Kütüphanesi	Ragıpzade Biraderler
Konya	Milli Kütüphane	Kaşıkçı zade Edhem ve Tahir Biraderler
Samsun	Halk Kütüphanesi	Küçükzade Mehmet Necati Bey
Sivas	Mehmet Kamil Kütüphanesi	Mehmet Kamil Bey

Kaynak: Devlet Matbaası Kitap Kataloğu, 1 Kanunusani 1930, Devlet Matbaası, İstanbul.

Şubelerin karşısında yer alan isimler, müesseseden sorumlu müdür ya da oradaki görevli kişiler olduğu gibi içlerinde doğrudan müessesenin sahibi olanlar da vardır. Örneğin Ankara şubelerinden biri olan Maarif Kütüphanesi, Ahmed Edip Bey'in kitapçı dükkanıdır. Ahmed Edip, çok daha erken bir tarihte, 1925 yılında, Ankara'da, Matbaa-i Âmirenin eserlerini satabilmek için kendisine izin verilmesi için Maarif Vekaletine başvuruda bulunan bir kitapçıdır.²¹⁰ Ahmed Edip başvuru dilekçesinde, Matbaa-i Âmirenin kitap basmadaki amacının, halkın kolay ulaşamadığı ama ilim ve kültür sahiplerine hitap eden eserleri kamu yararı için yaymak olduğunu belirtir. Fakat kendisinininki gibi özel kütüphanelerin bu eserleri satın alıp halka ulaştırması mümkün olmamaktadır. Bu kitapların vitrinlerde sergilenip halka sunulması bakanlıkça da istenen ve uygun görülen bir durum olduğundan kendisine satış yetkisi verilmesini isteyen Ahmet Edip'in talebi Maarif Vekaleti tarafından uygun görülmüştür.

Katalogda ayrıca kitapların satış usulleri ve indirim oranları da belirtilmiştir. Buna göre; tek bir kitaptan beş adet veya daha fazla alanlara %15 iskonto uygulanmaktadır. Okulların ihtiyaç duyduğu kitaplar olursa bu kitaplarla ilgili talepler, okul müdüriyeti, maarif müdüriyetleri veya maarif memurlukları vasıtasıyla temin edilebilecektir. Taşrada resmi makamlar dışında yapılan siparişlerde %30 nispetinde posta ücreti ilave edilmesi gerekmektedir. Alıcılar, sipariş bedellerini posta havalesi ile veya bir banka vasıtasıyla göndermekte; mektup içerisinde pul ya da para gönderilmemektedir. Siparişler tutarı

²¹⁰BCA, Fon Adı: Milli Eğitim Bakanlığı (Genel) Fon Kodu: 180-9-0-0, Kutu No: 50, Dosya No:255, Gömlek No: 2, Belge Tarihi: 14. 04. 1925, s.2.

peşindir ve makbuz pulu bedeli için 1 kuruş gönderilmesi gerekmektedir.²¹¹ Buradan da anlaşılacağı üzere matbaa taşradaki resmi makamların talep ettiği siparişlerden posta ücreti almamaktadır.

Burada belirtilen kitapçı/kütüphaneleri doğrudan matbaanın taşradaki şubeleri olarak değerlendirmek doğru değildir. Bunlar daha çok “bayilik” gibi düşünülmelidir. Devlet Matbaası da dahil olmak üzere diğer pek çok hususi gazete, dergi ve yayınevlerinin her türden matbu ürününün satışını üstlenen bu kitapçı/kütüphaneler, Erken Cumhuriyet döneminin basın ve yayıncılık alanının tedarik ve dağıtım ağının yerel aktörleridir.

Bu sistemden istenilen verim alınamamış olacak ki 1933’ten itibaren merkez ve taşrada, satış ve dağıtım işi tek bir kanal üzerinden yürütülmeye başlanmıştır. Bunda o yıl çıkarılan 2259 sayılı Kanun’un²¹² da önemli bir etkisi vardır. Çünkü Kanun, Maarif Vekaletine, basım, satış ve dağıtım işini özel işletmelere yaptırma hakkı tanımaktadır. 1933-1934 yılında Vekaletin bu iş için İstanbul’daki *Vakit* müessesesi ile anlaştığı gazetenin açıklamalarından anlaşılmaktadır.

18 Eylül 1933 tarihinden itibaren *Vakit*’in²¹³ ilan sayfası, “Kitap işleri köşesi ve muhabere sütunu” başlığı altında Devlet Matbaası tarafından basılan ve mekteplerde okutturulan kitapların dağıtım ve satış işinin kendilerine verildiğini, kitapların İstanbul’da yalnızca Vakit Kütüphanesinden tedarik olunacağını haber vermektedir. İlanın devamında yalnızca okul kitaplarının değil, diğer neşriyatın da Vakit Yurdu tarafından satıldığı, ilmi eserlerle Maarif Vekaleti mecmuaları ve diğer kitaplar için de yine Vakit Kütüphanesine müracaat edilmesi gerektiği belirtilmektedir. Bir başka dikkat çekici husus ise 1933 yılının ilk mekteplerin, dördüncü ve beşinci sınıflarında okutturulacak olan tarih kitaplarının basım ve dağıtımının da Vakit Yurdu tarafından yapıldığı, kitapların hazırlanmış ve satışa çıkarılmış olduğu bilgisinin de ilan da yer almasıdır. Devlet Matbaasının özellikle okul

²¹¹ *Devlet Matbaası Kitap Kataloğu*, No:2 (İstanbul: Devlet Matbaası, 1930).

²¹² “Maarif Vekilliğine Bağlı Mekteplerde Okutulacak Ders Kitaplarının Basılması Ve Dağıtılmasile Bu Maksat İçin Kurulacak Mektep Kitapları Sandığı Hakkında Kanun,” *Resmi Gazete*, 13 Temmuz 1933, Sayı 2426.

²¹³ 1917 Yılında Ahmet Emin Yalman ve Mehmet Asım Us tarafından kurulan gazete, 1923 tarihten Yalman’ın ortaklıktan ayrılmasıyla birlikte M. Asım Us, kardeşleri Hakkı Tarık Us ve Hasan Rahmi Us ile birlikte 1934’e kadar *Vakit* adıyla gazeteyi çıkarmaya devam etmiştir. 1934’ten 1938’e kadar gazete *Kurun*, 1934-1947 yıllarında *Yeni Gazete*, 1947-1959 yılları arasında *Vakit-Yeni Gazete* adıyla çıkmıştır. Milli Mücadele döneminde İstanbul basını arasında Anadolu Hareketini destekleyen gazetelerden biri olan *Vakit*, Cumhuriyet döneminde de aynı siyasi çizgide yayın hayatını devam ettirmiştir. Ömer Faruk Yücel, *Vakit Gazetesi: 1917-1959*, (Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2022). Vakit gazetesi ve Us kardeşler hakkında daha fazla bilgi için bk. Zeynep Uysal, *Us Kardeşler ve Vakit Gazetesi* (İstanbul: İstanbul Basın Kurumu, 1991); Asım Us, *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*, haz. İsmail Dervişoğlu, (İstanbul: Kitabevi, 2012); Nuri Akbay ve Orhan Koloğlu, *Gazeteci Bir Aile : Us’lar* (İstanbul: ÇGD Yayınları, 1996).

kitaplarının basımında zaman zaman başka matbaalardan destek aldığı düşünüldüğünde 1933 senesinde bu işin önemli bir kısmının Vakıf Matbaasına yaptırdığı görülmektedir.

Tablo 6. Vakıf'ın İşbirliği İçinde Olduğu Taşra Bayileri

Ankara	AKBA Kütüphanesi-Bilal Bey
Trabzon	Polathaneli Zade Biraderler
Kastamonu	Gazete Bayii -Ahmet Hamdi Bey
Samsun	Halk Kütüphanesi
Giresun	Tasarruf Pazarı- Lütfü Bey
Amasya	Cemalettin Kütüphanesi
Malatya	Eyüpoğlu Halil Bey Gazete Bayii
Konya	Kitapçı Murat Oğlu Sabri Bey
Antalya	Kemanizade Nail Bey
Çorum	Turan Kütüphanesi-İsmail Naim Bey
Nazilli	Sebat Kütüphanesi-Mustafa Hakkı Bey
Balıkesir	Kitapçı Fehmi Bey
Eskişehir	Son Posta Kütüphanesi
Bursa	Kitapçı Esat Bey
Edirne	Hilmi Kütüphanesi
İzmit	Halkpazarı sahibi Hacı Sadettin Bey
Van	Gazete Bayii İlyas Bey
Bitlis	Gazete Bayii Niyazi Yılmaz Bey
Siirt	Mehmet Emin Bey
Bolu	Zafer Kütüphanesi
Isparta	Yunus zade Lütfi Bey

Çankırı	Gazete Bayii Hüseyin Bey
Bayburt	Gazete Bayii Halil Bey
Zonguldak	Cumhuriyet Halk Fırkası Reisi Mithat Akif Bey
Rize	Gazete Bayii Adil Bey
Merzifon	Gazete Bayii Şevki Bey
Diyarbakır	Gazete Bayii Şevki Bey
Manisa	Hulusi Can Bey
Elazığ	Turan Matbaası
Tarsus	Gazete Bayii Nuri Bey
İzmir	Kadayıfçızadeler
Urfa	Feyiz Kütüphanesi sahibi Abdullah Edip Bey
Mersin	Gazete Bayii Hacı Fehmi Bey
Yozgat	Vakit Muhabiri Bekir Ziya Bey
Kayseri	Maarif Kütüphanesi Tevfik Bey
Niğde	Gazete Bayii Hasan Cemal Bey
Aydın	Cumhuriyet Halk Fırkası Reisi Kadri Bey
Kırklareli	Gazete Bayii Ahmed Hamdi Bey
Adana	Maarif Kütüphanesi Ahmet Necati Bey
Artvin	Gazete Bayii Remzi Bey

Kaynak: Vakit, 1933.

1933 senesinde çıkarılan 2259 sayılı Kanun'un ilk maddesinde okul kitapların basım ve dağıtım işi yine Maarif Vekaletinin sorumluluğuna verilmekte fakat devam eden ikinci maddede Vekaletin bunu ya doğrudan doğruya kendisi ya da belirtilen şartları sağlaması halinde Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşı müteahhitlere bırakabileceği şartı getirilmiştir. Kanun'un üçüncü maddesinde, ihale usulü ile basım ve dağıtım işini üstlenecek müteahhitlerin belirtilen teminat ücreti ile kitapların basımı için gereken matbaa

teknolojisine haiz olmaları gerektiği ifade edilmiştir. *Vakit* matbaasının bu kanun çerçevesinde 1933 yılının kitap basım, satış ve dağıtım işini tek başına üstelendiği anlaşılmaktadır. Fakat *Vakit*'in ihaleye girebilmesi için gerekli şartları 1933 yılının Mayıs ayına kadar aslında sağlamadığı gazetede bir ilandan anlaşılmaktadır. İlan, *Vakit*'in gazete dışında kitap, mecmua, defter, makbuz ve diğer matbu ürünlerin basım işine Mayıs 1933 itibarıyla başladığını gösteriyor.

15 Mayıs 1933 tarihli sayısında gazete, “Ucuzluk, Temizlik, Sür’at”²¹⁴ sloganı ile *Vakit* Yurdunun artık kitap kısmının çalışmaya başladığını okurlarına haber vermektedir. Ağustos ayına gelindiğinde ise aynı gazetede başka bir ilan dikkat çeker: “Mekteplerin Açılması Yaklaştı. Bütün Kitaplarınızı Bu Yıl *Vakit* Kitaphanesinden Alacaksınız!” İlanın altında “Maarif Vekaletinin bütün neşriyatı, orta mektep ve lise kitapları ilk mekteplerin tarihleri ve başka kitapları... Bunlar yalnız bizim kütüphanede ve üzerinde yazılı fiyatlarla satılıyor. İstanbul’daki talebe ile velileri, mektep müdürleri istediklerini bu yıl yalnız Ankara caddesinde *Vakit* Kütüphanesinde bulacaklardır.”²¹⁵ açıklaması yer almaktadır. Bu ilanla gazetenin 1933-34 eğitim ve öğretim yılında mektep kitaplarının bazılarının satış ve dağıtım işini aldığı görülmektedir. Aynı ilanda gazete, orta mektep ve lise olan her ilde bir satış merkezi kuracağını da belirtmektedir. Kitaplar, üzerlerinde yazılı fiyattan bu merkezlerden satın alınabilecektir. İlerleyen günlerde bu merkezlerin adreslerinin yayınlanacağı belirtilerek o yıl ilk ve orta mekteplerle liselerde okutulacak ders kitaplarının bir listesi verilmiştir. Okullarda okutulacak kitaplar da satış fiyatları ile birlikte sınıf sınıf listelenmiştir.²¹⁶

²¹⁴ “Ucuzluk, Temizlik, Sür’at” *Vakit*, 15 Mayıs 1933, 11.

²¹⁵ “Mekteplerin Açılması Yaklaştı,” *Vakit*, 25 Ağustos 1933, 10.

²¹⁶ “Mekteplerin Açılması Yaklaştı,” 10.

Fotoğraf 3. Vakit Satış Yurdunda Satılacak Okul Kitapları Listesi

Mekteplerin Açılması Yakınlaştı

Bütün Kitaplarınızı Bu Yıl

VAKİT

Kitaphanesinden Alacaksınız !

Maarif Vekaletinin bütün neşriyatı, ortamektep ve lise kitapları ilk mekteplerin tarihleri ve başka kitapları... Bunlar yınız bizim kütüphanede ve üzerlerinde yazılı fiatlarla satılıyor.

İstanbuldaki talebe ile velleri, mektep müdürleri istediklerini bu yıl yalnız Ankara caddesinde Vakit kütüphanesinde bulacaklardır.

Türkiyenin her yerindeki mekteplerin ihtiyaçları için de umumi satıcı (Vakit) kütüphanesidir.

(Vakit) bu yıl ortamektebi ve lisesi olan her yerde bir merkez kuruyor. İsteyenler kitaplarını yine üzerlerinde yazılı fiatlarla bu merkezlerde bulacaktır. Bunların adreslerini yakında bulacağız. Şimdilik Maarif Vekâleti mektep kitaplarının adlarını fiatlarını, mektep sınıflarına göre ayırarak aşağıya yazıyoruz:

İlk mektep			Sınıflara göre tasnif			Sınıflara göre tasnif		
4 üncü sınıf			8 (Orta ve Lise 3)			11 (Lise 3)		
Kitabın adı	Müellifi	Kuruş	Kitabın adı	Müellifi	Kuruş	Kitabın adı	Müellifi	Kuruş
Çocuklara teganni dersleri	Zeki	40	Biyoloji	Maarif Vekâleti	65	Ah'ak	Mustafa Namık	40
Tarih I	Maarif Vekâleti	15	Edebi kıraat nümuneleri III	Halit Fahri	70	Anıyon ve katiyon	Nakiddin	40
Ev idaresi	I. Hilmi	40	Fen bilgisi III	Maarif Vekâleti	50	Cebir I	M. Halit	40
			Medeni bilgiler II	Recep	50	" II	"	40
			Ortamektep tarihi III			" III	"	40
			Ryaziye dersleri III			Edebi yeniliğimiz I	I. Hikmet	40
			Ev idaresi	I. Hilmi	40	" II	İsmail Habip	40
						Estetik	Suut Kemalettin	40
						Fizik	Kemal Zaim	40
						" (Edebiyat gubesi için	"	40
						Hendese III	Nazmi ve Hilmi	40
						İçtimaiyat	"	40
						Kimya III	Nakiddin	40
						Kozmografya	Ali Yar	40
						Mantık	Hassan Ali	40
						"	Tezer	40
						Medeni bilgiler II	"	40
						Metinlerle muasır Türk edebiyat tarihi I M. Nihat	"	40
						" II	"	40
						Metafizik	Suut Kemalettin	40
						Mihaniik dersleri	Hayri ve Nazmi	40
						Müessesat	Ali Yar	40
						Tarih III	Türk Tarihî Tetkik Cemiyeti	40
						" IV	"	40
						Tersimi ve terkimi hendese dersleri I Lutfi	"	40
						Türk edebiyatı ant'o'jisi	Ali Canip	40
						Umumi fizik	Zekeriya ve Hatemi	40

Kaynak: Vakit, 25 Ağustos 1933, 11.

1929 yılı kataloğu ve 1933 *Vakit* tecrübesi dışında satış ve dağıtım meselesi ile ilgili ulaşabildiğimiz son örnek ise 1938 yılına ait bir bilançodan ulaştığımız resmi veridir. Devlet Matbaası tarafından hazırlanıp basılan, Matbaanın 1938 yılı finansal durumunu gösterir *1938 Finansal Bilanço*'da basımevinin Erzurum ve Diyarbakır'da açılan iki yeni yayınevinden söz edilmektedir. Aynı metinde ayrıca yakın zamanda Ankara'da da bir yayınevi açılacağı belirtilir. Erzurum ve Diyarbakır'da açılan yayınevleri için bütçeden belirli bir miktarda harcama yapılmıştır. Burada söz konusu olan yayınevleri, 1939 yılında, belirli kurallar çerçevesinde doğrudan Maarif Vekaletinin ve Devlet Matbaasının resmi satış yerleri olacak, yıllar içerisinde sayıları artacaktır.

1929, 1933 ve 1938 yılına ait bu üç örnek, Maarif Vekaletinin ve de dolayısıyla Devlet Matbaasının satış ve dağıtım meselesinde her ne kadar bütünü aktarmaya yetecek düzeyde olmasa da bütünün bir parçasına dair fikir verebilmektedir. Kitapların merkezden

taşıraya dağıtımında ve satışında belirli birtakım kurallar olsa da hızlı ve düzenli tedarik zincirinin henüz bu yıllarda tam olarak oturduğu söylenemez. Ulaşabildiğimiz bu sınırlı bilgilerden yola çıkarak en azından 1930'ların başından sonlarına kadar Devlet Matbaasının taşrada ya kendisinin doğrudan iletişime geçtiği ya da İstanbul'da bulunan daha büyük matbaalar aracılığıyla ulaştığı yerel aktörler aracılığıyla satış ve dağıtım işini yürüttüğü görülmektedir. 1938'den itibaren ise bu işi daha profesyonel bir düzeye taşımaya başladığı, merkezde ve taşrada doğrudan kendi bütçesi ve kadrosu ile işleyen bir dağıtım ve satış sistemi kurduğu görülmektedir.

1.1.5.2. Maarif Vekilliği Yayınları

1936 yılında bir gazete haberi, Devlet Matbaası ile bir müessesenin aralarında yaptıkları satış sözleşmesinin temmuz ayında biteceğini, Devlet Matbaasının mektep kitapları ve diğer neşriyatını satış işini bundan sonra kendi başına yürüteceğini haber vermektedir. Habere göre Devlet Matbaası ile bu işi ihaleyle üzerine alan müessese arasında birtakım sorunlar yaşanmıştır. Müessese bayii teşkilatını iyi idare edememektedir. Bu nedenle Matbaanın bastığı mektep kitapları dışındaki diğer hususi yayınların satışı durmuştur. Satış müteahhidi, matbaanın hususi neşriyatını almamış olsa bile taşra bayilerine çok yüksek fiyatlar yüklediği için satamamıştır. Maarif Vekaleti de bir sonraki yıl mektep kitaplarının dağıtımını yoluna koymak hem de Devlet Matbaasının hususi neşriyatını korumak amacıyla satış ve dağıtım işinin mesuliyetini kendisinin almasına karar vermiştir.²¹⁷ Bahsi geçen müessesinin hangisi olduğu haberde belirtilmemektedir. Devlet Matbaasının ihale usulü ile satış işini devrettiği bayilerle yaşadığı problemler yalnızca bu müessese ile sınırlı değildir. Bir başka evrakta da görüldüğü üzere yine buna benzer bir problem İstanbul'daki hususi bir satıcı ile de yaşanmıştır. Bahse konu olan basımevi Suhulet Kitabevi'dir. Matbaa müdürlüğü tarafından 21 Ekim 1936 senesinde Suhulet Kitabevi sahibi Semih Lütfi (Erciyas)'ye gönderilen mektupta şöyle denmektedir²¹⁸:

“Devlet Yayınlarının İstanbul Bayii olduğunuz ve size Kültür Bakanlığınca neşredilen Kitap satışı talimatı mucibince – 112- satış sıra numarası verildiği halde bugüne kadar basımevile hiç alışveriş etmediğiniz hesap fişlerinizin tetkikinden anlaşılmıştır. Vitrinlerinizde Devlet yayınlar satıldığını ve size sureti mahsusada yaptırılmış reklam satış levhaları verildiği halde Basımevinden kitap alamayışınız garip görülmüştür. Devlet

²¹⁷ “Kitap satışını Devlet Matbaası idare edecek,” *Tan*, 6 Nisan 1936, 2.

²¹⁸ Semih Lütfi Suhulet Kitabevi sahibine yazılmış şikayet dilekçesi, T.C. Maarif Vekaleti Devlet Matbaası Müdürlüğü, 21.10.1936. <https://www.peramezat.com/urun/tc-mfv-devlet-matbaasi-semih-lutfi-ye-gonderilmis-evrak> (Erişim Tarihi: 06.05.2024)

yayınlarını satan kitapçılar hakkında tutulan muamele dosyasına konulmak üzere sebebinin etraflıca bildirilmesini saygılarımla dilerim.”

Bu evraktan anlaşıldığı kadarıyla 1936 yılında Devlet Kitaplarının satışından sorumlu müesseselerden biri Babıali kitapçılarından Semih Lütfi’nin sahibi olduğu Suhulet Kütüphanesi’dir. Suhulet’in, tek satış ofisi olmadığı 112 sıra numarasından anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Devlet Matbaasının satış ofisi sayısının 1936’da en az 112 olduğu da bu belgeyle kanıtlanmaktadır. Bu rakamın daha fazla olması muhtemel olduğu gibi 112 bayinin de aktif bir şekilde işleyip işlemediğini kesin olarak bilemiyoruz.

1939 yılına gelindiğinde ise satış ve dağıtım işinin tek bir merkezden yönetilmesi konusunda bir karar alındığı ve bu kararın artık resmiyet kazandığı görülmektedir. Çünkü 1939’da *Maarif Vekaleti Neşriyatı Satış İşleri Hakkında* bir talimatname çıkarılmıştır. Bu talimatname her ne kadar Maarif Vekaleti neşriyatının satış işlerini düzenlemeye yönelik olsa da Devlet Matbaasında basılan kitapların önemli bir kısmı Maarif Vekaleti Neşriyatı olduğundan buradaki işleyiş konumuz açısından önemlidir. Ayrıca Devlet Matbaasında basılan okul kitapları başta olmak üzere diğer her türden kitabın bu talimatname ile belirlenen usullere sadık kalarak, yine burada belirlenen resmi ve hususi yayınevlerinde satışı gerçekleşmektedir.

*Maarif Vekilliği Neşriyat Satış İşleri Hakkındaki Talimat*²¹⁹, satıcıların yani kitapçıların okul kitaplarının tedarik, satış ve dağıtım süreçlerinin tamamını bir dizi kurala bağlayan oldukça geniş kapsamlı bir talimatnamedir. Satış merkezlerinin açılışı ve işleyişi, kitapların toptan ve perakende alış ve satış fiyatları, kitabın satışa sunulacağı tarihler, hangi kurumlar ve yetkili kişiler tarafından ne zaman ve ne şekilde tedarik edilmesi gerektiği on dokuz maddeden oluşan bu talimatname ile düzenlenmiştir.

Talimatnameye göre; Maarif Vekilliği tarafından neşredilen her türlü kitap ve dergi Maarif Vekaleti Yayınevlerinde veya geçici olarak, lüzum görülen yerlerde açılan satış evlerinde, toptan veya perakende olarak peşin para ile satılacaktır (Madde1) Maarif Vekilliği satıcıları “Serbest Satıcı” ve “Kayıtlı Satıcı” olarak ikiye ayrılmıştır. Serbest satıcılar zaten halihazırda o şehirde kitapçılık yapan müteşebbislerdir. Kayıtlı satıcılar ise

²¹⁹ “Maarif Vekilliği Neşriyat Satış İşleri Hakkında Talimat,” *T.C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi*, 2. Baskı, s.30 ((1939), 133-134.

illerde doğrudan Maarif Vekaleti Neşriyatının daimi satış şubeleri olan yayınevleridir. Bu yayınevleri bölgelere ayrılmış ve her bölgeden bir şehir, merkez kabul edilmiştir.²²⁰

Serbest satıcılar ile kayıtlı satıcılar arasında kitaplarının alış ve satış fiyatları ile usullerinde bazı iktisadi farklılıklar vardır. Serbest satıcıların tek mükellefiyeti aldıkları kitapları ülkenin her tarafında üstündeki fiyattan satmak ve satış yerlerini okul talebesinin daima girip çıkabileceği nezih bir yerde açmaktır. İsterlerse vitrinlerine “Maarif Vekaleti Neşriyatı Burada Satılır” levhası koyabileceklerdir. Serbest satıcılara devlet kredisi açmayacak, bütün işlemleri peşin ödeme ile yapacaklardır. Bu satıcılara okul kitaplarında %12, diğer neşriyatta %20 iskonto(indirim) yapılacaktır.

Kayıtlı satıcılar ise Maarif Vekilliği Neşriyatı Teşkilatının daimi şubeleridir. Yani doğrudan Vekâletin resmi satış ofisleridir. Vitrinlerinin görünür bir yerine “Maarif Vekilliği Neşriyatı Satış Şubesi” yazılı bir levha asmaları mecburidir. Bu grup, yılın her döneminde her talebi hemen temin edecek bir biçimde mağazalarında Maarif Vekilliği neşriyatının tümünü bulundurmak zorundadır. Ayrıca Vekillik tarafından neşredilen okul kitaplarını tespit edilen iskonto oranı dahilinde diğer kayıtlı satıcılara vermeğe de mecburdur. Kayıtlı satıcılara peşin alımlarda okul kitapları için %14, diğer neşriyat için %25; kredi ile alımlarda 45 gün vadeli okul kitaplarında %12, 61 gün vadeli okul kitaplarında %11, 75 gün vadeli okul kitaplarında %10; vadesi ne olursa olsun (en çok 90 gün) diğer neşriyatta %20 iskonto yapılacaktır.²²¹

Bu iki grup dışında Okul Kooperatifleri de doğrudan Maarif Vekaleti neşriyatını satabilmektedir. Okul Kooperatifleri kitap satmak ve okullarındaki maddi durumu yetersiz öğrencilere ücretsiz olarak okul kitabı temin etmek isterlerse ihtiyaçları olan kitapları listeleyip kendilerine en yakın şehirdeki yayınevine müracaat edeceklerdir. Kitap listeleri Okul Kooperatif Kanunu’nun 27. maddesi gereğince okul müdürü veya başöğretmen tarafından imzalanıp, o mahallin Maarif Müdürlüğünce tasdik edilmiş olmalıdır. Bu gruba kitap satışında iskonto uygulanmayacak yalnızca yapılan muamelenin %15’i tutarında iskonto karşılığı olarak kitap ücretsiz verilecektir.²²²

²²⁰ “Maarif Vekilliği Neşriyat Satış İşleri Hakkında Talimat,” T.C. *Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi*, 2. Baskı, s.31 (1939), 141,142,143.

²²¹ “Maarif Vekilli Neşriyatı Satış İşleri Hakkında Talimat,” T.C. *Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi*, 2. Baskı, s.30 (1939), 134-134.

²²² “Maarif Vekilli Neşriyatı Satış İşleri Hakkında Talimat,” T.C. *Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi*, 2. Baskı, s.30 (1939), 133-134.

Maarif Vekilliğinin resmi satış yeri olan kitapevlerinin kuruluş ve işleyişi de yine bir talimatname ile açıklanmıştır. “*Maarif Vekilliği Kitap Yayınevleri İdaresi Hakkında Muvakkat Talimat*” aynı yıl yayınlanmıştır. Vilayetleri bir bölge halinde birleştirerek o vilayetlerdeki okul kitabı ihtiyacını daha kolay bir şekilde temin etmek ve buralarda ikamet edenleri Maarif Yayınları ile daimi surette temasta bulundurmak amacıyla Vekillik, uygun gördüğü yerlerde yayınevi açmıştır. Bu yayınevlerinde istihdam edilen memur ve diğer çalışanların maaşları ile yayınevinin tüm masrafları Devlet Kitapları Dönergesi’nden karşılanmaktadır. Yayınevleri, “Yayın Direktörlüğü” nün yönetimi ve denetimi altında, idari, ticari işlemler ve hesap verme bakımından doğrudan Devlet Matbaasına bağlıdır. Yayınevinin bulunduğu yerlerdeki Maarif Müdürleri de bu yayınevlerini gözetim ve denetim altında tutmaktan sorumlu olduğu gibi gerekli durumlarda Yayın Direktörlüğünü bilgilendirmek, ihtiyaç duyduğunda “müdahalelerde” bulunarak Maarif Vekilliğine durumu bildirmek zorundadır.²²³ Yayınevlerinin kitap satış işleri “*Maarif Vekilliği Yayınlarının Satış İşleri ile Okul Ders Kitaplarının Temini Hakkındaki Talimat*”ın hükümleri çerçevesinde yapılacaktır.²²⁴

Yayınevleri idari ve denetim yapısına bakıldığında hem merkezi yönetimin hem de yerel yönetimin kontrolü altında hareket edildiği açıkça görülür. Bunun yanı sıra İstanbul’daki yayınevinin bir nevi “merkez” konumunda olduğu da görülmektedir. İstanbul, bazı hususlarda, taşradaki diğer yayınevlerinin uyması gereken prosedürlerin dışında tutulmuş; taşranın kitap tedariki, çalışanların ücretleri gibi ihtiyaçların karşılanmasında İstanbul Yayınevi muhatap alınmış, yönetim ve organizasyonun önemli bir bölümü yine İstanbul tarafından sağlanmıştır.

1939 senesinde Devlet Matbaasının resmi satış ofisi olan Maarif Vekilliği Yayınevleri ve kapsadıkları bölgeler ise şunlardır²²⁵: Ankara Yayınevi (Ankara, Çankırı, Yozgat, Kırşehir, Kastamonu, Çorum, Niğde, Kayseri); İstanbul Yayınevi (Çemberlitaş, Divanyolu Numara 13. Diğer bölgelerin dışında kalan tüm vilayetler); Erzurum Yayınevi (Erzurum, Ağrı, Kars, Çoruh, Gümüşhane); Diyarbakır Yayınevi (Diyarbakır, Mardin, Urfa,

²²³ “Maarif Vekilliği Kitap Yayınevleri İdaresi Hakkında Muvakkat Talimat,” T.C. *Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi*, 2. Baskı, s.3 (1939):10-11.

²²⁴ “Maarif Vekilliği Kitap Yayınevleri İdaresi Hakkında Muvakkat Talimat,” T.C. *Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi*, 2. Baskı, s.3 (1939):10-11.

²²⁵ “Maarif Vekilliği Neşriyat Satış İşleri Hakkında Talimat,” T.C. *Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi*, 2. Baskı, s.30 (1939), 134,134.

Siirt, Hakkari, Van, Bitlis, Muş, Elazığ, Tunceli, Bingöl, Malatya). Görüldüğü üzere Ankara, İstanbul, Erzurum ve Diyarbakır yayınevinin şehirlerdeki merkezleridir.

Devlet Matbaasının, Maarif Basımevi olarak devam etmeye başladığı 1940 yılına gelindiğindeyse bu yayınevlerinin sayısı artarak 11'e ulaşmıştır. Ankara, Adana, Afyonkarahisar, Antakya, Diyarbakır, Erzurum, İstanbul, İzmir, Samsun, Sivas ve Trabzon'da açılmış olan yayınevleri, artık Devlet Matbaası'nın değil ama Maarif Basımevinin şubeleri olarak uzun yıllar ve sayıları gittikçe artarak hizmet vermeye devam etmiştir.²²⁶

Görüldüğü üzere Erken Cumhuriyet döneminde devlet, yayıncılık alanına sadece üretim (basım) yoluyla değil, aynı zamanda dağıtım ve satış yoluyla da müdahale etmektedir. Serbest piyasa aktörlerinin yani bayiliklerin dağıtım ve satış sürecini yönetememesi, ayrıca satıcıların yüksek fiyat politikaları dolayısıyla ortaya çıkan sorunlar devleti bu alanda denetim ve kontrolü kendisinin sağlaması gerektiği düşüncesine itmiş ve neticede dağıtım ağı tamamen merkezi bir sisteme bağlanmıştır. Dolayısıyla bu dönemde matbuatın sadece üretiminin değil, dolaşımının da devletleştirilmesi söz konusudur.

Devlet Matbaasının üretim, dağıtım ve satış süreçleri birlikte değerlendirildiğinde, kurumun yalnızca mevcut ihtiyaçları karşılayan bir basım tesisi olarak değil, kapasitesini artırmayı ve faaliyet alanını genişletmeyi hedefleyen dinamik bir yapı olarak kurgulandığı da görülmektedir. Bu doğrultuda Devlet Matbaası, merkezi idare tarafından basım-yayın alanında gerçekleşen idari ve hukuki düzenlemeler karşısında teknik donanımını yenilemeye, iş süreçlerini rasyonelleştirmeye ve üretim organizasyonunu modernleştirmeye yönelik çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Aşağıda, söz konusu modernleştirme çabaları, dönemin politik, iktisadi ve idari koşulları çerçevesinde ele alınacaktır.

²²⁶ “Maarif Müdürlüklerine, Devlet Kitapları Mütedavil Sermayesi Müdürlüğüne, Yayınevi Memurluklarına, Okul Kitabı Basanlara ve Satanlara,” *T.C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi*, s.86, (1940), 3: 1.

2.3. DEVLET MATBAASINI MODERNLEŞTİRME ÇABALARI

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte Osmanlı'dan devralınan kurumsal yapıların ve bürokratik kadroların geleceği, yeni rejimin temel meselelerinden biri hâline gelmiştir. Cumhuriyet yönetimi devletin yeniden inşası sürecinde bir yandan devlet sürekliliğini gözetmiş, diğer yandan ise bu kurumları yeni rejimle uyumlu, laik ve modern bir çerçevede dönüştürmeye yönelmiştir. Devlet Matbaası da yeni döneme uygun bir biçimde hem kurumsal olarak hem de bürokratik olarak değişim ve dönüşüm yaşamıştır.

Cumhuriyet rejiminin yönetici kadroları Devlet Matbaasını modernleştirme çalışmaları doğrultusunda birçok farklı uygulamayı devreye sokmuşlardır. Matbaa bünyesinde açılan teknik okullar, matbaa müdürleri ve çalışanlarının yurt dışına teknik seyahatleri, Avrupa'ya matbaacılık eğitimi için gönderilen gençler, yurt dışında matbaacılık ve kitapçılığın merkezi konumunda olan ülkelerdeki sergilere katılım, matbaanın teknik alt yapısını dönemin şartlarına göre güçlendirme hamleleri ve yurt dışından getirilen uzmanlar bu noktada öne çıkan başlıca uygulamalardır.

Harf İnkılabının ardından hususi yayıncıların ve matbaacıların zor günler geçirdiği dönemde Devlet Matbaasının bu durumdan olabildiğince az etkilendiği söylenebilir. Devlet gücünün de etkisiyle yeni harflerin kabulünün ardından Devlet Matbaası, eksik olan makine, hurufat gibi teknik araçlarının ikmali için hemen çalışmalara başlanmış; bu doğrultuda önce Maarif Vekaletinin bütçesi artırılmış,²²⁷ ardından eksik olan malzemeler tespit edilerek birçoğu yurt dışından satın alınmıştır.²²⁸ Bir yıl sonra da bütün araçları ile daha öncesinde 150.000 liraya sigorta ettirilmiş olan matbaanın, yeni satın alınan makine, hurufat ve diğer araç ve gereçler ile mevcudu ve kıymeti arttığından sigorta bedeli 325.000 liraya çıkarılmıştır.²²⁹

Basından ve arşiv kayıtlarından takip edebildiğimiz kadarıyla Matbaa, eksik makine ve hurufatı için yurt içinden ve yurt dışından çeşitli satın alımlar yapmakta, matbaacılık teknolojisindeki gelişmeleri yakından takip etmektedir. Matbaa araç ve gereçleri için Amerika, Almanya ve İngiltere'den satın alımlar yapıldığı gibi işgücü ihtiyacı olduğunda da bu ülkelerdeki yetişmiş elemanlardan yararlanılmıştır. Örneğın 1929'da Amerika'dan üç

²²⁷ TBMM ZC, C.8, Devre 3, 2.İçtima, 07 Şubat 1929.

²²⁸ BCA, Fon kodu: 30-18-1-2 / Kararlar Daire Başkanlığı(1928-), Kutu No:2, Gömlek No:15, Sıra No:17, Belge Tarihi 06.02.1929, 1.

²²⁹ BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2 / Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), Kutu No: 8, Gömlek No: 3, Sıra No:11, Belge Tarihi: 20.01.1930, 1.

kasalı İnter-Tip makinesi ile renkli basım yapan makineler satın alındığı gibi;²³⁰ matbaanın çeşitli şubelerinde çalışmak üzere yurt dışından uzmanlar ve işçiler davet edilmiştir.²³¹ 1929'da Devlet Matbaasına ait işlerle ilgili bilgi vermek için birkaç günlüğüne Ankara'ya giden matbaa müdürü Faik Sabri Duran, ders kitaplarının basımı ve getirtilecek yabancı uzmanlar hakkında basına kısa bir açıklama yapmıştır.²³²

“Ankara’da manuellere ve diğer liseler kitaplarının gelecek seneyi dersiyeye iptidasına kadar basılmış olmasını temin için teamülü iktiza eden şeyler görüşüldü. Bunun için yeniden tabii bir işler yapılacaktır. Ayrıca matbaanın muhtelif şubelerine birer sene müddetle ecnebi mütehassıslar ve ustabaşı celbine teşebbüs edilmiştir.”

O yıllarda matbaanın tashih şefi olan Kerim Kanok bu noktada dikkate değer bilgiler vermektedir²³³:

“Bundan başka Çinkograf Atölyesi de en modern aletlerle mücehhez olduğu halde Avrupa’da tahsil görmüş gençlerin eline bırakılmıştı. Tashih dairesi, yeni harflerle basılıp bütün Türkiye’ye yayınlanacak olan mektep vesair kitapları büyük bir vukuf ve bilgi ile hazırlayan, memleketin güzide gençlerinden terekkep eden bir kadro ile geceli gündüzlü mesaisine devam ediyordu.”

1934 yılında ise daha önce İngiltere’deki George Mann & Co. fabrikasından satın alınan ofset baskı makinesinin üç silindirinde çatlaklar meydana gelmiş; bozulan silindirlerin yenileriyle değiştirilmesi için harekete geçilmiştir. 440 İngiliz lirası karşılığında satın alınan parçalarının o yıllarda uygulanan gümrük kontenjanına takılmadan, bedeli döviz olarak ödenerek ülkeye girişine izin verilmiştir.²³⁴ Ofset makinelerinin bozulan silindirlerini yerlerine takmak, makineyi ayarlamak, renkli resim ve harita işlerinin basımını öğretmek içinse yine İngiltere’den bir uzman çağrılıp ayda 160 lira ücretle, on üç hafta için istihdam edilmesi kararlaştırılmıştır.²³⁵

19. yüzyılın sonlarına doğru icat edilen, litografi baskı tekniğinin bir sonraki aşaması olan ofset baskı, Türkiye’de, Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren kullanılsa da

²³⁰ “Devlet matbaasının ıslahı,” *Cumhuriyet*, 25 Şubat 1929, 3.

²³¹ “Devlet Matbaasında,” *Cumhuriyet*, 28 Mart 1929, 2.

²³² “Devlet Matbaasında,” *Cumhuriyet*, 28 Mart 1929, 2.

²³³ Akçura, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye Matbaacılık*, 113.

²³⁴ BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2 / Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), Kutu No: 44, Gömlek No: 22, Sıra No: 1, , Belge Tarihi:12.04.1934, 1.

²³⁵ BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2 / Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), Kutu No: 44, Gömlek No: 23, Sıra No: 2, Belge Tarihi:18.04.1934, 1.

daha çok tipo baskı tekniği içinde, bazı resimlerin basılması için kullanılmıştır. Ofset baskının Türkiye'deki matbaalar tarafından yaygın bir biçimde kullanılmaya başlaması ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında olmuştur.²³⁶ Devlet Matbaasının İngiltere'den bozulduğu için yenileriyle değiştirilmesi girişiminde bulunduğu silindirler, matbaanın ofset baskı tekniğini Türkiye'deki hususi matbaalardan çok önce kullanmaya başladığını, dolayısıyla matbaacılık teknolojisi bakımından o yıllarda oldukça ileri düzeyde olduğunu göstermektedir.

Devlet Matbaasını modernleştirme çabalarının en yoğun olduğu dönem Faik Sabri Duran ve Hamdi Emin Çap'ın müdürlük yıllarıdır. Faik Sabri, Harf Devrimi'nin hemen ardından Almanya'ya teknik bir seyahat yapmış, çeşitli baskı makinelerini yerinde incelemiş, yurda döndüğünde bu makinelerin alımları için girişimlerde bulunmuştur. Ayrıca ilk kez onun döneminde Devlet Matbaası çatısı altında Avrupa'daki okullara benzer bir Matbaacılık Mektebi açılmıştır. Hamdi Emin Çap döneminde de yine teknik gelişmeler yakından takip edilmiş, zaman zaman Avrupa'ya teknik seyahatler yapılmıştır.

2.3.1. Matbaacılık Akşam Mektebi

Devlet Matbaasını modernleştirme çalışmaları doğrultusunda yapılan önemli bir girişim de matbaa bünyesinde bir Matbaacılık Mektebi açılmasıdır. Bu doğrultuda Maarif Vekaleti tarafından Devlet Matbaası bünyesinde 9 Mart 1929'da bir matbaacılık mektebi açılmıştır. Mektepte tertip, tashih, tipografi, litografi, kırma ve teclit ile çinkografi şubeleri oluşturulmuştur. Tashih şubesine orta okul mezunları, çinkografi kurslarına orta okullarla sanat mektebi mezunları, diğer şubelere matbaalarda ve atölyelerde çalışan işçilerle yeniden matbaacılık sanatına intisap etmek isteyen vatandaşlar yaş ve menşeleri dikkate alınmaksızın kabul edilmiştir. Mektebin okul süresi 2 yıl olarak belirlenmiştir. Kursların her sene dört ay süreyle senede iki dönem şeklinde olması planlanmıştır. Matbaacılık Mektebi ilk açıldığında müdürü aynı zamanda Devlet Matbaasının da müdürü olan Faik Sabri Bey'dir.²³⁷

Devlet Matbaasında basılan *Halk Mecmuası* mektebin açılışını şu ifadelerle duyurmuştur:

²³⁶ Mehmet Erken, "Türkiye'de Yayıncılık Alanının Dönüşümü (1980-2015)," (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016), 44-45.; Akçura, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye Matbaacılık*, 299-305.

²³⁷ "Matbaacılık mektebi müdür vekaletinden," *Akşam*, 16 Şubat 1929, 8.

“Memleketimizde matbaacılık şimdiye kadar kendi haline bırakılmıştı. Harf inkılabından birçok yeni ihtiyaçlar doğdu. Bu cihetle Maarif Vekaleti hem bu ihtiyaçları temin etmek hem de ilmi matbaacılığı yaratarak sanatında mahir usta ve işçiler yetiştirmek üzere Devlet Matbaasında bir Mektep açtı. Resmimiz mektebin açılma merasiminde talebeye ilk hitabesini yapan müdür Faik Sabri Bey’i ve mektebin muallimleriyle talebesini gösteriyor.²³⁸”

Mektebin programı aynı zamanda İstanbul’da faaliyet gösteren resmi ve hususi tüm matbaalara gönderilmiş ve matbaalarda çalışan işçiler derslere davet edilmiştir. Fakat İstanbul matbaacıları bu davetle pek alakadar olmamış, yalnızca Askeri Matbaadan katılım olmuştur. Bir kısmı Askeri Matbaa çalışanı bir kısmı da kendi isteğiyle dışarıdan katılan yüze yakın öğrenci ile 1929 yılının ocak ayında dersler başlamıştır.²³⁹ En fazla başvuru çinkografi ve tahsis şubelerine yapılmıştır.²⁴⁰

Mektebin teşkilatı, daha sonra Devlet Matbaası müdürlüğü de yapacak olan, Matbaa Teknik Müdürü Hamdi Emin (Çap) Bey tarafından oluşturulmuştur. Hamid Emin Bey, *Cumhuriyet* gazetesine mekteple ilgili şöyle bir açıklama yapmıştır:

“Bir tabi der ki; ben yirmi altı kurşun askerle dünyayı fethettim. İşte biz de Türkün umdesi olan yirmi dokuz harfle cehalete galebe çalacağız. Garpte bir memleket yoktur ki matbaacılık mektebi olmasın. Bu mektepte işçiler icat edilmiş bütün makine sistemlerini öğrenecektir. Bu talebe yeni gelmekte olan makineler üzerinde müşahede ile yetiştirilecektir. Mektebin hurufat tertibi kısmında ise puntu sistemi ve harflerin nevileri bedeli tertip usulleri, şemalar gösterilecektir. Lito kısmında tabi hadisesini vücuda getiren amil tetkik edilecek, kimyevi tesirleri bil’amel gösterilecektir. “Foto -Lito” ve “Ofset” tab’ının tekamülleri irae edilecektir. Çinkografi kısmında fotoğrafının bilhassa moderen renkli klişelerinin sureti ihzarı “renk süzme” bahisleri tedris edilecektir.²⁴¹”

Mektebin eğitim kadrosu da Devlet Matbaası kadrosundan oluşturulmuştur. Mektep müdürlüğüne Faik Sabri Bey, teknik ve matbaacılık dersleri muallimliğine fen memuru Hamdi Emin Bey, çinkografi muallimliğine Viyana çinkografi mektebi

²³⁸ Akçura, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye Matbaacılık*; “Matbaacılık Mektebi Açıldı,” *Halk Mecmuası*, Sayı 6, 18 Mart 1929, 1.

²³⁹ “Matbaacılık mektebi rağbet görmedi,” *Vakit*, 17 Kânunuevvel 1929, 3.

²⁴⁰ “Matbaacılık Mektebi,” *Milliyet*, 27 Şubat 1929, 3.

²⁴¹ “Matbaacılık Mektebi salı günü açılıyor: Mektep müdürü Hamid Emin Beyin verdiği tafsilat,” *Cumhuriyet*, 1 Mart 1929, 1.

mezunlarından Ali Rıza Bey tayin edilmiştir.²⁴² Ali Rıza Bey aynı zamanda Devlet Matbaasının da teknik şefidir. Ayrıca programda İngilizce, Fransızca ve Almanca dersleri de verilmiştir.²⁴³ Matbaalarda çalışanların derslere devam edebilmesi için derslerin gece yapılması kararlaştırılmıştır.²⁴⁴

Mektebin açılışı 9 Mart 1929 tarihinde saat 17.00’de, Devlet Matbaasında, mektebe tahsis edilen büyük bir salonda yapılmıştır. Açılış konuşmasında Faik Sabri Bey, Harf İnkılabının birtakım yeni ihtiyaçlar doğurduğunu, mektebin bu ihtiyaçları karşılamak üzere açıldığını belirtmiştir. Faik Sabri’ye göre, Matbaacılık Mektebinden yetişenler matbaacılığın çeşitli bölümlerinde uzmanlaşarak Türk matbaacılığında yenilikler meydana getireceklerdir.²⁴⁵

Matbaacılık Mektebinde görev yapacak personele ödenecek ücretlerin, 1302 numaralı Kanun’la Maarif Vekâleti bütçesinde açılan 717 numaralı fasıldan karşılanması kararlaştırılmıştır. Maarif Vekâleti, eğitimin yedi ay süreyle uygulanmasını teklif etmiştir. Teklif, Maliye Vekaletinin mütalaası doğrultusunda değerlendirilmiş ve İcra Vekilleri Heyeti tarafından da bu öneri kabul edilmiştir. Ayrıca, 1928 yılı Maarif Vekâleti bütçesinde "meslek mektepleri masrafları" adı altında kullanılmak üzere 717’nci fasılda 800.000 lira tutarında ekstra (fevkalâde) bir ödenek tahsis edilmiştir.²⁴⁶

Ancak Matbaacılık Mektebi, umulanın aksine pek rağbet görmemiştir. Bunun yanı sıra dersler düzenli bir şekilde işlenmemiş, eğitim kadrosunun çeşitli ihmalkarlıkları sonucu yedi sekiz ay gibi kısa bir süre sonra mektep kapanma noktasına gelmiştir. Mektebin başına gelenleri Sedat Simavi şöyle anlatır:

“Bundan iki sene evvel Devlet Matbaası nezdinde bir matbaacılık mektebi açılmış...Bu mektebin programına nazaran haftada bir defa İngilizce, Fransızca, Almanca dersleri; haftada iki defa hesap ve Türkçe, haftada yine bir defa da beş kısımdan ibaret olan meslek dersleri okunacakmış. Oh ne ala değil mi? Artık biz de ihtisas işlerine ehemmiyet veriliyor değil mi? Bu matbaacılık mektebini tesis edenler var olsunlar değil mi? Hayır değil... kazın ayağı öyle değil. Bu mektebin faaliyetini bir işitseniz beş parmağınız birden ağzınızda kalır. Beş kısımdan mürekkep olan, mektebin ruhunu teşkil

²⁴² “Matbaacılık mektebi kadrosu,” *Cumhuriyet* 12 Şubat 1929, 2.

²⁴³ “Matbaacılık Mektebi,” *Milliyet*, 10 Mart 1929, 3.

²⁴⁴ “Matbaacılık mektebi bir aya kadar Devlet matbaasında açılıyor,” *Milliyet*, 8 Kanunusani 1929, 3.

²⁴⁵ “Matbaacılık mektebi dün Faik Sabri Beyin bir nutku ile açıldı,” *Cumhuriyet*, 10 Mart 1929, 1.

²⁴⁶ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (1928-) Fon Kodu: 30-18-1-2, Kutu No: 1, Gömlek No: 10, Sıra No: 19, Belge Tarihi: 19.12. 1928, s.1.

eden şu meslek dersleri yok mu, işte onun hocası iki sene zarfında yalnız iki defa, evet bir, iki defa dersi teşrif etmişler... Hesap ve Türkçe muallimleri ise dersanenin semtine bile uğramıyorlarmış (...) Hey gidi matbaacılık mektebi hey... Hey gidi muallim beyleri hey... Ve aşk olsun o makama ki bir mektep açıldı diye hâlâ bbrlenirler... Aşk olsun...’’²⁴⁷

Sedat Simavi’nin mektep hakkındaki yorumlarından, ilk başta modern matbaacılık eğitimi için umut verici görünen bu girişimin uygulamada başarısız olduğu anlaşılmaktadır. Birden fazla yabancı dil, hesap, Türkçe ve meslek derslerinden oluşan kapsamlı bir müfredat programı, aslında Cumhuriyet rejiminin matbaacılık alanında nitelikli ve teknik bilgiye sahip personel yetiştirme hedefini doğrudan yansıtmaktadır. Ancak kâğıt üzerinde oldukça zengin ve modern görünen bu programının fiilen hiç uygulanmadığının ifade edilmesi, kurumsal kapasite ile uygulama pratiği arasında ciddi bir uyumsuzluk olduğunu göz önüne sermekte. Bu durumun ironik bir şekilde ifade edilmesi ise meselenin yalnızca kurumsal aksaklıklarla açıklanamayacağını aynı zamanda devletin modernleşme iddialarının arkasında yatan bürokratik aksaklıkları, denetimsizlikleri ve liyakat sorunlarını işaret etmektedir.

2.3.2. Avrupa ile Teknik ve Kültürel Temaslar

Devlet Matbaası yöneticileri çeşitli dönemlerde Devlet Matbaasının baskı standartlarını yükseltmek için neler yapılabilir sorusundan hareketle matbaacılıktaki son gelişmeleri incelemek, yeni makine ve hurufat alımı yapmak amacıyla Avrupa’ya teknik seyahatlerde bulunmuştur. Bunun yanı sıra Devlet Matbaası adına matbaacılık eğitimi için farklı yıllarda Avrupa’ya ğrenci gönderilmiş, Avrupa’daki matbaalarda eğitim gören bu gençler Türkiye’ye döndüklerinde matbaanın çeşitli birim ve kademelerinde görev almışlardır. Ayrıca Devlet Matbaası, zaman zaman Türk matbaacılığını ve yayıncılığını, yeni Türkiye’nin kültürel yüzünü uluslararası alanda tanıtmaq amacıyla Avrupa’daki uluslararası sergilere katılmıştır.

İncelediğimiz dönemde Matbaa yönetici kademesinden Avrupa ile ilk temas eden kişi Faik Sabri Duran’dır. Duran, Harf Devrimi’nden hemen sonra Almanya’ya teknik bir seyahat yapmıştır. Bu seyahatte matbaaya alınacak yeni makinler için Almanya’daki bazı basım sanayii kuruluşlarıyla çeşitli görüşmeler yapmış, matbaa farikalarını gezmıştir. Avrupa ile bu minvalde ikinci temas Matbaa teknik müdürü, inkograf Ali Rıza’nın

²⁴⁷ Akçura, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye Matbaacılık.*; Ayrıca bk. Sedat Simavi, *Bravo Dergisi*, 27 Kasım 1930.

(Baskan) yine Almanya'ya benzer bir amaçla yaptığı seyahattir. Ali Rıza Bey²⁴⁸ 1934 yılında, matbaacılıktaki son gelişmeleri yerinde görmek ve özellikle okul haritacılığıyla renkli resimler basılması, klişelerin hazırlanması gibi konulardaki son yenilikleri incelemek ve öğrenmek üzere Maarif Vekilliği tarafından Viyana'ya gönderilmiştir. ²⁴⁹

Ali Rıza Bey, Devlet Matbaası adına teknik seyahat için Viyana'da bulunduğu sırada Avusturya Milli Bankası Müdürü Prof. K. H. Broum²⁵⁰ ile görmüştür. Broum, aynı zamanda Ali Rıza Bey'in Viyana'da matbaacılık eğitimi aldığı yıllardaki hocasıdır. Ali Rıza'nın Broum'la görüşmesinde üzerinde durduğu ana konu Türk milli parasının ülke sınırları içerisinde basılması meselesidir. Türkiye'nin kendi parasını ülke sınırları içerisinde basabilmesi için gerekli olan matbaacılık teknikleri hakkında hocasıyla istişarelerde bulunan Ali Rıza, Türkiye'nin milli parasının dış ülkelerde basılmasına karşıdır: ²⁵¹

“Balkan hükümetlerine varıncaya kadar medeni her millet paralarını memleketlerinde basarlarken, kendi paramızı hariçten memleketlerde tabettirmekliğimiz meslekim olmak dolayısıyla milli gururuma dokunmaktadır. Bugüne kadar muvafakiyetlerim alakadarlarca malumdur.”

Banknot basımı meselesi fen memurunun Viyana teknik seyahatindeki gözlemlerinin kayda geçen tek örneğidir. Ali Rıza Bey hem elçilik kanalıyla hem de doğrudan kendisi pul, çek, senet, banknot, hisse senedi gibi birçok kıymetli evrağın renkli ve muntazam bir biçimde basılabilmesi için Türkiye'de bir Taydus²⁵² Matbaası'nın

²⁴⁸ Fen Müdürü Ali Rıza Bey, Faik Sabri Duran döneminde açılan Matbaacılık Mektebi'nin eğitim kadrosunda yer alan isimlerden biridir. Mektepte teknik ve matbaacılık dersleri vermiştir. Matbaada çinkografi dairesi şefi olarak görev yaptığı sırada Kasım 1933'te fen memuru olarak atanmıştır. Ondan boşalan yere de yine matbaanın kadrosunda yer alan tipo dairesi şefi çinkograf Kemal Bey atanmıştır. “Devlet Matbaası Fen memurluğu,” *Vakit*, 23 Kasım 1933, 4.

²⁴⁹BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2 / Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), Kutu No: 47, Gömlek No: 51, Sıra No: 19, Belge Tarihi: 15.07.1934, s.1.

²⁵⁰ Burada adı geçen şahısla ilgili detaylı bilgi bulunamamıştır. Ali Rıza Baskan, kendisinden bahsederken şöyle bir açıklama yapmaktadır: Avusturya Evrakı Naktiye Bankası Umum Direktörü : Rogierungsrat Direktor Prof. K.H. Broum der Druckerei für Wertpapiere der Oesterreichischen Nationalbank. Bununla birlikte Jahrbuch für Photographie und Reproduktionstechnik başlıklı bir kitapta Broum'un yazdığı bir bölüm vardır. Orada da adı Von K. H. Broum, k.k. lehrer in Wien diye belirtilmiştir.

²⁵¹ BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0 / Muamelat Genel Müdürlüğü, Kutu No:200, Gömlek No:362 , Sıra No:12, Belge Tarihi: 26.10.1934, s. 4,5.

²⁵² Taydus (Taille-Douce-/Çelik gravür baskı tekniği) matbaacılıkta kullanılan bir tür değerli kağıt basım tekniğidir. Taille-Douce Fransızca bir kelimedir. Taille, Fransızcada oyma, Douce ise tatlı ve yumuşak anlamına gelmektedir. İki sözcüğün birleşimiyle oluşan Taille Douce oyma, oyma baskıyla yapılmış resim anlamına gelen tekniğin adıdır. Tahsin Saraç, *Fransızca-Türkçe Büyük Sözlük*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1976); Taydus yöntemi ile değerli kağıt basımı çelik merdane veya levha kalıplarla yapılır. Basılacak değerli kağıdın kompozisyonu çelik oyma kalemi ile yumuşak çeliğe hak edilir. Elde edilen klişe tavlanarak sert çelik haline getirildikten sonra yumuşak çelik bir merdaneye geçirilir. Bu ana merdane geçerli yöntemlerle piriç bir kalıba uygulanarak, değerli kağıdın deseni bu kalıba sığacak sayıda çoğaltılır. Merdane ve levha, piriç kalıp tamamlanınca krom kaplanarak basımda kullanılır hale getirilir. “Postada Kullanılan

kurulmasının elzem olduğunu ifade ettiği mektubu Başvekâlete göndermiştir. Ona göre, böyle bir matbaanın Türkiye’de kurulmasının birçok faydası vardır. Bunlar; milli servetin dışarıya akmayıp içerde kalması, devlete bırakacağı yüksek kâr, harp ya da herhangi bir tehlike anında para basımının kontrolünün devlette olacak olmasıdır.²⁵³

Devlet Matbaasının Avrupa ile bir başka teması Alman şair Goethe’nin ölümünün yüzüncü yılı dolayısıyla Leipzig’de açılan sergiye davet edilmesidir. Devlet Matbaası bu davete icabet ederek matbaa tarafından basılan bir eseri sergiye hediye etmiştir. Yüksek teknik başarısından ötürü sergi heyeti tarafından büyük takdir gören bu eserin basımından sorumlu kişi matbaanın fen memuru Ali Rıza Bey’dir. Çinkografi uzmanı Ali Rıza Bey, Devlet Matbaası adına sergiye gönderilen bu eserle birlikte Türk Tarihi Tetkik Cemiyetinin telif ettiği kitaplardaki renkli resimlerin hazırlanmasında gösterdiği üstün başarılarından ötürü Hükümet tarafından bir takdirname ile ödüllendirilmiştir.²⁵⁴

Söz konusu sergi, Goethe’nin ölümünün 100. yılı dolayısıyla “Verein Deutsche Buchkünstler (Alman Kitap Sanatçıları) adındaki bir cemiyet tarafından “Kitab tab’ı san’atı karşısında Goethe” ismi ile Leipzig’te açılmıştır. Sergiye sanatsal ve teknik açıdan başarılı Goethe’ye ait eserler kabul edilmiştir. Dünyanın çeşitli yerlerinden yüze yakın matbaanın katıldığı sergiye Türkiye’den yalnızca Devlet Matbaası davet edilmiştir. Devlet Matbaası sergi için Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan ve orijinal nüshası yaklaşık iki yüz yıllık, tamamı Türk tezyinatı ile yapılmış bir minyatürü yeniden basmıştır. Eser, foto-tire ve oto tipi usulleri ile oluşturulan klişeler üzerinden, 12 renkle fevkalade bir biçimde basılmıştır. Kuşe kağıda basılmasına rağmen eski el yazması kağıt hissi veren bordürde tezyinatlar tüm incelikleriyle muhafaza edilebilmiştir. Bu bol tezyinatlı minyatür, Goethe’nin “*Tabiat*” isimli bir makalesinden çevrilen bir parçanın etrafını çerçevelemiştir. Bunun dışında

Değerli Kağıtlar Yönetmeliği,” <http://mevzuat.kararara.com/mvzt/mvzt12/mvzt5603.html> (Erişim Tarihi: 15.04.2024). Baskı tekniği hakkında daha detaylı bilgiler için bk. Buse Kızılırmak Çekinmez, “Banknot Üretiminde Kullanılan Gravür Tekniğinin (Taille-Douce) Lisansüstü Baskıresim Dersinde Uygulanabilirliği ve Bir Ders Önerisi,” (Doktora Tezi: Marmara Üniversitesi, 2022).

²⁵³ BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0 / Muamelat Genel Müdürlüğü, Kutu No:200, Gömlek No:362, Sıra No:12, Belge Tarihi: 26.10.1934, s.1-9. Türkiye’de banknotlar 1955 yılına kadar Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Almanya’da basılmaktaydı. Türkiye sınırları içerisinde banknot basılması meselesi 1930’ların sonlarına doğru gündeme gelmiş ve TCMB bünyesinde bir Banknot Matbaası kurulması çalışmalarına başlanmıştır. II. Dünya Savaşı’nın patlak vermesiyle bu çalışma akamete uğramış, 1955 yılında alınan karar ile Banknot Matbaası kurularak o güne kadar yurt dışında bastırılan banknotlar ülke sınırları içerisinde basılmaya başlanmıştır. *Türkiye’de Banknot Basımının Tarihçesi, Banknot Üretim Süreci ve Emisyon Politikaları*, (Ankara: TCMB, 2012), 4.

²⁵⁴ BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0 / Muamelat Genel Müdürlüğü, Kutu No: 200, Gömlek No: 362, Sıra No: 12, Belge Tarihi: 26.10.1934, s.8.

Türkiye'nin genç minyatür sanatçılarından Sami Necmettin Bey'in²⁵⁵ Türk usulünde yaptığı birkaç cilt kitap da bu eserle birlikte sergiye gönderilmiştir.²⁵⁶

Serginin açılış gününün akşamı Leipzig Belediye Başkanı elli kişilik bir yemek daveti vermiş; bu yemeğe Türk heyetinden Berlin Büyük Elçisi Kemalettin Sami Paşa, Ticaret Mümessili Necdet Bey, Vedat Nedim Tör ve Ahmet İhsan Tokgöz katılmıştır. Yemeğe Almanya ve diğer ülkelerden gelen matbuat erkanı içerisinde yalnızca Türk heyeti davet edilmiştir. O yıllarda Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti temsilcisi olan Vedat Nedim Tör, yemekte kısa bir konuşma yaparak Atatürk devrimlerinden ve Cumhuriyet Türkiye'sinin pek çok alanda kısa zamanda katettiği mesafelerden söz etmiştir.²⁵⁷ Vedat Nedim Tör, bir yıl sonra Matbuat Umum Müdürü olduğunda yurt dışında bu tür sergilere Türkiye'nin daha fazla katılımına ön ayak olacaktır.

2.3.3. Avrupa'ya Matbaacılık Eğitimi İçin Gönderilen Öğrenciler

Kurtuluş Savaşı'nın ardından Cumhuriyet rejimi devletin birçok kademesinde yetişmiş uzmana ihtiyaç duymuş, bu açığı da yurt dışına öğrenci gönderilerek kapatmaya çalışmıştır. İktisat, eğitim, hukuk, psikoloji, görsel sanatlar gibi beşeri bilimler de olduğu gibi kağıtçılık, matbaacılık, mühendislik, kimya, tıp, biyoloji gibi fen ve teknik bilimlerinde de eğitim almak; dünyadaki son gelişmeleri yakın takip ederek bunları Türkiye'ye taşımak üzere devlet bursuyla Avrupa'ya pek çok öğrenci gönderilmiştir. Bu doğrultuda Cumhuriyet döneminde ilk kez 1924'te, Maarif Vekâletinin açtığı sınavla seçilen 22 öğrenci, Avrupa'nın çeşitli yerlerine eğitim amacıyla gönderilmiştir. Bu sayı 1927, 1929 ve 1930'larda artarak devam etmiştir. 1923-1938 yılları arasında birçok kurum adına başta Almanya olmak üzere Fransa, Belçika, İsviçre, İngiltere, Avusturya, İtalya, Macaristan, Çekoslovakya, İsveç, Polonya ve Amerika gibi ülkelere öğrenci gönderilmiştir.²⁵⁸

²⁵⁵ Sami Necmeddin (1911-1933), Hattat Necmeddin Okyay'ın ortanca oğludur. Kısa süren yaşamında birçok sanat dalıyla ilgilenen Sami Necmeddin, babasından ebruculuğu ve mücellitliği öğrenmiş; daha sonra müzehhib Bahaddin Efendi'ye (1866-1939) devam ederek tezhip ve ruganî (lake) kap yapımından 1931'de icâzet almıştır. Şark Tezyinî Sanatlar Mektebi'nde minyatür hocalığına başlayan Sami Necmeddin, 1933 yılında yanlış tedavi sonucu oluşan peritonitten vefat etmiştir. 1930'larda Topkapı Sarayı Müdürü Tahsin Öz, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesindeki bazı kitapların tamiri için hocası Bahaddin Efendi'yi görevlendirmiştir. Sami Necmeddin de hocasıyla beraber bu çalışmalara katılmış, inceledikleri ve tamir ettikleri eserleri ve o eserlere dair hocasının görüş ve düşüncelerini kaydetmiştir. Çiçek Derman, "Cumhuriyet Devrinin Unutulmuş Bir Sanatkârı: Sami Necmeddin", *Lale Kültür, Sanat ve Medeniyet Dergisi* | (2021), 117-121.

²⁵⁶ "Yüksek bir eseri san'at," *Cumhuriyet*, 28 Nisan 1932, 1-2.

²⁵⁷ "Laypzig Sergisinde.. Türk Pavilyonu," *Resimli Uyanış Servet-i Fünun*, s.1858 (24 Mart 1932),173.

²⁵⁸ Osman Kubilay Gül ve Mustafa Doğan, "Cumhuriyet Döneminde Yurt Dışına Öğrenci Gönderme Faaliyetleri ve "Talha Sabuncu" Örneği," *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, s. 24, (2020), 8:232-254.

Dönemin Maarif Vekili Mustafa Necati'nin Avrupa'ya gidecek öğrencilere hitaben yazdığı mektupta, onlara büyük bir sorumluluk yüklenmektedir. Mektupta öğrencilere, ilim dünyasında fedakârlıkla çalışmaları, bulundukları ülkelerde Türk gençlerine yakışır davranışlar sergilemeleri ve kendilerini devlet ve millete karşı görevli saymaları gerektiği öğütlenmektedir.²⁵⁹

“Aziz genç, önünde yeni ve feyizli bir ufuk açılmıştır. Bu ufka doğru çok kuvvetli bir şevk ve heyecanla atlayacağından eminim. Gideceğin ilim ve irfan diyarında yılmak bilmeyen hudutsuz bir azim ile çalışmak hem vazifen ve hem de borcundur. Bulunacağın yerlerde her şeyden azami nispette istifadeyi düşünmekle beraber, bir Türk gencine yakışacak surette hareket ederek etrafında bulunanların muhabbetini, takdirini kazanmalısın. Seni aziz vatanın birçok umutlar besleyerek ne azim ve fedakârlıklarla gönderdiğini unutma. Ona göre çalış. Yolun açık olsun. Muzafferiyetler dilerim.”²⁶⁰

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e miras kalan uygulamalardan biri olan bu durum, Cumhuriyet döneminde bir devlet politikası olarak uzun yıllar devam ettirilmiştir. Diğer birçok alanda olduğu gibi matbaacılık alanında da devlet, modern tekniklerle basım yayın faaliyetlerini sürdürmek amacıyla güzel sanatlar alanında yetenekli gençleri döndüklerinde Devlet Matbaasında çalışmak üzere yurt dışına göndermiştir. Bunun yanı sıra Cumhuriyet döneminde, matbaacılık eğitimi için doğrudan devlet tarafından gönderilen öğrenciler dışında Avrupa'ya kendi imkanları ile gidenler de vardır. Kendi imkanlarıyla matbaacılık eğitimi almak üzere ilk kez yurtdışına giden Ali Rıza Baskan'dır. Ali Rıza Baskan dışında doğrudan devlet desteğiyle matbaacılık eğitimi almak için yurt dışına gönderilen öğrenciler²⁶¹ ise Baskan'dan farklı olarak Cumhuriyet'in ilk yıllarında değil 1930'ların sonlarında gitmişlerdir.²⁶² Dönemin Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'in direktifleriyle Leipzig'e giden bu gençler eğitimlerini tamamlayıp yurda döndüklerinde artık adı Maarif Basımevi olan matbaanın çeşitli kademelerinde görev almışlardır.

²⁵⁹ Bengü Aydın Dikmen, *İnkılabı Nakşedecek Resimler, Tek-Parti Döneminde Resim ve Siyaset* (İstanbul: İletişim, 2023), 61,62,63.

²⁶⁰ Dikmen, *İnkılabı Nakşedecek Resimler*, 63.

²⁶¹ Maarif Vekaleti dışında Milli Müdafaa Vekaleti adına matbaacılık eğitimi için yurt dışına gönderilen bir öğrenci daha vardır: Hamdi Emin Çap. Çap,1925-1928 yılları arasında Milli Müdafaa Vekaleti adına Londra'ya matbaacılık eğitimine gitmiştir. İngiltere'de London School of Printing and Kindred Trades'te hurufat tertibi, mihaniki tertip, tipografi, foto-litografi, ciltçilik, malzeme depoculuğu, stereotyping, maliyet ve tahmin hesapları, gazete rotasyon makineleri konularında eğitim almıştır. Hamdi Emin Çap ile ilgili daha önceki bölümlerde detaylı bilgiler verildiği için bu bölümde onu ayrıca ele almadık.

²⁶² Bunlar arasında matbaacılık eğitimi dışında kağıtçılık eğitimi için yurt dışına giden bir isim daha vardır: 1925'lerin sonunda devlet bursuyla Fransa'ya giden Türkiye'nin ilk kağıt mühendisi Mehmet Ali Kağıtçı.

Bu doğrultuda devlet desteğiyle Maarif Vekaleti adına, matbaacılık ve yayıncılıkta yüksek teknik uzmanı yetiştirmek üzere Gazi Terbiye Enstitüsü Resim-İş şubesi mezunlarından seçilen üç genç, 1936 senesinde Almanya'ya gönderilmiştir.²⁶³ 1936 yılında Enstitünün açtığı sınava 40 kişi girmiş ve yalnızca üç kişi sınavı kazanmıştır: 1935 mezunlarından Ferit Apa ve Sait Yada ile 1936 mezunlarından Mehmet Emin Barın. Sınavı kazan bu üç isim hemen Almanya'ya gönderilmemiştir. Bir yıl boyunca Güzel Sanatlar Akademisinde çalışmış ve bir yandan da Devlet Matbaasında staj yapmışlardır.²⁶⁴ Bir yılın sonunda Emin Barın Weimar, Ferit Apa ve Sait Yada ise Leipzig'e gitmiştir.²⁶⁵ Almanya'da bulundukları ikinci yıl, II. Dünya Savaşı patlak verince Türkiye, buradaki tüm Türk öğrencileri ülkeye geri çağırmıştır. Matbaacılık eğitimine giden bu üç genç de 1939 yılının yaz ayında ülkeye geri dönmüş, her biri tekrar Almanya'ya gidene kadar Devlet Matbaasında çalışmıştır. Savaş dolayısıyla eğitimlerine ara verdiklerinde dönemin Kültür Bakanı Hasan Ali Yücel tarafından kendilerine matbaada ne şekilde çalışacakları hakkında bir talimat gönderilmiştir. Buna göre, Ferit Apa kitapların ve mecmuaların resimlendirilmesinden, Said Yada yazı ve her türlü basım işinden, Emin Barın ise kitapların ve mecmuaların ciltlenmesinden sorumlu memur olarak Devlet Matbaasında çalışmışlardır.

²⁶⁶ Ferit Apa kısa süren bu görevlendirme hakkında şunları söylemektedir:²⁶⁷

“O vakit klişehanede Ali Rıza (Baskan) Bey çalışıyordu. Bize klişeciliği göstermişti. Kendisi Avusturya'da okumuş, klişecilik hakkında malumatı vardı. İlk dersleri ondan aldık. Ağırlıklı olarak o vakit taşbaskılar vardı Milli Eğitim Basımevi'nde. Bunların taşları gayet ağır, kaldırması güç. Her gün onlara granaj [granage] yapıyorlardı. Elle o taşı yuvarlar, böyle makineyle değil, elle birbirine sürterek temizlerlerdi. Dediğim gibi çok eski bir teknik olarak kalmış, kendisini yenilememiştir.”

Erken Cumhuriyet döneminde Devlet Matbaasının modernleşmesinin yalnızca makine envanterinin yenilenmesi ve güçlendirilmesi ile değil, matbaacılık, grafik sanatlar, ciltçilik ve baskı teknolojileri alanlarında uzmanlaşmış bir kadronun yetiştirilmesiyle de mümkün olacağı düşünülmüştür. Özellikle Harf İnkılabı sonrası matbuat alanında ortaya çıkan teknik ve estetik ihtiyaçlar, devletin uluslararası bilgi transferine dayalı bir uzman

²⁶³ Server İskit, *Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış* (İstanbul: Devlet Basımevi, 1939), 245.

²⁶⁴ Arzu Karamani Pekin, *Çizgiden Dışarı: Emin Barın ve Hat. Hat'tan Harf'e*, (İstanbul: Boyut Yayınları, 2010): 1.

²⁶⁵ Karmani Pekin, *Çizgiden Dışarı: Emin Barın*, 54.

²⁶⁶ Karamani Pekin, *Çizgiden dışarı: Emin Barın*, 79.

²⁶⁷ Akçura, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye Matbaacılık*, 137.

yetiştirme politikası geliştirmesine yol açmıştır. Bu doğrultuda Maarif Vekâleti, Avrupa'nın önde gelen matbaacılık ve grafik sanatlar okullarına burslu öğrenciler göndermiştir. Aşağıda incelenen Ali Rıza Baskan, Ferit Apa, Mehmet Emin Barın, Sait Yada ve Kamil Erçin gibi isimlerin yaşam öyküleri, Devlet Matbaasındaki konumları, Matbaanın yalnızca bir basım kurumu değil, aynı zamanda Erken Cumhuriyet'in devlet kapitalizmi politikaları çerçevesinde şekillenen matbuat alanında teknokratik elitinin yetiştiği başlıca kurullardan biri olduğunu ortaya koymaktadır.

2.3.3.1. Ali Rıza Baskan

12 Temmuz 1901 Adana doğumlu Ali Rıza Bey,²⁶⁸ Adana'da Cerrahzadeler diye bilinen bir ailenin oğludur. Baskan, 1924 yılında Viyana'ya matbaacılık okumaya gitmiş ve 5 yıl burada kalmıştır. Başta kendi imkanlarıyla gittiği Viyana Matbaacılık Enstitüsünde birinci yılın sonunda, ailesi maddi olarak destekleyemeyince Maarif Vekâleti ile iletişime geçmiş ve tahsili için kalan süreyi Vekalet'in kendisine bağladığı burs ile tamamlamıştır. Gökhan Akçura, 2009 yılında Ali Rıza Baskan'ın oğlu Ergun Baskan ile konuşmuş ve babasına dair hatıralarını kaydetmiştir. Görüşmede Ergun Baskan, babasının Viyana'ya eğitim sürecini şöyle anlatmaktadır:²⁶⁹

“Sene 1924. Cumhuriyet ilan edilmiş, babam çok ileri görüşlülük ile Cumhuriyet'in ilanından sonra %30'u ancak okuma yazma bilen bir ülkede matbaacılığın ne kadar önemli olacağını idrak etmiş ve ailesine “ben Viyana'ya matbaacılık okumaya gidiyorum” demiş. Babam Viyana'da beş sene matbaacılık tahsili yapan ilk Türk. Hatta çok güzel bir anekdot var; Birinci senenin sonunda ailenin para göndermek imkanı kaybolmuş, yani harp sonrası bilmem nedense babamın parasını gönderememişler. O zaman babam Viyana'dan Maarif Vekaletine bir dilekçe yazmış ve ‘ben buraya matbaacılık tahsiline geldim, matbaacılığın Türkiye'nin istikbali için ne kadar önemli olduğunu idrak ediyorum, eğer bana imkanınız varsa burs bağlayın’ demiş. On beş günde babama cevap gelmiş ve bursu bağlanmış o zaman. Şimdi böyle bir müracaat yapsan iki senede cevap gelmez. O zaman babam tahsiline

²⁶⁸ Ali Rıza Bey soyadı kanunundan sonra Baskan soyadını almıştır. Ali Rıza Baskan, Viyana'da matbaacılık eğitimi gördükten sonra, Devlet Matbaasında fen müdürü olarak çalışmıştır. Daha sonra banknot basım teknikleri eğitimi için tekrar Viyana'ya giden Baskan, Merkez Bankası Banknot Matbaasının kuruluşundagörev almıştır. Türkiye'ye ofset tekniğini getiren kişi olarak bilinen Ali Rıza Baskan 1942 yılında Ankara'da Güzel Sanatlar Matbaası A.Ş. adıyla kendi şirketini kurmuştur. Şirket 1967 yılında Ergun Baskan yönetiminde İstanbul Cağaloğlu ve daha sonra da İstanbul Yenibosna tesislerini inşa etmiştir. Ergun Baskan'ın yönetiminde önemli teknolojik atılımlar yapan matbaa, bugün ailenin üçüncü kuşağı olan Namık Baskan tarafından yönetilmektedir. Bilhassa kıymetli evrak baskısı ile öne çıkan Güzel Sanatlar Çek Basım Ltd. Şti., bugün hala İstanbul Esenyurt'ta Hadımköy mevkiinde, Güzel Sanatlar Matbaası A.Ş. ile birlikte faaliyetlerine aynı çatı altında devam etmektedir. [Hakkımızda | GüzelSanatlar](#) (Erişim Tarihi: 04.02. 2024)

²⁶⁹ Akçura, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye Matbaacılık*, 134.

devam etmiş. Okuduğu matbaacılık akademisinde Profesör Broum'un talebesi olmuş. Profesör, babam tavsiyelerini bitirdikten sonra bir sene daha kendisinin yanında asistan olarak çalışmasını rica etmiş. Babam da bunu kabul etmiş.”

1 Kânunuevvel 1927-15 Mart 1928 tarihleri arasında da Graphische Lehr-und Versuchsanstalt (GLVA) Viyana Grafik Devlet Mektebi'nin Reproduktions photographie ve Chemigraphie bölümünde asistan olarak çalışan²⁷⁰ Ali Rıza Baskan, hocası Profesör Broum'un aracılığıyla GLVA'da eğitimine devam ederken Avusturya Milli Bankası'nın Banknot Matbaasında da (*Österreichische Nationalbank Banknotendruckerei*) yönetici asistanı olarak çalışmıştır. Harf Devrimi'nden sonra Türkiye'ye dönen Ali Rıza Baskan, Devlet Matbaasında çinkografi şefi olarak çalışmaya başlamış, bir yandan da Matbaacılık Akşam Mektebinde matbaacılık ve teknik dersleri vermiştir. 1934'te Devlet Matbaası adına matbaacılıktaki son teknikleri gözlemlemek için yeniden Viyana'ya gönderilmiştir. Burada özellikle banknot basımı üzerine incelemelerde bulunmuş ve bu konuda bir rapor hazırlamıştır. Döndüğünde matbaanın atölye şefliğine ardından da fen memurluğuna atanmıştır. 1937'de Devlet Matbaasından istifa ederek Ankara'ya gitmiş; 1937-1938 yılları arasında *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinin müdürlüğünü yapmıştır. Türkiye Merkez Bankası Banknot Matbaasının kuruluşunda danışmanlık yapan Ali Rıza Baskan, 1942 yılında Ankara'da, Hamdi Arpag'la birlikte kendi matbaasını kurmuştur.²⁷¹ Baskan'ın Güzel Sanatlar Matbaası 1967'de İstanbul'a taşınmıştır. Bugün hala üçüncü kuşak tarafından işletilmekte olan bu matbaa, kıymetli evrak basımı yapılmaktadır.

2.3.3.2. Ferit Apa

Gazi Eğitim Enstitünün açtığı sınavla seçilen üç gençten biri olan Ferit Apa, 1936'da Gazi Eğitim Enstitüsünün Resim-İş bölümünü bitirdikten sonra Almanya'ya, Leipzig Devlet Resim ve Grafik Sanatları Akademisine gitmiştir. 1939 yılının ağustos ayında II. Dünya Savaşı çıkınca tekrar Türkiye'ye dönmek zorunda kalmış fakat üç ay sonra okulun geri çağırmasıyla yeniden Leipzig'e gitmiştir.²⁷² Savaş nedeniyle geri çağırıldığı bu kısa süre zarfında Devlet Matbaasında kitap ve mecmuaların resimlendirilmesi, klişe, çinkografi ve fotoğrafı, litografi ve tipografi işlerinden sorumlu olarak

²⁷⁰ BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0 / Muamelat Genel Müdürlüğü, Kutu No:200, Gömlek No:362, Sıra No:12, Belge Tarihi: 26.10.1934, s.9.

²⁷¹ Hakkı Göktürk, “Baskan (Ali Rıza),” Reşat Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi, <https://istanbulansiklopedisi.org/handle/rek/6047> (Erişim Tarihi: 05.06.2024).; Akçura, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye Matbaacılık*, 134-135. Güzel Sanatlar Matbaası, APA Ofset ve Duran Ofset ile birlikte Türkiye'de kurulan Ofset matbaaların ilk örneklerindendir.

²⁷² Karmani Pekin, *Çizgiden Dışarı: Emin Barın.*; Akçura, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye Matbaacılık*, 137-138.

görevlendirilmiştir.²⁷³ Ferit Apa, Leipzig Akademi’de 1937-1943 yılları arasında, dört yıl resim, 2 yıl da grafik bölümünde baskı teknikleri ve fotoğrafçılık eğitimi almıştır.²⁷⁴ Apa, o günleri anılarında şöyle anlatır²⁷⁵:

“....Biz Gazi Eğitim’in ilk talebesiyiz (Resim-İş Bölümü’nün), bizden sonra Emin gelmişti. Ben 36’da askerliğimi yaptım, o sırada Emin Mezun oldu. Ben 35’te mezun oldum. Sonra bu imtihan açıldı. 1935 senesinde Okuma Kitabı diye bir kitap çıkacaktı, bunu resimlememiz icap etti. Biz ilk mezunlardan dört arkadaş bu resimleri yaptık. Ondan sonra Milli Eğitim Bakanlığı’nın matbaasında dendiki Avrupa’ya bir ressam gönderelim, illüstrasyon yapsın. İmtihan açıldığında ben Çatalca’da askerdim; izin aldım geldim. Bizden sonraki mezunlar da iştirak etti imtehana. Emin de o vesileyle iştirak etmişti. Benimle aynı dönem mezunu arkadaşım Sait Yada ve ben, bir de Emin, üçümüz sınavı kazandık: ben resim kısmını kazandım. Sait Yada için ilerde matbaanın müdürü olmak üzere tahsil etsin dediler. Emin Barın da kitap cildi üzerine çalışacaktı. Bir hocamız vardı, Hakkı İzzet; sınavdan sonra baktım yukarda balkonda duruyor. Tuttu, bir para attı aşağıya, sana uğur olsun dedi. Muvaffak olmuşum da onu bildiriyormuş meğer.”

Apa, Türkiye’ye döndükten sonra 1943’te Hasanoğlu Köy Enstitüsü Yüksekokulunda; 1946’da Ankara Matbaacılık Okulunda; 1947-1951 yılları arasında da Gazi Eğitim Enstitüsünde grafik sanatlar öğretmenliği yapmıştır. 1951’de Doğu Matbaasını kuran Apa, birçok kez Leipzig ve Ankara’da sergilere katılmıştır.²⁷⁶

1.2.3.3. Mehmet Emin Barın

2 Haziran 1913 yılında, hattat, müzehhip ve mücellit Mehmet Tefik Efendi’nin üçüncü çocuğu olarak Bolu’da dünyaya gelen Mehmet Emin Barın, 1932 yılında Muallim Mektebinden mezun olduktan sonra Bolu’nun Berk köyüne öğretmen olarak atanmıştır. Burada bir yandan öğretmenlik yaparken diğer yandan da Gazi Terbiye Enstitüsünün giriş sınavlarına hazırlanan Barın, 1933 yılında Gazi Terbiye Enstitüsü sınavlarını kazanarak Ankara’ya gelmiş ve Enstitünün Resim- İş²⁷⁷ bölümüne kaydolmuştur. Buradaki eğitim

²⁷³Karamani pekin, *Emin Barın: Çizgiden Dışarı*, 79.

²⁷⁴ Erdal Ateş, “Ferit Apa, Resimli Bir Hayat,” *Evrensel Kültür*, s.149 (2004), 49.

²⁷⁵Karamani Pekin, *Emin Barın: Çizgiden Dışarı*, 45.

²⁷⁶<https://www.evrensel.net/haber/251519/suluboya-resmin-ustasi-ferit-apa-yi-kaybettik> (Erişim Tarihi: 05.04.2024)

²⁷⁷ Gazi Terbiye Enstitüsü’ne Resim-İş bölümü, 1932-33 yılında eklenmiştir. Eğitim süresi üç yıl olan bölümün kurucusu İsmail Hakkı Tonguç’tur. Ferit Apa, Emin Barın ve diğer öğrencilerin “Tonguç Baba” diye andıkları İsmail Hakkı Tonguç, bir yandan enstitüde ders vermekte diğer yandan da Köy Enstitüleri için araştırma yapmaktadır. Okulun müdürü de daha sonra Maarif Vekili olacak olan Hasan Ali Yücel’dir. Karamani Pekin, *Emin Barın: Çizgiden Dışarı*.

süresince Barın'ın yeteneğinin farkında olan, 1932-1933 döneminin okul müdürü Hasan Ali Yücel, Barın'ı Avrupa ihtisas sınavlarına girmesi için teşvik etmiştir. Almanya'dan döndükten sonra Akademi'ye Hoca olarak girmesinde de Hasan Ali Yücel'in önemli bir etkisi olmuştur. Barın, Gazi'deki eğitimini Haziran 1936 yılında başarıyla tamamlamasının ardından, temmuz ayında yurt dışı ihtisas sınavına girmek için Enstitü Direktörlüğüne başvuruda bulunmuştur. Emin Barın'a Enstitü Direktörlüğünden gönderilen mektupta adaylığı kabul edilirse döndüğünde Devlet Matbaasında ciltçi olarak çalışacağı bilgisi en baştan belirtilmiştir.²⁷⁸

Sınavı kazanmasının ardından Ferit Apa ve Sait Yada ile birlikte Güzel Sanatlar Akademisinde bir yıl çalışmış, Devlet Matbaasında da altı ay staj yapmıştır.²⁷⁹ Barın, Almanya'ya gitmeden evvel 3 Mayıs 1937'de Kültür Bakanlığından bir mektup daha almıştır. Mektup, o dönemde yurt dışına gidecek öğrencilere verilecek ödeneklerle uygulanacak prosedür hakkında detaylı bilgiler vermesinin yanı sıra devletin yurt dışına gönderdiği öğrencilerden beklentilerini de açıkça ortaya koymaktadır. Bu öğrenciler gittikleri yerlerde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni temsil edeceklerdir. Bu nedenle mektupta devletin öğrencilerden beklediği ahlaki birtakım hususları da açıkça ifade ettiği görülür. 18 maddeden oluşan talimat listesinde ödenecek aylık burs miktarı, kalacakları yer, herhangi bir problem durumunda iletişime geçecekleri kurum ve görececekleri dersler hakkında bilgiler verilmiştir. Mektupta Barın'a eğitim alacağı bölümün ciltçilik olduğu, bunu değiştirmemesi gerektiği, okuma planında yer alan dersler dışında başka dersler almasına müsaade edilmeyeceği de açıkça belirtilmiştir.²⁸⁰

Kültür Bakanlığı Talebe Müfettişliği Emin Barın'ı, Apa ve Yada'dan farklı olarak ilk önce Weimar'a Prof. Otto Dorfner'in 1922'de kendi evinde kurduğu özel ciltçilik okulu Fachschule und Werkstätten für Buchbinderei'a göndermiştir. Burası Almanya'nın cilt konusunda en bilinen okuludur ve Prof. Dorfner da bu alandaki en önemli isimdir.²⁸¹ Barın daha sonra, Weimar'da başarıyla geçen bir yılın ardından öğrenimine devam etmek üzere Apa ve Yada'nın okuduğu Staatliche Akademie für Graphische Künste und

²⁷⁸ Karamani Pekin, *Emin Barın: Çizgiden Dışarı*, 44.

²⁷⁹ Emin Barın buradaki çalışma süresi boyunca Reisülhattatın Kamil Akdik'ten hat, Necmettin Okyay'dan Klasik Türk ciltleri dersi almıştır. Tuğrakeş İsmail Hakkı Altınbezer'i de burada tanımıştır.

²⁸⁰ Karamani Pekin, *Emin Barın: Çizgiden Dışarı*, 46.

²⁸¹ Mechthild Lobisch, *Zwischen Van De Velde und Bauhaus: Otto Dorfner und ein wichtiges Kapitel der Einbandkunst* (Reichert, Wiesbaden 1999).

Buchgewerbe'ye geçmiştir. Fakat o da Ferit Apa ve Sait Yada gibi 1939 yılın yaz ortasında II. Dünya Savaşı nedeniyle Türkiye'ye geri dönmek zorunda kalmıştır.²⁸²

Barın, tekrar Almanya'ya gidene kadar Devlet Matbaasında her türlü el ve makine ile cilt işinden sorumlu olarak görevlendirilmiştir. Barın, burada yaklaşık bir buçuk ay kadar çalışmıştır. Ferit Apa ve Sait Yada üç ay kadar sonra tekrar Almanya'ya dönmelerine rağmen, Emin Barın askerlik nedeniyle ancak iki yıl sonra yeniden Almanya'ya dönebilmiştir. 1942'de Leipzig'e giden Barın, 1943 yılında eğitimini tamamlamasının ardından Türkiye'ye dönmüştür. İstanbul'da Topkapı Sarayı surlarının içerisinde faaliyetleri sürdüren ve adı artık Maarif Basımevi olan matbaada 1943 yılında teknik büro şefi olarak işe başlamış ve aynı zamanda Kenan Temizan ile birlikte Güzel Sanatlar Akademisi'nde ilk yazı ve cilt sergisini açmıştır.²⁸³

Barın yurt dışına, döndüğünde Devlet Matbaası hesabına çalışmak üzere gönderilmiş olsa da yeteneği ve perspektifi matbaa sınırlarını aşan boyuttadır. Gazi Enstitüsündeki öğrencilik yıllarından beri kendisini tanıyan ve takip eden Hasan Ali Yücel de bu durumun farkındadır. Maarif Matbaasında göreve başlayalı bir yıl dolmadan buradaki görevinden ayrılan Barın, Hasan Ali Yücel'in de onayıyla 13 Eylül 1943'te Güzel Sanatlar Akademisi Dekoratif Sanat Bölümü'ne tayin edilmiştir.²⁸⁴ 1955'te Akademi bünyesinde yazı ve cilt atölyesi kurmuş, 1983'te Mimar Sinan Üniversitesi Grafik Ana sanat Dalı'ndan emekli olan Emin Barın, hat, cilt ve grafik tasarım çalışmalarına ölümüne kadar devam etmiştir.²⁸⁵

1.2.3.4. Sait Yada

Emin Barın ve Ferit Apa ile birlikte yurt dışına gönderilen öğrencilerden biri de Sait Yada'dır. Sait Yada,²⁸⁶ Cumhuriyet dönemi Türk grafik ve matbaacılık sanatının önemli isimlerinden biridir. Babası son devrin ünlü hattatlarından hattat Abdülkadir Saynaç'tır. 1912 yılında İstanbul'da doğan Yada, eğitim hayatına Fatih Akşemseddin İlkokulunda

²⁸² Karamani Pekin, *Emin Barın: Çizgiden Dışarı*, 54, 76, 77.

²⁸³ Karamani Pekin, *Emin Barın: Çizgiden Dışarı*, 79, 100.

²⁸⁴ Karamani Pekin, *Emin Barın: Çizgiden Dışarı*, 102-106.

²⁸⁵ İlhami Turan, "Mehmet Emin Barın," *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992), 5:70-72.

²⁸⁶ Sait Yada, aynı zamanda akademik hayatına da ağırlık vererek, çeşitli öğretmen okullarında ve sanat enstitülerinde yazı, matbaa ve grafik tasarımı alanlarında dersler vermiştir. 1955 yılında kurulan İstanbul Devlet Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu'nun kuruluşunda aktif rol almış, burada öğretim üyesi olarak görev yapmış ve 1959-1964 yılları arasında Grafik Sanatlar Bölüm Başkanlığı, 1966-1967'de yayın işleri müdür yardımcılığı, 1968'de tekrar bölüm başkanlığı görevlerini üstlenmiştir. Yada bu görevdeyken geçirdiği bir tren kazasında 26 Eylül 1968'te vefat etmiştir. Ahmet Karataş, "Âlim"den "Aydın"a Geçiş Sürecine Bir Örnek: Hattat" Abdülkadir Saynaç Efendi ve "Yazı Ustası" Oğlu Sait Yada Bey," *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 44 (2013/1), 123-181.

başlamış, ardından İstanbul Muallim Mektebini (1931) ve Gazi Terbiye Enstitüsü Resim-İş Bölümünü 1935 yılında başarıyla tamamlamıştır. Aynı yıl Bandırma II. İlkokulunda öğretmenliğe başlayan Yada, hattat Emin Barın ve ressam Ferit Apa ile birlikte devlet bursuyla Almanya'ya gönderilmiştir. Leipzig Akademie für Graphische Künste und Buchgewerbe'de grafik ve matbaa dallarında eğitim alan Yada, özellikle Latin harfleriyle güzel yazı yazma teknikleri, matbaa teknolojileri ve grafik sanatları üzerine uzmanlaşmıştır.²⁸⁷

Diğerleri gibi o da II. Dünya Savaşı dolayısıyla eğitimine ara verdiğinde Devlet Matbaasında görevlendirilmiştir. Burada öncelikle kitap ve mecmuaların basımı için gereken her türlü hazırlık işleri (şekil, kıt'a, yazı nev'i, sayfa yapılması, başlık, kap ve kapak biçimlerinin tayin ve tespiti, kağıt cinsinin seçimi, vesaire...), her türlü tipo ve ofset baskı işleri ile fotoğraf işlerinden sorumlu memur olarak çalışmıştır.²⁸⁸

1941 yılında mezuniyetinin ardından Türkiye'ye dönen Yada, modern baskı ve yayıncılık tekniklerini Milli Eğitim Bakanlığının hizmetine sunmuştur. Yurda döner dönmez Ferit Apa ile birlikte Maarif Matbaasına şef olarak atanmış (1942-1947), ardından Milli Eğitim Bakanlığı Neşriyat Teknik Büro Şefliği görevini üstlenmiştir (1947-1948). Bu görevler sırasında hem eğitim hem de yayıncılık alanında birçok yeniliği ülkeye taşımıştır. Modern grafik eğitiminin ve matbaacılık sanatının Türkiye'deki kurumsallaşmasında öncü bir isim olan Sait Yada, Cumhuriyet dönemi görsel kültürünün oluşumuna önemli katkılar sunmuştur.²⁸⁹

1.2.3.5. Kamil Erçin

Devletin mesleki incelemelerde bulunmak üzere yurt dışına gönderdiği son kişi Kamil Erçin'dir.²⁹⁰ Erçin, 1938'de Almanya'ya gönderilmiş, Leipzig ve Berlin'de matbaacılık enstitülerinde çalışmıştır. Ayrıca Erçin, kırma, iplik ve tel dikiş, harman yapan makinaları yapan fabrikalarda da montaj stajı görmüştür. 2 yıl kaldığı Almanya'dan yurda döndüğünde matbaanın, klişe ve cilt bölümlerinde çalışmıştır. 1952-53 senesinde Maarif Matbaasından emekli olmasının ardından açılan Matbaacılık Okulu'na idare şefi olmuştur.

²⁸⁷ Karataş, "Âlim'den "Aydın"a Geçiş Sürecine," 123-181.

²⁸⁸ Karmani Pekin, *Emin Barın: Çizgiden Dışarı*, 79.

²⁸⁹ Karataş, "Âlim'den "Aydın"a Geçiş Sürecine."

²⁹⁰ Akçura, *Türkiye Cumhuriyeti Matbaacılık Tarihi*, 137.

Burada dizi teknolojisi, maliyet ve malzeme bilgisi derslerine girmiş ve derslerde anlattıklarını *Matbaacılık Ders Notları* kitabında toplamıştır.²⁹¹

Kamil Erçin, diğerlerinden farklı olarak ‘alaylı’ denilebilecek biridir. Matbaacılık mesleğine çok küçük yaşlarda özel bir matbaada mürettip çırağı olarak girmiştir. Çeşitli gazete matbaalarında çalıştıktan sonra Harbiye Mektebi Matbaası ile İkdam Matbaasında bulunan Erçin, 1928 yılında Devlet Matbaasına girmiştir. Devlet Matbaasına bağlı Matbaacılık Okulunda bir kurs devresi geçirmiş ve burada Maliyet kursunu birincilikle bitirerek atölye şefi olmuştur.²⁹² Kamil Erçin, matbaacılık tekniği ve bilgisi üzerine kitaplar²⁹³ yazmasının yanı sıra Alman Willi Blümel ile birlikte 1950’de *Matbaacılık Dergisi* adında bir de dergi neşretmiştir.

Bu kişisel kariyer hikayeleri toplu olarak değerlendirildiğinde, Leipzig, Weimar ve Viyana gibi Avrupa’nın önde gelen merkezlerine gönderilen öğrenciler aracılığıyla tipografi, klişecilik, çinkografi, foto-litografi, ciltçilik ve grafik tasarım gibi alanlarda güncel teknik bilgiler Türkiye’ye aktarılmıştır. Bu teknik birikim Devlet Matbaası/Maarif Basımevinin kurumsal yapısını şekillendirmiş, üretim alanını çeşitlendirmiş ve teknik kapasitesini artırmıştır. Bununla birlikte hem Gazi Enstitüsü, Güzel Sanatlar Akademisi, Matbaacılık Okulu gibi Cumhuriyet döneminin eğitim kurumlarının kadrolarının güçlenmesine hem de Erken Cumhuriyet dönemi matbuat alanında özel sektör alanında bir matbuat burjuvazisinin yaratılmasına olanak sağlayarak Cumhuriyet dönemi matbuat alanının şekillenmesinde belirleyici rol oynamıştır. Tüm bunlar bir arada düşünüldüğünde Devlet Matbaası, Erken Cumhuriyet’te yalnızca basım faaliyetlerinin değil, teknik bilgi birikiminin, mesleki uzmanlaşma ve modern matbuat kültürünün devlet eliyle örgütlediği başlıca kurumlardan biri olarak ortaya çıkmaktadır.

Devlet Matbaasında gerçekleştirilen bu teknik ve kurumsal modernleşme girişimleri, yalnızca altyapının yenilenmesine olanak sağlamamış; matbaanın basım faaliyetlerinin kapsamını, hacmini ve niteliğini de doğrudan etkilemiştir. Üretim kapasitesindeki artış, teknik uzmanlaşma, basılan matbu türlerin çeşitlenmesine ve üretim süreçlerinin hızlanmasına zemin hazırlamıştır. Bu nedenle Devlet Matbaasının modernleşme süreçlerinin ve matbaanın üretim kapasitesinin somut sonuçlarını ortaya

²⁹¹ Hakkı Göktürk, “Kamil Erçin”, *Reşat Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi*, <https://istanbulansiklopedisi.org/handle/rek/10027>. (Erişim Tarihi: 15.04.2024)

²⁹² Göktürk, “Kamil Erçin,” <https://istanbulansiklopedisi.org/handle/rek/10027> (Erişim Tarihi: 15.04.2024)

²⁹³ Kamil Erçin’in yazdığı kitaplar: *Matbaacılık bilgileri I: Dizgi ve Cilt İşleri*(1944), *Matbaacılık Bilgileri II: Tipografi Usulü ile Baskı İşleri*(1944), *Matbaa Teknisyenleri İçin Faydalı Bilgiler* (1961).

koyabilmek için, her ne kadar çalışmanın doğrudan kapsamı dahilinde olmasa da basım faaliyetlerinin genel bir değerlendirmesinin yapılması gerekmektedir. Ayrıca, incelediğimiz dönemde, Devlet Matbaasının matbu üretim faaliyetlerinin çıktıları, devlet kapitalizminin ve matbuat rejiminin matbaanın üretim süreçlerine ne ölçüde etki ettiğini göstermesi bakımından da son derece önemlidir.

2.4.DEVLET MATBAASININ BASIM FAALİYETLERİ

1925'te Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle birlikte CHP iktidarının otoriterleşme süreci belirginleşmeye başlamış; 1931'deki Parti Kongresi'nde tek parti sistemi resmen ilan edilerek parti-devlet bütünleşmesi kurumsal bir nitelik kazanmıştır. 1930'daki kısa süreli muhalefet denemesi bir tarafa bırakılırsa, 1930'lar boyunca CHP hem siyasal muhalefetin tasfiye edildiği hem de devlet yönetiminin parti örgütü üzerinden şekillendiği modernleşmeci-otoriter bir tek parti rejimi niteliğine bürünmüştür.²⁹⁴

Bu dönemde CHP, yalnızca siyasal alanı değil, toplumsal ve kültürel yaşamı da doğrudan denetimi altına alarak parti-devlet bütünleşmesini derinleştirmiştir. 1931'de Türk Ocakları kapatılırken, Türk Kadınlar Birliği, Mason Locaları ve Türk Gazeteciler Birliği gibi özerk ya da bağımsız kimlik taşıyan örgütler 1935'te tamamen feshedilmiş; basın alanı, 1931 Matbuat Kanunu ile sıkı bir devlet gözetimine alınarak muhalif veya eleştirel yayınların ortadan kaldırılması sağlanmıştır. Akademik alan da bu otoriter yeniden yapılanmadan önemli ölçüde etkilenmiş; 1933 Üniversite Reformu kapsamında İstanbul Darülfünunu kapatılmış 150'den fazla akademisyen görevden uzaklaştırıp üniversite yapısı partinin-devletin ideolojik önceliklerine uygun olarak yeniden düzenlenmiştir.

Öte yandan, mevcut kurumların kapatılmasına paralel biçimde, rejimin ideolojik hattını pekiştirmeyi amaçlayan yeni örgütler hızla siyasal ve toplumsal yapıya dahil olmuştur. 15 Nisan 1931'de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti kurulmuş; aynı yıl içinde kapatılan Türk Ocaklarının yerine tamamen parti denetiminde faaliyet gösteren Halkevleri açılmış ve yine aynı dönemde Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulmuştur. Tüm bu kurumsal düzenlemeler ve kapatmalar, Cumhuriyet'in siyasal alandaki yeniden yapılanmasının ötesinde, kapsamlı bir kültür devriminin zeminini oluşturmuş ve özellikle eğitim alanında yürütülecek dönüşümlerin önünü açmıştır.

Cumhuriyet'in ilanından sonra kültür devriminin bir sonucu olarak eğitimde ardı ardına bir dizi yeni düzenleme hayata geçirilmiştir. 1924 yılında eğitim ve öğretimde birliği

²⁹⁴ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 4. Baskı, (İstanbul: İletişim, 2020), 209, 210.

sağlamak için Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edilmiş, aynı yıl ilk ve orta dereceli okulların programları yeniden hazırlanmıştır. 1926 yılında Cumhuriyet Dönemi'nin ilk ilkokul programı yayınlamış; programda önceki dönemlerden farklı olarak ilkokulların amacı “etkin uyum” ve “iyi yurttaş” yetiştirmek olarak belirtilmiştir.²⁹⁵ Cumhuriyet'in kuruluşundan hemen sonra, 1925-1929 yılları arasında görev yapan Maarif Vekili Mustafa Necati'nin eğitim politikaları doğrultusunda 1926 yılında oluşturulan Talim ve Terbiye Kurulu, bakanlık bünyesinde küçük bir birim olarak yapılandırılmış ve modern pedagojik ilkelerin uygulanmasında temel bir rol üstlenmiştir. Bu dönemde John Dewey, Dr. Kühne ve diğer yabancı eğitim uzmanlarının Türkiye'ye davet edilmesiyle çağdaş eğitim sisteminin kurumsal temelleri atılmıştır. Bununla birlikte devlet okullarında okutulacak tüm ders kitaplarının Talim ve Terbiye Kurulu onayından geçmesi zorunlu hâle getirilmiş; böylece Kurul, eğitim programlarının hazırlanması ve ders materyallerinin belirlenmesinde giderek merkezi bir otoriteye dönüşmüştür. İzleyen yıllarda Kurul, yalnızca pedagojik uyumu değil, aynı zamanda ders kitaplarının devletin ideolojik yönelimleriyle örtüşmesini de gözetken bürokratik bir denetim mekanizmasına evrilmiştir. Bu süreç sonucunda ders kitapları ile müfredat arasında sistematik bir uyum, devlet tarafından süreklilik içinde sağlanmıştır.²⁹⁶

Bu süreçte ilk olarak bir dizi yeni düzenlemeyi içeren 1926'da çıkarılan 823 sayılı “Mektep kitaplarının Maarif Vekaleti tarafından basılmasını öngören Kanun” la alfabe, kıraat, tarih, yurt bilgisi, medeni bilgiler, vatandaşlık gibi okul kitaplarının basımı devlet tekeline girmiştir. Daha sonra 1930'ların başında her ders için tek kitap politikası ilk olarak tarih dersi programlarında uygulanmaya başlanmış, 1933'e gelindiğinde ise bu uygulama diğer tüm beşeri bilimleri içeren dersleri kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Kamuoyunda Tek Kitap Kanunu adıyla bilenen bu uygulama 1939 yılında yapılan Birinci Maarif Şurası'nda da en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Bu uygulama II. Dünya Savaşı'nın sona ermesine değin yani 1945 yılına kadar devam etmiştir. 6 Haziran 1949 tarihinde çıkarılan 5429 sayılı kanunla her ders için tek bir kitap uygulamasına son verilerek devlet, basım, dağıtım, satış işlerinden çekilmiştir.²⁹⁷

²⁹⁵ Cavit Binbaşoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, (Ankara: Anı Yayıncılık, 2009), 369-379.

²⁹⁶ Ettenne Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993): Türk Tarih Tezinden Türk -İslam Sentezine*, Çev. Ali Berktaş, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998), 78-79.

²⁹⁷ Erdal Aslan, “Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Ders Kitapları,” *Eğitim ve Bilim* s. 158 (2010):35.; İlhan Başgöz, *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk: Sorunlar, Çözüm Aramaları, Uygulamalar* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995).

1926-1949 yılları arasındaki bu süreci devlet, Maarif Vekaleti ile koordineli bir şekilde hareket eden büyük bir yayın ağıyla yönetmiştir. Bu yayın ağı okul kitaplarının basım, satış ve dağıtımının büyük bir bölümünü üzerine alan Devlet Matbaası eliyle kurulmuştur. 1920'lerin sonundan itibaren ilk ve orta mekteplerle lise ders kitapları Devlet Matbaasında basılarak İstanbul'da Matbaanın Sultanahmet'teki satış yerinde; taşrada ise anlaşmalı olduğu yerel bayiiler aracılığıyla okullara, talebelere ulaştırmıştır. 1930'ların ortasından itibaren Matbaa satış işlerini düzene koyacak, dağıtım ağını genişletecek bir uygulamayı hayat geçirmiş ve Anadolu'nun belirli şehirlerinde Maarif Vekilliği Yayınevlerini kurmuştur. Maarif Vekâleti tarafından hazırlanan Devlet Matbaasında ya da başka matbaalarda basılan ders kitapları ve diğer umumi neşriyat bu yayınevlerinde satışa sunulmuştur. Maarif Vekilliği Yayınevleri aynı zamanda Devlet Matbaası neşriyatının da resmi satış ofisleri olarak kurgulanmış ve Devlet Matbaasında basılan diğer tüm kurum ve kuruluşların kitapları burada okurlara sunulmuştur.

İncelediğimiz dönemde (1926-1939) yılları arasında Devlet Matbaasının çok geniş bir alanda matbu üretim yaptığı görülmektedir. Okul kitapları, yardımcı ders kitapları, Millet Mektepleri müfredat kitapları, Matbuat Umum Müdürlüğü propaganda neşriyatı gibi yayınların yanı sıra Hariciye, Dahiliye, Maliye, Maarif Vekaleti gibi bakanlıklarla Gümrük ve İnhisarlar Müdürlüğü, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Tapu Kadastro Müdürlüğü, Mecma-ı Âsâr-ı Atika Müzesi (İstanbul Asar-ı Atika Müzesi), Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, Coğrafya Enstitüsü, Edebiyat Fakültesi gibi kurum, kuruluş, üniversite bölüm ve enstitülerin çıkardığı kitap, dergi kitapçık, rehber, broşür, talimatname, yönetmelik, kanun gibi yayınların basım ve dağıtımını yapmaktadır. Bunun yanı sıra matbaada defter, koçan, yıllık, fotoğraf, albüm, nota, broşür, harita gibi ürünlerin yanı sıra diploma, tapu senedi gibi efemera türü şeylerin basımı; ambalaj kağıdı, mühür, damga, klişe (oto tipi, tire, renkli) hurufat gibi imalat ürünleri de hazırlanmaktadır.

Bibliyografik çalışmalara giren kayıtlar üzerinden yaptığımız incelemede Devlet Matbaasının bastığı matbu ürünlerin tür açısından oransal dağılımına baktığımızda ilk sırada okul kitapları ile umuma yönelik ilmi ve mesleki konulardaki yayınlar; ardından devlet kurumlarının, resmi dairelerin, kuruluşların basım işleri gelmektedir. Devlet Matbaasının kuruluş amacı ve iş sahası aslında temel olarak bu iki matbu türün basımını yapmaktır. Matbaanın finansal bilançolarında açık bir şekilde Devlet Matbaasının esas amacının, resmi daire ve müesseselerin matbu evrakının ve bilhassa okul ve meslek

kitaplarının vaktinde, temiz ve ucuz olarak basmak olduğu; matbaanın devlet hazinesine gelir sağlamak gibi bir amacı olmadığı belirtilmektedir.²⁹⁸

Cumhuriyet yönetimi, halkın bilgi düzeyini artırmak, yeni rejimin ülküsünü toplumsal kesimlere yaymak ve hem halkın hem de eğitim kademesindekilerin mesleki uzmanlık bilgisini artırmak amacıyla geniş kapsamlı bir neşriyat faaliyeti yürütmüştür. Maarif Vekaleti, Devlet Matbaası ve Matbuat Umum Müdürlüğü bu geniş kapsamlı neşriyat faaliyetinin yürütülmesinden sorumlu aktörlerdir. Bu çerçevede Devlet Matbaası, teknik alt yapısı, güçlü satış ve dağıtım ağı ile neşriyat faaliyetlerinin basım, satış ve dağıtım organizasyonunu üstlenmiştir. Bu doğrultuda birçok ilmi, mesleki, kültürel alanda çeşitli eser yayımlamıştır. Özellikle tarih, edebiyat, bilim ve sanat alanlarındaki temel metinler telif ve çeviri yoluyla hızla neşriyat dünyasına kazandırılmıştır.

Türkiye’de Cumhuriyet dönemi çeviri faaliyetleri genellikle, 1940 yılında Maarif Vekili Hasan Ali Yücel’in önderliğinde başlatılan Batı klasiklerinin bir program dahilinde çevrilmesi hareketini merkeze alarak değerlendirilmektedir. 1940 yılında Tercüme Bürosu’nun kurulmasıyla başlayan ve 1966’ya kadar yoğun bir şekilde devam eden bu hareketin sistemli ve programlı bir şekilde yürütülmesi elbette çalışmaların bu tarihi referans almasında önemli bir nedendir. Ancak Cumhuriyet’in ilanından 1940’lara kadar yürütülen çeviri faaliyeti hiç yok değildir. Bu dönemde, 1920-1926 yılları arasında, Maarif Vekaleti bünyesinde kurulan Telif ve Tercüme Heyeti eliyle birçok eser Türkçeye kazandırılmıştır. 1920’de oluşturulan Telif ve Tercüme Heyeti²⁹⁹ 1926’da kaldırılmış, aynı yıl Milli Talim ve Terbiye Dairesi kurulmuştur. Heyet’in görevleri de bu Kurul’a devredilmiş ve 1940’a kadar çeviri meselesi Kurul’un sorumluluğunda olmuştur.

Telif ve Tercüme Heyeti’nin Cumhuriyet döneminde planlı bir şekilde yayınladığı tek çeviri dizisi üç kitaptan oluşan “Çocuklar Kütüphanesi”dir ve bu üç kitap da 1923’te yayınlanmıştır. Bu kitaplar, Ziya Gökalp’in *Altın Işık*, Mustafa Rahmi Balan’ın *Çocuklar Cenneti*, Johanna Spryri’nin *Altın Çiftlik* kitaplardır. *Altın Çiftlik* Heyet’e birçok telif ve tercüme eser hazırlayan Mustafa Rahmi Balan tarafından çevrilmiştir.³⁰⁰ Ziya Gökalp’in

²⁹⁸ *Devlet Basımevi 1936 Finansal Yılı Bilançosu* (İstanbul: Devlet Basımevi, 1937), 4.

²⁹⁹ 1921 yılında kurulan Telif ve Tercüme Heyeti 1926’ya kadar faaliyetini sürdürmüştür. Bu beş yıllık dönemde sırasıyla Samih Rifat, Yusuf Akçura, Ziya Gökalp ve Fuat Köprülü Telif ve Tercüme Heyeti başkanlığını üstlenmiştir. Heyetin amacı kuruluşunda şu şekilde belirtilmiştir. “Milli Kütüphanemizin muhtaç olduğu şaheserler ile en kıymetli bulduğu ders kitaplarını takip ve tefrik ile erbabına tercüme ettirmek.” Taceddin Kayaoğlu, *Türkiye’de Tercüme Müesseseleri*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1998), 227.

³⁰⁰ Şehnaz Tahir Gürçağlar, *Çevirinin Politikası ve Poetikası 1923-1960*. Çev. Tansel Demirel, (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2013), 182. Telif ve Tercüme Heyeti’nin yayınladığı toplam 68 kitap vardır ve bu

Tercüme Heyeti başkanlığı döneminde ise (14.04.1923-11.08.1923) Gökalp, Malta’da sürgünde olan Hüseyin Cahit Yalçın’dan yaptığı tercümeleri göndermesini istemiş ve bunların Devlet Matbaasında basılması için emir vermiş ve bastırtmıştır.³⁰¹

1927-28 yıllarında Maarif Vekaleti liseler için “Cihan Edebiyatından Numuneler” adıyla 10 kitaptan oluşan bir dizi yayınlamıştır. Bu dizi Cumhuriyet döneminde Çocuklar Kütüphanesi dizisi gibi planlı bir şekilde yapılan ikinci ve son çeviri dizisidir. Alfabe değişikliğinin ardından bu eserler dizisine son verilmiştir.³⁰² Hemen hepsi edebiyat klasiklerinden olan bu 10 kitap Devlet Matbaasında basılmıştır.³⁰³ Harf Devriminden sonraysa 1940’lara kadar Maarif Vekaleti özellikle edebiyat alanındaki çevirileri düzensiz bir biçimde sürdürmüştür.³⁰⁴ Yine de bu dönemde dağınık ve düzensiz olmasına rağmen başta Maarif Vekaleti olmak üzere diğer başka kurumlar eliyle edebiyat, felsefe, sosyoloji, din, eğitim, istatistik, nüfus ve daha birçok dalda çeviri eser Devlet Matbaası tarafından basılmıştır.

Devlet Matbaası, derslerde okutulacak okul kitapları dışında öğrencilere yönelik ilmi ve kültürel içeriklere sahip kitaplar da basmıştır. Özellikle çocukların yalnızca ders kitaplarıyla sınırlı kalmayan okuma ihtiyaçlarını karşılama amacıyla, derslerle ilgili, seviyelerine uygun bilgi kitaplarını telif ve çeviri yoluyla neşrettiği gibi tarih, edebiyat, sosyoloji, felsefe gibi içeriklere sahip her seviyede seri halinde eserler yayınlamıştır.³⁰⁵ Örneğin 1933 yılında “Mektep Temsilleri” adıyla yerli yazarlar tarafından yazılan tiyatro oyunlarını basmış; 1930 ve 1931 yıllarında da dünya tarihinde önemli şahsiyetlerin biyografilerinin yer aldığı “Büyük Adamlar” Serisi’ni yayınlamıştır.³⁰⁶ Bu dönemde yine

kitapların 30’u sosyoloji, tarih ve eğitim konularına ilişkin çevirilerdir. Geriye kalan 38 kitap eğitim konusunda kaleme alınan telif eserler. Heyet’in yayınladığı eserlerin listesi için bk. Kayaoğlu, *Türkiye’de Tercüme Müesseseleri*, 250-264.

³⁰¹ Kayaoğlu, *Türkiye’de Tercüme Müesseseleri*, 220.

³⁰² Tahir Gürçağlar, *Çevirinin Politikası ve Poetikası*, 183.

³⁰³ Eserler: Corneille’den Nicomede (Çev. Kazım Nami) ve Horace (Çev. Mehmet Ali Tevfik); Homeros’tan İlyas’a (Çev. Ömer Seyfettin); Balzac’tan Sezar Birotto [Cezar Birotteau], Öjeni Grande [Eugenie Grandet], Baba Goryo [Le Pere Gorio] Unvanlı Romanlardan Parçalar (Çev. Reşat Nuri); Charles Dickens’tan The Pickwick Papers (Çev.); Karel Capeck’ten R.U.R (Rusumovi, Umeli Roboti) (Çev. Halid Fahri), Moliere’den Le Bourgeois Gentilhomme (Çev. Serecaddin Hacircioğlu); Andre Theuriet’den Annees de Printemps (Çev. Hakkı Süha); John Friedrich von Schiller’den Die Jungfrau von Orleans (Çev. M. Mermi). *Türkiye Bibliyografyası: Türk Harflerinin Kabulünden Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümüne Kadar 1928-1933* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1933); *Türkiye Bibliyografyası Cilt 1-2 Resmi Neşriyat 1928-1938* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1938).

³⁰⁴ Gürçağlar, *Çevirinin Politikası ve Poetikası*, 184.

³⁰⁵ İskit, *Türkiye’de Neşriyat Hareketleri*, (İstanbul: Devlet Basımevi, 1939), 246.

³⁰⁶ *Türkiye Bibliyografyası: Türk Harflerinin Kabulünden Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümüne Kadar 1928-1933* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1933); *Türkiye Bibliyografyası Cilt 1-2 Resmi Neşriyat 1928-1938* (İstanbul: Devlet Basımevi, 1939).

tarih ve dil devrimlerine dair neşriyata da büyük önem verilmiştir. Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu tarafından milli tarihi ve Türk dilini yeni nesillere öğretmek amacıyla ilkokul, ortaokul ve liselerde okutulmak üzere tarih ve dil bilgisi türünde kitaplar hazırlanmıştır.³⁰⁷

Cumhuriyet'in erken dönem eğitim politikaları çerçevesinde, ders araç ve gereçlerinin yerli imkânlarla üretilmesine özel önem verilmiştir. Ulusal terbiyede özellikle coğrafya eğitiminin rolü göz önünde bulundurularak okul atlaslarının hazırlanması, iyi bir baskı kalitesiyle basılarak ve uygun fiyatla ilkokullara ulaştırılması sağlanmıştır. Ortaokul ve liseler için de benzer şekilde atlasların yayımlanması planlanmış; harita ve levha gibi görsel ders materyallerinin ülkede üretilmesi hem maddî hem de manevî açıdan zorunlu görülmüştür. Bu doğrultuda coğrafya dersleri için duvar haritaları ile Türkiye'nin fizikî haritası da hazırlanarak 1938-1939 ders yılında okullara ulaştırılmak üzere planlanmıştır.³⁰⁸ Maarif Vekâletinin³⁰⁹ yanı sıra Harita Genel Direktörlüğü, Ulusal Ekonomi ve Arttırma Kurumu, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti, İstatistik Umum Müdürlüğü gibi kurumla da çeşitli haritalar hazırlatıp Devlet Matbaasında bastırtmıştır.³¹⁰

Cumhuriyet rejimi, ulusal tarihin ana kaynaklarını modern ilmî yöntemlerle Türkçeye kazandırmaya önem vermiştir. Bu doğrultuda 1934 yılında Atatürk'ün *Nutuk*'u ilk kez Latin harfleri ile Devlet Matbaasında basılmıştır. *Nutuk*'un ilk baskısı 1927³¹¹ yılında Türk Tayyare Cemiyeti tarafından 2 cilt olarak yayımlanmıştır. Eserin kâğıt süslemeleri İstanbul'da Ebüzziya Matbaasında, basımı Ahmed İhsan Matbaasında, harita ve krokiler ise Viyana'da bastırılmıştır.³¹² 1928'de Harf Devrimi'nin ardından eski harfli

³⁰⁷ İskit, *Türkiye'de Neşriyat Hareketleri*, 248.

³⁰⁸ İskit, *Türkiye'de Neşriyat Hareketleri*, 249,250.

³⁰⁹ Maarif Vekâletinin bastırdığı haritalardan bazıları: Piri Reis'in Şimali Amerika Haritası (1937), 50.000 Yıl Evvel Avrupa ve Asya'nın Vaziyeti 1 / 7.500.000 (1935), Türklerin Anayurdu ve Göç Yolları 1 / 53.500.000 (1937), Mıknatıs Haritası 1 / 4. 500. 000 (t.y). *Türkiye Bibliyografyası: Türk Harflerinin Kabulünden Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümüne Kadar 1928-1933* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1933); *Türkiye Bibliyografyası Cilt 1-2 Resmi Neşriyat 1928-1938* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1938).

³¹⁰ Bazı devlet kurumlarının bastırdığı haritalar: Harita Genel Direktörlüğü Afrika 1/8.500.000 (1936), Avrupa 1/400.000 (1936), Hint 1/ 3.200.200 (1936).; Ulusal Ekonomi ve Arttırma Kurumu: Türkiye Cumhuriyeti Demiryollarını Gösterir Haritası (1936) ; Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti 1935 Sıhhi Teşkilat Haritası(1935), Trakya Umumi Müfettişliği Bölge Haritası(t.y); İstatistik Umum Müdürlüğü: 1935 Genel nüfus Sayımı Harita ve Grafik Albümü (1938); Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Piri Reis haritası (1935). *Türkiye Bibliyografyası: Türk Harflerinin Kabulünden Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümüne Kadar 1928-1933* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1933); *Türkiye Bibliyografyası Cilt 1-2 Resmi Neşriyat 1928-1938* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1938).

³¹¹ *Nutuk*'un ilk baskıları üzerinde 1927 tarihi yer almakla birlikte basım ve ciltleme işlemleri 1928'in temmuz ayı ortalarına kadar sürmüştür. Cezmi Eraslan, "Nutuk", *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007) 33: 276-278.

³¹² Eraslan, "Nutuk," 276-278.

Nutuk'un dağıtımı durdurulmuş, binlerce baskı eser depolarda uzun süre bekletilmiştir. İlk baskının üzerinden ancak 7 yıl sonra Devlet Matbaası tarafından, yeni harflerle, İstanbul'da, üç cilt olarak basılan *Nutuk*'un baskı kalitesi, kağıt ve harflerin seçimi, mizanpaj klişeleri, cilt işçiliği ile oldukça başarılı bir biçimde gerçekleşmiştir.³¹³

Atatürk hem okullarda hem de halk eğitiminde özellikle tarih ve yurttaşlık bilgisi eğitimine büyük önem vermiş, bu tür içeriklere haiz yayınların hazırlanmasına öncülük etmiştir. Onun bu doğrultudaki teşebbüslerinden biri 1930'lu yıllarda başlattığı "*Türk Tarihinin Ana Hatları*" isimli çalışmadır. Türk ulusuna bilimsel temellere dayanan yeni bir tarih bilinci kazandırma hedefinin ürünü olan bu çalışma, hem Türk tarihinin dünya medeniyetleri içindeki yerini tanımlamayı hem de Cumhuriyet'in ideolojik inşasında merkezi bir unsur olan millî kimliğin tarihsel temellerini sağlamlaştırmak amacı taşır. 1930 yılında Devlet Matbaasında yalnızca 100 adet basılan *Türk Tarihinin Ana Hatları*, Atatürk'ün bizzat takip ettiği, fakat olgunlaşmamış kabul ettiği bir "taslak" metindir. Kapakta³¹⁴ da belirtildiği üzere kitap, yalnızca sınırlı sayıda uzmanın "mütalaa ve tenkit nazarına" sunulmuş, kamuoyunun erişimine açılmamıştır. Eyice'ye göre bu durum, Atatürk'ün çalışmayı nihai bir kitap olarak değil de bilimsel bir ön çalışma olarak değerlendirdiğini göstermektedir.³¹⁵

Mustafa Kemal'in yurttaşlık konusundaki girişimi de Cumhuriyet döneminde "Malûmatı Vataniye/Vatanî Malûmat" ismiyle okutulan, 1943'ten sonra adı "Yurttaşlık Bilgisi" olarak değiştirilen ders için hazırlanan *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler* kitabıdır. Kitap Atatürk'ün direktifleri ile Afet İnan tarafından hazırlanarak 1931'de iki cilt hâlinde yayımlanmıştır. Atatürk, Başvekil İsmet Paşa'ya kitabın yayınlanması için resmî bir yazı göndermiştir. Yazı da Mustafa Kemal; "yurt bilgisi" dersinin iyi vatandaş yetiştirmedeki önemini vurgulamış Afet (İnan) tarafından hazırlanmış notların ve daha önce yayımlanan metinlerin bir araya getirilerek birinci cilt olarak düzenlenmesini önermiştir. Aynı yazıda, Türkiye Büyük Millet Meclisi, hükümet, özel idareler, belediyeler, şirketler, bankalar gibi kurumların nasıl kurulduğu ve işlediği; kapitülasyonlar, siyasî fırkalar ve aile hukuku gibi konuları kapsayan ikinci cildinin ise Kütahya Mebusu Recep Peker tarafından kaleme

³¹³ Arslan Kaynardağ, "Yayın Dünyası: Türkiye'de Yayıncılığın Gelişmesi ve Sorunları," *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 10:2824-2825.

³¹⁴ Kitabın arka kapağında küçük bir punto ile şöyle yazmaktadır: "*Türk Tarihi Heyetinin başka azalarının ve mevzu ile alakalı zatların mütalaa ve tenkit nazarlarına arz olunmak üzere yalnız yüz nüsha basılmıştır.*" *Türk tarihinin Ana Hatları*, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1930).

³¹⁵ Semavi Eyice, "Atatürk'ün Büyük Bir Tarih Yazdırma Teşebbüsü: TÜRK TARİHİNİN ANA HATLARI," *Belleten* s. 32 (1968): 509-526.

alındığını belirtmiştir. Her iki cildin basımını da Maarif Vekâletinin emriyle Devlet Matbaası yapmıştır.³¹⁶

Mustafa Kemal ayrıca Türk ulusunun değerlerinin dünyaya da tanıtılması gerektiğini düşüncesinden hareketle 1933'te Devlet Matbaasından Piri Reis Haritasının çoğaltılarak dünyaya yayılmasını istemiştir. Haritanın basımı için Devlet Matbaası teknik şefi çinkograf Ali Rıza Baskan bu işi yerine getirmekle görevlendirilmiştir. O günün şartlarında deve derisi üzerine çizilmiş olan harita, dört renk olarak altı ayrı parça halinde yirmi dört klişe ile yeniden basılmıştır. Matbaa teknik şefi Ali Rıza Baskan'ın oğlu Ergün Baskan haritanın hazırlanması sürecini şöyle anlatmaktadır:

“Atatürk, deve derisi üzerine çizilmiş ve Topkapı Sarayında muhafaza altında olan Piri Reis haritasının bütün dünyaya tanıtılmasını istemiştir. İlk deneme muvaffak olmamış, boyama suretiyle yapılan taklit Atatürk tarafından reddedilmiştir. Bunun üzerine İstanbul'da Maarif Matbaası'nda Viyana'dan gelmiş bir mütehassıs bulunduğu, onun bu işi denemesi önerilmiş, fakat Atatürk 'Hayır, bunu bir Türk yapmalıdır' diye bu teklifi de geri çevirmiş; mütehassıs matbaacının Ali Rıza Bey olduğu anlatılınca da peki demiştir. Ali Rıza Bey, bu görevi üzerinde günlerce ekibi ile birlikte çalışmış ve haritayı 8 parça halinde 1930 yılının teknolojisi ile ve tipo usulü ile basmayı başarmıştır. Bu baskı halen Viyana Matbaacılık Müzesi'nde o günün şartlarına göre imkansızın başarıldığı eser olarak teşhir edilmektedir.”³¹⁷

Cumhuriyet yönetimi, yeni nesillerin ve halkın eğitimine önem verdiği gibi içeride ve dışarıda Türkiye'nin yeni yüzünün tanıtılması, Atatürk devrimlerinin kitlelere ulaştırması konusuna da büyük önem vermiştir. Bu doğrultuda yeni Cumhuriyet'in propaganda neşriyatı 1934'e kadar Maarif Vekâlet'inin, 1934'ten sonra da Matbuat Umum Müdürlüğü'nün politikaları çerçevesinde modern baskı teknikleri ile Devlet Matbaasında hazırlanarak iç ve dış kamuoyunda dolaşım sokulmuştur. Matbuat Umum Müdürlüğü'nün iç propaganda için neşrettiği bu yayınların başında *Ayın Tarihi*³¹⁸ mecmuası gelmektedir.

³¹⁶ Fatma Gürses, “Kemalizm'in Model Ders Kitabı: Vatandaş İçin Medeni Bilgiler,” *Gazi Akademik Bakış* s.4.(2010) 7:235, 236.

³¹⁷ Akçura, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye Matbaacılık*, 114.

³¹⁸ Yayın hayatına Eylül 1923'te başlayan mecmua, 1923-1931 yılları arasında 86 sayı yayınlanmıştır. Cumhuriyet döneminde çıkarılan en uzun soluklu ve içerik olarak en zengin süreli yayınlardandır. Başta kronolojik çalışmalar olmak üzere, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi, sosyal ve ekonomik tarihine dair önemli bilgileri içeren mecmua, aynı zamanda dış politika ile ilgili çalışmalar için de önemli bir kaynak olma özelliğini taşır. Bünyamin Kocaoğlu, “Ayın Tarihi Mecmuası İndeksi,” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 18, s. 53 (2002): 627-99.

Ayın Tarihi, Matbuat Umum Müdürlüğü 1931’de lağvedilene kadar kurum tarafından çıkarılan bir mecmuayken, 1934’te Matbuat Umum Müdürlüğünün yeniden kurulmasıyla birlikte yayın hayatına tekrar başlamıştır. Bu durum bir yıl kadar devam etmiş ve daha sonra dergi, 1957’ye kadar İçişleri Bakanlığı Basın Genel Direktörlüğü ve Başbakanlık Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü tarafından çıkarılmıştır. 1923’ yılında çıkarılan ilk sayısında belirtildiği üzere derginin amacı, ülkede meydana gelen siyasal, sosyal ve ekonomik olayları düzenli biçimde takip ederek her ayın sonunda bunlara ilişkin tarihî bir kayıt oluşturmak; ayrıca dünyada ortaya çıkan önemli gelişmeleri, devletler arası ihtilaf, ittifak ve uzlaşmaları izleyerek, yabancı basına erişimi olmayan okurlara güncel uluslararası bilgiler sunmaktır.³¹⁹

Bir diğer önemli propaganda metinlerinden biri de Cumhuriyet’in Onuncu Yıl kutlamaları vesilesiyle o dönem Matbuat Umum Müdürü olan Vedat Nedim Tör ile Umum Müdürlük müşavirlerinden Burhan Asaf Belge’nin hazırladığı 50 sayfalık broşürdür. Cumhuriyet’in onuncu yıl dönümü, CHP tarafından rejimin kısa sürede kaydettiği ilerlemeleri vurgulamak amacıyla büyük bir önemle ele alınmış ve tüm alanları kapsayan bir seferberliğe dönüştürülmüştür. Matbuat Umum Müdürlüğü ve diğer birçok kurum³²⁰ bu süreçte çok sayıda kitap ve broşür yayımlanmıştır. İşte bu broşür, bu çerçevede basılan en dikkat çekici yayınlardan biridir. Yaklaşık 50 sayfadan oluşan broşür, “Nasıldı? / Nasıl oldu?” başlıkları etrafında siyaset, kültür, toplum ve ekonomi alanlarında Osmanlı İmparatorluğu ile Türkiye Cumhuriyeti’ni karşılaştırır. Zengin görsel kullanımı ve yenilikçi tasarımıyla dikkat çeken broşürde Osmanlı dönemine kıyasla Cumhuriyet’in başarılarını ön plana çıkaran bir anlatı vardır. Bu yayın, dönem basınında (özellikle *Kadro* çevresinde) etkin olan Belge ve Tör’ün Cumhuriyet ideolojisini tanııtma yönündeki propagandacı çalışmalarının bir parçası olarak Devlet Matbaasında bastırılmıştır.³²¹

³¹⁹ Kocaoğlu, “Ayın Tarihi Mecmuası İndeksi”, 634-636.

³²⁰ Örneğin Maarif Vekaleti onuncu yıl dolayısıyla “Türkiye Bibliyografyası (Türk Harflerinin Kabulünden Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümüne Kadar) (1928-1933)’nı yayınlamıştır.

³²¹ Tülay Gencer, “Cumhuriyetin Onuncu Yılında Kadroculardan Bir Manifesto: “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne,” *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2023), 37-51.; *Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne/ Nasıldı? Nasıl Oldu? 10*, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1933).

Fotoğraf 4. Devlet Matbaasında Basılan Broşür (Kapak Fotoğrafı)

Kaynak: İSAM Kütüphanesi Arşivi.

Vedat Nedim Tör döneminde Matbuat Umum Müdürlüğü özellikle Türkiye'nin yurtdışında tanıtılması hususunda *La Turquie Kemaliste*, *Ayın Tarihi* gibi dergilerle *Fotoğraflarla Türkiye Albümü* gibi kitaplar, broşürler, albümler, turistik kartpostal ve masa takvimleri yayınlamıştır.³²² Bunlar içerisinde *La Turquie Kemaliste*, Matbuat Umum Müdürlüğü'nün kuruluş gayesinin en somut uygulamalarından biridir. Kurum 1934'te yeniden kurulduğunda vazife ve teşkilat kanunun 1. maddesinde müdürlüğün kuruluş amaçları “Memleket haricinde Türkiye'yi tanıttırmayı ve menfi propagandalarla mücadeleleyi temin eylemek”, “Ecnebi memleketlerde yapılacak propagandanın vasıtalarını hazırlamak” şeklinde belirtilmiştir.³²³ Vedat Nedim Tör, bu amaçla Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'ya Türkiye'yi kültürü, sanatı ve devrim hareketleri ile dünyaya tanıttacak bir organa şiddetle ihtiyaç olduğunu; bunun için *La Turquie Kemaliste* isminde üç ayda bir yayınlanacak bir dergi çıkarmayı teklif etmiş ve teklifin kabul edilmesinin ardından çalışmalara başlamıştır. Vedat Nedim Tör, yeni Türkiye'yi dünyaya tanıtmak için fotoğrafın gücünden yararlanmak gerektiğini düşüncesidir. Bu nedenle memleketin her köşesinden fotoğraflar gönderilmesini istemiştir. Matbuat Umum Müdürlüğüne ulaşan Avusturyalı Othmar Pherschy'yi fotoğrafları Tör'ün oldukça dikkatini çekmiş ve *La Turquie Kemaliste* dergisi için birlikte çalışmayı teklif etmiştir.³²⁴ Neticede Vedat Nedim'le birlikte Burhan Asaf Belge, Server İskit, Nazlı Tektaş, Reşat Nuri ve Othmar Pherschy'den oluşan bir ekibin

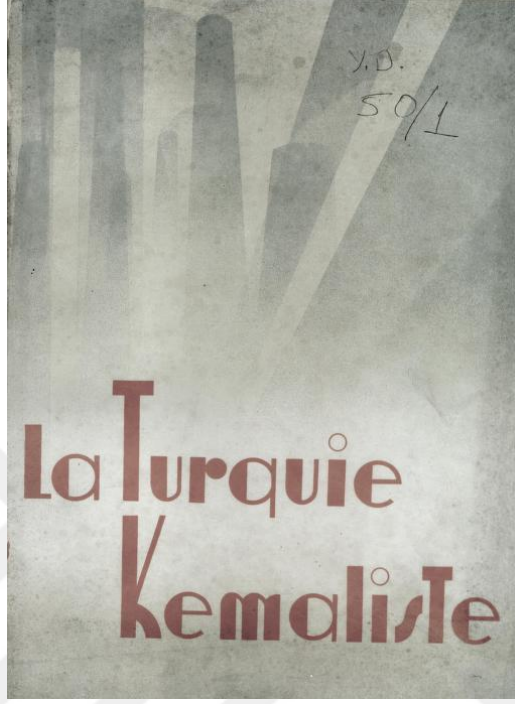
³²² “Şevket Süreyya Aydemir, “İşte bir Avrupalı Vatandaş,” *Vedat Nedim Tör*: 75, (İstanbul: Kırıl Matbaası, 1975), 12.

³²³ “Matbuat Umum Müdürlüğü Teşkilâtına Ve Vazifelerine Dair Kanun,” *Resmi Gazete*, 29 Haziran 1934, Sayı 2713.

³²⁴ Tör, *Yıllar Böyle Geçti*, 24.; Okumuş, “Türkiye’de Modernleşme ve Propaganda”.; *Cumhuriyet’in Işığında: Othmar Pherschy Fotoğrafları*, Haz., Cem İleri (İstanbul: İstanbul Modern Sanat Vakfı, 2008), 11.

çalışmalarıyla 1934 yılında yayınlanmaya başlayan dergi, 1948 yılına kadar toplam 49 sayı çıkarılmıştır. Basımı Devlet Matbaasında yapılan derginin yayım dili büyük ölçüde Fransızcadır. Bazı sayılarında ise Almanca ve İngilizce makaleler de yer almaktadır.³²⁵

Fotoğraf 5. La Turquie Kemaliste, Sayı 1.

Kaynak: <https://archive.org/>

Bunların yanı sıra Matbuat Umum Müdürlüğü, Cumhuriyet'in ilanını takip eden dönemde beş yıl ardı sıra beş devlet salnamesinden ilk üçünü Harf İnkılabından önce olduklarından “*Devlet Salnamesi*” adıyla Arapça harflerle; diğer ikisi ise, 1928-1929 senesine ait dördüncü cilt ile 1929-1930 senesine aidat beşinci cilt, “*Devlet Yıllığı*” adıyla Devlet Matbaasında basmıştır.³²⁶Yine Bedri Tahir Şaman çevirisiyle Stephan Ronalt'ın *Bugünkü Türkiye* isimli kitabı da Matbuat Umum Müdürlüğü tarafından 1937 yılında Devlet Matbaasında basılmıştır.³²⁷

1932 yılında Devlet Matbaasında basılıp Leipzig sergisine gönderilen minyatür Atatürk'ün emri ile 1934 yılında basılan Piri Reis Haritası, ilk basımın üzerinden 7 yıl

³²⁵ La Turquie Kemaliste, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1933).

https://archive.org/details/la_turquie_kemaliste/La%20Turquie%20Kemaliste/1/page/n35/mode/2up.

(Erişim Tarihi: 20.06.2024).; Okumuş, “Türkiye’de Modernleşme ve Propaganda,” 27.

³²⁶ İskit, *Türkiye’de Neşriyat Hareketleri*, 358.

³²⁷ *Türkiye Bibliyografyası: Türk Harflerinin Kabulünden Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümüne Kadar 1928-1933* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1933); *Türkiye Bibliyografyası Cilt 1-2 Resmi Neşriyat 1928-1938* (İstanbul: Devlet Basımevi, 1939).

geçtikten sonra Latin harfleriyle ilk kez basılan *Nutuk*, Matbuat Umum Müdürlüğü propaganda neşriyatından Almanca, Fransızca ve İngilizce dillerinde basılan *La Turquie Kemaliste* dergisi, Devlet Yıllıkları, Cumhuriyet dönemi Türk matbaacılık tarihi açısından önemli olduğu gibi kurum yayıncılığının da başarılı örneklerindendir. Çeşitli kurum ve kuruluşların yayınladığı bu eserler aslında günümüzde prestij baskı olarak adlandırılan eserlere çok benzemektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Devlet Matbaasında basılan bu tür neşriyat, Türkiye’de kurum yayıncılığının ilk planlı örnekleri olarak kabul edilebilir.

Neşriyat sahasında Cumhuriyet kurumlarının bazıları en az Maarif Vekaleti ve Matbuat Umum Müdürlüğü kadar güçlü bir yayın programıyla boy göstermiştir. Bu kurumların başında İstatistik Umum Müdürlüğü gelmektedir. 1927 yılında kurulan İstatistik Umum Müdürlüğü, aynı yıl ilk genel nüfus sayımının gerçekleştirilmesinden sorumlu olmuştur. Kurum, daha sonraki yıllarda nüfus sayımı hazırlıklarını sürdürmüş; 1935 yılında yapılan nüfus sayımıyla birlikte bu faaliyetleri daha da sistematikleştirmiştir. 1930’dan itibaren nüfus hareketlerine ilişkin doğum, ölüm, evlenme, boşanma gibi istatistiklerin düzenli derlenmesi sağlanmış; 1933 yılında ise çeşitli bakanlık ve kurumlara bağlı bulunan istatistik şubeleri merkezi bir yapıya kavuşturularak İstatistik Umum Müdürlüğü’nün bünyesine alınmıştır. Böylece Türkiye’de istatistik faaliyetleri ilk kez bilimsel ve teknik esaslara dayalı biçimde merkezileştirilmiştir.³²⁸ Kurumun yayınladığı eserlere bakıldığında yalnızca nüfus sayımıyla sınırlı olmayan geniş bir yayın skalasının olduğu görülür. İstatistik Umum Müdürlüğü’nün yayınları arasında, nüfus sayımları, dış ticaret istatistikleri, maarif istatistikleri, Millet Mektepleri faaliyet istatistiği, memur istatistikleri, yabancı ülkelerdeki istatistik teşkilatları ile yabancı ülkelerin nüfusları hakkında malumatları içeren yayınlar ilk sıradadır. İstatistik Umum Müdürlüğü’nün yanı sıra, Sıhhat Vekaleti, Ziraat Vekaleti gibi kurumlar da benzer neşriyat faaliyetleri ile öne çıkan diğer devlet kurumlarıdır.

Cumhuriyet’in kurucu kadrosunun hedefi, eğitim yoluyla toplumu modernleştirme ve bu sayede bireyleri çağdaş, milli kimlik sahibi yurttaşlara dönüştürmektir. Bu dönüşümün pozitivist bir Türk milliyetçiliği anlayışıyla gerçekleşmesi amaçlanmıştır. 1930’lu yıllarda Türkiye’de hazırlanan ve uygulanan kalkınma programlarının çerçevesini belirleyen en önemli şey de milliyetçilik söylemidir. Bu söylem aynı dönemde Avrupa, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği gibi ülkelerde görülen ulus inşası

³²⁸ İskit, *Türkiye’de Neşriyat Hareketleri*, 261,262,263.

yaklaşımlarıyla paralellik göstermektedir.³²⁹ İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sırasında Türkiye’de özellikle Almanya, İtalya ve Sovyetler Birliği’nin kitle iletişim araçları, görsel propaganda, medya denetimi, halk eğitim programları konusundaki deneyimleri Ankara tarafından dikkatle takip edilerek Türk matbuatında etkili bir şekilde kullanılmıştır. Örneğin Cumhuriyet’in onuncu yıl dönümü için hazırlanan “*Osmanlı İmparatorluğu’ndan Cumhuriyet’e Nasıldı? Nasıl Oldu ?10*” isimli yayın, *La Turquie Kemaliste*’nin ana sloganı “Ankara İnşa Ediyor”, Sovyet propaganda dilini ve görsel tekniklerini kullanarak hazırlanan propaganda yayınlarının en bilinen örneklerdir.³³⁰

Benzer bir biçimde Millet Mekteplerinin ilk yıllarında yürütülen okuma-yazma seferberliği, Ankara’daki eğitimcilerin Rus ve Azerbaycanlı meslektaşlarından edindikleri yöntemlere dayanmaktadır. 1929’da Devlet Matbaası tarafından basılan *İlk Kıraat*, *Şehir Kıraati* ve *Köy Kıraati* gibi ders kitapları okuma öğretiminin temel malzemesidir ve bu kitaplar şehir ve köy nüfusunun ihtiyaçlarına göre farklı içeriklerle hazırlanmış, grafik tasarımlarını ise İhap Hulusi üstlenmiştir. Yine Maarif Vekaletinin hazırlayıp Devlet Matbaasında basılan Millet Mekteplerine dağıtılan dört sayfalık *Halk* gazetesi de 1917–1922 arasında yayımlanan Sovyet *Narod (Halk)* ve *Ogonyok (Kıvılcım)* gazetelerinin sade tipografik üslubundan esinlenmiştir. Rus etkisi yalnızca yayın tasarımında değil, kaligrafi ve el yazısı eğitiminde de görülmektedir. Örneğin Hagop Çerçiyan’ın hazırladığı el yazısı defterleri ve Şeref Akdik’in Millet Mektepleri resimleri, Rus eğitimcilerin ve Narodnik pedagojisinin etkileriyle şekillenmiştir.³³¹

Devlet Matbaasında kitapla birlikte belirli dönemlerde çeşitli süreli yayınların basımı da yapılmıştır. Bunlar: *Milli Mecmua*, *Halk Mecmuası*, *Terbiye Mecmuası*, *Maarif Vekaleti Mecmuası*, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, *Türk Tarih*, *Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, *Muharrerat-ı Umumiye Mecmuası*, *Tarama Dergisi*, *Maden Teknik Arama Mecmuası*, *İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Mecmuası*, *Poliklinik: Aylık Tıp Mecmuası*, *Hayat Mecmuası*, *La Turquie Kémaliste*, *Ayın Tarihi*’dir. Matbaanın bazı yıllarda süreli yayınların içerisinde yer alan makalelerden bazılarını tek başına birer fasikül olarak yayınladığı da görülmektedir. Özellikle 1937 yılından itibaren Türk Tarih Kurumu tarafından çıkan *Belleten* dergisinde yer alan bazı makaleler “..... numaralı /sayılı BELLETEN’den ayrı basım” ibaresiyle Türkçe, Almanca, Fransızca ve İngilizce dillerinde

³²⁹ Niyazioğlu, *Alfabe ve Matbuat: Türkiye’de Alfabe*, 9-10,11.

³³⁰ Niyazioğlu, *Alfabe ve Matbuat: Türkiye’de Alfabe*, 231,232.

³³¹ Niyazioğlu, *Alfabe ve Matbuat: Türkiye’de Alfabe*, 97-99.

basılmıştır. Bununla birlikte II. Türk Tarih Kongresi'nde (1937) sunulan bildirilerin birçoğu da ayrı ayrı fasikül şeklinde basılmıştır.

Çok geniş bir yayın skalasına sahip olan matbaada incelediğimiz dönemde hemen her alanda kitap basılmış olmasına rağmen yalnızca dini eser türünde hemen hemen hiç basım yapılmadığı görülmektedir. Matbaada basılan eserler arasında dini kategoriye alınabilecek yalnızca beş eser tespit edilebilmiştir. Bunlardan ilki Reşat Nuri Güntekin'in Maarif Vekâleti adına Emile Dermenghem'den çevirdiği, *Muhammed'in Hayatı* (1930) kitabıdır. İkinci kitap, yine Maarif Vekaleti adına Ruşen Eşref Ünaydın'ın Emile Ludvig'den çevirdiği *Adem Oğlu Bir Peygamber'in Tarihi* (1930)'dır. Üçüncü eser ise Abdülbaki Gölpınarlı'nın *Melamiler ve Melamilik* (1931) isimli kitabıdır. Bunlar dışında iki eser daha vardır: Mehemmed Bin el Hasanül Deylemi'nin *Kavaidi Akaidi Ali Muhammed* (1938) ile Harun Reşit Tankut'un *Ennasriyyun Vennasriyye* (1938) isimli kitaplarıdır. Harun Reşit Tankut adına kayıtlı bu kitap hakkında bir malumata araştırmalarımız sırasında ulaşamadık. Kataloglama sırasında hatalı ya da yanlış bir giriş yapılmış olabileceği ihtimal dahilindedir.³³²

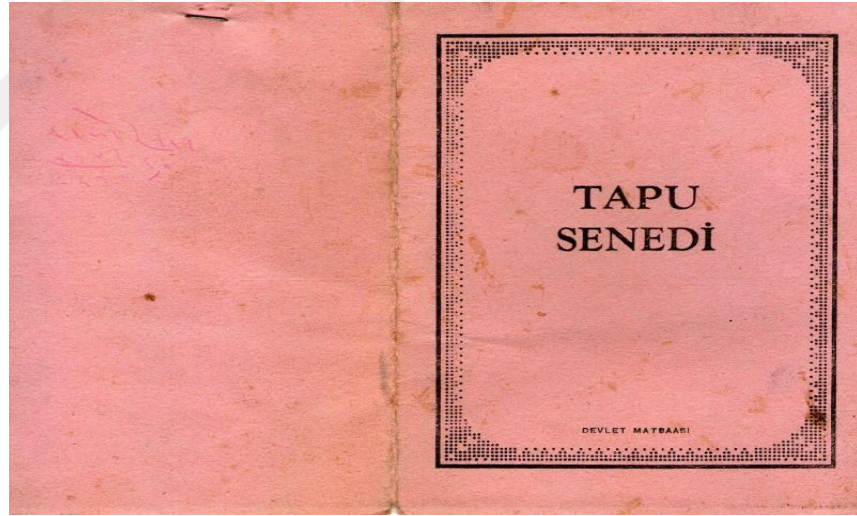
Devlet Matbaasının, buraya kadar örneklerle anlatmaya çalıştığımız basım faaliyetinin ikinci büyük ayağını ise “gri yayın” oluşturmaktadır. Matbaanın gri yayın basım faaliyeti kitap neşri ile hemen hemen aynı düzeydedir denebilir. Devlet Matbaası incelediğimiz dönemde ciddi düzeyde gri yayın basımı yapmıştır. Söz konusu yayınlar içerisinde Maarif Vekaletinin her ders dönemi öncesi yayınladığı müfredat programları, Millet Mektepleri ve Halk Dershanelerinin müfredat programları ve tedrisat usulleri, Maarif Eminlikleri talimatnameleri, mektep tabelaları talimatnameleri, mektep ders araç ve gereçleri talimatnameleri, maarif istatistikleri, sanayi istatistikleri gibi yayınların yanı sıra Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu, Okul Kitaplarının Kültür Bakanlığı'nca Bastırılması Hakkında Kanun ve Talimatname, Gümrük ve Kaçakçılık Kanunu gibi kanunlar yer alır. Bunlarla birlikte Niğde Kılavuzu, Yalova Kılavuzu, Üçüncü Türk Dil Kurultayı üyelerine gönderilen Kurultay Kılavuzu, Antikiteler ve Tarihi Eserlerden Derslerde Nasıl İstifade Edileceği Hakkında Andıç, Galatasaray Lisesi ve Kuleli Lisesi gibi

³³² *Türkiye Bibliyografyası: Türk Harflerinin Kabulünden Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümüne Kadar 1928-1933* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1933); *Türkiye Bibliyografyası Cilt 1-2 Resmi Neşriyat 1928-1938* (İstanbul: Devlet Basımevi, 1939).

okulların mezunlarının andaçları, fotoğraf albümleri ve daha birçok kuruma ait yönetmelik, talimatname, kanun, rapor vb. türde gri yayın matbaada basılmıştır.

Matbaanın ayrıca devlet kurumlarının resmi işlerinde kullandığı defter, koçan gibi ürünlerin de basımını yaptığı görülmektedir. Örneğin 20 Mayıs 1928 tarihli bir belgede Devlet Matbaası tarafından Konya'daki maarif teşkilatında görevli Emin Bey'e gönderilen yazıda maarif teşkilatlarında kullanılan çeşitli defter, cetvel ve cüzdanların Devlet Matbaası tarafından basılarak satışa çıkarıldığı, bunların fiyatları ve satışlarında uygulanacak vergi usulü bildirilmektedir. (Bk. Ek-5) Listede okullarda ve maarif idaresinde kullanılacak olan standart defterler, çizelgeler ve cüzdanların varak (yaprak) sayıları ve fiyatları listelenmiştir. Bunlar talebe-veli defteri, gelen/giden evrak kayıt defterleri, tasdikname ve şahadetname defterleri, kütüphane defteri, sicil defterleri, hüviyet cüzdanları vb. matbu defterlerdir.³³³ Benzer bir şekilde Tapu İdareleri ile Kadastro Heyetlerinde kullanılacak defterler, tapu senetleri, tapu sicilleri de yine Devlet Matbaasında basılmaktadır..³³⁴

Fotoğraf 6. Devlet Matbaasında Basılan Bir Tapu Senedi Örneği

Kaynak: <https://www.kitantik.com/product/> (Erişim Tarihi:17.06.2025)

Yine aynı bibliyografik kayıtlardan anlaşıldığı üzere Devlet Matbaasının ilgili dönemde en çok iş yaptığı kurumların başında Maarif Vekâletinin (bir dönem adı değiştiği için aynı zamanda Kültür Bakanlığının) geldiği görülür. Bunu Türk Tarih Kurumu, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Türk Dil Kurumu, İstanbul Asariatika Müzeleri Neşriyatı takip etmektedir.³³⁵ Bibliyografik kayıtlar dışında matbaanın 1930-1939 yılları

³³³BCA, Fon Kodu: 180-9-0-0, Kutu No:113, Dosya No: 548, Gömlek No:117, Belge Tarihi: 27.05.1928. s.2.

³³⁵ Devlet Matbaası'nın iş yaptığı kurumların listesi için bk. Ek-6

Finansal Bilançolarında iş yapılan kurumların da listesi mevcuttur. Buna göre yıllara göre değişmekle beraber Maarif Vekaleti, Devlet Kitapları, Başvekalet, Maliye Vekaletinin matbu evrakları, Devlet Demir Yollarının matbu evrakı, Gümrük Müdürlüğünün işleri, Tapu Kadastro Müdürlüğü'nün işleri, Matbuat Müdürlüğü, Basın Genel Direktörlüğü gibi kurumların işleri ile özel şahıslardan gelen işlerin önemli bir yekûn tuttuğu görülmektedir.³³⁶ Matbaa yalnızca İstanbul'a değil, çok sınırlı olmakla birlikte İstanbul dışındaki illerdeki okul ve kurumlara da iş yapmaktadır. Örneğin 1928'de Bursa Askeri Lisesinin ihtiyacı olan kitaplar Devlet Matbaasında basılmıştır.³³⁷

Devlet Matbaasının bu geniş yayın skalası bize, Erken Cumhuriyet döneminde yalnızca ders kitaplarını basan teknik bir kamu işletmesi olmadığını, Cumhuriyet rejiminin ideolojik inşasından eğitim politikalarının uygulanmasına, Türkiye'nin yeni kültürel yüzünün içeride ve dışarıda tanıtılmasına, devlet bürokrasisinin rasyonelleşme süreçlerinin inşasına varıncaya değin birçok kritik alanda merkezî bir rol üstlendiğini göstermektedir. Devlet Matbaası, okul kitapları ile ilmi ve mesleki neşriyat üzerinden eğitim alanını; tarih ve yurttaşlık bilgisi kitapları ile Cumhuriyet rejiminin resmî ideolojisini; prestij baskılar ve propaganda neşriyatı ile hem iç hem de dış kamuoyunda yeni devlet imajını; gri yayın ve resmi evrak basımı üzerinden devletin bürokratik idari işleyişinin araçlarını üreten bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda Devlet Matbaası, Erken Cumhuriyet döneminde hem “Eğitim Devriminin” hem de “Kültür Devriminin” matbuat alanındaki teknik ve kurumsal altyapısını sağlayan kurumdur. Öte yandan, bakanlık istatistiklerinden yönetmeliklere, talimatnamelerden standardize edilmiş defter ve hüviyet cüzdanlarına kadar uzanan geniş bir “gri yayın” ve “resmi evrak” üretimi, Devlet Matbaasının modern bürokrasinin gündelik işleyişini mümkün kılan altyapının da ayrılmaz bir parçası olduğunu gösterir. Böylece matbaa, bir yandan devletin eğitim ve propaganda alanındaki ideolojik müdahalelerini ürettiği matbu yayınlarda somutlaştırırken, diğer yandan bürokrasi için ürettiği matbu formlarla merkezîleşen devletin rasyonel işleyişini desteklemektedir.

³³⁶ *Devlet Matbaası Blançosu 1933 Mali Sene*, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1934).; *Devlet Basımevi Finansal 1934 Blançosu* (İstanbul: Devlet Basımevi, 1935).; *Devlet Basımevi Finansal 1935 Bilançosu* (İstanbul: Devlet Basımevi, 1936).

³³⁷ BCA, Milli Eğitim Bakanlığı, Fon Kodu. 180-9-0-0, Kutu No: 204, Dosya No:1010, Gömlek No:18, Belge Tarih: 02.03.1928, s.2-3.

2.5. DEVLET MATBAASININ İLGASI (1939)

Devlete ait matbaaların birleştirilmesi ve Ankara'ya taşınması düşüncesinin 1920'lerden itibaren devletin gündeminde olduğu 968 sayılı kanunun çıkarılması sırasında hazırlanan tasarılar da görülmektedir. O günlerde henüz temenni düzeyinde kalan bu fikir resmi olarak ilk kez 1932 yılında gündeme gelmiştir. 18 Mayıs 1932 tarihli içtimada Milli Müdafaa, Maarif, Maliye ve Bütçe Encümeni tarafından hazırlanan mazbata meclise sunulmuştur. Buna göre; 1931 yılı Mali bütçesi hazırlanırken Bütçe Komisyonu tarafından yapılan incelemede, devlete ait matbaaların sayısının bir hayli yüksek olduğu gözlenmiştir. Komisyon raporunda, bu matbaaların bir kısmının kaldırılması ve bir kısmının da birleştirilmesiyle bütçede ciddi bir tasarruf yapılabileceğini belirtilmiştir. Bu doğrultuda Başvekalet Matbaasının Meclis Matbaası ile birleştirilmesinin yolları aranmış ve neticede umumi bütçe ile idare olunan devlete ait tüm matbaaların birleştirilmesi halinde yüksek bir tasarruf imkanının doğacağı sonucuna ulaşılmıştır. Fakat bu karar alınırken matbaaların kendilerine özgü işlerinin mahremiyet ve önem dereceleri dikkate alınarak bazı matbaalar bu birleştirilmeden hariç tutulmuştur. Bu doğrultuda gizli-askeri basım işleri ile Harita matbaaları ve Damga matbaalarının, kendilerine özgü işleri göz önünde bulundurularak birleştirme sürecine dahil edilmemesi gerektiği belirtilmiştir. Bunların dışındaki diğer tüm devlet dairelerine ait matbaaların "Devlet Matbaası" adı altında, askeri matbaaların ise "Askeri Matbaa" adı altında birleştirilmesi önerilmiştir. Damga Matbaasının ise eskiden olduğu gibi Maliye Vekaleti idaresinde faaliyetlerine devam etmesi uygun görülmüştür. Ayrıca, Maarif Vekaleti tarafından bastırılacak okul kitapları ile bilimsel ve mesleki eserlerin hususi matbaalarda bastırılması uygun bulunmuş ve bu esaslara dayanarak ilgili kanun tasarısı düzenlenmiştir.³³⁸

7 Aralık 1935 tarihinde ilgili kanun tasarısı yeniden gündeme gelmiş, bazı maddelerinde değişiklikler yapılmıştır. Öncelikle birleştirilecek matbaaların binalarının, makinelerinin geliştirilip iyileştirilerek, hükümet merkezi olan Ankara'ya taşınması gerektiği belirtilmiştir. Bununla matbaaları tek elden yönetmek gibi tasarruf ve düzen noktasında daha etkili bir yol amaçlanmıştır.³³⁹ İlgili kanun maddeleri üzerinde yıllar içerisinde Milli Müdafaa, Maarif, Maliye ve Bütçe Encümenleri zaman zaman uyuşmazlığa

³³⁸ "Devlete Ait Matbaaların Birleştirilmesi Hakkında Kanun Layihası ve Milli Müdafaa, Maarif, Maliye ve Bütçe Encümenleri Mazbataları (1/192),"

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d05/c029/tbmm05029017ss0029.pdf> (Erişim Tarihi: 12.07.2024).

düşmüş, kanuna dahil edilecek matbaalar hakkında uzun müzakereler neticesinde son şekli verilerek 11 Ocak 1939 tarihinde kabul edilen 3558 sayılı kanun 18 Ocak'ta *Resmi Gazete*'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu Kanun'la birlikte İstanbul'daki devlete ait matbaaların çalışma alanlarına göre birleştirilip “Devlet Matbaası” ve “Askeri Matbaa” şeklinde ayrılarak, Ankara'da yeniden kurulmaları kararlaştırılmıştır. On bir maddeden oluşan bu Kanun³⁴⁰, hangi matbaaların “Devlet Matbaası” hangilerinin “Askeri Matbaa” statüsünde olduğu açıkça belirtmesinin yanı sıra bütçe ve idareleriyle ilgili detayları da içermektedir.

Böylelikle masrafları genel bütçeden karşılanan matbaalardan Genel Kurmay Matbaası, Harita Umum Müdürlüğü Matbaası ve Deniz Matbaaları hariç diğer tüm askerî matbaalar “Askerî Matbaa” adı altında birleştirilmiştir. Bu matbaa Millî Müdafaa Vekâletince idare olunacak ve masrafları da Vekâletin kara kısmı bütçesinden karşılanacaktır (Madde 1). Aynı şekilde masrafları genel bütçeden karşılan ve birinci madde dışında kalan matbaalardan Büyük Millet Meclisi, Darphane ve Damga matbaaları hariç diğer tüm matbaalar (Jandarma Matbaası da dahil) “Devlet Matbaası” adı altında birleştirilmiştir. Bu matbaanın idaresinden Başvekâlet sorumlu olacak ve masrafları da Başvekâlet bütçesinden temin edilecektir. (Madde 2)

Kanunun 3. maddesi çalışmamız açısından oldukça önemlidir. Bu maddeyle birlikte tezimizin konusu olan Devlet Matbaasının yapısında önemli bir değişiklik meydana gelmiştir. Matbaanın ismi ve basım faaliyetinin çerçevesi değişmiştir. Buna göre 1927'den beri 968 numaralı Kanun'a göre idare olunan ve resmi adı “Devlet Basımevi” olan matbaanın adı artık “Maarif Matbaası”dır. Matbaa bu tarihten itibaren yalnızca okul kitapları ile talim ve terbiyeye, millî kültür için gerekli görülen yayınlara ait baskı işlerini yapacaktır. Matbaa-i Amire'den beri Maarif Vekaleti idaresi altında olmasına rağmen Vekaletin yanı sıra birçok resmi ve özel kurum ve kuruluşun, şahısların her türlü matbu ürününü basmakta olan matbaa bu düzenlemeyle birlikte artık yalnızca Maarif Vekâletine hizmet verecektir.

Kanun metninde Jandarma Matbaası³⁴¹ dışında, birleştirilen matbaaların hangileri olduğuna dair ise bir liste yahut ibare yoktur. Yalnızca kanun kapsamı dışında kalan matbaaların ismi zikredilmiştir. Buna göre Genelkurmay, Harita Umum Müdürlüğü, Büyük

³⁴⁰ İlgili Kanun için bk. Ek-8.

³⁴¹ Meclis görüşmelerinde Milli Müdafaa Encümeni Başkanı Kazım Sevüktekin Jandarma Matbaasının da Askeri Matbaalara dahil edilmesi gerektiği teklif etmiş, fakat kabul edilmemiştir.

Millet Meclisi, Darphane ve Damga Matbaası³⁴² ile Deniz Basımevinin bu birleştirilmeye dahil edilmediği görülür. Böylelikle bu kurumlar dışında kalan tüm askeri dairelerin baskı işleri Askeri Matbaada diğer dairelerin işleri ise Devlet Matbaasında bedelsiz yapılacaktır. Eğer kurumların Maarif Matbaasının çalışma alanına giren basım işleri olursa, bunları ücreti karşılığında Maarif Matbaasında yaptırabileceklerdir. (4. Madde)³⁴³ Birleştirilen askeri matbaaların tüm makineleri ile hurufatı Ankara’da tesis edilecek olan Askeri Matbaaya, diğer sivil matbaalarınkiler ise Devlet Matbaasına devrolunacaktır. Darphane ve Damga Matbaası ile Maarif Matbaasının bu kanuna göre yapacağı işler için lüzumu kalmayan alet ve makineleri de yine Devlet Matbaasına devrolunacaktır. (8. Madde)

Kanun, birleştirilen matbaaların en geç beş yıl içinde Ankara’ya nakillerini ve yerleştirilmelerini öngörmüştür. O zamana kadar her matbaa Ankara’ya nakledilene kadar eski şekilde faaliyetine devam edecektir. (Madde 10). Her ne kadar bunun için beş yıllık bir süre öngörülmüş olsa da Maarif Basımevi hemen Ankara’ya taşınmamış, Ankara’da aynı isimle basımevinin bir şubesi açılmıştır. Matbaa 1980’lere kadar Topkapı Sarayı Surları içerisindeki binasında okul kitaplarının basımı işine devam etmiştir.

³⁴² Kanunda Darphane ve Damga Matbaası ile ilgili bir madde de vardır. Genel Bütçeye bağlı bulunan bütün dairelerin kıymetli evrakları maliyetleri karşılığında Darphane ve Damga Matbaasında basılacak ve bu türden evrakın başka yerlerden basılabilmesi ancak İcra Vekilleri Heyeti’nin kararına bağlı olacaktır. Matbaa asıl vazifesine zarar vermemek şartıyla dışardan iş alabilecektir. (Madde 7)

³⁴³ Kanun’un 4. ve 6. maddelerinde belirtildiği üzere Askeri Matbaa ve Devlet Matbaasının bedelsiz yapacağı işlerin türü ve miktarı her sene mali yıl başında İcra Vekilleri Heyetince tespit edilecektir. Bunların dışında kalan işleri Maarif Matbaasında yaptırabilecekleri gibi başka özel matbaalarda da yaptırabileceklerdir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE DEVLETİN MATBUAT ALANINA ETKİSİ (MÜDAHALESİ) VE DEVLET MATBAASININ ROLÜ

Bu bölümde 1928-1939 yılları arasında Türkiye’de uygulanan matbuat politikalarının ve devlet kapitalizminin Erken Cumhuriyet dönemi yayıncılığına ve matbaacılığına etkileri üzerinde durulacaktır. Bu doğrultuda 1928 Harf Devrimi, 1931 Matbuat Kanunu, 1933 Tek Kitap Kanunu üzerinde durulacak; kanunların ortaya çıktığı koşullar, kanunlara gelen tepkiler ve matbuat alanına etkileri açıklanmaya çalışılacaktır.

Matbuat alanında devlet kapitalizminin en görünür olduğu alanların başında şüphesiz ki özel sektör ile devlet arasında okul kitapları üzerinden yaşanan rekabet gelir. Devlet bu dönemde Devlet Matbaası üzerinden devletçilik ve halkçılık ilkelerinin bir gereği olarak özel sektörle ekonomik rekabete girişmiştir. Bu rekabetin boyutları, yayıncılık ve matbaacılık alanına etkisi, özel sektörün devletin adımları karşısındaki arayışları detaylı bir biçimde incelenecektir. Bununla beraber Tek Kitap Kanunu üzerinde yoğun tartışmaların yaşandığı 1939 yılında gerçekleşen I. Maarif Şurası ile Türkiye’de neşriyat sorunlarının ve 1950’lere kadar uygulanacak yayın politikalarının tartışıldığı ve belirlendiği I. Türk Neşriyat Kongresi’ne odaklanılacaktır. Son olarak matbuat alanında devlet kapitalizminin sonuna yaklaşırken, Türkiye’de uygulanan iktisadi politikalarla matbuat politikalarının eş zamanlı olarak nasıl ilerlediği, bu sürecin hangi aktörler eliyle ve ne tür politikalarla sürdürüldüğü üzerinde durulacaktır.

3.1. ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE DEVLETİN MATBUAT ALANINA MÜDAHALESİ

Erken Cumhuriyet döneminde Türkiye'nin ekonomik ve kültürel olarak yeniden inşasında izlenen kalkınma stratejileri, yalnızca sanayi ve tarım alanlarıyla sınırlı kalmamış; eğitim, yayıncılık ve kültür politikalarında da kendine özgü müdahale biçimleri geliştirmiştir. Bu dönemde matbuat alanına müdahalenin şeklini ve sınırlarını belirleyen iki ana etken olmuştur. Bunlardan ilki 1928 Harf Devrimi ile başlayan ve II. Dünya Savaşı’nın başladığı 1939 yılına kadar Türkiye’de uygulanan “matbuat rejimi”, ikincisi ise yine aynı dönemde Türkiye’de iktisadi alanda benimsenen “devlet kapitalizmi” ekonomi modelidir. Erken Cumhuriyet döneminde yayıncılık ve matbaacılık alanında cereyan eden iktisadi, siyasi ve kültürel her hareket, devletin bu iki temel politikasıyla doğrudan irtibatlıdır. Bu bağlamda çalışmamız 1928-1939 yılları arasında Türkiye’de uygulanan devlet

kapitalizminin ve matbuat rejiminin Erken Cumhuriyet dönemi matbaacılığını ve yayıncılığını büyük ölçüde şekillendirdiği iddiasını taşır.

1928–1939 yılları arasında Türkiye’de uygulanan matbuat politikaları ve devlet kapitalizmi yalnızca ulusal kalkınma hedeflerinin bir yansıması değil, aynı zamanda Türkiye’nin bu dönemde siyasi, ekonomik ve kültürel birçok alanda yakın ilişki içinde olduğu dış devletlerle kurduğu çok yönlü temasların bir sonucudur. Türkiye’de 1930’lı yıllarda uygulanan matbuat rejimi Avrupa, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği’nde uygulanan matbuat rejimleriyle benzer karakteristik özellikler taşıırken;³⁴⁴ 1930’lardan 1950’lere değin belirgin şekilde uygulanan ekonomi modeli de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, İtalya ve Almanya gibi devletlerde uygulanan modelin benzer bir örneğidir.³⁴⁵

M. Sinan Niyazioğlu, Erken Cumhuriyet döneminde Türkiye’de uygulanan matbuat rejiminin, 1930’lu yıllarda Avrupa, ABD ve Sovyetler Birliği’nde yürütülen matbuat rejimleriyle oldukça benzer olduğuna dikkat çektiği çalışmasında, bu ülkelerdeki kitle iletişim ve eğitim politikalarında etkin bir biçimde kullanılan matbuat rejimlerinin resmi modernleşme ideolojisinin toplumsal kültüre dönüştürülmesinde etkin bir araç olarak kullandığını belirtir. Niyazioğlu’nun sözünü ettiği ülkelerdeki matbuat rejimlerinde, siyasal iktidarın denetimine giren resmi ve hususi yayıncılık, merkezi politikalarla şekillendirilerek kırsal bölgelere kadar ulaşabilen yayın faaliyetleriyle resmi modernleşme ideolojisinin kitlelere benimsetilmesinde, bir ideolojik hedefe dönüştürülmesinde en etkili yöntemlerden biri olmuştur. Bu bağlamda 1928-1939 yılları arasında Türkiye’de uygulanan matbuat politikaları, Cumhuriyet’in toplumu, eğitimle çağdaşlaşan ve milli kimlik bilinci aşıl原因an pozitivist Türk milliyetçisi yurttaşla dönüştürme projesinin kültürel alandaki araçlarından birisi olmuştur.³⁴⁶ Harf Devrimi’nin ertesinde ülke genelinde okuma yazma seferberliğini yürüten Millet Mektepler ile İstanbul’daki Devlet Matbaasının yeni harflerle ve modern basım teknikleri ile ortaya koyduğu matbu ürünleri ve özellikle 1934’ten sonra ülke genelindeki basım yayım faaliyetlerinin organize eden Matbuat Umum Müdürlüğü yeni rejimin modernleşme ve millileşme projesinin kültür ayağının ana

³⁴⁴ Niyazioğlu, *Alfabe ve Matbuat: Türkiye’de*, 9.

³⁴⁵ Daha detaylı bilgi için Bkz. Tezel, *Türkiye’nin İktisadi Tarihi (1923–1950)*, (Ankara: Yurt Yayınları, 1982).;

Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2007)* (Ankara: İmge Kitabevi, 2009).; Keyder, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar* (İstanbul, İletişim, 2022).; Bilgiç, “Rus Arşiv Kaynakları Işığında 1923–1939 Arası Türk-Sovyet Ekonomik İlişkileri,” (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2019).

³⁴⁶ Niyazioğlu, *Alfabe ve Matbuat: Türkiye’de*, 11.

aktörleridir.³⁴⁷Niyazioğlu'nun tespitleri, Cumhuriyet rejiminin matbuatı yalnızca bir iletişim aracı olarak değil, ideolojik bir inşa aracı olarak nasıl kullandığını, hangi aktörler vasıtasıyla bunu başardığını göstermektedir. Ayrıca Erken Cumhuriyet'in kültür devriminin köklerinin nerede aranması gerektiği sorusuna da cevap vermektedir.

Yeni ulus devletin çağdaş ve milli “makbul vatandaşı”³⁴⁸nı yetiştirmek amacıyla Cumhuriyet'in yönetici elitlerinin siyasal nüfuzunun matbuat kültürü üzerindeki etkisini³⁴⁹ bu dönemin matbuat politikalarının somut örnekleri üzerinden takip etmek mümkündür. 1 Kasım 1928'de kabul edilen Harf Devrimi, devrimin hemen ardından 1 Ocak 1929'da ülke sathında başlatılan okuma yazma seferberliğinde önemli rol oynayan Millet Mektepleri, 1931 yılında çıkarılan Matbuat Kanunu, 1933'te kabul edilen ve kamuoyunda bilenen adıyla Tek Kitap Kanunu, 1934'te kurulan Matbuat Umum Müdürlüğü, 1939'da gerçekleşen I. Maarif Şurası ve I. Türk Neşriyat Kongresi Erken Cumhuriyet döneminde devletin yayıncılık alanına ekonomik ve kültürel olarak müdahalelerinin somut örnekleridir. Bu gelişmeler Erken Cumhuriyet döneminde matbuat alanını, bu alanda faaliyet gösteren aktörleri ekonomik ve kültürel olarak farklı şekillerde ve boyutlarda etkilemiştir.

Erken Cumhuriyet'in matbuat politikalarına daha geniş bir perspektiften bakıldığında ise 1928-1940 yılları arasında Türkiye'nin basım sanayi endüstrisini önemli ölçüde etkileyen ve dönüştüren, güçlü bir ekonomik ve kültürel hareket olarak değerlendirmek mümkündür. Bunu sağlayan şey bu dönemde Türkiye'de “devletçilik” ilkesi çerçevesinde şekillenen ve benimsenen “devlet kapitalizmi” olarak tanımlanan iktisadi politikalarlardır. Üretim araçlarının özel mülkiyetine tamamen son verilmeksizin, stratejik alanlarda devletin doğrudan üretici, düzenleyici ve denetleyici olarak konumlandığı devlet kapitalizmi modeli, Türkiye'nin 1929 Ekonomik Buhranından 1950'lere kadar uyguladığı bir iktisadi modeldir.

Cumhuriyet'in ilanından 1929 Ekonomik Buhranına kadar olan dönemde devlet, toplumsal dönüşümü desteklemek amacıyla tarım, ulaşım, altyapı yatırımları ve sanayileşmeye ağırlık vermiş; tarımsal üretimi artırmak için kredi destekleri sağlanmış, demiryolu yatırımları ve şehirleşme teşvik edilmiş; *Teşvik-i Sanayi Kanunu* (1927) ve

³⁴⁷ Niyazioğlu, *Alfabe ve Matbuat: Türkiye'de*.

³⁴⁸ Füsun Üstel, “*Makbul Vatandaş*”ın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004).

³⁴⁹ Niyazioğlu, *Alfabe ve Matbuat: Türkiye'de Alfabe*, 11.

Gümrük Kanunu (1929) gibi düzenlemelerle özel sektör sanayiye yönlendirilmiştir. Ancak 1929 Dünya Ekonomik Buhranının etkisiyle özel girişimin sanayileşmenin hızlandırılması noktasında yetersiz kalması, devletin ekonomik alanda daha aktif bir rol üstlenmesine yol açmıştır. 1930 sonrası dönemde devlet, sanayileşmeyi doğrudan üstlenmiş; ekonomik kalkınmayı yalnızca üretim odaklı değil, aynı zamanda Cumhuriyet devrimlerinin sürekliliğini sağlayan bir toplumsal dönüşüm aracı olarak değerlendirmiştir.³⁵⁰ Bu tez kapsamında incelenen dönemde, Türkiye’de devlet kapitalizmi kurumsallaşmış; Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kurulmuş (1930), Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı uygulamaya konulmuş (1933); Sümerbank, Etibank, SEKA gibi Kamu İktisadi Teşekkülleri ile devlet, madencilik, dokuma, kimya ve demir-çelik, kağıt sanayii gibi sektörlerde doğrudan üretici ve yatırımcı rolünü üstlenmiştir.

Devlet, bu dönemde yalnızca ağır sanayii dallarında değil eğitim ve kültür alanında faaliyet gösteren bazı sektörlerde de doğrudan üretici ve yatırımcı olmuştur. Matbaacılık ve yayıncılık alanı bu sektörlerden biridir. Cumhuriyet rejimi, matbuatı yöneten, üreten ve denetleyen çeşitli mekanizmalar aracılığıyla bir yandan toplumu modernleştirici ve millileştirici kültür devrimini hayata geçirirken diğer yandan basım sanayii üzerinde denetim ve kontrolü tekeline alarak matbuattaki devlet kapitalizmini kurumsallaştırmıştır. Erken Cumhuriyet dönemi matbuat alanında devlet kapitalizmini üreten, yöneten ve denetleyen ana aktörler Maarif Vekaleti ve onun çatısı altında faaliyet gösteren Devlet Matbaası ile 1934 itibariyle sürece dahil olan Matbuat Umum Müdürlüğü olmuştur.

Harf Devrimi, Tek Kitap Kanunu, okul kitaplarının basım, dağıtım ve satış işlerinin Devlet Matbaası tarafından yapılması matbuat üzerindeki devlet kapitalizminin somut olarak en görünür olduğu alanlardır. Bu uygulamalar başta Babıali’de iş yapan yayıncı-matbaacılar ile kitapçılar olmak üzere yazarları, öğrencileri, aileleri, matbuat çalışanlarını ve bütün bir basım-sanayi ve matbaa endüstrisini etkilemiştir. Özellikle devletin, Osmanlı’dan itibaren yayıncılık ve matbaacılık alanının en büyük pazar payına sahip kısmını yani okul kitaplarının basım ve dağıtımını özel sektörün elinden almasının basım sanayi endüstrisine önemli etkileri olmuştur.

³⁵⁰ Burak Asiliskender, “Cumhuriyet Sonrası Kalkınma Hareketi Olarak Sanayileşme ve Mekânsal Değişim,” *TALİD*, 7 (13), 2009, 153-154.

3.2. HARF DEVRİMİ VE MATBUAT

3.2.1. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Alfabe Tartışmaları

1928 yılında kabul edilen alfabe değişikliği, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e değin süren batılılaşma hareketleri ile yakından ilişkilidir.³⁵¹ 1939'da Tanzimat'la beraber yüzünü Batı'ya dönen Osmanlı Devleti, Batı karşısında gerilemenin önüne geçmek için bir dizi reform hareketini hayata geçirmişti. Eğitimden askeriye, bürokrasiden hukuka devletin tüm kurumlarında yenileşmeye giden Tanzimat idarecilerinin üzerinde durdukları konulardan biri de dilin ıslahı, alfabenin değiştirilmesidir. Alfabe meselesi bu dönemde aslında daha genel bir problem olan eğitim sorunun bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Tanzimat dönemi idarecileri ve aydınları eğitim sistemindeki sorunların önemli bir kısmının Arap alfabesinden kaynakladığı fikrindeydi. Onlara göre; halkın okur yazar oranının düşük olması, eğitim seviyesinin arzu edilen düzeye gelememesinin nedeni Arap alfabesinin okuma ve yazmayı zorlaştırmasından kaynaklanmaktaydı.³⁵²

İlk kez 1851'de, Ahmed Cevdet Paşa, *Kavaid-i Osmaniye* eserinde bu soruna değinerek Türkçe'de bulunan fakat Arap harfleri ile gösterilemeyen sesler için yeni bir yazım yolunun aranması gerektiğini ifade etmiştir. 11 Mayıs 1862'de Maarif Nazırlığı da yapan Münif Paşa, kurucu üyesi olduğu Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'de bir konferans vererek, Arap alfabesinin ortaya çıkardığı zorluklardan bahsetmiş ve dildeki güçlüklerin giderilmesi için alfabenin ıslah edilmesi gerektiğini savunmuştur.³⁵³ Alfabenin ıslahı tartışmalarında bir öneri de Azerbaycan Türklerinden tiyatro yazarı, ozan Mirza Fethali Ahunzade'den gelmiştir. Ahunzade, İslam dünyasındaki geri kalmışlığın sebebinin alfabeden kaynaklandığını bu nedenle doğrudan Arap alfabesinin terk edilip Latin alfabesine geçilmesi gerektiğini savunmuş; bu doğrultuda hazırladığı tasarıyı Sadrazam Keçecizade Fuad Paşa'ya sunmak üzere Tiflis'ten İstanbul'a gelmiştir.³⁵⁴ Tanzimat idarecilerinin yanı sıra dönemin aydınları arasında da alfabenin değişmesi konusunda farklı görüşler olduğu görülmektedir. Menemenlizade Rıfat, Ali Suavi³⁵⁵, Ahmet Rıza, İbrahim Temo alfabenin ıslah edilmesi gerektiğini savunurken, Namık Kemal ve Ebuzziya Tevfik

³⁵¹Burcu Kurdaş, "Türk Yazı Devrimi ve Kamuoyu," (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2019), 12.

³⁵² Bilal N. Şimşir, *Türk Yazı Devrimi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992), 18-19.

³⁵³ Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, 80-81.

³⁵⁴ Ertem, *Elifbeden Alfabe Türkiye'de Harf*, 234.

³⁵⁵ Hüseyin Çelik, Fevziye Abdullah Tansel ve Hilmi Ziya Ülken'in Ali Suavi'yi, Latin harflerine taraftar olarak tanıtmalarına karşı çıkmakta, iddialarını temelsiz bulmaktadır. Çelik, Ali Suavi'nin yazılarında Arap harflerinin bırakılıp Latin harflerinin alınması gerektiğine dair bir ifadenin olmadığını belirtir. Hüseyin Yorulmaz, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Alfabe Tartışmaları* (İstanbul: Kitabevi, 1995), 14.; Hüseyin Çelik, *Ali Suavi ve Dönemi* (İstanbul: İletişim, 1994), 638.

kökten bir alfabe değişikliğine şiddetle karşı çıkmakta, Ahmet Mithat Efendi ise Ermeni, Arap ve Latin alfabesi arasında gidip gelmektedir.³⁵⁶

Tanzimat'tan Meşrutiyet'e kadar geçen sürede alfabe üzerine yapılan tartışmalarda ana unsur okuma ve yazmadaki zorlukları ortadan kaldıracak şekilde alfabede yapılacak ıslahattır. 1908'de Meşrutiyet'in ilanından sonra gelen hürriyet ortamında alfabenin ıslahı tekrar gündeme getirilmekle birlikte bu kez siyasi kadroların da desteği ile ibre Latin alfabesine doğru daha keskin bir şekilde dönmüştür. Bu dönem idarecileri ve aydınları, alfabe değişmedikçe ıslah adı altında yapılacak düzeltme teşebbüslerinin sorunlara çare olmayacağını, tek çıkar yolun Latin harflerini kabul etmek olduğunu savunmuşlardır.³⁵⁷

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Latin alfabesi taraftarları daha da güçlenmiştir. Fakat diğer devrimler peş peşe yapılmasına rağmen bu konuda hemen herhangi bir resmi bir açıklama yapılmamış, zaman zaman ima edilerek gündeme gelen konu hakkındaki tartışmalar geriden izlenmiştir. Rekin Ertem, Cumhuriyet'in ilanından 8-9 Ağustos 1928'e kadar geçen süreyi "bekleme devri" olarak nitelendirir.³⁵⁸ Ancak bu süre zarfında alfabe üzerine tartışmalar da hiç yok değildir. Örneğin 1923'te, İzmir İktisat Kongresi'nde Kazım Karabekir Paşa, Latin harflerine katıyetle geçilmemesi gerektiğini ifade eden bir konuşma yapmış, bu konuşma daha sonra kamuoyunda bir hayli tartışılmıştır. Latin alfabesinin savunucularından Kılıçzade Hakkı *İçtihat*'taki makalelerinde, Hüseyin Cahit Yalçın *Resimli Gazete*'de Kazım Karabekir'in görüşlerine karşı yazılar yazmıştır.³⁵⁹

İçeride bu tartışmalar devam ederken Türkiye'ye yakın coğrafyalarda da alfabe değişiklikleri gündemdedir. 1926 yılında Sovyetler Birliği öncülüğünde Bakü'de toplanan Türkoloji Kongresi'nde Rusya'da yaşayan Türklerin Latin alfabesini kabul edip etmemesi etraflıca tartışılmıştır. Sovyetler Birliği, kararı Türki Cumhuriyetlere bırakmasına rağmen Latin alfabesine geçmelerini desteklemek amacıyla birçok yeni matbaa harfi ile Latin harfli daktilo makinelerini bu Cumhuriyetler'deki örgütlere dağıtmıştır. Ayrıca bu bölgelerdeki özel derneklere de büyük para yardımları yapılmıştır. Yardımlar ve propagandalar karşılığını bulmuş ilk olarak 1927 yılında Azerbaycan Eğitim Komiserliği Latin harflerini kabul etmiştir. Ardından peş peşe 1928'de Türkmenistan ve Özbekistan, 1929'da Kırgızistan ve Tatarlar Latin alfabesine geçmiştir. Rusya Türkleri arasında yaşanan bu

³⁵⁶ Ertem, *Elifbeden Alfabe Türkiye'de Harf*, 243-300.

³⁵⁷ Ertem, *Elifbeden Alfabe Türkiye'de Harf*, 301,302.

³⁵⁸ Ertem, *Elifbeden Alfabe Türkiye'de Harf*, 367.

³⁵⁹ M. Şakir Ülkütaşır, *Atatürk ve Alfabe Devrimi* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1981), 42-45.

hareketin Anadolu'daki Türkçü çevreleri de etkileyeceği, Türkiye'nin de bundan geri kalmayacağı yerli ve batılı Türkologlar tarafından dile getirilmeye başlanmıştır. Mustafa Kemal'in Bakü Kongresi kararlarından etkilenip etkilenmediği bilinmemektedir. Kongreden önce de benzer yönde düşünceleri olduğu bilinmekle beraber, Mustafa Kemal Paşa'nın çevresindeki Türkçü kadronun bu kongre ile birlikte Latin alfabesi fikrine daha sıcak yaklaştığı söylenmektedir.³⁶⁰

M. Sinan Niyazioğlu, Türkiye'deki Alfabe Devrimi'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin Balkan ve Kafkas topluluklarıyla kurduğu kültürel ilişkilerin bir sonucu olarak onların uluslaşma süreçlerini belirleyen Latin harfli milli alfabe devrimleriyle oldukça benzer bir karaktere sahip olduğunu iddia eder. Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun büyük çoğunluğunun Balkan kökenli olması bu ideolojik benzerliği daha da anlamlı kılmaktadır.³⁶¹ Niyazioğlu'na göre, Erken Cumhuriyet döneminde Türkiye'de milliyetçilik, matbuat ve eğitim siyaseti yoluyla topluma aşılarmaya çalışılmıştır. Bu noktada Cumhuriyet'in kurucu kadrolarına, Birinci Dünya Savaşı sonrası Bosna Hersek'te başlatılan matbuatta reform girişimi, Arnavutluk'ta gerçekleşen Latin harf esasına dayalı 1908 Alfabe Devrimi, 1922-1938 arasında Azerbaycan milli matbuatında kullanılan Latin harfli yeni Türk alfabesi kılavuzluk etmiştir.³⁶²

1925 ve 1928 yılları arasında Alfabe Devrimi üzerine basında ve kamuoyunda yapılan tartışmalara bakıldığında Latin harfli yeni Türk alfabesine muhalif olanlar ve taraftar olanlar olarak iki grup ön plana çıkar. Muhalif olanlar yeni Türk alfabesinin Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal eden köklü yazılı kültürünü yok edeceği, Arap alfabesinden oluşan mevcut yazı biçiminde yapılacak ıslahatlarla milli bir alfabe oluşturulabileceğini savunmaktadır. Latin alfabesine taraftar olalar ise Arnavut milli alfabesinin ve Azerbaycan'daki yeni Türk alfabesinin okuryazar oranını arttırdığı ve uluslaşma siyasetine katkı sunduğu argümanlarıyla alfabe devrimini desteklemektedir.³⁶³

Henüz daha alfabe değişikliği tartışmaları devam ederken Maarif Vekaleti tarafından dönemin Maarif Vekili Mustafa Necati Bey başkanlığında bir hazırlık komisyonu toplanmış, Harf Devrimi ve sonrasında yapılacaklar üzerine detaylı bir çalışma yapılmaya başlanmıştır. Bu komisyon yeni yazının kabulü ve sonrasında atılacak adımlarla

³⁶⁰ Başgöz, *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*, 117.

³⁶¹ Niyazioğlu, *Alfabe ve Matbuat: Türkiye'de Alfabe*, 10.

³⁶² Niyazioğlu, *Alfabe ve Matbuat: Türkiye'de Alfabe*, 35.

³⁶³ Niyazioğlu, *Alfabe ve Matbuat: Türkiye'de Alfabe*, 72.73.; Tartışmalar hakkında daha detaylı bilgiler için bk. Ertem, *Elifbeden Alfabe Türkiye'de Alfabe*.

ilgili öneri ve tedbirleri içeren kapsamlı bir yazıyı Başbakanlığa sunmuştur. Yazıda “Meclis’e acilen teklif edilecek Kanunlar” başlığı altında mevzuat hususunda alınması gereken tedbirler sıralanmıştır. Bu bölümün üçüncü maddesi konumuz açısından büyük önem arz etmektedir. Bu maddede Devlet Matbaasının bir numune matbaa haline gelmesi için mevcut yapısının yenilenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Maddenin devamında yeni harflerin temininde Devlet Matbaasına çok iş düşeceği, yeni harflerin halk tarafından benimsenmesinin ancak yayın yapılarak mümkün olacağından Türkiye’de örnek bir matbaa oluşturmak için Devlet Matbaasının takviye edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Komisyon, bunun için bir kanun teklifi hazırlanması gerektiği fikrindedir.³⁶⁴

Tüm bu tartışmalar ve bir taraftan da hazırlıklar devam ederken Cumhuriyet idaresi Mayıs 1928’de Harf Devrimi için ilk somut adımını atmıştır. 29 Mayıs 1928’de, yeni harfleri belirlemek amacıyla bir Dil Encümeni³⁶⁵ (Dil Komisyonu) oluşturulmuştur. Komisyon, 26 Haziran’da Ankara’da toplanmış; ardından İstanbul’a geçerek Dolmabahçe Sarayı’nda Mustafa Kemal Atatürk’ün başkanlığında gerçekleşen oturumlarda, yeni Türk alfabesinin nihai biçimi kararlaştırılmıştır.³⁶⁶ Mustafa Kemal, Latin harflerine geçme dileğini kanunun çıkışından çok daha önce 8 Ağustos’u 9 Ağustos’a bağlayan gece Sarayburnu Parkı’nda düzenlenen bir toplantıda açıklamıştır. Gazi’nin buradaki söyleviden bir hafta sonra gazeteler bozuk bir şekilde de olsa başlıklarda ve küçük haberlerde Latin harflerini kullanmaya başlamışlardır.³⁶⁷

³⁶⁴ Bu rapor türündeki belge ilk kez Niyazi Çiçek tarafından tespit edilmiştir. Çiçek’in tespitlerine göre bu belgenin üst yazısı bulunmamakta ve üzerinde tarihi tam verilmemiştir. Ancak arşivdeki dosyasında tarihi 1927? biçiminde gösterilmiştir. Niyazi Çiçek, “Yeni Belgeler Işığında Harf Devriminin Hazırlık Çalışmalarına Bakış,” *Arşiv Dünyası*, s.14-15(2013), 64-75.; Çiçek, *Harf Devrimi’nin Kamu Yönetimine*, 43-47.

³⁶⁵ Ragıp Hulusi Özden, Avram Galanti, Ahmet Cevat Emre, Emin Erişirgil, İhsan Sungu, Avni Başman, Falih Rıfkı Atay, Ruşen Eşref Üneydin, Yakup Kadri Karaosmanoğlu’ndan oluşan 9 kişilik Dil Encümeni, alfabe raporunun ilk taslak önerisinde günümüzde kullanılan Türkçe alfabeye oldukça yakın bir alfabe önermiştir. Bu alfabe ö, ü ve ğ harflerinin yer almadığı, 1926 Bakü Türkoloji Kongresi’nde kabul edilen yeni Türk alfabesindeki ince k(kef) harfinin yerini alan (q) harfinin ve Arnavut milli alfabesinde kalın h harfinin yerine kullanılan x harfinin de yer aldığı 29 Latin harfinden oluşmaktadır. Dil Encümeninin ikinci taslak önerisi ise harf sıralaması ve okunuşu günümüzde kullanılan Türkçe alfabeye daha yakın olan 30 harfin diziliminde oluşmaktaydı. Alfabenin hazırlık sürecinde Macar Türkolog ve Azeri dil bilimcilerin taslak alfabe önerileri üzerine bazı eleştirileri olmuştur. Ancak bu eleştiriler Dil Encümeni Heyeti tarafından son kertede çok dikkate alınmamıştır. Heyet az harften oluşan sadeleştirilmiş bir alfabenin okuma ve yazmayı kolaylaştıracağı düşüncesindedir. Son kertede Gazi Mustafa Kemal’in üzerinde yaptığı birkaç revizyonla 8 ünlü 21 ünsüz Latin harfinden oluşan alfabe nihai biçimini almıştır. Niyaziöğlu, *Alfabe ve Matbuat: Türkiye’de Alfabe*, 76.; Ertem, *Elifbeden Alfabe Türkiye’de Alfabe*, 482-487.

³⁶⁶ Buket Candan, “Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi’nde Yayıncılık ve Kütüphanecilik Etkileşimi,” (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006), 79-80.

³⁶⁷ Jale Baysal, *Harf Devrimi’nden Önce ve Sonra Türk Yayın Hayatı, Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1981), 61.; Örneğin Hakimiyet-i Milliye gazetesinin 21 Eylül 1928 tarihli sayısı eski ve yeni harfler bir arada kullanılarak çıkmıştır. Gazetenin manşeti “Sefâ

1 Kasım 1928’de 1353 sayılı “Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun” Meclis’e getirilmiş, Mustafa Kemal Paşa ve İsmet İnönü’nün kısa nutuklarının ardından kanun kabul edilmiştir. Kanun, 3 Kasım 1928’de *Resmî Gazete*’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Eski yazının tümünden terk edilmesi için 1 Kasım 1929’a kadar bir yıllık bir geçiş zamanı bırakılmıştır. Bu süre zarfında halk tarafından resmi kurumlara yapılan müracaatlarda eski harflerle yazılı olanların 1929 haziran ayının birinci gününe kadar kabul edilebileceği şeklinde bazı esneklikler sağlandığı gibi kitapların, gazete ve mecmuaların, Türkçe hususî veya resmî levha, tabelâ, ilân, reklâm ve sinema yazılarının Ocak 1929’dan itibaren tamamen yeni harflerle hazırlanması zorunlu olmuştur. Kanun, eğitimin tüm kademelerinde Türkçe eğitimi esas alarak, Arap harfli kitapların kullanılmasını da yasaklamıştır.³⁶⁸

Alfabe değişikliğini içeren kanunun kabulünden 23 gün sonra, 7284 sayılı kararname ile hazırlanan Millet Mektepleri Talimatnamesi, 24 Kasım 1928’de *Resmî Gazete*’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. 1928 tarihli talimatnamesinde Millet Mekteplerinin amacı, “Yeni Türk harflerini en kısa sürede ve kolayca herkese öğretmek, geniş halk kitlelerini hızla okuryazar duruma getirmek” şeklinde tanımlanmıştır.³⁶⁹ Ancak Maarif Vekâletinin isteği üzerine 22 Eylül 1929 tarihinde yapılan değişiklikle bu madde, “Türkiye halkını okuyup yazabilecek hâle getirmek ve ona yaşam ve geçimin gerektirdiği temel bilgileri kazandırmak” biçiminde yeniden düzenlenmiştir.³⁷⁰ İlerleyen süreçte Millet Mekteplerinin eğitim müfredatında yer alan kitapların önemli bir kısmının basımı da Devlet Matbaasında yapılmıştır.

3.2.2. Harf Devrimi’nin Ekonomik Etkileri

Hüseyin Yorulmaz’ın ifadesiyle “başlarda Türk dilinin sadeleşmesi ve okur yazar oranı düşük olan halkın ümmilikten kurtulması için ıslah-ı huruf olarak ortaya çıkan hareket, 1928’de tedbil-i huruf’ta noktalanmıştır.”³⁷¹ Elbette ki bu denli köklü bir devrimin matbuat sahasında varlık gösteren devlet kurumlarına, yayıncı-matbaacılara ve kitapçılara ekonomik ve kültürel olarak birtakım sonuçları olmuştur. Bu ekonomik etkilerden özel

geldin Büyük Gazi” başlığıyla Latin harfleri kullanılarak yazılmıştır. “Sefâ geldin Büyük Gazi,” *Hakimiyet-i Milliye*, 21 Eylül 1928, 1.

³⁶⁸ “Türk Harflerinin Kabul Ve Tatbiki Hakkında Kanun,” *Resmî Gazete*, 3 Kasım 1928, Sayı 1030.; TBMM ZC, Devre 3, Cilt 5, 1 Teşrinsani(Kasım) 1928, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c005/tbmm03005001.pdf> .(Erişim Tarihi: 17.08.2024)

³⁶⁹ “Millet Mektebi Teşkilatnamesi,” *Resmî Gazete*, 24 Teşrinsani 1928, Sayı 1048.

³⁷⁰ “Millet Mektepleri Talimatnamesi,” *Resmî Gazete*, 16 Teşrinevvel 1929, Sayı 1321.

³⁷¹ Yorulmaz, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Alfabe Tartışmaları*, 7.

sektör devlete göre daha fazla etkilenmiştir. Devrim olduğunda devlet, özel sektöre göre çok daha avantajlı konumdadır. Jale Baysal ve Alpay Kabacalı kanun henüz daha çıkmadan önce Devlet Matbaasının gerekli harfleri döktürmeye başladığını, 26 Ağustos 1928’de Atatürk’ün de katıldığı bir toplantıda, İstanbul’da bulunan milletvekillerine Devlet Matbaasının 50.000 adet bastığı alfabeden dağıtıldığı bilgisini verir.³⁷² Bahsi geçen sürede Türk Dil Encümeninin kararı ve onayı ile basılan *Yeni Türk Alfabesi* isimli bir alfabenin yanı sıra yine Dil Encümenince hazırlanıp fasiküller halinde basılan *İmla Lügati* de aynı yıl Devlet Matbaasında hazırlanarak kamuoyuna sunulmuştur.³⁷³

Devlet, yeni harflerin topluma en hızlı ve yaygın biçimde benimsetilmesinin ancak ders kitapları ve okuma eserleri ile mümkün olacağını öngörmektedir. Bu nedenle okul kitaplarının büyük bir bölümünün basımını üstlenen Devlet Matbaasının, yeni harflerle dizgi yapabilecek teknik donanımına bir an önce sahip olması zorunlu görülmüştür.³⁷⁴ Ağustos–Ekim 1928 arasında, Devlet Matbaası bir taraftan yeni harf takımlarını temin etmekte bir taraftan da dil encümeni ve Talim Terbiye Heyeti tarafından belirlenen elifba, imla kılavuzu, gramer gibi ders kitaplarının basımını gerçekleştirmektedir. Bu kitapların dizgi, tashih ve baskı işlemleri doğrudan Devlet Matbaasına havale edilmiştir. Bu süreçte Matbaanın otuz kişiden oluşan kendi personeli haricinde de dizgiciler görevlendirilmiştir. Ayrıca yeni harflerle iş yapabilecek mürettiplerin yetiştirilmesi amacıyla da bir tashih kursu açılmıştır. 12 Eylül 1928 tarihli Talim ve Terbiye Heyetine gönderilen bir yazı da Devlet Matbaasındaki kursta yaklaşık altmış kişinin eğitim gördüğünü, bu eğitimin ardından hemen *İmla Lügati* ve diğer kitapların tahsisine başlayacaklarını bildirmektedir.³⁷⁵

Dil Encümeni ile birlikte, Maarif Vekaleti adına Talim Terbiye Heyeti basılacak kitapları belirlediği gibi bunların dağıtımını da örgütlemekteydi. Bu noktada Talim Terbiye Heyeti, Devlet Matbaası ile koordineli bir şekilde çalışıyordu. İki kurum arasında, yeni harflerin taşrada öğrenimi kolaylaştırmak amacıyla talep edilen alfabe, imla ve okuma kitaplarının hızla basılıp çeşitli kurumlara —örneğin Ankara Kız Lisesi öğretmen ve memurlarına, Ankara Şehremaneti, Ankara Tapu Kadastro Müdürlüğü, Posta ve Telgraf

³⁷² Baysal, *Harf Devrimi’nden Önce ve Sonra*, 61.; Kabacalı, *Başlangıcından Günümüze Türkiye’de Matbaa*, 172.

³⁷³ Baysal, *Harf Devrimi’nden Önce ve Sonra*, 61.; Kabacalı, *Başlangıcından Günümüze Türkiye’de Matbaa*, 172.

³⁷⁴ Çiçek, *Harf Devrimi’nin Kamu Yönetimine*, 87.

³⁷⁵ Çiçek, *Harf Devrimi’nin Kamu Yönetimine*, 126.

Müdürlüğü— ücretsiz olarak dağıtılmasını içeren birçok yazışma vardır.³⁷⁶ Maarif Vekâleti, sadece ülkedeki değil Türkiye sınırları dışındaki Türk vatandaşlarının da yeni alfabeği öğrenmeleri için bu tür kitaplardan göndermiştir. Arşivde yer alan bir belge dizisi içerisinde örneğin Maarif Vekâletinin Devlet Matbaasına yazdığı bir yazıda Rusya’da bulunan Türk vatandaşlarına dağıtılmak üzere yeni harflerle hazırlanmış imla ve harfleri tanıtan alfabenin hazırlanıp Hariciye Vekaletine gönderilmesini istenmiştir.³⁷⁷ Yine, Talim ve Terbiye Heyeti tarafından hazırlanan *Elifba ve Gramer Kitabı* ilk etapta Devlet Matbaasında basılmış, binlerce nüsha hâlinde Ankara’ya ve diğer taşra vilayetlerine gönderilmiştir. 29 Ağustos 1928 tarihli yazılarda, 20.000 ile 17.000 adet arasında değişen kitap partilerinin hızla Matbaa tarafından çoğaltılıp illere ulaştırılması talep edilmiştir. Anadolu’ya dağıtılan kitapların toplam sayısı, yalnızca *Elifba* için bazı bölgelerde 34.000’den fazla nüshaya ulaşmıştır.³⁷⁸

Bununla birlikte yeni Türk harflerinin kabul edilmesinden sadece dokuz gün sonra 10 Kasım 1928’te, 1354 sayılı “1928 Senei Maliyesi Maarif Vekâleti Bütçesine Tahsisatı Fevkalade İtasına ve Muhtelif Devair Bütçelerine Mevzu Tahsisattan Bazılarının İmhasına Dair Kanun” çıkarılarak Maarif Vekaletinin 1928 yılı bütçesine 400.000 liralık ek ödenek konulmuştur. Ödenegin gerekçesinde “Yeni Türk harflerinin istilzam edildiği masraf” açıklaması yapılmıştır. 400.000 liralık bu ek ödenek diğer Vekaletlerin bütçelerinden kesinti yapılarak hazırlanmıştır.³⁷⁹ Dönemin Maarif Vekili Mustafa Necati Bey, bütçeye ek ödenek konulması için yapılan meclis görüşmelerinde ödenegin nerelere harcanacağı hakkında bilgi vermiş, ek ödenegin harcanacağı işleri şu beş başlıkta açıklamıştır:

1. Dil heyeti tarafından basılan alfabe, gramer imlâ lügati vesairenin her türlü neşriyat masrafı

2. Dil heyeti hakkı huzuru

³⁷⁶ Çiçek, *Harf Devrimi’nin Kamu Yönetimine*, 130.; İlgili belge dizisi için bk. BCA, 180-9-0-0/ Kutu No:3 Gömlek No:16, Sıra No: 6, Belge Tarihi: 09.12.1928.

³⁷⁷ BCA, 180-9-0-0, Kutu No:3 Gömlek No:16, Sıra No: 6, Belge Tarihi: 09.12.1928, s.2.

³⁷⁸ Çiçek, *Harf Devrimi’nin Kamu Yönetimine*, 130.

³⁷⁹ Vekaletlerin bütçelerinden yapılan kesintiler şöyledir: Maliye 160.000, Dahiliye 65.000, Hariciye 40.000, İktisat 22.000, Matbuat Umum Müdürlüğü 30.000, Sıhhiye Vekaleti 12.000, Umum Jandarma Komutanlığı 20.5000, Tapu Umum Müdürlüğü 7.000, İskan Umum Müdürlüğü 7.000, Maarif Vekaleti 41.500, Nafia Vekaleti 40.000.; “1928 Senei Maliyesi Maarif Vekaleti Bütçesine Tahsisatı Fevkalade İtasına Ve Muhtelif Devair Bütçelerine Mevzu Tahsisattan Bazılarının İmhasına Dair Kanun,” *Resmi Gazete*, 13 Kasım 1928, Sayı 1039.

3. Yeni harflerle mektep kitapları basmak ve basılan kitaplara mükâfat vermek, bu kabil neşriyatı satın almak ve buna mukabil tabı vesaire masraflarını vermek
4. Halk dershanelerine ve millet mekteplerine ait her nev'i masrafı yapmak, bu dershaneler ve mektepler için yeni harflerle mevkut, gayrı mevkut mecmua ve kitap vesaire basmak
5. Devlet Matbaasının tesisat ve inşaatına sarf etmek.³⁸⁰

Maarif Vekaleti ayrıca bu beş kalem için daha detaylı bir harcama planı hazırlamıştır. Çalışmamız açısından önemli olan nokta bu kalemlerden birinin doğrudan Devlet Matbaası ile ilgili olmasıdır. Buna göre 400 bin liralık ek ödeneğin bir kısmı, Devlet Matbaasının teçhizatının yeni harflerle uyumlu olacak şekilde yenilerek basım yapabilecek hale getirilmesi ve matbaa binasının alınacak yeni malzemelere göre genişletilmesi için kullanılacaktır.³⁸¹ Ayrıca Devlet Matbaası müdürü Faik Sabri Bey, yeni harflerle basım yapabilecek makineler almak için yurtdışına teknik seyahate çıkmış³⁸² ve artık işe yaramaz hale gelen Arap harfli okul kitaplarını Latin harfleriyle yeniden basabilmek için yurt dışından yeni makineler getirtmiştir.³⁸³ Öyle ki İlhan Başgöz, 1928 yılının daha ekim ayında kanun meclisten geçmeden önce, ilk ve ortaokulların bütün kitaplarının yeni yazı ile Devlet Matbaasında basılmaya başlandığını belirtir.³⁸⁴

H. Cevahir Kayam'ın devrim sürecinde devlet harcamalarını ortaya koyduğu çalışmasından anlaşıldığı üzere devlet, elindeki iktisadi imkanlar dolayısıyla bu süreçte kendisinin öncülük ettiği kamu yayınlarını ciddi ölçüde finanse etmiştir. Devrim sonrasında yapılan bu harcamalarda 1928 yılında Devlet Matbaasına ders kitaplarını yeni harflerle basabilmek için yeni makine alınması, aynı yılın ekim ayında ilk ve ortaokulların bütün kitaplarının basımı, Millet Mekteplerinde kullanacak özel alfabelerin, yalın ve iri yazılı okuma kitaplarının ve kursu bitirenler için haftalık bir gazetenin basımının yapılması gibi kalemler ön plana çıkmaktadır. Ayrıca Dil Komisyonunca hazırlanan *Alfabe* kitabından ilk

³⁸⁰ TBMM ZC, Devre /İçtima III, C.5, 8 Teşrinisani 1928, 23.

³⁸¹ Harcama planının 5. maddesi şöyle belirtilmiştir: “Devlet matbaasının yeni harflerle tab yapabilecek hale getirilmesi için bu matbaaya celp olunacak her nevi matbaa, yazı tertip makineleri ile harfler ve diğer teçhizat bedelleri; bunların matbaa dahilindeki yerlerine konulması ve matbaa binasının bunlara göre tanzimi için binada icap eden tadilat ve inşaat masrafları”. BCA, Muamelat Umum Müdürlüğü Fon Kodu: 30-10-0-0/, Kutu No:143 Gömlek No: 25, Sıra No: 23. s.1-9.

³⁸² “Devlet Matbaasının Tekamülü Etrafında,” *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Kânunusani 1929, 1.

³⁸³ BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2 / Kararlar Daire Başkanlığı(1928-), Kutu No:2 Gömlek No:15, Sıra No:17, Belge Tarihi 06.02.1929, s. 1.; “Devlet matbaasının ıslahı,” *Cumhuriyet*, 25 Şubat 1929, 3.

³⁸⁴ Başgöz, *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*, 119-120.

olarak 100.000 adet Devlet Matbaasında basılmıştır. Bu alfabe ve diğer kıraat, gramer kitapları sadece yurt içinde dağıtılmamış örnek oluşturması için İran'a da gönderilmiştir.³⁸⁵

Devlet Matbaasının Harf Devrimi sonrasında mevcut duruma çok hızlı adapte olduğunu basına yansıyan haberlerden de takip etmek mümkündür. Harf Devrimi'nden bir yıl sonra *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde yer alan bir haber matbaanın geldiği noktayı anlamak için önemlidir. Habere göre, Devlet Matbaası yeni harflerin kabulünden sonra faaliyetini daha da arttırarak teşkilatını düzenlemiş, Avrupa matbaaları standardına yakın bir şekilde gelmiştir. Matbaa, sadece mektep kitaplarını değil Maarif Vekaleti ile diğer hususi siparişleri de basan büyük ölçekli bir müessese haline gelmiştir. Örneğin Türk Ocakları için ilk kez foto-lito tekniği kullanarak yapmış olduğu dört renkli piyango afişi, eski Maarif Vekili Necati Bey'in mezarı başında İsmet Paşa'nın *Nutku*'nun basımı bunun önemli örneklerindendir. Matbaa, ofset baskıdan da azami ölçüde istifa etmektedir. Matbuat Umum Müdürlüğü tarafından çıkarılan *Ayın Tarihi* mecmuası da yine muntazam bir şekilde Devlet Matbaası tarafından basılmaya başlanmıştır.³⁸⁶

Harf Devrimi karşısında hususi yayıncı-matbaacılar ile İstanbul kitapçıları ise Devlet Matbaası kadar şanslı değillerdir. Bu grup hem ekonomik açıdan hem de zaman açısından hemen yeni harflerle basım yapabilecek matbaa makinelerini satın alamamış; üstelik ellerinde artık satışı mümkün olmayan daha önceden basılmış onlarca cilt eski harfli kitap kalmıştır. Çünkü kanun yürürlüğe girdikten sonra Arap harfleri ile basılmış tüm eserlerin satışını yasaklamaktadır. Asıl büyük problem ise okul kitaplarının basımında olmuştur. Mekteplerde okutulacak kitaplar, eylül ayında açılan okullara yetişmesi için mutaat olduğu üzere her yıl haziran-temmuz-ağustos aylarında basılmaktaydı. Fakat Harf Devrimi'nin yapılacağı Ağustos 1928'de açıklanmış, Kanun da 1 Kasım 1928'te yürürlüğe girmiştir. Karar açıklandığında yayıncı matbaacılar ders kitaplarını Arap harfleriyle çoktan basmışlardı. Devlet, basılan kitapların okullarda okutulmasını da yasaklayınca yayıncı matbaacıların ve İstanbul kitapçılarının ellerinde hem Arap harfli onlarca cilt kitap kalmış hem de ciddi bir ekonomik kayıpla karşı karşıya kalmışlardır.³⁸⁷

Devrim sonrasında yayıncı-matbaacıları zorlayan bir başka durum daha ortaya çıkmıştır. Harf İnkılabının ardından yayıncıları biraz olsun rahatlatacak işlerden biri alfabe

³⁸⁵ H. Cevahir Kayam, "Harf Devriminde Devlet Harcamaları," 80. Yılında Türk Harf İnkılabı Uluslararası Sempozyumu (İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, 10-11 Kasım 2008), 247.

³⁸⁶ "Devlet Matbaasının Tab Ettiği Eserler," *Hakimiyet-i Milliye*, 24 Kanunuevvel 1929, 4.

³⁸⁷ D.D.K., "Harf İnkılabı ve İstanbul Kitapçılığının Perişan Hali," *Resimli Şark*, s.8 (1931), 15-16.

basmak iken bu imkan da devlet tarafından ellerinden alınmıştır. Çünkü bu işi Maarif Vekâleti ve Devlet Matbaası, devrimi takip eden günlerde tekeline almıştır. Yayıncı-matbaacılar, eğer alfabe basımı ve satışı işinin o dönemde kendilerine verilmiş olsaydı, zararın önemli bir kısmının kendiliğinden ortadan kalkacağını ileriki yıllarda sıklıkla dile getirmişlerdir.³⁸⁸

Özel sektör bu süreçte basın yayın yoluyla içinde bulundukları durumu resmi kurumlara anlatmaya çalışmış, devletten zararlarının karşılanması için nakdi yardım talebinde bulunmuştur. Bu konuda sık sık gazetelere açıklamalar yapılmış devletin kendilerine nakdi yardım sözü vermesine rağmen bunu yerine getirmediği şeklinde eleştirilerde bulunulmuştur. Örneğin İstanbul kitapçıları, devletin kitapçıların zararlarını karşılamak için Maarif Vekaletine 400.000³⁸⁹ lira tahsis ettiğini açıklamış olmasına rağmen bu paradan faydalanamadıklarını, paranın büyük bir bölümünün Devlet Matbaasının tevsiine (genişletilmesi/büyütülmesi) harcandığını iddia etmişlerdir. Onlara göre, Devlet Matbaasına bu denli büyük harcama yapıp matbaanın daha da büyütülmesinin Harf Devrimi adına hiçbir faydası yoktur. Matbaa büyütülmek isteniyorsa da Maarif Vekaletinin bunu Harf İnkılabı dolayısıyla verilen ödenekten değil kendi bütçesinden yapması daha uygun olacaktır.³⁹⁰ Bu tartışmada ilginç olan nokta, Maarif Vekaletine ayrılan 400 bin liralık ek ödenekle ilgili ne meclis görüşmelerinde ne de kanun metninde hususi yayınevlerine destek olunacağı şeklinde bir ifadenin hiçbir şekilde söz konusu olmamasıdır. Bu ödeneğin hususi yayınevlerine yapılacak yardımlarla bir ilgisi yoktur. Ödenek tamamen Maarif Vekaletinin harcamalarına tahsis edilmiştir.

Devlet, özel sektöre Harf Devriminin etkilerinden korumak amacıyla bu dönemde, okul kitabı bastırılması ve bazı bankalar aracılığıyla kredi sağlanması gibi yollarla sınırlı da olsa destek sunmuştur. 9 Temmuz 1929 tarihli bir haberde³⁹¹ Ziraat, İş ve Emlak Bankaları'nın zarar gören bazı kitapçılara toplam 75 bin lira kredi açtığı belirtilmiştir. Bu

³⁸⁸ “Harf İnkılabından Sonra Bizde Kitapçılığın Bugünkü Hali ve İstikbali”, *Resimli Şark*, s. 25, (1935), 17.

³⁸⁹ H. Cevahir Kayam, bu ödenekle ilgili bazı detaylar hakkında bilgiler verir: “1928 yılı bütçesine bu kalemden konan ödenek, kanunda 400.000 lira olarak belirtilmesine rağmen 1928 yılı bütçe kesin hesap kanununda 464.000 lira olarak görülmektedir. Bunun 312.580,49 lirası harcanmış, 351.419,51 lirası İptal edilmiştir. Sayılan işlere yapılan harcamalar devam ettiğinden 1929 yılı bütçesinde de “yeni Türk harflerinin intizamı eylediği masraf kalemi” yine yer almaktadır. Bu yıla ait 120.000 liralık ödeneğin 118.8 150,25 liralık kısmı harcanmış ,1.149, 75 liralık tahsisat ise İptal edilmiştir. 2 yıla ait “Yeni Türk harflerinin iltizam eylediği masraf” karşılığı ayrılan toplam miktar 586.000 lira olmuştur. Bu kalemden yapılan harcama toplamı ise 431.4 130,74 liradır.” Kayam, “Harf Devriminde Devlet Harcamaları,” 247.

³⁹⁰ D.D.K., “Harf İnkılabı ve İstanbul Kitapçılığının,” 15-16.

³⁹¹ “Zarar Gören Kitapçılara Kredi Açılıyor,” *Cumhuriyet*, 09.07.1929; “Mektep kitabı basan kitapçılara kredi açılıyor,” *Hakimiyeti Milliye*, 10 Temmuz 1929, 6.

krediler kısmen rahatlama sağlasa da kalıcı bir çözüm olmamış, kitapçılar ortaklık şirketleri kurarak devrimin etiklerinden olabildiğince korunmaya çalışmışlardır.³⁹²

Yayıncı- matbaacıların bu dönemde tek problemi Arap alfabesiyle basılıp ellerinde kalan kitaplar değildir. Matbaalarını bu yeni duruma hızlı bir şekilde adapte edemediklerinden yeni harflerle kitap basamaz olmuşlardı. Devlet, özellikle okul kitaplarını yeni harflerle basmadıkları takdirde kendisinin basıp satacağını açıklamıştır.³⁹³ Latin harfleriyle hazırlanan bu yeni kitaplar uzman heyetlere veya öğretmenlere yazdırılmakta; modern tekniğin en son şartlarına uygun bir şekilde bastırılmaktadır. Bu da maliyetlerin Arap harfli yayınlara göre biraz daha yüksek olması anlamına gelmekteydi.³⁹⁴ Bu ortamda bazı yayıncı-matbaacılar da zor şartlar altında yüksek fiyatlar ödeyerek okul kitabı basmak zorunda kalmıştır.³⁹⁵

Bununla beraber basım yapabilecek makineleri olan matbaaların birçoğu da Latin alfabesinin harflerini içeren hurufattan mahrum olduğundan, bu konuda daha donanımlı olan Devlet Matbaasından yardım talep etmiş; Maarif Vekâleti bu talepleri toplayarak kamu kurumlarına istenen matbaa malzemelerinin özellikle Latin harflerinin Devlet Matbaası aracılığıyla temin edilip dağıtılacağını duyurmuştur.³⁹⁶ Yine, ders materyallerini hazırlayacak hurufata sahip olmayan Askeri Matbaa gibi matbaalar, kağıdı kendileri karşılamak suretiyle alfabe ve kiraat gibi ders kitaplarını Devlet Matbaasında bastırmışlardır.³⁹⁷ Devlet Matbaasının, yalnızca basılan onlarca yeni harfli yayınlara değil sahip olduğu matbaa teknolojisiyle de bu süreçten etkin bir rol oynamıştır. Bu durum ayrıca Harf Devrim sonrasında Devlet Matbaasının basım sanayii sektöründe merkezi bir tedarik ve teknik destek kurumu olarak konumlandığını da göstermektedir. Ayrıca bu dönemde matbaaların teknik yetersizliklerin yanı sıra uğraşmak zorunda kaldıkları bir başka sorun da yeni alfabeyle bilen, yeni alfabe ile dizgi yapabilen yetişmiş elaman sorunu olmuştur.³⁹⁸

Harf Devriminin ardından ellerinde eski harfle basılmış onlarca cilt kitap kalan İstanbul kitapçıları, Kitapçılar Cemiyeti riyasetinde 28 Mart 1929'da bir toplantı tertip

³⁹² Niyazi Çiçek ve Nurhan Kabakulak, "Harf Devrimi'nin İstanbul Kitapçılarına, Ekonomik Etkileri." *Türkiyat Mecmuası* 27, s.1 (2017), 134.

³⁹³ D.D.K, "Harf İnkılabı ve İstanbul Kitapçılığının," 15-16.

³⁹⁴ İskit, *Türkiye'de Neşriyat Hareketlerinin*, 248.

³⁹⁵ D.D.K, "Harf İnkılabı ve İstanbul Kitapçılığının," 15-16.

³⁹⁶ Çiçek, *Harf Devrimi'nin Kamu Yönetimine*, 152.

³⁹⁷ Çiçek, *Harf Devrimi'nin Kamu Yönetimine*, 105.

³⁹⁸ Kabacalı, *Başlangıcından Günümüze Türkiye'de*, 173.; Osman Akil, "Cumhuriyet'in İlanı Sonrası Türk Kitap Yayıncılığının Gelişimi ve Devlet-Özel Sektör İlişkisi," (Uzmanlık Tezi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2009), 17.

etmişlerdir. Toplantıda cemiyet başkanı Sudi Bey'le, Muallim Ahmet Halit'in Ankara'ya giderek içinde bulundukları durumu yetkili makamlara iletmesi kararlaştırılmıştır.³⁹⁹ Kitapçılar Cemiyeti başkanı Sudi ve Kitapçı Muallim Ahmet Halit, ertesi gün İstanbul kitapçıları adına Ankara'ya hareket etmiştir. Maarif Vekaleti yetkilileri ile görüşen kitapçılar, yayıncılık dünyasındaki buhran hakkında Maarif Vekaletine bilgi vermişlerdir. Görüşmede Vekalet yayıncılara, bir şirket halinde birleştikleri takdirde her türlü maddi yardımını yapacağını sözünü vermiş, şirket kurulduktan sonra Devlet Matbaasında şirket adına bir kredi açacağını ve Devlet Matbaasının satış şubelerinin idaresini de şirkete devrederek düştikleri zor durumdan kurtulmaları için yardım edeceğini belirtmiştir. Görüşmede ayrıca İstanbul kitapçılarına nakdi yardım yapılması da gündeme gelmiştir.⁴⁰⁰

Bunun yanı sıra İstanbul kitapçıları basına verdikleri röportajlar ve kaleme aldıkları yazılarla içinde bulundukları zor durumu yetkililere arz etmeye çalışmıştır. Örneğin 1929 senesinde İstanbul kitapçılarından Naci Kasım (Açıkel) *Matbuat ve Neşriyat Buhranı* isimli bir risale kaleme alarak, matbuat dünyasının içinde bulunduğu duruma dair izahatta bulunmaya çalışmıştır. Naci Kasım, Harf İnkılabı sonrası Maarif Vekaletinin alfabe, gramer, imla lügati ve kıraat gibi kitapların basımını Devlet Matbaasının tekeline vermiş olmasının kötü neticeler doğurduğunu belirtmektedir. Ona göre bu kitaplar, geç basılarak vaktinde yetiştirilememiş, kötü ve çoğu yanlış bir şekilde basılmıştır. Naci Kasım tezlerini, Millet Mekteplerinin Devlet Matbaasının bastığı kitaplardan ziyade kendi yayınevi Türk Neşriyat Yurdu'nun bastığı kitapları tercih ettiğini belirterek destekler. Ona göre aslında problem Devlet Matbaasında değil, tekel sistemindedir.⁴⁰¹

Benzer bir eleştiri 1932 yılında, Türk Kitapçılığı Limited Şirketi ortakları Ahmet Halit Kitaphanesi, Hilmi Kitaphanesi, Kanaat Kitaphanesi, Resimli Ay Şirketi ve Tefeyyüz Kitaphanesi'nin ortak kaleme aldıkları bildiride de dile getirilmiştir. Bu beş yayıncı, Harf İnkılabı sırasında ellerinde bulunan yarım milyon liralık kitabın, devrim sonrasında bir anda on bin liralık okka kağıda tedavül ettiğini, birçok müessesenin servetinin bir anda yok olduğunu, özellikle mektep kitapçılığı işi ile uğraşanların ciddi borç yükü altına girdiklerini belirtmiştir.⁴⁰² Sinan Niyazioğlu, Ankara'ya sunulan bu metni, Harf Devrimi ve 1931 Matbuat Kanunun ortaya çıkardığı sorunların yarattığı mali yıkımların raporlandığı

³⁹⁹ "İstanbul Kitapçıları," *Vakit*, 29 Mart 1929, 1.

⁴⁰⁰ "Kitapçılar: Ankara'dan Döndüler," *Vakit*, 3 Nisan 1929, 1.

⁴⁰¹ Naci Kasım, *Matbuat ve Neşriyat Buhranı*, (İstanbul: Türk Neşriyat Yurdu), 1929, 15-19.

⁴⁰² *Türk Kitapçılığının Bugünkü Vaziyeti ve İstikbali*, (İstanbul: Resimli Ay Matbaası T.L. Şirketi, 1932), 3-4.

protesto mahiyetli bir bildiri olarak tanımlamaktadır. Öyle ki bu bildiri 1939'da toplanan I. Türk Neşriyat Kongresi'ne kadar cevapsız kalmıştır.⁴⁰³

Bu süreçte yayıncı-matbaacılar, uğradıkları zararı telafi etmek için ilk olarak devlete başvurmuş, ancak bireysel ve dağınık hareket ettikleri için genellikle pek sonuç alamamışlardır. Mali gücü olan az sayıda kitapçı ayakta kalabilirken önemli bir kısmı da iflasa sürüklenmiştir.⁴⁰⁴ Örneğin Tanzimat ve II. Meşrutiyet döneminin önemli yayıncılarından İbrahim Hilmi Çığıracan, Harf Devrimi sonrasında zarar eden yayıncıların başında gelmektedir. Cumhuriyetin ilanının ardından Maarif Vekaletinin 1920-1927 yılları arasında ilkokul okuma ve yazma kitaplarının yayımını üstlenen Tüccarzade İbrahim Hilmi, bu süreçte hurufat baskı kasalarını ve baskı sistemlerini yenilemeye çalışmış fakat ağır mali yükü karşılamıştır.⁴⁰⁵ Bunun yanı sıra Arap harfleri ile bastığı okul kitaplarının eğitim müfredatından çıkarılmasıyla derin bir ekonomik krize girmiştir. İbrahim Hilmi Harf İnkılabı dolayısıyla yalnızca okul kitapları neşriyatından yaklaşık yarım milyona yakın zarara uğramış, piyasaya 115 bin lira altın borçlanmış. Ayrıca devrim sonrasında İbrahim Hilmi'nin yayın ve telif haklarını alıp Latin harfleri ile bastığı *Resimli Kıraat* serisi gibi bazı okul kitapları Maarif Vekaletinin tekeline geçince yine maddi olarak ciddi zarara uğramıştır.⁴⁰⁶

Görüldüğü üzere İstanbul'da yayıncılık ve matbaacılık alanında faaliyet gösteren hususi yayıncı-matbaacılarla kitapçılar, devrimin getirdiği mali problemler karşısında çaresizce beklememişler, aksine 1928-1933 yılları arasında dönemin Maarif Vekilleri ile sürekli görüşerek, yardım ve tazminat talebinde bulunmuşlardır. Bu yardım taleplerine Maarif Vekilleri ve diğer yöneticiler olumlu yaklaşarak çözümler üretmeye çalışmışsa da süreç genellikle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Sürecin başarısızlıkla sonuçlanmasının nedeni dönemin Maarif Vekillerinin Bakanlık'ta kısa süreli kalması ya da Mustafa Necati Bey gibi Vekillerin ani ölümleri ile sekteye uğrayan kararlardır. Dolayısıyla devlet kanadından taahhüt edilenler bir türlü hayata geçirilememiştir. Ayrıca devletin bu dönemde

⁴⁰³ Niyazioğlu, *Alfabe ve Matbuat: Türkiye'de Alfabe*, 92.

⁴⁰⁴ "Harf İnkılabından sonra bizde," 17.

⁴⁰⁵ Niyazioğlu, *Alfabe ve Matbuat: Türkiye'de Alfabe*, 88.

⁴⁰⁶ Başak Ocak, *Bir Yayıncının Portresi: Tüccarzade İbrahim Hilmi Çığıracan* (İstanbul: Müteferrika, 2003), 105-112.

basın sektörünü kitap yayıncılığı sektörüne göre daha fazla öncelediği de görülmektedir. Bu dönemde gazetelerin matbaalardan çok daha fazla yardım aldığı görülür.⁴⁰⁷

Harf Devrimi süreci, Devlet Matbaasının Erken Cumhuriyet matbuat alanındaki konumunu önemli ölçüde dönüştüren bir eşik olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet Matbaasının bu sürece özel sektöre nazaran hızla adapte olabilmesi—yeni hurufatın temini, makinelerin yenilenmesi, teknik personelin eğitimi, ders kitaplarının hızla basılması—kurumun finansal ve teknik kapasitesinin devlet eliyle güçlendirilmesi ile mümkün olmuştur. Bu durum, devlet kapitalizmi çerçevesinde düşünüldüğünde Matbaanın -özellikle yeni harflerin öğretilmesi için hazırlanan kitaplarla okul ders kitapları özelinde - "stratejik kabul edilen bir sahada devletin öncü rol oynaması" ilkesinin en görünür uygulama alanlarından biri hâline geldiğini göstermektedir. Bu süreçte özel sektörün ciddi ekonomik kayıplar yaşaması, devletin Devlet Matbaası üzerinden yayıncılık ve matbaacılık piyasasında belirleyici aktör olarak merkezileşmesini daha da hızlandırmıştır.

3.3.3. Harf Devrimi'nin Basım Sanayii Endüstrisine Etkileri

Alfabe Devrimi, yalnızca tekil olarak Babıali'deki matbaaları ve kitapçıları etkilememiş, daha geniş ölçekte Türkiye'deki tüm basım sanayii endüstrisini dönüştürmüştür. Bu dönüşüm sürecinde, özellikle Alman menşeli baskı sistemlerinin kullanımının yaygınlaşması, iç pazarda Almanların matbaa teknolojisiyle birlikte kağıt, kırtasiye, büro ve ofis malzemeleri gibi yan pazarlama sektörleri de oluşturularak pazar hacmini sürekli genişletmeye çalışması sektörün yeniden yapılandırılmasında belirleyici bir rol oynamıştır. II. Meşrutiyet'ten itibaren Türkiye'deki matbaacılık endüstrisini önemli ölçüde şekillendiren Alman baskı sistemleri, Babıali'deki gazetelerin ve yayımcıların kullandığı matbaa teknolojisinin başında gelmekteydi. Özellikle I. Dünya Savaşı sırasında basılı propaganda faaliyetleri sürecinde Alman baskı tekniklerinden önemli ölçüde faydalanılmıştı.⁴⁰⁸

Alfabe Devrimi'nden sonra ülkedeki matbaa teknolojisi revize edildiğinde de yine en çok tercih edilen Alman baskı sistemi olmuştur. Niyazioğlu, bu baskı sisteminin tercih edilmesinin iki nedeni olduğunu belirtir. İlki, Almancadaki “ö” ve “ü” harflerinin Latin harfli Türk alfabesinde de yer almasıdır. İkincisi ise dönemin matbaa teknolojisinde bilinen

⁴⁰⁷ Niyazi Çiçek ve Nurhan Kabakulak, “Harf Devrimi'nin Ardından İstanbul Kitapçılarının Yaşadıkları Zorluklar Nedeniyle Hükümetten Yardım Talepleri.” *Türkiyat Mecmuası*, 28(2) (2018): 345-364.

⁴⁰⁸ Niyazioğlu, *Alfabe ve Matbuat: Türkiye'de Alfabe*, 84, 85.

en ünlü Alman şirketleri, İngiliz ve Fransız rakiplerinden farklı olarak Yunanca, Bulgarca ve Türkçe bilen eleman istihdam ettiklerinden baskı makinesi ve hurufat kasası siparişlerinde rakiplerinden üstün konumdaydılar. Örneğin, yeni alfabeye geçiş sürecinde *Akşam*, *Milliyet*, *Tanin* gibi gazeteler hurufat kasalarını Alman basım teknolojisiyle yenilediklerini, bundan sonra daha kaliteli baskı yapacaklarını okuyucularına manşetten haber vermişlerdir.⁴⁰⁹

7 Mayıs 1929 tarihli *Son Saat* gazetesi, Almanya'daki Frankental fabrikasından *Son Saat*, *Cumhuriyet* ve *Vakit* gazetelerinin son sistem birer matbaa makinesi sipariş ettiklerinin haberini vermektedir.⁴¹⁰ *Son Saat*'in alacağı bu makinelerin ihalesi için gazetenin sahipleri Hakkı Tarık Us ve Ekrem Uşaklıgil, birlikte Almanya'ya gitmişlerdir.⁴¹¹ Aynı haberde *Milliyet*'in de İngiltere'deki Scott fabrikasından bir makina sipariş ettiğinin bilgisi yer alır.⁴¹² Ayrıca Yunus Nadi 1930'ların hemen başında Almanya'dan bir adet Linotip makinesi satın almıştır. Linotip o güne kadar Babıali'deki matbaalarda bulunan bir makine değildir. Halil Lütfi Dördüncü, Ekrem Uşaklıgil, M. Zekeriya Sertel ve Selim Ragıp Emeç'in birlikte kurdukları *Son Posta* gazetesi de yine 1931 yılında Almanya'dan bir rotatif baskı makinesi satın almıştır. O dönemde rotatif makinelerini kullanabilen matbaa ustası bulmak hayli zor olduğundan Almanya'dan bir usta getirilmiş, bu ustanın yanına Babıali'nin düz makine matbaalarında ustabaşılık yapmış olan Aram Emek verilmiştir. Aram Erek rotatif makinenin kurulumu ve işletimi sırasında Alman usta ile beraber çalışmıştır. Daha sonra yanına aldığı kişilere bunu öğreterek Babıali'nin rotatif ustalarını yetiştirmiştir.⁴¹³

1930'lu yıllarda hem özel sektörün hem de devletin bu baskı tekniğine olan ilgisini gazetelerin ilan ve reklam sayfalarından da takip etmek mümkündür. 31 Mart 1929 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi, Berlin'in ünlü harf döküm ve tertip makineleri üreticisi firması Tipograf (G.M.B.H)'nin Türkiye satış temsilciliğini aldığını haber verirken⁴¹⁴; 12 Ocak 1929 tarihli *Akşam* Almanya'nın ünlü fabrikalarından Baverşe Gisaeriy hurufat fabrikası ile Gebrüder Şimith mürekkep fabrikasının ve dünyanın her tarafına matbaa tesisatı yapan Grafika müessesesinin Türkiye temsilciliğini aldığını duyurmaktadır. *Akşam* ayrıca

⁴⁰⁹ Niyazioğlu, *Alfabe ve Matbuat: Türkiye'de Alfabe*, 86.

⁴¹⁰ "Gazetelerimizde Buhran Var mı? Karilerimize Kendilerini Sevindirecek Bir haber Veriyoruz," *Son Saat*, 7 Mayıs 1929, 2, 15.

⁴¹¹ Akçura, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye Matbaacılık*, 227.

⁴¹² "Gazetelerimizde Buhran Var mı?," *Son Saat*, 2, 15.

⁴¹³ Akçura, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye Matbaacılık*, 228-230.

⁴¹⁴ "Tipograf," *Cumhuriyet*, 31 Mart 1929, 6.

Grafika'dan 24 sayfa baskı yapabilen büyük ve son sistem bir rotatif makinasını da satın almıştır.⁴¹⁵

1933'te *Akşam*, Cumhuriyet'in onuncu yılında gazetenin matbaacılıkta geldiği son noktayı okurlarına aktaran bir yazı yayınlamıştır. Matbaa Müdürü Ulvi Bey tarafından hazırlanan tanıtım yazısında *Akşam* matbaasının klişe atölyelerinden, mürettiphane, mücellithane ve makine dairesi bölümlerinden de fotoğraflar yer alır. Ulvi Bey'in yazısında makinelerin çoğunun Almanya'dan satın alındığı bilgisinin yanı sıra *Akşam*'ın klişe atölyesinin Almanya'daki klişehanelerin bir modeli olarak hazırlandığını belirtilmiştir.⁴¹⁶ Almanya'nın Türk matbaacılığını yalnızca baskı teknikleri ile değil, matbaaların mekânsal örgütlenmesine varıncaya değin etkilediği görülmektedir.

Babıali'deki özel matbaaların dışında Devlet Matbaası da Heidelberg ve Münih'ten sipariş edilen tipo baskı makineleriyle ve yeni Latin harfli Türkçe hurufata uygun harf kasalarıyla hızlı bir biçimde modernize edilmiştir.⁴¹⁷ Faik Sabri Duran'ın ilk teknik seyahatini Almanya'ya yapması, matbaa için yurt dışından sipariş edilen yeni makinelerde Alman firmaların tercih edilmesi basım sanayii endüstrisinde Almanya'nın ağırlığını göstermesi bakımından önemlidir.

Erken Cumhuriyet döneminde Türkiye'de, Almanya'nın baskı teknolojileri alanındaki etkisi yalnızca makine ithalatıyla sınırlı kalmamış, Alman grafik tasarım kültürünü de beraberinde getirmiştir. Bu görsel kültür, yazılı basın ve kitap yayıncılığında, kurumsal logo tasarımlarına varıncaya değin Latin harfli tipografiyi büyük ölçüde etkilemiştir. Dönemin gazete logoları dikkatle incelendiğinde Latin harfli Alman Fraktur ve Gotik yazı tiplerinin belirgin şekilde kullanıldığı görülür. Harf Devrimi sırasında Dil Encümeni tarafından hazırlanan, Devlet Matbaasında basılıp fasiküller halinde yayımlanan *İmla Lugatı*'nin sayfa düzenlenmesinde de Alman dizgi sisteminden yararlanılmıştır. Bu dizgiyle hazırlanan eserde Arap harfleriyle yazılan eski Türkçe kelimelerin karşısına Latin harfleriyle yeni yazılışları verilmiştir.⁴¹⁸

Yine bu süreçte bu minvalde değerlendirilebilecek bir başka somut örnek ise Devlet Matbaası'nın logosunun ve Devlet Matbaasında basılan hemen hemen birçok kitabın da

⁴¹⁵ "Gazetecilere ve Matbaacılar," *Akşam*, 12 Ocak 1929, 8.

⁴¹⁶ "10 Senelik Cumhuriyet'in Feyizli Neticelerinden: Türk Matbuatının ve Matbaacılığının Tekamülü," *Akşam*, 29 Ekim 1933, 26.

⁴¹⁷ Niyazioğlu, *Alfabe ve Matbuat: Türkiye'de Alfabe*, 87.

⁴¹⁸ Niyazioğlu, *Alfabe ve Matbuat: Türkiye'de Alfabe*, 87.

tasarımcısı olan İhap Hulusi Görey'in⁴¹⁹, alfabe değişikliğinin ardından tasarladığı Milli Eğitim Bakanlığının Latin Harfli logosunda tercih ettiği yazı stilidir. Görey, açık kitap ve meşale figüründen oluşan Latin harfli yeni logoda 1920-1922 yılları arasında Münih'te resim ve grafik eğitimi sırasında sıklıkla karşılaştığı, şehrin matbuat ve tipografi stilinde iz bırakan Münih Stili (Münchner Stil) diye bilinen yazı karakterini tercih etmiştir.⁴²⁰ İhap Hulusi'nin afiş sanatındaki üslubu, eğitim aldığı Almanya'daki grafik tasarım anlayışından oldukça etkilenmiştir. Özellikle Alman grafik ekolüne özgü Plakatstil (afiş stili) disiplini, onun çalışmalarında belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Kullandığı kaliteli boyaları dahi Almanya'dan temin eden İhap Hulusi, bu modern grafik dilini Türkiye'ye taşımış; Osmanlı ile Cumhuriyet arasında afiş sanatında estetik ve teknik bir köprü kurmuştur.⁴²¹

Almanya ile matbuat alanındaki teknik ve kültürel temaslar bilginin kurumsallaşmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonra yönetici kadronun matbaacılık, kitapçılık, kağıtçılık, resim, grafik tasarım eğitimi için yurt dışına gönderdiği öğrencilerin hemen hemen hepsinin ana durağının Almanya olduğunu çalışmamızın birinci bölümünde detaylıca aktarmıştık. O dönemde Almanya'nın Viyana, Leipzig ve Münih şehirleri matbaacılık, kitapçılık, resim ve grafik sanatları dallarında Avrupa'nın en gözde şehirleridir. 1920'li ve 1930'lu yıllarda Almanya'ya gönderilen bu öğrenciler ülkeye döndüklerinde modern Türkiye'nin inşasında rol almış, alanında öncü

⁴¹⁹ İhap Hulusi'nin ailesinin kökenleri, Erzincan'ın Kemah ilçesine dayanmaktadır. Dedesi askeri okulu bitirdikten sonra Kahire'ye subay olarak atanmış ve ailesiyle birlikte buraya yerleşmiştir. İhap Hulusi'nin babası Ahmet Hulusi, Kahire'de mimarlık eğitimi almış ve şehrin ünlü mimarlarından birisi olmuştur. Vecide Hanım'la evlenen Ahmet Hulusi'nin oğlu İhap Hulusi, 28 Kasım 1898'de Kahire'de doğmuştur. İlk, orta ve lise eğitimine Kahire'deki önce İngiliz okullarında daha sonra da devlet okullarında devam eden İhap Hulusi, lise yıllarının sonlarında 1917'de, Almanya'da bir ressamdan posta yolu ile resim dersleri almıştır. 1920 yılında 22 yaşındayken resim eğitimi almak üzere Almanya'ya gitmiş; 1920-1923 yılları arasında Münih'te Haimann Schule atölyesinde üç yıl boyunca model üzerinden resim çalışmaları yapmış; teknik becerilerini geliştirmiştir. 1923 yılında Almanya'da bulunduğu sırada, Galatasaray Lisesi'ndeki karma sergiye altı eseriyle katılmıştır. Bu sergi, sanatçının ilk sergi deneyimi olmasının yanı sıra Türkiye'de yapılan ilk afiş tasarım sergisidir. İbahim Çallı, Feyhaman (Duran), Halil Paşa, Şevket (Dağ) gibi dönemin diğer önemli isimlerinin de katıldığı serginin açılışını Halife Abdülmecit Efendi yapmıştır. Sergi kapağını "Dersaadet" imzasıyla İhap Hulusi tasarlamıştır. 1923-1925 yılları arasında Münih'teki Kunstgewerbe Schule'de afiş ve gazete ressamlığı eğitimi tamamlayarak yurda dönmüştür. Arapça, Almanca ve Fransızca bilmesi nedeniyle Dış İşleri Bakanlığında çalışması istenmiş fakat o memuriyeti reddederek Akbaba dergisinde Münif Fehim ve Ramiz (Gökçe) Gökçe ile çalışmayı tercih etmiştir. Sonrasında afiş çalışmalarına ağırlık veren İhap Hulusi 1929'da İstanbul'da ilk atölyesini kurmuştur. Kulüp Rakısı etiketi, Atatürk'ün isteği üzerine yapılan *Alfabe* kitabının kapağı, Ziraat Bankası, Sümerbank, İş Bankası, Türk Hava Kurumu, Kızılay gibi birçok resmi kuruluşla birlikte özel kurum ve kuruluşlarda çeşitli tasarımlarıyla hizmet vermiştir. Recep Tunabaysal, "Toplumsal Modernleşmede Bir Figür Olarak İhap Hulusi Görey," (Yüksek Lisans Tezi: Trakya Üniversitesi, 2020), 5-6.; A. Yaşar Serin, "Türk Afiş Sanatının Abidesi İhap Hulusi Görey (28 Kasım 1898 - 27 Mart 1986)," *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, s.6, (2006) :120.; Ender Merter, *80. Yılında Cumhuriyet'i Afişleyen Adam İhap Hulusi Görey* (Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2003).

⁴²⁰ Niyazioğlu, *Alfabe ve Matbuat: Türkiye'de Alfabe*, 87.

⁴²¹ Tunabaysal, "Toplumsal Modernleşmede Bir Figür Olarak," 35-36.

isimler olmuştur. Ali Rıza Baskan, Emin Barın, Ferit Apa, Said Yada, Kamil Erçin Almanya'nın önemli matbaacılık okullarında eğitim almış; her biri kendi ihtisas alanında uzmanlaşmış ve Türkiye'de matbaacılığın, resim ve grafik tasarım sanatının modern tekniklerle gelişimine katkı sağlamıştır. Örneğin, Alman afiş sanatının ustası olarak kabul edilen Prof. Ludwig Hohlwein'in öğrencisi olan İhap Hulusi Görey, Erken Cumhuriyet'in görsel dilinin oluşmasında, modern Türkiye'nin afişlenmesinde, Cumhuriyet ideolojisinin kitlelerle buluşmasına öncülük eden Cumhuriyet'in kitle iletişimcisidir.⁴²² Yine İhap Hulusi'yle birlikte Türkiye'nin ilk grafik tasarımcılarından biri olan ve daha çok film afişleri ile tanınan Kenan Temizan da 1920'de Berlin Güzel Sanatlar Akademisi Reiman Schule'den mezun olmuştur.⁴²³

Arap harflerinin terk edilerek Latin harflerinin kabulü, Cumhuriyet tarihinin şüphesiz ki en köklü kültürel dönüşümlerinden biridir. Matbaalar, yayıncılar, kitapçılar, gazeteler, eğitim-öğretim uygulamaları ve materyalleri başta olmak üzere ülkedeki matbuat kültürü, kullanılan matbaa teknikleri, tipografi, görsel tasarım, kamu bürokrasisi gibi alanları kapsayan geniş bir etki alanı vardır. Harf Devrimi, yalnızca bir yazı değişikliği olmanın ötesinde Cumhuriyet rejiminin modernleşme ve ulus inşa sürecinde dönüştürücü bir rol üstlenmiştir. Bu yönüyle Atatürk Devrimleri arasında yalnızca kültürel yönüyle değil, ekonomik etki alanı ve sonuçları itibarıyla da özel bir konuma sahiptir.

Alfabenin değişmesi Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen diğer inkılapların çoğundan farklı olarak, ekonomik alanda faaliyet gösteren matbaacılık, yayıncılık, kitapçılık gibi sektörleri doğrudan etkilemiş; bu alanlardaki köklü yapısal değişimleri tetiklemiştir. Bu bakımdan Alfabe Devrimi, sadece kültürel alana bir müdahale değil, aynı zamanda belirli ekonomik sektörlerde devletin yeniden yapılanmasını zorunlu kılan çok boyutlu bir dönüşüm hamlesidir. Bununla beraber Harf Devrimi, bir yanıyla Cumhuriyet rejiminin, eğitim sistemini merkezileştirme ve modernleştirme arzusunun diğer bir yanıyla da matbaacılık ve yayıncılık sektörünün içinde bulunduğu piyasa ilişkilerini düzenleme, denetleme ve kontrol altına alma hedeflerinin araçlarından biridir.

⁴²² Zeynep Yarar, "İhap Hulusi Görey," <https://markut.net/sayi-9/ihap-hulusi-gorey/> (Erişim Tarihi: 05.02.2025).

⁴²³ *İstanbul'un 100 Grafik Tasarımcısı ve İllüstratörü, İstanbul'un Yüzleri Serisi-29*, Haz. Ömer Durmaz, (İstanbul: İBB Kültür A.Ş., 2011), 32.

3.3. OKUL KİTAPLARININ BASIMI, DAĞITIMI VE SATIŞI MESELESİ

Cumhuriyet'in ilanının ardından eğitim alanında bir dizi reform hayata geçirilmiştir. İlk olarak 3 Mart 1924'te Şeriye ve Evkaf Vekaleti kaldırılmış, Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edilmiştir. Kanun'la birlikte, Şeriyeye ve Evkaf Vekâletinin sorumluluğunda olan tüm okullar Milli Eğitim Bakanlığına devredilmiştir. Böylelikle eğitimde medrese-modern okul ikiliği sona ermiş, eğitim ve öğretim birleştirilmiştir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Osmanlı eğitim sisteminin en eski ve köklü kurumlarından biri olan medreseleri tamamen kapatmamış, Milli Eğitim Bakanlığına devretmiştir. Medreseleri kapatan Milli Eğitim Bakanlığının kararıdır.⁴²⁴ Medreselerin yerine yüksek din uzmanı yetiştirmek üzere ilahiyat fakültesi ve imam hatip okullarının açılmasına karar verilmiştir. Bu doğrultuda 1924 yılında İstanbul Üniversitesinde bir İlahiyat Fakültesi açılmış ve ülkenin çeşitli bölgelerinde imam hatip okulları kurulmuştur. İlahiyat Fakültesi de imam hatip okulları da yeterli düzeyde öğrenci çekemediğinden bir süre sonra ardı ardına kapatılmıştır. 1930-1931 senesinde tüm imam hatip okulları, 1934'te de İlahiyat Fakültesi kapatılarak İslam Tetkikleri Enstitüsü adı altında bir enstitü kurulmuştur. Böylelikle Cumhuriyet'in ilk on yılı içerisinde Türkiye'de devlet çatısı altında din eğitimi veren hiçbir kurum kalmamıştır. 1926-1927 yılında ders müfredatlarında yapılan değişiklikle din dersleriyle birlikte Arapça, Farsça gibi doğu dilleri de ortaokul ve lise müfredatlarından çıkarılmış, yalnızca köy ilkokullarında ve liselerin iki sınıfında bir saat olmak kaydıyla din dersleri okutulmaya devam edilmiştir.⁴²⁵

1926'daki müfredat değişikliğinden önce aslında ilk olarak 1924'te, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle birlikte okulların öğretim programları, ders müfredatları gözden geçirilerek yeniden düzenlenmişti. Tevhid-i Tedrisat'a kadar Cumhuriyet yönetiminin okul müfredatlarına çok fazla müdahale etmediği görülür. Yapılan düzenlemeler, özellikle tarih ve dil kitaplarındaki Osmanlı ve padişah temalı anlatıların Türk dili ve Türk tarihi etrafında bütünlleştirilmesiyle sınırlı kalmıştır. Cumhuriyetin modernleşme ve laiklik anlayışına uygun derslerin programlara eklenmesi ise Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle mümkün olmuştur. Bu tarihten itibaren Cumhuriyet'in hedeflerine uygun eğitimin esasları, kurumları, hedefleri, araçları ve kadrosu yeniden düzenlenmiştir.⁴²⁶

⁴²⁴ İsmail Kara, "Türk Usulü Laiklik Türkiye'yi Taşıma Kapasitesine Sahip mi?," *İlk Yüzyılı Bitirirken Cumhuriyet: Demokratikleşme Momentleri, Sıradan İnsanlar ve Siyaset*, Der. Gencer Özcan, Ömer Turan, Bülke Boşnak, Tuğçe Erçetin (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2024), 553.

⁴²⁵ Başgöz, *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*, 78-79.

⁴²⁶ Aslan, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Ders," *Eğitim ve Bilim*, s.158 (2010), 35: 219.

Tevhid-i Tedrisat ile beraber her ne kadar bir dizi düzenleme yapılmış olsa da Cumhuriyet'in ilanının ardından eğitim sistemindeki birçok mesele gibi ders kitapları meselesi de bir sorun haline gelmiştir. Ders kitaplarının içerikleri, baskı kaliteleri ve bilhassa fiyatları sık sık tartışma konusu olmuştur. Okul kitaplarının pahalılığı, baskı ve dizgilerdeki kalitesizlik, basım ve dağıtım aşamasında karşılaşılan problemler 1926'dan 1940'lara kadar çok kere devletle yayıncı-matbaacıları ve kitapçıları karşı karşıya getirmiştir. Devlet, başından itibaren tüm bu sorunları yakından takip etmiş, sorunların çözümü için çareler üretmeye çalışmıştır.

Cumhuriyet döneminde okul kitapları ile ilgili ilk değişiklik, kitapların içeriğine yönelik olmuştur. 1924'te, Vasıf Bey'in Maarif Vekilliği döneminde toplanan kırk üç kişilik bir heyet ilk, orta ve liselerin ders programlarını değiştirmiştir. Öncelikle ders kitaplarındaki Osmanlı ve Osmanlı geçmişine yönelik görüşler çıkarılmış, Cumhuriyet ideolojisine uygun içerikler dahil edilmiştir. Ortaokul ve lise programlarında daha önceden yer alan ruhbilim, eğitim, felsefe, hukuk, ekonomi, fen tarihi, defter tutma usulü gibi ağır dersler müfredattan kaldırılmış, yerine ev idaresi, atölye, laboratuvar, kız çocukları için çocuk bakımı gibi öğrencileri hayata hazırlayacak dersler konulmuştur.⁴²⁷

Ders programlarında yapılan değişiklikler yeni okul kitapları ihtiyacını doğurmuş ve bunun sonucunda da müfredata uygun kitapların hazırlanması sorunu ortaya çıkmıştır. Okul kitaplarının hazırlanmasında ve basılıp dağıtılmasında dönem dönem farklı uygulamalar denenmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında da okul kitaplarının yazımı, basımı ve dağıtımı Meşrutiyet'ten beri uygulandığı şekilde büyük oranda özel sektöre bırakılmıştı. Bu durum yavaş yavaş 1920'lerin sonlarına doğru değişmeye başlamıştır.

Genel olarak ders kitapları konusundaki uygulama şöyledir: Bakanlık bünyesinde oluşturulan bir komisyon o yıl okutulacak ders kitaplarının tespitini yapmakta, komisyonun belirlediği ders kitaplarının basımı ve dağıtımı ise özel sektöre bırakılmaktaydı.⁴²⁸ Seçilen kitapların fiyatları ise Devlet Matbaasındaki komisyon tarafından belirlenmekte, kitapları ve fiyatları gösterir bir cetvel hazırlanarak Devlet Matbaasında basılmaktadır. Basılan cetvel matbaalara, kitapçılara ve okullara haziran-temmuz-ağustos aylarında dağıtılmaktadır.⁴²⁹ Bu listelerde bir ders için birden fazla ders kitabı seçeneği vardır ve

⁴²⁷ Başgöz, *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*, 107.

⁴²⁸ Aslan, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Ders," 219.; Başgöz, *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*, 109-110.

⁴²⁹ D.D.K, "Harf İnkılabı ve İstanbul Kitapçılığının Perişan Hali," *Resimli Şark*, Ağustos 1931, Sayı 8, 15.

hangi kitabın okutulacağına dersi veren öğretmen karar vermektedir. Kitapların, Devlet Matbaası komisyonunun belirlediği fiyattan daha yüksek fiyata satılması ise yasaktır.⁴³⁰

Devlet Matbaası tarafından hazırlanan cetveldeki fiyatların daima isabetli olduğu her zaman tartışılan bir konu olmuştur. Ayrıca fiyatı baştan belirlenen kitapların incelendikten sonra birtakım unsurlarının düzeltilmesi gerektiğinde fiyatlarının azaltılması gibi bir durum da söz konusu olabilmekteydi. Böyle bir durumda kitap düzeltildikten sonra tekrar Devlet Matbaasına gönderilmekte ve yeniden incelenmekteydi. Bu durum hem müellif için hem de kitabı basan matbaa için zaman ve emek kaybına yol açıyordu. Devlet Matbaası kitapları kontrol etmekle görevli değildir. Eğer bir müracaat ya da ihbar olursa tetkik etmekte ve gerekirse fiyatları tashih etmekteydi. Devlet Matbaası zaman zaman çeşitli kitaplar hakkında matbaacılardan gelen ihbarları değerlendirerek bu kitapların fiyatlarını tashih etmiştir. Devlet Matbaasının ayrıca piyasada bu şekilde fiyatları tashih edilecek kitabın olup olmadığını şikayet gelmeden önce kontrol etme gibi bir görevi de yoktur.⁴³¹ Görüldüğü üzere başlarda devlet yalnızca, okullarda okutulacak kitapları basılmadan önce seçme ve sonrasında da ihtiyaç olduğunda bunları denetleme hakkına sahiptir. Fakat ileriki yıllarda özellikle 1930'lardan itibaren ise devlet kapitalizmi çerçevesinde artık seçilen kitapların basım ve dağıtım işini de üstlenecektir.

Okul kitaplarının basım ve satış usulleri her ne kadar kanun ve yönetmeliklerle belirlenmiş olsa da pratikte bir dizi sorunla karşılaşmaktadır. Bakanlığın onayından geçip hususi matbaalarda basılan kitaplarla ilgili ciddi rahatsızlıklar her daim kamuoyuna yansımıştır. Buradaki önemli nokta kitaplar hakkındaki rahatsızlıkların içerik ya da müfredata uygunluk gibi sebeplerden değil, kağıt, dizgi, baskı kalitesi, fiyat, dağıtım gibi daha çok yayıncı-matbaacılarla kitapçıları ilgilendiren sorunlar olmasıdır. Basında ders kitapları ile ilgili bu sorunların tartışıldığı haberlerin satır aralarında, devletle özel sektör arasındaki rekabetin unsurlarını açığa çıkarmaktadır. Ayrıca bu tartışmalar Erken Cumhuriyet dönemi matbaacılığı ve yayıncılığı üzerindeki devlet kapitalizminin boyutlarını görmek için önemli bir veri kaynağıdır.

⁴³⁰ Aslan, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Ders," 225, 230.

⁴³¹ "Mektep kitaplarının fiyatı fazla değil midir?," *Vakit*, 23 Kasım 1932, 1,8.

3.4. DEVLET-ÖZEL SEKTÖR REKABETİNİN YAYINCILIK ALANINA ETKİSİ

Osmanlı eğitim sisteminde ders kitaplarının ilk örnekleri Mühendishanede okutulmak üzere, Mühendishane Matbaasında basılmaya başlanmış ve zamanla ilk ve orta dereceli okulları da içine alacak şekilde genişleyerek daha iyi düzeylere ulaşmıştır. Bu doğrultuda Batı'daki örneklerle benzer ilk ders kitapları Tanzimat sonrasında görülmeye başlamıştır. Ahmet Cevdet Paşa ile Keçecizade Fuat Paşa'nın birlikte yazdıkları *Kavaid-i Osmaniye* (1850), Mehmet Şükrü Bey'in Sıbyan Mektepleri için hazırladığı *Nuhbet-ül Etfal* (1852) Batı'daki okul kitaplarının benzerlerinin ilk örnekleridir. Bu süreci, Osmanlı eğitim sisteminin modernleşmesinde önemli katkıları olan Selim Sabit Efendi'nin farklı düzeylerde eğitim veren okulların programlarında yer alan dersler için, Avrupa'da okutulan derslerde kullanılan kitapları çevirerek Osmanlı eğitim sisteminin beklentilerine uygun bir hale sokması sonucu ortaya çıkan kitaplar takip etmiştir. Büyük ölçüde başta Fransa olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerinden tercüme edilerek Osmanlı eğitim sistemine dahil edilen bu kitaplar Cumhuriyet dönemine kadar ders kitabı olarak okullarda okutulmaya devam etmiştir.⁴³²

Okul kitaplarının basımı ve dağıtımında ise II. Meşrutiyet'ten beri uygulanan yöntem, büyük ölçüde Cumhuriyet'in ilk yıllarında da aynı şekilde uygulanmaya devam etmiştir. Eğitim tarihi araştırmacıları ve yayıncılar sıklıkla bu yöntemin problemliliği bazı noktalar üzerinde durmaktadır. Bunlardan ilki Babıali Caddesi'ndeki birkaç yayınevinin okul kitaplarının basım işinde tekelleşmesidir. Bu yayınevleri istedikleri kitabı basmakta, istemediklerini basmamakta; basacakları kitapları da müelliflerine çok düşük telifler ödeyerek her zaman kendileri yazdırmaktadır. Kitabın bakanlıktan kolayca onay almasını sağlamak için kitapları, bakanlık görevli kişilere yazdırmakta ya da bazen başkasına hazırlatılan kitaba bakanlık görevlisinin adı yazılarak komisyona sunulmaktadır. Kitaptan kaç adet basılacağı, kullanılacak kağıt türü, kapak, dizgi gibi her şeye yayınevi karar vermektedir. Kitaplar çoğu kez ihtiyaç olandan daha az sayıda basılmakta ve bu nedenle birçok okul, ders yılı başladığında kitapsız kalmaktadır. Düzenli ve iyi organize olmuş bir dağıtım sistemi olmadığından da taşradaki pek çok okula çoğu kitap hiç ulaşmamakta, ulaşan hangi kitapsa öğretmen mecburen o kitabı okutmaktadır. Ayrıca kitaplar çoğu kez bakanlığın belirlediği fiyatlardan farklı fiyatla satıldığından aileler kitapları almakta zorlanmaktadır.⁴³³ 1933'te Türk Kitapçılığı Limited Şirketi ortaklarının

⁴³² Aslan, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Ders," 217.

⁴³³ Başgöz, *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*, 110.

birlikte kaleme aldıkları yazıda, Babıali'deki mektep kitapçılığının otuz yıldan beri üç büyük kitapçıyla, neşriyat işlerine Harf Devrimi sıralarında başlayan dört yeni kitapçının tekelinde olduğunu belirtilmiş ancak bu kitapçıların kimler olduğunu açıklanmamıştır.⁴³⁴

Okul kitaplarının pahalılığı ailelerin, devletin ve yayıncıların dahi çoğu kez şikayet ettikleri bir meseledir. Devlet bu meseleyle 1926'dan itibaren yakından ilgilenmeye başlamış, ilk olarak 1926 yılında, okul kitapları ile ilgili bu problemlere çare olacağı düşüncesiyle bir kanun çıkarılmıştır. 24 Nisan 1926 tarihinde kabul edilen, 823 numaralı Kanun'a göre Maarif Vekaleti okullarda okutulacak kitapların bir kısmının basımını üstlenmiştir. Böylelikle Devlet Matbaasında basılacak bu kitaplar öğrencilere maliyet fiyatından azami %10 fazla fiyata satılabilecektir.⁴³⁵ Kanun görüşmeleri sırasında vekillerin sorularını yanıtlayan Maarif Vekili Mustafa Necati Bey, okul kitaplarının basımının yıllardır vurguncuların elinde olduğunu, kitapçılar düzenli bir şekilde kontrol edilmediğinden kitapların ailelere oldukça fazla pahalıya mal olduğunu belirtilerek Devlet Matbaasının bu işi yapabilecek kapasitede olduğunu ifade etmiştir.⁴³⁶ Maarif Vekilinin, aralarında Hakkı Tarık Us, Ahmet İhsan Tokgöz, Hüsnü Kitapçı gibi yayıncı-matbaacıların da bulunduğu Meclis'te, Babıali'de uzun yıllardır okul kitapları işi ile uğraşan yayıncı-matbaacılardan “vurguncular!” diyerek bahsetmesi oldukça ilginçtir.

“Hükümetin çok mükemmel bir matbaası vardır. Bu matbaa hakikaten çok muntazam ve mükemmeldir. Matbaa-i Amire ve Bahriye Matbaası da Maarif Vekaletine devredilmiştir. Bunları bütün mektep kitaplarını basabilecek teşkilata haizdir. Tabiidir ki bunlar gayet iyi kağıtlara muntazam surette basılacağı için çocuklar az yıpratmak ve az sarf edilecektir. Bu surette çocuk babaları da kitap masrafından kısmen kurtulmuş olacaktır.”

1926'daki bu kanunun ardından 1928'de Harf Devrimi olmuş ve devlet, eski harfli okul kitaplarının okullarda okutulmasını, matbaalarda basılmasını yasaklamıştır. Yayıncı-

⁴³⁴ “Harf İnkılabından Sonra Bizde,” 17.

⁴³⁵ Kanun'a göre okul kitapları maliyet fiyatından azami %10 iskonto ile satılabilecektir. Fakat bu usul ne müellifleri ne kitapçıları ne de aileleri memnun etmiştir. Çünkü genellikle mektep kitabı yazan müellifler, kitaplarını nisan ayından sonra Vekalet'e gönderirler, yeni senenin kitap listesine alınması için kısa zamanda kitapların tetkik edilmesini istemekteydiler. Kitaplar zaman darlığından iyi tetkik edilmediğinde ise şikayetler başlamaktadır. Bir sınıfın okutulacak ders kitapları çoğaldıkça müelliflere ödenen telif ücreti azalırdı. Matbaacılar ise önce Devlet Matbaası ile sonra da kendi aralarındaki rekabetten ötürü bu durumdan bir türlü memnun olmamaktadır. Kitaplar basılıp okullar açıldığında satışa sunulan kitapların yüzde kırk, elli bazen de yüzde altmış iskonto ile satıldığını gören aileler, fiyatları tespit eden komisyonun tahminlerinde aldanmış olduğundan şikayet ederlerdi. Kitap listesi erken çıkarsa yeni kitap yazan müellif, geç çıkarsa kitapçı isyan etmektedir. Kitapçılar arasında rekabet başlayınca iskonto artmakta, yüksek iskonto edilen kitapların satılmakta, iyi basılmış ve yazılmış kitap piyasaya sürülüyor diye bir başka şikayet başlamaktadır. M. E, “Günün maarif meseleleri: Mektep kitapları,” *Akşam*, 16 Nisan 1933, 7.

⁴³⁶ TBMM ZC, C.2, 89. İçtima, 22 Nisan 1926, 188-189.

matbaacılar bir anda kendilerini Harf Devrimi'nin yarattığı ekonomik zorluklarla mücadele eder halde bulmuşlar, yüksek maliyetlerle de olsa Latin harfli kitapların basımına başlamışlardı. Özellikle alfabe ve kıraat kitaplarının basımından elde edecekleri kazançla zararlarının bir kısmının telafî edebileceklerini düşmüşlerdir. Fakat Maarif Vekaleti Millet Mekteplerinde ve okullarda okutulacak alfabe ve kıraat kitaplarının Latin harfleri ile Devlet Matbaasında basılması kararını almış, bu işi doğrudan Devlet Matbaasının tekeline vermiştir.⁴³⁷

Bu karar yayıncı-matbaacıların içinde bulunduğu şartları daha da ağırlaştırmıştır. Harf İnkılabından yaklaşık beş ay sonra 30 Mayıs 1929'da Babıali kitapçılarından Naci Kasım'ın kaleme alıp yayınladığı *Matbuat ve Neşriyat Buhranı* isimli risale, Harf İnkılabının hususi yayıncı-matbaacılara ve kitapçılara etkilerini, buhrandan kurtulmak için üretilen çözüm yollarını içermesi bakımından olduğu gibi açıktan devlet tekelleşmesine yönelik ilk ve en erken tarihli eleştiri olmasından dolayı da son derece önemlidir. Naci Kasım'ın, buhrandan kurtulmak için bazı önerileri vardır. Ona göre her iş öncelikle ehline verilmelidir. Naci Kasım, "Kitapçılığı ancak kitapçılar yapabilir" derken aslında mevcut matbaacı/kitapçıların dışındaki unsurlara yani Devlet Matbaası'na seslenmektedir ve matbaayı kitapçı olarak görmemektedir. Naci Kasım'a göre, tekel fikri buhranı gidermek yerine daha da şiddetlendirecektir ve nitekim şiddetlendirmiştir de. Ona göre; Hükümet ve Maarif Vekaleti söz verdikleri maddi yardım taahhütlerini bir an önce yerine getirmeli, Harf İnkılabı dolayısıyla yayıncıların zararları telafî edilmelidir.⁴³⁸

Naci Kasım'ın önerileri dikkate alınmadığını gibi talepleri de cevapsız kalmıştır. Bu yazıdan yaklaşık dört ay sonra, eylül ayında okulların başlamasıyla birlikte okul kitaplarının fiyatları konusundaki bir gelişme özel sektörle devleti karşı karşıya getirmiştir. Buna göre, Devlet Matbaası ile İstanbul kitapçıları arasında 1929 senesinin mektep kitaplarının fiyatları konusunda bir ihtilaf doğmuştur. Devlet Matbaasında Ali Canip (Yöntem), Ahmet İhsan, Hamdi ve Hamit Bey'den oluşan komisyon kitap fiyatlarını 1929 senesinin Eylül ayı başında tespit ederek yayınlamıştır. Fakat bazı kitapçılar komisyonun tespit ettiği fiyatları beklemeden kitapları kendi tespit ettikleri fiyatlar üzerinden satmaya başlamış ve bunun üzerine Maarif Vekaleti bu kitapları listeden çıkarmıştır.⁴³⁹

⁴³⁷ "Harf İnkılabından Sonra Bizde," 17.

⁴³⁸ Naci Kasım, *Matbuat ve Neşriyat Buhranı* (İstanbul: Türk Neşriyat Yurdu, 1929).

⁴³⁹ "Maarifte kitap meselesi: Fiyat işi nasıl halledildi?," *Milliyet*, 1 Teşrinievvel 1929, 3.

Devlet Matbaasında Ali Canip (Yöntem) Bey başkanlığında toplanan komisyon sorunu çözmek için, kitapların maliyet fiyatlarına komisyonca tespit edilen fiyatların da ilavesini istemiş ancak kitapçılar kabul etmemiştir. İstanbul kitapçıları aralarında bir heyet oluşturarak dönemin Milli Eğitim Bakanı Cemal Hüsnü (Taray) Bey’le görüşmek için Ankara’ya gitmişlerdir.⁴⁴⁰ Heyette yer alan kitapçılar Ahmet Halit Kütüphanesi sahibi Muallim Ahmet Halit Bey, Kanaat Kütüphanesi sahibi İlyas (Bayar), Kütüphane-i Sudi’nin sahibi Sudi ve İbrahim Hilmi (Çığıracan)’dır.⁴⁴¹ Görüşmenin neticesinde İstanbul kitapçılarıyla Devlet Matbaası arasında kitap fiyatları konusunda bir mutabakata varılmıştır. Buna göre kitabın maliyet fiyatı üzerine bir misli kadar zam yapılabilecek, kitapların üstüne yalnızca tek fiyat yazılacak, bu da satış fiyatı olacaktır. Böylelikle kitapçılar kitapları alırken satış fiyatının %30’unu peşin ödemiş olacaklar, kitapları sattıklarında da kendilerine %20 nispetinde bir kâr kalacaktır. Kitapçıların elde ettiği bu %20’lik kârın içinde faiz ve diğer masraflar da bulunmaktadır.⁴⁴²

1930’lara gelindiğinde ise devlet, alfabe ve kıraat kitaplarından sonra orta mektep ve lise kitaplarının bir kısmını da kendisi basmaya başlamıştır. 1931 senesinde Maarif Vekaleti orta mekteplerde okutulacak ders kitaplarında yeni bir düzenleme yapmıştır. Bu düzenlemeyle Türk Tarih Cemiyeti tarafından yazılan tarih kitaplarını müfredata almış, daha önceki yıllarda okutulan kitapları listeden çıkarmıştır. Vekalet, Türk Tarih Cemiyeti tarafından hazırlanan kitapların basımını da Devlet Matbaasına vermiştir. Bunun dışında kalan riyaaziye ve fen derslerinin basımları ise hususi yayıncılara bırakılmıştır.⁴⁴³

Maarif Vekaleti 1932’de bir adım daha atarak ilk mektep kitaplarını da Devlet Matbaasında basmak istediği yönünde bir girişimde bulunmuş; ilk mekteplerin tarih, yurt bilgisi, kıraat ve gramer kitaplarını kendisi hazırlamak ve basmak için çalışmalara başlamıştır.⁴⁴⁴ Ayrıca o günlerde okullarda tek kitap usulü uygulanacağı yönünde de söylentiler başlamıştır. İlk mekteplerde okutulacak bazı kitaplarının Maarif Vekaletince teşkil edilecek bir komisyon tarafından yazdırılıp Devlet Matbaasında basılacağı yönünde çıkan haberler üzerine İbrahim Hilmi, Tefeyyüz, Kanaat, Ahmet Halit Kütüphaneleri sahipleri ile Resimli Ay Şirketi müdürü Ankara’ya Vekalet’le görüşmeye gitmiştir.

⁴⁴⁰ “Kitapçılar Ankaraya heyet gönderiyorlar,” *Milliyet*, 6 Eylül 1929, 1.

⁴⁴¹ “İstanbul kitapçılarından bir heyet bugün geliyor,” *Hakimiyet-i Milliye*, 7 Eylül 1929, 3.

⁴⁴² “Kitapçılar fiyatlar hakkında maarif vekaletine anlaştılar,” *Milliyet*, 13 Eylül 1929, 3.

⁴⁴³ “Kitapçılar,” *Vakit*, 10 Ağustos 1931, 3.

⁴⁴⁴ “Mektep kitapları değişiyor mu?,” *Akşam*, 31 Mart 1932, 12.; “Kıraat kitapları: Vekalet şimdilik yeniden tabettirmekten vaz geçti,” *Akşam*, 31 Mart 1932, 2.

Görüşme İstanbul kitapçıları açısından olumlu sonuçlanmış, Vekalet, kıraat kitapları ile ilgili tasarısından 1932 senesi için vazgeçmiştir.⁴⁴⁵

Fakat bu mesele burada sona ermemiş tek kitap usulü ve mektep kitaplarını fiyatlarının fazla olduğu yönündeki tartışmalar devam etmiştir. Okul kitapları meselesine devletin karışmasını başından beri eleştiren yayıncı-matbaacılar bu söylentiler karşısında seslerini daha da yükseltmişlerdir. Hususi yayıncılar bu meselede doğrudan, kendilerine rakip olarak gördükleri Devlet Matbaasını muhatap almışlar ve tüm eleştirilerini ona yöneltmişlerdir. Mektep kitaplarının fiyatları üzerinden yeniden alevlenen tartışmalarda hem fiyat meselesi hem de Devlet Matbaasının mektep kitabı basma teşebbüsünün kitapçıları ikiye böldüğü görülür. Bir tarafta kitapların pahalı olduğunu düşünen ve devletin buna müdahale etmesini, basım ve dağıtım işine dahil olması gerektiğini savunanlar diğer taraftaysa kitapların pahalı olduğunu kabul etmekle birlikte devlet müdahalesine şiddetle karşı çıkanlar yer alır. İkinci grup, mektep kitaplarının pahalı olmasının nedeni olarak Devlet Matbaası'nı işaret etmekte birlikte, problemler giderildiği takdirde kitap fiyatlarının düşeceği, basım ve dağıtım işinin de düzene gireceği kanaatindedir.

İlk mektep kitaplarının devlet tarafından basılmasına karşı çıkan yayıncılardan biri olan Resimli Ay Matbaası Müdürü Mecdi Bey (Mecdi N. Eren) mektep kitaplarında devlet tekelleşmesinin doğru bir hareket olmadığı kanaatindedir. Mecdi Bey'e göre şikayet edilen konu kitapların dil ve içeriklerinin uygun olmaması ise, Maarif Vekaleti kitap yazan tüm müellifleri, kitaplarını maarifin belirlediği esaslara göre yazmaya davet etmelidir. Kitaplar böylelikle belirli bir süre içinde düzeltilir ya da yeniden yazılabilir. Bir heyet yazılan bu eserleri tetkik ederek başarılı bulduklarını kabul eder. Böylelikle içerik ve dile yönelik problemler ortadan kalkacak, hususi matbaalarda basılan kitapların baskıları daha başarılı olacaktır.⁴⁴⁶

Mecdi Bey, kitap fiyatlarının yüksek olduğu fikrini de kabul etmez. Ona göre, orta mektep ve lise kitaplarını basan Devlet Matbaasının koyduğu fiyatla hususi matbaaların koydukları fiyat arasında hiçbir fark yoktur. Zaten fiyatlar Devlet Matbaası tarafından belirlenen cetvele göre konulduğundan okul kitaplarının pahalı olduğunu iddia etmek abestir. Mecdi Bey'e göre tek fark Devlet Matbaası ile hususi yayıncıların satış tarzlarıdır. Devlet Matbaası bazı kitaplarına %5 bazılarına %15 indirim yapmakta ve taşıraya

⁴⁴⁵ "Kıraat kitapları: Tasavvurdan bu sene için vazgeçildi," *Vakit*, 2 Nisan 1932, 1.

⁴⁴⁶ "Mektep kitaplarını hükümetin bastırması," *Vakit*, 25 Teşrinisani 1932, 8.

gönderdiği kitapların posta masraflarını alıcılara yüklemektedir. Hususi kitapçılar ise %40 -%50'lere varan indirimler yapmakta ve posta ücretlerini de kendileri ödemektedir. Mecdi Bey diğer kitapçıların aksine ihtiyaçtan fazla okul kitabının basıldığını kanaatindedir. Asıl zararda olanlar hususi yayıncılardır. Çünkü Maarif Vekaletince kendilerine temin edilen bir kârı rekabet dolayısıyla müşteriler lehine feda etmektedirler. Kitaplar devlet tekeline geçerse resmi basım ve satış sistemine göre basılıp satılacak, bu da sürecin bir dizi kurala bağlı ilerlemesine neden olacak, beklenen fayda kendi kendine ortadan kalkacaktır. Mecdi Bey, Devlet Matbaasının 2 yıldır orta mektep ve lise kitaplarını basma işinin tekeline olmasına rağmen bunları zamanında temin edemediğini ve matbaanın gerekli teşkilattan yoksun olduğunu belirtir. Mevcudu 7-8 bin arası olan ilk mektep kitaplarını da Devlet Matbaası tekeline alırsa teşkilatını da büyütme zorunda kalacaktır. Bu da Devlet Matbaası için önemli bir bütçe gerektirecektir.⁴⁴⁷

Kitapçı Muallim Ahmet Halit Bey de okul kitapları işine devletin karışmasına karşıdır. Böyle bir durumda ülkedeki ilmi, edebi her nevi neşriyatın duracağı kanaatindedir. Çünkü Harf Devrimi'nden sonra ortaya konulan tüm eserler kitapçıların okul kitaplarından kazandıkları para ile basılabiliştir. Eğer kitapçıların elinden bu gelir kalemi alınırsa, ilmi ve kültürel kitap basımı sekteye uğrayacaktır. Ahmet Halit, piyasada bir ders için okutulacak kitap sayısının çok fazla olmasını da eleştirir. Örneğin 1932 senesinde açıklanan listeye göre 28 alfabe, 13 Kıraat, 14 Hesap ve Hendese kitabı Maarif Vekaletince seçilip okutulmasına karar verilmiştir. Bu sayılar hayli yüksektir. Bunlardan yalnızca bir iki tanesi oldukça çok satılmakta geri kalanlar satılamayıp depolarda çürümektedir. Kitapçı Ahmet Halit, Devlet Matbaasının bu sayıyı bir veya ikiye düşürmesi, seçilen kitapların da ilk mektepler için beş, orta mektep ve liseler için üç sene müddetle okutulması gerektiği fikrindedir.⁴⁴⁸

Piyasadaki matbaacı-kitapçılardan Suhulet Kütüphanesi ve Matbaası sahibi Semih Lütfi ise piyasada fiyatlarının indirilmesi gereken yüz binlerce nüsha kitap olduğu fikrindedir. Semih Lütfi, bu sorunun çözülmesi için Devlet Matbaasına müracaat dahi etmiştir⁴⁴⁹:

⁴⁴⁷ "Mektep kitaplarını hükümetin," 8.

⁴⁴⁸ "Kitapçılara göre.. Mektep kitaplarını ucuzlatmak kabil mi?," *Vakit*, 26 Teşrinisani 1932, 4.; "Mektep kitapları pahalıdır, ucuzlatılabilir," *Vakit*, 26 Teşrinisani 1932, 1.

⁴⁴⁹ "Mektep Kitapları: Ucuz mu pahalı mı?," *Vakit*, 24 Teşrinisani 1932 1-2.

“Devlet Matbaası bana iki yardımcı versin, iki hafta içinde bütün kitapları ve fiyatlarını tespit edebilirim. Hakikat de meydana çıkar. Kanaatimce bütün kitapların yeniden tetkiki ve yapılmamış tediyaatın da bundan sonra yapılması icap eder.”

Mektep kitabı yazarlarından, eğitim, terbiye, tedris usulü gibi kitaplarıyla tanınan Sadrettin Celal (Antel), Maarif Vekâletinin kitaplarda aradığı şartları belirleyerek hem yazarlara hem de matbaacılara açıkça ilan etmesi gerektiğini, okutulacak kitapların bir heyet tarafından incelenip seçildikten sonra telifleri ödenerek yazarlarından satın alınması gerektiği fikrindedir. Bununla birlikte satın alınan bu kitaplar Maarif ’in kendi araçları ile basılmalı ve dağıtılmalıdır. Kitapların basım ve dağıtımında devlet tekeli fikrine taraftar olan Sadrettin Celal, tek kitap usulüne ise karşıdır. Sınıflarda tek ders kitabı yerine birbirini takip eden kitaplar kullanılması gerektiği fikrindedir. Sadrettin Celal, mektep kitaplarının basım ve dağıtım sorunlarının çözülmesi için de Maarif Vekâletinin bu işlerle meşgul olacak esaslı bir teşkilata ihtiyacı olduğu kanaatindedir. ⁴⁵⁰

Naci Kasım ise Devlet Matbaasının kitaplara %70 oranında fazla fiyat koyduğu iddiasındadır. Naci Kasım’a göre bu fazlalığın en açık delillerinden biri bayilere verilen %50 iskontodur. Bu durum yalnızca ailelerin zararına değildir. Aynı zamanda fazla iskontolarla aracıları kendilerine bağlayan matbaacıların tekel oluşturmalarına neden olmakta ve bu yüzden de diğer matbaacılar zarar görmektedir. Naci Kasım biraz daha ileri giderek, Muallim Ahmet Halit ve onunla hareket eden Kanaat Kütüphanesi sahibi İlyas Bayar ve Tefeyyüz Kütüphanesi sahibi Parsih Keşişyan’ı, diğer yayıncı kitapçıları devre dışı bırakıp mektep kitaplarının basımını tekellerine almak istemekle itham eder. ⁴⁵¹

Özel sektör, okul kitaplarının pahalı olduğunu kabul etmekle birlikte bu durumdan Devlet Matbaasını sorumlu tutmaktadır. Bu noktada Devlet Matbaasına yöneltilen iki eleştiri vardır. Birincisi, Devlet Matbaası’nın kitap fiyat bareminin düzenli bir şekilde güncellenmemesidir. İstanbul kitapçılarından Semih Lütfi, 1932 senesinin bareminin üç sene önce hazırlanan barem olduğunu belirtir. Üç sene önce kağıt ve mürekkep fiyatlarıyla, basım işleri çok daha yüksekken 1932’de şartlar çok daha iyidir. Örneğin 1929’da 30 liraya basılan bir kitap 1932’de 15 liraya basılabilmektedir. Barem, mevcut şartlara göre güncellenmediği için fiyatlar oldukça yüksek kalmaktadır. İkinci eleştiri ise, Devlet

⁴⁵⁰“ Mektep kitapları işi nasıl hallolunur?,” *Vakit*, 28 Kasım 1932, 9.

⁴⁵¹ “Gene Mektep kitapları: Evvelki seneye nispetle satış çok, ucuza mal oluyor, fakat fiyatları pahalıdır bu nasıl şey?,” *Vakit*, 2 Kânunuevvel 1932, 9.

Matbaası komisyonunun kitaplara müelliflerin ve matbaacıların düşündüğünden fazla fiyat koymasındır.⁴⁵²

İstanbul kitapçıları, kitapların yıllar içinde formalarının küçülmesi, daha küçük puntolar⁴⁵³ kullanarak hazırlandığı için sayfa sayılarının da azalmasıyla fiyatların düşmesi gerekirken, Devlet Matbaasının bunları dikkate almadan fiyatlandırma yaptığı için kitap fiyatlarının yüksek kaldığı iddiasındadır. Dönemin Maarif Vekili Reşit Galip Bey, kitapçılarının iddialarında gerçeklik payı olduğunu kabul etmektedir⁴⁵⁴:

“Mektep kitapları fiyatlarının tespitinde esas tutulan ve evvelce mütehasşis komisyonca tayin olunan baremde tadile muhtaç noktalar vardır. Meseleyi yeniden tetkik etmek ve fiyatları mümkün olduğu kadar ucuza mal edecek esasları bulmak üzere bir komisyon teşkil ettim. Her halde çocuk babalarının müelliflerin ve tabiilerin menfaat ve hakkını koruyacak bir şekil bulacaktır.”

Gelen eleştirilerden sonra Reşit Galip’in yukarıda belirttiği üzere Vekalet, konuyu araştırmak için 1932’de bir komisyon oluşturmuştur. Üç kişilik komisyonda Pertevniyal Lisesi hocalarından Emin Ali, edebiyat hocası Süleyman Şevket ve Devlet Matbaası memurlarından Hamdi Emin(Çap) Bey vardır. Komisyon, araştırmalara başladığında sekiz müellifi matbaaya davet ederek fikirlerini almıştır.⁴⁵⁵ Komisyon ayrıca kitapları incelemek için bütün kitapçılardan çıkardıkları okul kitaplarına ait birer numune istemiştir. Aynı şekilde Devlet Matbaası da kitapçılardan numune talep etmiştir.⁴⁵⁶ Komisyon, Babıali’de iş yapan matbaacıları da dinlemiştir. Bu doğrultuda Babıali matbaacılarından Alaattin, Cemal Azmi, Kader, Necmi İstikbal ve Milliyet matbaalarının temsilcileriyle görüşmüştür. Komisyon ve matbaacılar kitapların yüzde elli oranında pahalı olduğu konusunda ittifak etmişler, fiyatların aynı oranda indirilmesi halinde matbaacıların %20 kar elde edebileceğini hesaplamışlardır.⁴⁵⁷ Maarif Vekâletinin bu konuda yaptığı incelemeler oldukça uzun sürmesine rağmen bir netice alınabilinmiştir. Sonuç olarak 1932 senesinin

⁴⁵² “Kitaplar neden pahalıdır,” *Akşam*, 26 Teşrinisani 1932, 1-2.

⁴⁵³ Harf Devrimi yıllarında kitaplar, okumayı ve öğrenmeyi kolaylaştırmak için büyük puntolarla basılmakta haliyle daha fazla forma tutmaktayken, ilerleyen yıllarda buna ihtiyaç kalmadığından puntolar küçültülmüştür. R.F. “Kalemin Ucundan: Kitap,” *Serveti Fünun Uyanış*, 19 Ocak 1933, 10.

⁴⁵⁴ “Mektep kitapları,” *Akşam*, 25 Kasım 1932, 1.

⁴⁵⁵ “Gene mektep kitapları, evvelki seneye,” 9. ; “Mektep kitapları için komisyon,” *Vakit*, 1 Kânunuevvel 1932, 1.

⁴⁵⁶ “Mektep kitapları,” *Vakit*, 30 Teşrinisani 1932, 1-4.

⁴⁵⁷ “Mektep Kitapları: Komisyonun tetkikatı müsbet netice veriyor,” *Cumhuriyet*, 6 Kânunuevvel 1932, 2.

alfabe kitaplarında %30, ilk mektep kitaplarında %20, orta mektep ve lise kitaplarında %20 indirim yapılmasına karar verilmiştir.⁴⁵⁸

Tartışmalardan mektep kitapları meselesinde yalnızca devlet-özel sektör rekabeti değil hususi yayıncıların kendi aralarındaki rekabet de açıkça görülmektedir. Bu rekabet Erken Cumhuriyet döneminde mektep kitapları piyasasını elinde bulunduran devlet ve özel sektör aktörlerini de gün yüzüne çıkarmaktadır. Bu bağlamda mektep kitabı yayıncılığının devlet ayağında Devlet Matbaası dışında başka bir resmi kurum matbaası yoktur. Özel sektör ayağında ise Muallim Ahmet Halit, İlyas Bayar, Parsih Keşişyan, İbrahim Hilmi Çığıracan ve Resimli Ay Şirketi'nin başını çektiği güçlü grubun yanı sıra Naci Kasım, Semih Lütfi, Sudi, Cemal Azmi gibi daha zayıf bir yayıncı-matbaacı-kitapçı grubu vardır.

Okul kitaplarının basımı ve dağıtımı tartışmaları göstermektedir ki Erken Cumhuriyet döneminde yayıncı-matbaacıların aldığı ilk darbe Harf İnkılabıysa ikincisi de okul kitaplarının basım işinin Devlet Matbaasına verilmesidir. Ekonomik açıdan değerlendirildiğinde matbuat dünyasına ikincinin etkisinin birinciye nazaran çok daha fazla olduğu söylenebilir. Yayıncı-matbaacılar yayın piyasasının en büyük kazanç birimi olan okul kitabı basım işine devletin de dahil olmasını ve hatta tekel oluşturmasını doğrudan eleştiremediklerinden olsa gerek Devlet Matbaasının bastığı kitapların içeriklerine yönelik eleştirilerde bulunmakla yetinmişlerdir. Hususi yayıncılar Devlet Matbaasında basılan İmla Lugati, Şehir ve Köy Kıraati, Alfabe gibi kitapların birtakım eksiklikleri olduğu ve yanlış içerikleri bulunduğu yönünde ithamlarda bulunmuşlardır. Basılan kitapların kağıt ve dizgi kalitesiyle ilgili ise herhangi bir olumsuz eleştiride bulunmadıkları görülür. Nitekim o dönemde piyasada bu kitapları en yüksek kalitede kağıtlara basan tek matbaa Devlet Matbaası'dır.⁴⁵⁹

Osmanlı'da olduğu gibi Erken Cumhuriyet döneminde de yayıncılık piyasası içerisinde satış garantisi ve kâr getirisi yüksek, en büyük pazar payına sahip kitaplar şüphesiz ki okul kitaplarıydı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında devlet bu alanda daha çok "yönetici" ve "denetleyici" rolü üstlenmiş "üretici" olarak çok fazla yer almamıştır. Ancak 1926'dan itibaren devletin yavaş yavaş piyasada "üretici" rolü de üstlenmeye başladığı, 1928 Harf Devrimi ile müdahale alanını genişlettiği ve nihayet 1930'ların başından itibaren de okul kitapları pazarını büyük oranda tekeline aldığı görülür. 1933'te çıkarılan Tek Kitap

⁴⁵⁸ "Mektep kitapları fiyatı indirildi," *Vakit*, 28 Nisan 1933, 1.

⁴⁵⁹Naci Kasım, *Matbuat ve Neşriyat Buhranı*.

Kanunu ile birlikte artık devlet, okul kitapları üzerinden matbaacılık ve yayıncılık piyasasını domine eden en önemli aktör konumuna gelmiştir. Hem ideolojik hem de ekonomik gerekçelerle bu alana sık sık müdahale etmiştir. Bu noktada tüm bu süreci 1926 yılında yeniden organize edilen İstanbul'daki Devlet Matbaası aracılığıyla yönetmiştir. 1926-1949 yılları arasında Türkiye'deki okul kitaplarının basım, dağıtım ve satış işlerinin çok büyük bir kısmı Devlet Matbaası ve onun izin verdiği hususi yayıncı-matbaacılar tarafından yürütülmüştür. Bu, Cumhuriyet rejiminin stratejik alanlardaki üretim araçlarının önemli bir kısmını tekeline aldığı Erken Cumhuriyet'in devletçi uygulamalarının yayıncılık alanındaki en somut örneklerinden biridir.

3.5. TEK KİTAP KANUNU (1933)

Harf Devrimi sonrası yaşanan teknik ve kurumsal problemler, özel müteşebbislerin devlet nezdinde güvenilirliğini zedelemiş; okul kitaplarının basım ve dağıtımının tamamen devlet tekeline geçmesine yol açmıştır. Özellikle okullarda “tek ders kitabı okutulması” ilkesini temel alan 1933 tarihli 2259 sayılı Kanun, ders kitapları piyasasında faaliyet gösteren yayıncı-matbaacılar açısından, Harf Devrimi kadar ciddi bir kırılma noktasıdır. Kamuoyunda Tek Kitap Kanunu adıyla bilinen 2259 sayılı, “Maarif Vekilliğine Bağlı Mekteplerde Okutulacak Ders Kitaplarının Basılması ve Dağıtılması ile Bu Maksat İçin Kurulacak Mektep Kitapları Sandığı Hakkında Kanun” un kabulü, yayıncılığın en canlı alanını oluşturan okul kitapları pazarının önemli bir kısmının özel sektörün elinden alınması anlamına gelmekteydi. Bu noktaya gelmesinde öteden beri devam eden kitapların basım, dağıtım ve satış sürecinde yaşanan sıkıntılar ile Cumhuriyet rejiminin sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda gerçekleştirdiği modernleşme hamlelerinin büyük bir etkisi vardır.

Kitapların zamanında basılamayıp ders dönemine yetişmemesi, basılan kitaplardaki dizgi ve tashih hataları, kağıtların kalitesizliği, kitapların fiyatlarının çok yüksek olması, bilhassa taşradaki okullara kitapların ulaşmaması ya da geç ulaşması,⁴⁶⁰ Maarif Vekaletinin ders dönemi içerisinde yaptığı ani program değişiklikleri, Devlet Matbaasının kitap fiyat bareminin her yıl yeniden güncellenmemesi, kitapçıların koyduğu fiyatla Devlet Matbaasının belirlediği fiyat arasındaki farklılıklar ders kitapları ile ilgili önceki dönemlerde olduğu gibi Cumhuriyet yıllarında da öne çıkan başlıca problemlerdir. Cumhuriyet idaresinin aslında 1926'dan itibaren bu problemlere bir çözüm arayışında

⁴⁶⁰ Niyazi Çiçek ve Nurhan Kabakulak, “Türkiye’de Harf Devrimi’nin Ardından Tek Kitap Kanunu ve Ticari Oluşumlar,” *Tarih Dergisi*, s.70 (2019/2), 92,93.

olduğunu önce bölümlerde değinmiştik. 1926 yılında kabul edilen 823 sayılı “Mektep kitaplarının Maarif Vekâletince Tabı Hakkında Kanun” bu problemlere bir çözüm olması gayesiyle çıkarılmıştı. Ancak o yıllarda henüz Devlet Matbaası tek başına bu işin üstesinden gelemediğinden yine özel sektörle iş birliği içerisinde basım ve dağıtım süreçlerini yürütmeye çalışmıştır. Yine de problemler azalmamış, benzer şikayetler hemen her sene dile getirilmeye devam etmiştir.

1933’e gelindiğinde ise devletin önceki yıllardan farklı olarak bu meseleyi daha esaslı bir çözüme kavuşturmak amacıyla ve kararlılığında olduğu görülmektedir. Bu noktada ilk olarak 1932 yılında, Afyon mebusu Ali Bey’in başkanlığında toplanan Cumhuriyet Halk Fırkası gurup toplantısında bu konu gündeme getirilmiş ve okul kitaplarının hükümetçe bastırılması için teklif sunulması kararlaştırılmıştır.⁴⁶¹ 1933 yılının ilk aylarından itibaren ise Maarif Vekaletinin mektep kitaplarının ıslahı meselesi üzerine çalışmalara başladığı ve bu yönde bir kanun hazırlığı içerisinde olduğu haberleri basında yer almaya başlamıştır.⁴⁶² Meselenin detayları ortaya çıktıkça tartışmalar da hararetlenmiştir. Konunun muhatapları olan İstanbul kitapçıları ile yayıncı matbaacılar ve devlet kanadından yetkili isimler peş peşe açıklamalarda bulunmuştur. Okul kitaplarının özellikle de ilk mektep kitaplarının basım işinin devlet tekeline alınması ve her ders için tek bir kitabın okutulması gündemdedir ve bu konu tarafları ikiye bölmüştür. Özellikle okul kitapları pazarının önemli bir bölümünü elinde tutan İstanbul’daki hususi yayıncı-matbaacıların önemli bir kısmı kanuna şiddetle karşı çıkmıştır. Yayıncı-matbaacılar tek kitap usulünün ilk mektep eğitime vereceği zararların yanı sıra Babıali kitapçılığının sönmesinden de endişe ettiklerini kamuoyuyla ve Maarif Vekaleti yetkilileriyle paylaşmışlardır.⁴⁶³ Bununla beraber tek kitap usulüne karşı olan kitapçıların içinde yer aldığı bir grup, kanun yürürlüğe girdikten sonra, 1931 yılında kurulan fakat atıl vaziyette olan bir ortaklık şirketini yeniden canlandırarak devletle uzlaşma yolunu seçecektir.

Basında Maarif Vekaletinin kanunun kapsamını ve içeriğini hazırladığı yönünde haberler çıkmaya başladıktan kısa bir süre sonra İstanbul’da mektep kitapçılığı ile uğraşan İbrahim Hilmi, Ahmet Halit, Mecdi Derviş ile Kanaat ve Tefeyyüz Kitaphaneleri sahipleri Maarif Vekaleti’yle konu hakkında görüşmek üzere Ankara’ya gitmişlerdir. Görüşmede kitapçılara, tek kitabın hemen tatbik edilmeyeceği, 1934 senesinden itibaren bu usule

⁴⁶¹ “Fırka grupunun verdiği mühim kararlar,” *Vakit*, 15 Aralık 1932, 1, 5.

⁴⁶² “Mektep Kitapları layihası,” *Vakit*, 23 Mart 1933, 2.

⁴⁶³ “Harf İnkılabından Sonra Bizde,” 17-23.

geçileceği ve aşama aşama en az üç en fazla da beş yıl içerisinde bu geçişin tamamlanacağı söylenmiştir.⁴⁶⁴ Maarif Vekaletinin tavrından, uygulamaya hemen o yıl başlayıp kitapçıları Harf Devrimi'nde olduğu gibi bir anda büyük bir zarara uğratmaktan kaçındığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1933 senesinde yalnızca belli başlı birkaç kitapta bu usul uygulanacağı ilerleyen günlerde Vekalet tarafından duyurulmuştur. Maarif Vekili Reşit Galip Bey başkanlığında toplanan bir komisyon tek kitap meselesini görüşmüş ve 1933 yılında ilk mekteplerde okutulacak olan yurt bilgisi, kıraat (birinci sınıflar), coğrafya ve tarih kitaplarını tek kitap olarak bastırmaya karar vermiştir. Diğer ilk mektep kitaplarının basımı ise o yıl için serbest bırakılması kararlaştırılmıştır.⁴⁶⁵

Tek kitap uygulamasına karşı çıkanlar olduğu gibi destekleyen yayıncı-matbaacılar da vardır. Öyle ki bu yayıncı-matbaacılar Maarif 'in bu tür bir uygulamayı hayata geçirmesinden duydukları memnuniyeti, Maarif Vekiline bir teşekkür telgrafi çekerek bildirmişlerdir.⁴⁶⁶ Aralarında İkbâl, Cihan, Remzi, Şark, Maarif, Sudi gibi İstanbul kitapçılarından güçlü sermaye sahiplerinin olduğu bu grupta yaklaşık yirmi altıya yakın işletme vardır. Bu grup, ilerleyen günlerde Kitapçılık Kooperatifi adıyla anonim bir ortaklık kurarak kitapların satış ve dağıtımında devletle iş birliği yoluna gidecektir.

Okullarda her ders için tek bir kitabın okutulması fikrine yayıncı-matbaacılar ekonomik gerekçeler karşı çıkarken, muallimler ve dönemin aydınları pedagojik, kültürel ve ideolojik nedenlerle uygulamayı sakıncalı bulduklarını açıklamıştır. Örneğin Muallim Fikret Sami Bey, tek bir kıraat kitabının çocuğun düşünce kaynaklarını sınırlandıracağı kanaatinde. Sami Bey, her çocuğun anlama ve kavrama kabiliyetinin farklı olduğunu, köy ve şehirlerdeki mektep çocukları arasında dahi büyük farklılıklar olduğundan her yerde tek bir kitabın okutulmasını sakıncalı bulmaktadır.⁴⁶⁷ Peyami Safa, *Cumhuriyet*'teki köşesinde benzer bir düşünceyi dile getirerek tek kitap usulüne karşı olduğunu beyan eder. Safa, "tek kitap usulüne değil, mahalli ihtiyaçlara göre çok kitap usulüne gidilmesi" taraftarıdır. Ona göre; çocuklar arasındaki ferdi farklılıkların yanı sıra Türkiye'de bir köy ilk mektebi ile bir şehir ilk mektebinin, bir yabancı ilk mektebinin arasında derece, kabiliyet ve ihtiyaçlar bakımından büyük farklılıklar vardır. Safa'ya göre, tek kitap usulünün

⁴⁶⁴ "Mekteplerde Tek Kitap," *Vakit*, 10 Mart 1933, 3.

⁴⁶⁵ "Tek Kitap," *Son Posta* 23 Mart 1933, 3; Maarif Vekaleti, Kıraat kitaplarını Celal Sahir, Ruşen Eşref, Necmeddin Sadık, Mithat Sadullah, Reşat Nuri ve Hasan Ali'den oluşan komisyona; Yurt Bilgisi kitaplarını Kazım Nami Bey'e; Tarih kitaplarını da Yüksek Muallim Mektebi Müdürü Hamit Bey'in başkanlığındaki bir heyete yazdırmayı düşünmektedir. "Mektep Kitapları," *Son Posta*, 29 Mart 1932, 3.

⁴⁶⁶ "Tek Kitap Usulü," *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1933, 2.

⁴⁶⁷ Muallim Fikret Sami, "Maarifin Yapacağı Kıraatler," *Son Posta*, 2 Nisan 1932, 6.

dayandığı “tedrisatta vahdet” ilkesi, eğitimde çağdaşlaşma prensiplerinin de tersine biri iştir. Peyami Safa, Maarif Vekili Reşit Galip Bey’e “Gazi Türkiye’sinin inkılapçı Maarif Vekili olarak tamamen skolastik bu sistemi memlekete nasıl sokarsınız” diye sorar.⁴⁶⁸ *Akşam*’dan Necmettin Sadık ise milli kültürün ve Türk inkılabının genç nesillere aşılması için okul kitapları üzerinde devletin tam kontrolünün şart olduğunu savunmakla birlikte okul kitaplarından gelen kazançla ayakta duran özel sektörün de korunması gerektiği kanaatindedir.⁴⁶⁹

Tüm bu tartışmaların gölgesinde Maarif Vekaleti, haziran ayında çalışmalarını tamamlamış ve Kanun, 3 Haziran 1933 günü Meclis’te kabul edilmiştir. Kanuna göre; ülkedeki tüm ilk ve orta okullarda her ders için yalnızca tek bir kitap okutulacak; kitaplarının basım ve dağıtım işini ya doğrudan Maarif Vekilliği hesabına Devlet Matbaası yapacak ya da bu işi gerekli şartları sağlayan müteahhitlere bırakacaktır.⁴⁷⁰ Bununla birlikte tek kitap, her ders için ayrıca yardımcı ders kitaplarının okutulmasını da mani değildir. Öğrencilerin çeşitli ders konularında bilgilerini artırmak için sınıf ve okul kütüphaneleri yardımcı kitaplarla zenginleştirilecektir.⁴⁷¹

Kanunla beraber 1945 yılına kadar okul kitapları için her yıl bir müsabaka açılmış, en iyi kitap devlet tarafından satın alınarak bazen Devlet Matbaasında bazen de hususi matbaalarda basılarak okullara gönderilmiştir. Okullarda 1949’a kadar yalnızca bu kitaplar okutulmuştur. Yarışmada birinciden beşinciye kadar derece alanlar Milli Eğitim Bakanlığı tarafından ayrı ayrı ödüllendirilmiş, birinci olan kitap dışındaki kitaplar dışarıda basıldığında yardımcı ders kitabı olarak okullarda okutulması sağlanmıştır.⁴⁷² Yarışmada dereceye giren kitaplara ödenen telif ücretleri, tetkik komisyonuna ödenecek ücretler, yarışma ve ihale işlerine sarf edilecek masraflar için bir Mektep Kitapları Sandığı kurulmuştur. Sandıkta bu masraflardan arta kalan para olursa, bunun okul kütüphanelerinin zenginleştirmesine harcanmasına karar verilmiştir. Müsabaka ile seçilen her kitabın

⁴⁶⁸ “Tek Kitap Usulü,” *Cumhuriyet*, 26 Mart 1933, 3. Maarif Vekili Reşit Galip Bey, Safa’nın bu yazısı üzerine 28 Mart’ta gazeteye bazı açıklamalarda bulunmuştur. Peyami Safa’nın tek kitap usulü hakkında yanlış kanaatlere sahip olduğunu belirten Reşit Galip, eleştirilere açıklık getirerek okullarda yalnızca tek bir kitabın okutulup diğer kitapların yasaklanması gibi bir durum olmadığını, Vekaletin okul kütüphanelerini her ders için yardımcı birçok kitapla zenginleştirmek için 50 000 lira kadar ek ödenek ayırdıklarını belirtir. “Tek Kitap mes’esi: Maarif Vekili Beyin muhabirimize beyanatı,” *Cumhuriyet*, 28 Mart 1933, 1, 4.

⁴⁶⁹ “Mektep kitapları için yeni bir usul,” *Akşam*, 18 Nisan 1933, 1.

⁴⁷⁰ “Maarif Vekilliğine Bağlı Mekteplerde Okutulacak Ders Kitaplarının Basılması Ve Dağıtılmasile Bu Maksat İçin Kurulacak Mektep Kitapları Sandığı Hakkında Kanun,” *Resmi Gazete*, 13 Haziran 1933, Sayı 2426.

⁴⁷¹ “Tek Kitap esasının kabulü üzerine,” *Vakit*, 2 Temmuz 1933, 10.

⁴⁷² Başgöz, *Türkiye’nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*, 113.

okutulma süresi üç yıldır. Eğer kitabın basımı özel sektörden birine verilmişse, yayıncı üç yıl boyunca kitabı basma hakkına sahiptir. Yayıncı, sözleşme şartlarını herhangi bir sebepten yerine getiremezse, devletin sözleşmeyi feshetme yetkisi vardır. Bu durumda ya devlet kitabı kendisi basacak ya da yeniden ihaleye çıkacaktır.⁴⁷³

Tek Kitap Kanunu'nun çıkarılma gerekçelerine bakıldığında devletin bu alana bu denli müdahalesinin ekonomik, ideolojik ve kültürel temellere dayandığı görülmektedir. Bu bağlamda ekonomik olarak değerlendirildiğinde ilk olarak, mektep kitapları yayıncılığı alanında ortaya çıkan piyasa dengesizlikleri dikkat çekmektedir. Tek bir ders için onlarca farklı kitabın piyasada dolaşımında olması –örneğin yalnızca alfabe dersine yönelik 29, kıraat dersi için 13 ve tarih dersi için 7 ayrı kitap serisinin bulunması– hem eğitimde birlik(vahdet) ilkesini zedelemekte hem de talebelerin okul değiştirmesi gibi durumlarda -yeni kitapların temini, ders takibi vb. konularda- ciddi uyum sorunlarına yol açmaktadır. Bununla birlikte piyasanın denetimsiz yapısının, kitapçılar arasındaki rekabetin nitelik yerine maliyet üzerinden kurulmasına yol açtığı görülmektedir. Kitap sayısının bu kadar yüksek olduğu ortamda kitapçılar, kötü kâğıt ve düşük baskı kalitesiyle ürettikleri kitapları, yüksek iskonto oranlarıyla piyasaya sürmektedir. Bu durum hem kitap fiyatlarının yükselmesine hem de öğrencilerin düşük nitelikli kitapları yüksek fiyatlar ödeyerek satın almasına yol açmaktadır. Aynı zamanda, müellifler de bu düzensiz piyasa ortamında oldukça düşük telif ücretleri almaktadır.⁴⁷⁴ Bu tablo karşısında devletin, yalnızca eğitimde standardizasyonu sağlamak için değil, aynı zamanda serbest piyasa koşullarının ürettiği eşitsizlikleri kontrol altına almak arzusuyla doğrudan yayıncılık alanına müdahalede bulunduğu görülmektedir.

Kanunun dayandığı temel gerekçelerden diğeri de kanun teklifinde açıkça ifade edildiği üzere, Türkiye'nin bir "inkılâp memleketi" olduğu ve bu nedenle okul kitaplarının –terbiye sisteminin en önemli aracı olarak– devlet kontrolü dışında bırakılmaması gerektiği düşüncesidir. Bu bağlamda devlet, okul kitaplarını modernleşmenin, ulus kimliğinin inşasında önemli bir vasıta kabul ederek toplumun ideolojik dönüşümünün aracı olarak kullanmak gayesindedir.

⁴⁷³ "Maarif Vekilliğine Bağlı Mekteplerde" *Resmi Gazete*, 13 Haziran 1933, Sayı 2426.

⁴⁷⁴ "Maarif Vekâletince Hariçte Bastırılacak Mektep Kitaplarının İhale Sureti Ve Bu Kitapların Bazı Masraflarını Karşılama Üzere İhdas Olunacak Mektep Kitapları Sandığı Hakkında 1/612 Numaralı Kanun Lâyihası Ve Maarif Ve Bütçe Encümenleri Mazbataları," <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d04/c016/tbmm04016065ss0253.pdf> (Erişim Tarihi: 18.09.2025)

Modern merkezi devletlerin gelişimi ve sonrasında konsolidasyonunda eğitimin özellikle de ilköğretimin dönüştürücü rolünün yönetici seçkinler tarafından teşhis edilmesi; Batı’da yurttaş eğitimini hedefleyen bir öğretim programının benimsenmesinde ve bu doğrultuda “Yurttaşlık Bilgisi”nin bağımsız bir ders olarak eğitim programlarında yer almasında etkili olmuştur.⁴⁷⁵ Türkiye’deki uygulamalara bakıldığında da devletin 1933 senesinde Yur Bilgisi, Medeni Bilgiler ve Tarih gibi okul kitaplarının basımını tekeline alırken diğer kitapların basımını yine özel sektöre bırakması, Batıdaki düşünce sistemi ile benzer bir biçimde, ilköğretimin dönüştürücü gücünün farkında olarak hareket ettiğini gösteriyor. Nitekim Erken Cumhuriyet döneminin ayırt edici özelliklerinden biri, hem ilköğretimde okullaşma oranlarını artırmaya yönelik yoğun çabaların gözlemlenmesi hem de öğretimin içeriğinin ve pedagojik temellerinin yeni kurulan ulus-devletin ideolojik hedeflerine uygun bir biçimde yeniden yapılandırılmasında gösterilen kararlı tavrıdır.⁴⁷⁶

Osman Kafadar, Cumhuriyet döneminde eğitim hareketleri içerisinde en dikkat çekici uygulamaların ilköğretim alanında gerçekleştiğini belirtir ve Cumhuriyet’in ilanından 1950’lere kadar olan dönemi “İlkokul Devri” olarak nitelendirir.⁴⁷⁷ Kafadar’ın bu tespitini Cumhuriyet’in ilk on yılına ait eğitim istatistikleri de desteklemektedir. Cumhuriyet’in ilk on yılında ilköğretim okul sayısı ve ilköğretimdeki okullaşma oranında eğitimin diğer kademelerine oranla ciddi bir artış olduğu görülür. Örneğin 1923-24 ders yılında 4.894 olan ilkokul sayısı, 1928-29’da 6.599’a, 1931-32’de 6.713’e çıkmıştır. Aynı dönemde öğrenci sayısı ise 341.941’den 523.611’ yükselmiştir.⁴⁷⁸

Tarih, Coğrafya, Yurt Bilgisi, Medeni Bilgiler gibi kitaplar Cumhuriyet’in resmi ideolojisi ve modernleşme hedefleriyle yeni neslin irtibatını sağlayacak kitaplardır.⁴⁷⁹ Bu nedenle bu tür kitapların hem içeriklerinin hazırlanması hem de baskı ve dizgi gibi teknik işlerinin devlet kontrolünde olması ideolojik ve kültürel açıdan bakıldığında anlamlı olduğu gibi devlet kapitalizminde özellikle stratejik alanlarda özel girişimi sınırlandırma ilkesiyle de örtüşmektedir. Devletin ideolojik hedefleri ile irtibatı olan, Erken Cumhuriyet’in “makbul vatandaşını” üretme amacına hizmet edecek türdeki ders kitaplarını kendisinin basması ideolojik ve politik bir tavır olduğu gibi ekonomik bir tercihtir de. Kültürel

⁴⁷⁵ Üstel, “*Makbul Vatandaş*”ın Peşinde, 11.

⁴⁷⁶ Üstel, “*Makbul Vatandaş*”ın Peşinde, 128.

⁴⁷⁷ Osman Kafadar, *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma* (İstanbul: Vadi Yayınları, 1997), 149.

⁴⁷⁸ Üstel, “*Makbul Vatandaş*”ın Peşinde, 128. İlgili yıllar hakkında daha detaylı eğitim istatistikleri için bk. TC. Maarif Vekilliği, *Amerikan Heyeti Raporundan: Maarif İşleri*, (İstanbul: Devlet Basımevi, 1939), 4-5.

⁴⁷⁹ Başgöz, *Türkiye’nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*, 111.

modernleşme yalnızca içerikle değil, üretim ve dağıtım araçlarının kontrolünün kimin elinde olduğu meselesiyle de doğrudan ilişkilidir. Devlet kapitalizmi bu noktada ideolojik bir mekanizma olarak işletilmiştir. Kanun metninde açıkça tek kitap uygulamasının İtalya gibi diğer inkılâpçı rejimlerde de uygulandığına atıf yapılmıştır. Ulus-devlet inşası sürecinde benzer modernleşme politikalarının izlendiğini ve bu doğrultuda eğitim araçlarının merkezîleşmesinin, Cumhuriyet rejiminin kurucu ilkeleriyle doğrudan bağlantılı olduğunun altı çizilmiştir.

Tek Kitap Kanunu ile birlikte okul kitaplarının kalitesinde ciddi bir iyileşme olmuş, kitapların kağıt, cilt, dizgi kalitesi arttırmış ve fiyatlar da makul seviyelere inmiştir. Böylelikle okul kitapları fiyat ve kalite bakımından serbest piyasa rejimine göre daha ucuz ve temiz olmuştur. Başgöz'e göre okul kitapları pazarından aldıkları pay azalan hususi yayınevleri daha çok kültür kitapları basmaya, bunların dağıtım ve propagandasını programlamaya yönelmiştir. Tek Kitap Kanunu ile birlikte halkın okuyabileceği kitap sayısı artmış, telif ve çeviri eserlerin yayını hızlanmıştır. Kanun ayrıca, okul kitaplarının seçimi ve satışında ortaya çıkan dedikodulara ve yanlış birtakım uygulamalara da son vermiştir.⁴⁸⁰

Tüm bunların yanı sıra okullarda tek kitap uygulamasının en önemli eksikliği, kanunda açıkça "Devlet Kitabı" olarak seçilen bir kitabın en fazla üç yıl okutulabileceği, üç yıl sonra muhakkak değiştirilmesi gerektiği belirtilmesine rağmen bu kuralın pek uygulanmamış olmasıdır. Kimi zaman mali sebeplerden kimi zaman da yetkili personelin ihmalkarlıklarından dolayı kitaplar bir kez seçildikten sonra uzun yıllar değiştirilmeden okutulmaya devam etmiştir. Okul kitaplarının devlet tarafından basılması Maarif Vekaletinin dağıtım meselesini daha ciddi bir biçimde ele almaya başlamasına yol açmış, Vekalet peş peşe çeşitli illerde kendi yayınevlerini kurmuştur. Bu yayınevlerinde Devlet Matbaasında basılan kitapların yanı sıra başka yayınevlerinde bastırıldığı yayınlar ile özel sektör kuruluşlarının bastığı kitapların satışına izin verilmiştir.⁴⁸¹

Bu kanunla devlet, piyasada her ders için okutulma ihtimali olan yüksek sayıdaki kitabı tek sayıya indirmiş oluyordu. Kitap sayısı bire düşürüldüğü ve sadece o kitabın okutulması zorunlu olduğu için yıllardır okul kitabı yazarak geçimini sağlayan muharrirlerin çoğu bir anda işsiz kalmış olacaktı. Bununla birlikte öğretmenlerin de talebenin ihtiyaçlarına göre kitap seçme hürriyeti elinden alınmış olmaktaydı. Pedagojik

⁴⁸⁰ Başgöz, *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*, 113.

⁴⁸¹ Başgöz, *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*, 114.

açından değerlendirildiğinde farklılıkları gözetmeyen standart bir öğrenme metodu tercih edilmiş olmaktadır.

Tek Kitap Kanunu, Erken Cumhuriyet'in modernleşme programı kapsamında hem eğitim sistemini merkezileştirme hem de yayıncılık piyasasını düzenleme amacını taşıyarak, halkçılık ve devletçilik ilkelerinin eğitim politikaları ve ekonomik planlama üzerindeki belirleyici etkisini açıkça ortaya koymaktadır. Yayıncılık alanındaki üretim, dağıtım ve satış gibi iktisadi süreçlere doğrudan müdahaleyi içeren bu kanunla devlet, ekonomik ve kültürel alana eş zamanlı olarak nüfuz etmeğe çalışmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Tek Kitap Kanunu, Erken Cumhuriyet dönemi uygulamaları arasında eğitim alanında hukuksal düzeyde alınan bir kararın, sonuçları itibariyle bir sermaye grubunun alanını sınırlandırıp, kontrol altına almasının somut bir örneğidir. Tek Kitap Kanunu, Erken Cumhuriyet döneminde devlet kapitalizminin en görünür olduğu alanlardan biridir. Devletin okul kitapları piyasasına bu şekilde müdahalede bulunması, yalnızca pedagojik bir tercih değil, aynı zamanda piyasa üzerindeki denetimi arttırmayı ve kontrolü sağlamayı amaçlayan devlet kapitalizmi yaklaşımının somut bir uzantısıdır. Bu açıdan Tek Kitap Kanunu, yayıncılık alanında yarı tekelci bir yapı yaratan, fiyat ve kalite rekabetini ortadan kaldıran, özel sektörün alanını daraltan bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.6. ÖZEL SEKTÖRÜN DEVLET KAPİTALİZMİNE KARŞI ÇARE ARAYIŞLARI

Önce Harf Devrimin yarattığı teknik problemler daha sonra giderek artan devlet kapitalizmi, özel sektörü ayakta kalabilmek için güç birliği yapma yoluna itmiştir. Bu yol aslında devlet tarafından kitapçılara Harf Devrimi'nin hemen ardından teklif edilen önerilerden biridir. Devrimin hemen ertesinde, 1929 yılında, Maarif Vekili Hüseyin Vasfi Bey kendisi ile görüşmeye gelen kitapçılara içinde bulundukları durumun yarattığı zararları telafi edebilmek için resmi ve ticari bir ortaklık kurmalarını önermiştir. Ortalık kurulduktan sonra Devlet Matbaası şirkete bir kredi açacak, satış şubelerinin idaresini kurulan bu kitapçılık şirketine devredecek, ayrıca da nakdi yardım da bulunacaktır.⁴⁸² Fakat bu önerinin hayata geçirilemediği, 1930 yılında özel sektöre devlet kanadından yine benzer bir teklifin yapıldığını bildiren haberlerden anlaşılmaktadır. Bu kez Maarif Vekaleti Talim ve Terbiye Daire Başkanı Mehmet Emin (Erişirgil) Bey ile görüşen kitapçılar ve matbaa temsilcileri dağıtım ve satış işlerinde yaşanan güçlüklerden, bayi teşkilatının iyi olmadığından bahsetmişler; Emin Bey de Vekaletin bir bayilik şirketi kurmasını teklif

⁴⁸² "Kitapçılar Ankara'dan döndüler," *Vakit*, 3 Nisan 1929, 1.

etmiştir. Bu önerinin de hemen hayata geçirilmediği 9 Ocak 1930 tarihli bir haberden anlaşılmaktadır. Habere göre, Emin Bey bu fikri daha da olgunlaştırmaya çalışmakta, bunu bir bayilik sistemi projesi olarak değerlendirmektedir.⁴⁸³

Birkaç ay sonra yayımlanan bir başka gazete haberinde, Emin Bey'in üzerinde çalıştığı bayilik sistemine örnek teşkil edebilecek bir projenin ayrıntılarına yer verilmiştir. Habere göre, Maarif Vekâleti ile Fransız menşeli Haşet Kitabevi (Librairie Hachette)⁴⁸⁴ arasında, Türkiye genelinde gazete, risale ve kitap satışını kolaylaştırmaya yönelik bir dağıtım şirketi kurulması yönünde görüşmeler gerçekleşmiştir. Gazete, Haşet Kütüphanesi Umum Müdürü ile Maarif Vekâleti arasında, ülke çapında yayımcılık faaliyetlerinin yaygınlaştırılmasını amaçlayan bir anlaşma yapıldığını bildirmektedir.⁴⁸⁵ Bu anlaşmaya göre, söz konusu faaliyetleri yürütmek üzere Haşet Kitabevi tarafından yeni bir şirket kurulması planlanmıştır. Şirketin Türkiye genelinde şube ve acentelerinin bulunması, personelinin tamamının Türk vatandaşı olması, ancak gerekli görüldüğü takdirde ve Maarif Vekâletinin onayıyla bazı yabancı uzmanlara da görev verilebilmesi öngörülmüştür. Ayrıca Maarif Vekâleti, kurulacak bu şirkete bir yıl süreyle mali destek sağlamayı taahhüt etmiştir.⁴⁸⁶ Bununla beraber Haşet, her yıl iki adamını müfettiş olarak açtığı dükkânlara gönderebilecektir.⁴⁸⁷ Bu son maddenin anlaşmanın hayata geçirilmemesinde önemli bir etkisi olacaktır.

Haşet yöneticileri, İstanbul'da faaliyet gösteren çeşitli gazete idarehanelerini ziyaret ederek "Gazeteler Mesajeri Türk Şirketi" adıyla kurulması planlanan bu dağıtım firması hakkında bilgi paylaşımında bulunmuşlardır.⁴⁸⁸ Ancak bu girişim, hayata geçirilememiştir. Mehmet Emin Erişirgil, Haşet Kitabevi ile Maarif Vekâleti arasında bir kitap, dergi ve gazete dağıtım şirketi kurma teşebbüsünün akamete uğramasının sebebinin dönemin

⁴⁸³ Çiçek ve Kabakulak, "Türkiye'de Harf Devrimi'nin Ardından," 100-101.

⁴⁸⁴ Haşet Kitabevi ile ilgili daha detaylı bilgiler için bk. *Türkiye'de Kitap Koleksiyonerleri ve Sahaflar II*, Haz. Rifat N. Bali, (İstanbul: Libra, 2020), 233-244.

⁴⁸⁵ "Gazete, risale ve kitap satışının teshili için," *Milliyet*, 8 Nisan 1930, 2.

⁴⁸⁶ "Gazete, risale ve kitap," 2.

⁴⁸⁷ Haşet'le bakanlık arasında yapılacak sözleşmenin tam şartları şöyledir: Haşet Kitabevi üç yıl içinde her vilayet, her kaza, her nahiye merkezinde kitap, mecmua, gazete satan bir yer bulunduracak yahut oradaki bir dükkâncı ile bu iş hakkında uyuşacaktır. Buralarda satılacak gazeteler için bizzat Haşet idaresi doğrudan doğruya onların sahip ve müdürleriyle müzakereye geçecektir. Buna mukabil Vekillik kendi bütçesinden üç yıl müddetle Haşet idaresine çok az bir para verecek ve ondan sonra da on para tediye eylemeyecektir. Her yıl Haşet, iki adamını müfettiş olarak açtığı dükkânlara gönderebilecektir. Mehmet Emin Erişirgil, *Bildiklerim*, Haz. Bülent Varlık (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2010), 61-62.

⁴⁸⁸ Çiçek ve Kabakulak, "Türkiye'de Harf Devrimi'nin Ardından," 101, 102.

Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın itirazı olduğunu belirtir. Eğitimci Emin Erişirgil, Fevzi Çakmak'ın bu antlaşmayı reddetmesinin sebebini şöyle açıklamaktadır⁴⁸⁹:

“Üç gün sonra Maarif Vekili müsteşarını çağırdı ve şunları söyledi: "Yazık ki" demişti, "bizim Haşet'le yaptığımız iş birliği mukavelenamesini Erkan-ı Harbiye Reisi [Genel Kurmay Başkanı] Fevzi Çakmak Paşa kabul etmiyor. Çünkü o yerlerde Fransızlar kendi propagandalarına yarayacak mecmualar satarlarmış. Sonra iki yabancı adam her yıl Anadolu'da dolaşırlarsa askeri bakımdan tehlikeli olurmuş. Çünkü kimse kestiremezmiş ki gelen adamlar casus mudur, değil midir?" İşte bu sebeptendir ki bu teşebbüs de suya düştü.”

Öte yandan aynı dönemde, İstanbul Ticaret Odası bünyesinde Kitapçılık ve Matbaacılık Komisyonu adıyla bir yapı oluşturulmuş; bu komisyon aracılığıyla basım-yayım sektöründe faaliyet gösteren firmalara yönelik bir danışma mercii işlevi üstlenilmesi amaçlanmıştır.⁴⁹⁰

Bu girişimlerden görüleceği üzere Erken Cumhuriyet döneminde yayıncılık sektöründe yaşanan yapısal sorunlara karşı yalnızca devlet değil, özel sektör ve çeşitli yarı-kamusal yapılar da çözüm arayışına girmiştir. Devlet Matbaası gibi kamuya ait iktisadi teşekküller, Ticaret Odası gibi yarı özerk kamu kurumları ve özel girişimler, kimi zaman bağımsız olarak kimi zaman ise iş birliği içerisinde, basım, dağıtım ve satış süreçlerinde karşılaşılan zorluklara yönelik farklı modeller geliştirmeye çalışmışlardır. Bu, devletin yayıncılığı yalnızca merkezi bir kamu hizmeti olarak değil, aynı zamanda düzenlenmesi ve teşvik edilmesi gereken bir ekonomik faaliyet alanı olarak değerlendirmeye başladığının da kanıtıdır. Devlet, bu noktada piyasada hem ekonomik olarak kâr edeceği hem de düzenleyici olarak konumlanacağı bir basım, satış ve dağıtım usulü arayışındadır. Özel sektör ise kitap basımı konusunda pek gönüllü olmamakla birlikte özellikle satış ve dağıtım kısmında devlet müdahalesine ve ortaklığına daha açıktır.

Söz konusu arayışlar, özellikle 1933 yılında yürürlüğe giren Tek Kitap Kanunu sonrasında daha da görünür hale gelmiştir. Bu kanunun ardından yayıncılık alanındaki kurumsallaşma çabaları hız kazanmış, daha önce kurulmuş ancak işlevsiz kalan bazı girişimler yeniden değerlendirilmiştir.⁴⁹¹ 1931 yılında kurulmasına rağmen uzun süre atıl durumda kalan Türk Kitapçılığı Limitet Şirketi ile Tek Kitap Kanunu'nun hemen ardından

⁴⁸⁹ Erişirgil, *Bildiklerim*, 61-62.

⁴⁹⁰ Çiçek ve Kabakulak, “Türkiye’de Harf Devrimi’nin Ardından,” 101,102.

⁴⁹¹ Çiçek ve Kabakulak, “Türkiye’de Harf Devrimi’nin Ardından,” 89-115.

faaliyete geçmesi planlanan Kitapçılık Kooperatifi, bu dönemdeki kamu-özel ortaklık girişimlerinin en somut örnekleridir. Çalışmamız kapsamında ele aldığımız her iki girişim de Harf İnkılabından itibaren gündeme getirilen ancak hayata geçirilemeyen ortaklık modellerini temsil etmektedir. Ayrıca bu girişimleri devletin yayıncılık sektörünü yeniden yapılandırma çabalarının bir devamı olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.

24 Nisan 1931 tarihli *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde yayımlanan “Kitapçılık limitet şirketi resmen teşekkül etmiştir” başlıklı haberden, Türk Kitapçılığı Limitet Şirketi’nin söz konusu tarihte resmen kurulduğu anlaşılmaktadır. Şirketin ortakları arasında Muallim Ahmet Halit, Tefeyyüz Kütüphanesi, Resimli Ay ve Kanaat Kütüphanesi gibi dönemin önde gelen yayıncı-matbaacıları yer almaktadır.⁴⁹² Fakat bu girişim Tek Kitap Kanunu’na kadar büyük ölçüde atıl kalmıştır.⁴⁹³

Şirketin kurucu ortaklarından biri olan Ahmet Halit Bey, 13 Şubat 1933 tarihli *Cumhuriyet* gazetesine verdiği demeçte, ders kitaplarının yalnızca sermaye ile değil, bilgi, uzmanlık ve teşkilatla yürütülebilecek bir iş olduğunu savunmuştur. Harf Devrimi ve ardından gelen program değişiklikleri sırasında büyük zararlar gören, yıllarca bu alanda emek ve kaynak harcayan yayıncı-matbaacıların, oluşan bu yeni sistemde dışarıda bırakılmasının adil olmadığını belirtmiştir. Ahmet Halit Bey’e göre, mektep kitaplarının basımı yıllardır bu işi yapan yayıncı matbaacıların işidir. 1933’te okul kitabı basan yayıncı-matbaacıların şirkete ortak oldukları takdirde bir sonraki yılın yani 1934 yılının okul kitaplarının fiyatları da ucuzlayacaktır. Böylelikle kitapçılar da daha fazla ciro yapabileceklerdir.⁴⁹⁴

Türk Kitapçılığı Limitet Şirketi’ne ortak olan kitapçılar yıllar süren emek, mali fedakârlıklar ve borçlanmalar neticesinde yayımladıkları ve sayısı bine ulaşan yeni eserlerle eğitim alanına katkı sunduklarını, ancak bu katkının takdir edilmek yerine tek kitap uygulamasıyla karşılık bulduğunu ifade etmişlerdir.⁴⁹⁵ Ayrıca, Ahmet Halit, İbrahim Hilmi, Kanaat, Resimli Ay ve Tefeyyüz gibi önde gelen yayınevleri, tek kitap esasının uygulanmaması yönünde taleplerini içeren bir rapor hazırlamış; söz konusu raporu başta Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal olmak üzere Başbakan İsmet İnönü, Maarif Vekili Dr. Reşit

⁴⁹² “Kitapçılık limitet şirketi resmen teşekkül etmiştir,” *Hakimiyet-i Milliye*, 24 Nisan 1931, 5.

⁴⁹³ Çiçek ve Kabakulak, “Türkiye’de Harf Devrimi’nin Ardından,” 103 ; Alpay Kabacalı, Maarif Vekâletinin bazı ders kitaplarının Devlet Matbaası ile birlikte bu şirkete de bastırttığı bilgisini vermektedir. Kabacalı, *Başlangıcından Günümüze Türkiye’de Matbaa*, 177.

⁴⁹⁴ “İlk mekteplerde Tek kitap: İstanbul kitapçıları fikirlerini anlatıyor,” *Cumhuriyet*, 13 Şubat 1933.

⁴⁹⁵ “Tek Kitap Kanununa Dair: Mektep Kitapları Tabilerinin Bazı Dilekleri,” *Resimli Şark Dergisi*, s.28 (1933), 11-16.; Çiçek ve Kabakulak, “Türkiye’de Harf Devrimi’nin Ardından,” 103.

Galip, milletvekilleri, Maarif teşkilatı ve matbuat yetkililerine sunmuşlardır. Bunun yanı sıra şirket üyeleri bizzat Ankara'ya giderek Maarif Vekili ile görüşmeler gerçekleştirmiş ve sektörde oluşan mağduriyetlerini dile getirmişlerdir.⁴⁹⁶

Bu süreçte Maarif Vekâletine sürekli olarak yeni teklifler iletilmiş; ancak kitapçılar arasında yaşanan ayrışmalar, tutarlı bir ortak tutum geliştirilmesini zorlaştırmıştır. Türk Kitapçılığı Limited Şirketi ortakları gibi düşünmeyen ve de şirkete dahil olmayan matbaacılar da olmuştur. Bunlar arasında yer alan Sudi Kütüphanesi sahibi ve aynı zamanda Kitapçılar Cemiyeti başkanı Sudi Bey, şirketin tekeldi davranışlar sergilediğini ve bu nedenle devletin kitaplar üzerindeki doğrudan kontrolünün sürmesini istediklerini ifade etmiştir.⁴⁹⁷

Sudi Bey, tek kitap uygulamasını kabul eden devletin, basım işini şirkete vermek yerine Devlet Matbaasına yaptırabileceği kanaatindedir. Fakat bu iş özel sektöre yaptırılacaksa da bunun yalnızca şirkete değil belirli bir komisyon karşılığında tüm kitapçılara verilmesinin daha uygun olduğunu belirtir. Türk Kitapçılık Şirketi'nin, doğrudan devletle anlaşma yaptıktan sonra, ortaklığa üye olmayanlar kitapçılara %1 gibi bir komisyon karşılığında bazı kitapların satış işini vermesini de reddeder. Sudi Bey'in ifadelerinden açıkça görüleceği üzere, şirket hem devletle kurduğu ortaklıktan hem de şirkete üye olmayan kitapçılarla yapacağı sözleşmeden kâr elde edecektir. Sudi Bey bir anlamda aslında aracı konumunda olup en çok kârı elde edecek olan şirketin istifade etmesinden devletin istifade etmesini istediğini vurgulamaktadır. Bu örnek bir taraflı devlet - özel sektör rekabetini olduğu kadar bir yandan da özel sektörün kendi aralarındaki rekabetin boyutunu da su yüzüne çıkarmaktadır. Şirket ayrıca, mektep kitabı müelliflerini bir kenara atarak, her kitaptan sadece bir çeşit basmak ve kitaplarını basmaya karar verdikleri müelliflerin telif haklarını yok pahasına satın almak amacı taşıdığı yönünde eleştirilere de uğramıştır.⁴⁹⁸

Bu eleştirilere rağmen şirket adına Ankara'ya giden Ahmet Halit Bey, ilk mekteplerin 3'üncü ve 5'inci sınıflarında okutulacak Tarih ve Hayat Bilgisi kitaplarının basım hakkının şirkete verilmesini talep etmiş, hatta stoklarında bu derslere ait eski kitaplar

⁴⁹⁶ "Harf İnkılabından Sonra Bizde," 17-23

⁴⁹⁷ "Tek kitap usulü ve Kitapçılar," *Cumhuriyet*, 2 Mart 1933, 2.

⁴⁹⁸ "Bu Da Kitap Tröstü," *Son Posta*, 14 Mart 1931, 2. Gazete, bahsi geçen yayıncı-matbaacıların bu şekilde hareket ederek aslında kendilerinin de bir tekel oluşturmaya çalıştıklarını ima eder. Kurulan şirkete "mektep kitapçıları" ismini vermelerinin bu gayelerini kapatmak için olduğunu belirtir.

için herhangi bir hak iddiasında bulunmayacaklarını belirtmiştir.⁴⁹⁹ Aynı zamanda Ahmet Halit Bey, Devlet Matbaasının okul kitapları piyasasında tek yetkili kılınmasına itiraz etmemekle birlikte, bu düzenlemenin özel yayıncılara ciddi zararlar verdiğini ve uzun vadede ülkenin kültürel yaşamını da olumsuz etkileyebileceğini dile getirmiştir.⁵⁰⁰

Ahmet Halit'in ve Kitapçılık Şirketi'nin girişimlerinin somut çıktılarının neler olduğu konusunda elimizde yeterli bilgiler yoktur. Yalnızca Alpay Kabacalı'nın Harf Devrimi sonrasında devletin bazı okul kitaplarının basımını bu şirkete verdiği yönünde bir açıklaması vardır.⁵⁰¹ Araştırmamız sırasında Türk Kitapçılığı Limited Şirketi tarafından basılmış 1934-1935 tarihli ilk mekteplerin 5. sınıflarında okutulmak üzere hazırlanmış *Yeni Türkçe Gramer* isimli bir kitap dışında başka bir kitaba rastlayamadık. Bu girişimden çok iyi bir verim alınamamış olacak ki 1933'te bir başka ortaklık girişimi daha gündeme gelmiştir. Fakat bu girişim Türk Kitapçılık Limitet Şirketi'nden farklı olarak basım işi ile ilgili değil daha çok satış işleri ile ilgili bir ortaklık denemesidir.

1933'te kamuoyunda okul kitaplarının yüksek fiyatlarına yönelik artan eleştiriler, konunun bakanlık nezdinde üst düzey bir komisyonda ele alınmasını gerektirmiştir. Bu bağlamda, eğitim-öğretim dönemi başlamadan önce ülke genelinde okul kitaplarının eş zamanlı ve erişilebilir bir şekilde temin edilmesini sağlayacak çözümler aranmıştır. Komisyon, Maarif Vekâletinin bu süreci tek başına etkin bir şekilde yönetemeyeceği sonucuna varmış ve kitap fiyatlarını düşürme amacı doğrultusunda, kitap satışı yapan işletmelerin bir araya gelerek bir kooperatif yapılanması oluşturmaları gerektiği kararına ulaşmıştır. Söz konusu kooperatifin, bir başkan ve üyelerden oluşan bir yönetim yapısına sahip olacağı ve kitap temini ile fiyatlandırma süreçlerinde belirli görevler üstleneceği öngörülmüştür.⁵⁰²

Maarif Vekaletinin bu yönde bir girişimi olduğunu duyan ve Türk Kitapçılık Limitet Şirketi'ne üye olmayan kitapçılar kendilerine bir alan açıldığının farkına varmışlardır. Kooperatif önerisi, özellikle kitap satışı yapan kesimler tarafından olumlu karşılanmış; birçok kitapçı, Maarif Vekâletine teşekkür telgrafları göndererek bu girişime desteklerini

⁴⁹⁹ "Kitapçıların Müracaatı," *Milliyet*, 1 Mart 1933, 5.

⁵⁰⁰ "Ahmet İhsan B. :Kitap tabiiileri Ahmet İhsan Bey'e cevap veriyorlar," *Milliyet*, 5 Nisan Çarşamba 1933, 1,6.

⁵⁰¹ Kabacalı, *Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Matbaa*, 179.

⁵⁰² Çiçek ve Kabakulak, "Türkiye'de Harf Devrimi'nin Ardından," 105-106.; "Mektep kitapları meselesi hallediliyor," *Milliyet*, 7 Şubat 1933, 1,6.

açıkça ifade etmiştir.⁵⁰³ Buna karşın, kitap basımıyla iştigal eden matbaacılar, mevcut stoklarının geçerliliğini yitirmesi ve ekonomik kayıplara yol açması ihtimalinden duydukları endişe nedeniyle bu gelişmeye temkinli bir yaklaşım sergilemiştir.⁵⁰⁴ Bu durum, matbaacılar ile kitap satıcıları arasında bir çıkar çatışmasının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Maarif Vekaletine teşekkür telgrafı gönderen kitapçılar çok geçmeden kuruluş hazırlıklarına başlamış ve kısa süre içerisinde kooperatif yüz bin lira sermaye ile kurulmuştur. Kooperatifin başkanlığına da tek kitap usulüne taraftarlığı ile bilenen, Kitapçılık Limitet Şirketi'ne dahil olmayan, Sudi Kütüphanesi sahibi ve aynı zamanda Kitapçılar Cemiyeti Başkanı Kitapçı Sudi Bey seçilmiştir. Gazetelerde yer alan haberlere göre kooperatife yirmiyeye yakın kitapçı katılmıştır.⁵⁰⁵ Sudi Bey, kitapların basımının Devlet Matbaası üzerinden doğrudan devletin kontrolünde olmasını savunurken, satış ve dağıtımın Kooperatife verilmesi gerektiği fikrindedir. Sudi Bey'e göre, Kooperatif 'in amacı Türk kitapçılığını yükseltmek ve ülkeye faydalı olacak ilmi neşriyat yapmaktır.⁵⁰⁶ Kooperatif, vekaletin tek kitap uygulamasına da tümüyle taraftardır. Hatta bu uygulama ile kitap fiyatlarının da ucuzlayacağı kanaatindedir.⁵⁰⁷ Kooperatif nizamnamesine göre; her yerde bayi teşkilatı kurulacak, mümkün oldu kadar ucuz kitap çıkarılacak, halkın okuma zevkini artırmak için çalışılacak ve üyeler arasında bir tasarruf ve teavün sandığı kurulacaktır.⁵⁰⁸

Sonuç olarak, Tek Kitap Kanunu'nun uygulanması sürecinde özel yayınevlerinin gösterdiği bu kolektif çaba, Erken Cumhuriyet döneminde yayıncılık sektörünün yalnızca kültürel değil aynı zamanda ekonomik bir mücadele alanı hâline geldiğini açıkça ortaya koymaktadır. Türk Kitapçılığı Limited Şirketi ve Kitapçılar Kooperatifi devletin

⁵⁰³ "Tek kitap Usulü," *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1933, 2. Maarif Vekaletine telgraf çeken kitapçılar şunlardır: İkbâl, Cihan, Şark, Maarif, Remzi, Çiftçi, Halk, İnkılap, Asar-ı ilmiye, Emniyet, Cumhuriyet, Sudi, Gayret, Umumi Şafak, Cemiyet, Reklam, Kainat, İrfan, Millet, Zaman, Râşit, Nihal, Yusuf Ziya Şakir ve Sadakat kitaphaneleri.

⁵⁰⁴ Çiçek ve Kabakulak, "Türkiye'de Harf Devrimi'nin Ardından," 106.

⁵⁰⁵ "Kitapçılar Kooperatifi: Dün yirmi kadar kitapçı müracaat etti," *Cumhuriyet*, 6 Mart 1933, 2. Haberde bu 20 kitapçının kimler olduğu dair bir bilgi verilmemiştir. Çiçek ve Kabakulak bu kitapçıların haber ilk duyulduğunda Maarif Vekâletine telgraf çeken kitapçılar olduğu kanaatindedir. *Milliyet* gazetesinde ise bu sayı 25 olarak verilmektedir. Çiçek ve Kabakulak, "Türkiye'de Harf Devrimi'nin Ardından," 107.; "Tek kitap meselesinden kitapçılar telaşlı," *Milliyet*, 12 Şubat 1933, 1,6.; "Kitapçılar Kooperatifi: Dün yirmi kadar kitapçı müracaat etti," *Cumhuriyet*, 6 Mart 1933, 2.

⁵⁰⁶ "Tek kitap: Kitapçılar kooperatifi nasıl çalışacak?," *Milliyet*, 9 Mart 1933, 3.

⁵⁰⁷ "Tek kitap: Kitapçılar kooperatifi ilk içtimasını yaptı," *Cumhuriyet*, 21 Mart 1933, 5.

⁵⁰⁸ "Kitapçılar Kooperatifi: Nizamname dün kat'i şeklini aldı," *Cumhuriyet*, 23 Mart 1933, 3. Kitapçılar Kooperatifi'nin 22 Mart'ta toplanıp Nizamnamesini hazırlayıp son şeklinin verildiğini belirtiyor olsa da Kooperatifin kuruluşuna ve nizamnamesini gösterir resmi belgeler olmadığı gibi, sonraki yıllarda ne tür faaliyetlerde bulunduğu da bilinmemektedir.

merkeziyetçi yayın politikalarına karşı özel sektörün geliştirdiği en somut ve örgütlü tepkidir. Maarif Vekâletinin bu dönemde ortaya koyduğu kooperatifçilik önerisi, yalnızca ekonomik bir çözüm aracı değil, aynı zamanda devletin yayıncılık politikasında özel sektörle kurumsal düzeyde iş birliği geliştirme eğiliminin de bir göstergesidir. Bu girişim, devletin yayıncılığı tamamen merkezileştirmek yerine, belli ölçülerde denetim altında tutarak ve de yönlendirerek özel sektörü sürece dâhil etme çabasıdır. Cumhuriyet yönetimi, basım ve yayım faaliyetlerini yalnızca bir kültürel dönüşüm aracı olarak değil, aynı zamanda piyasa dinamikleriyle uyumlu bir üretim ve dağıtım alanı olarak ele almakta ve bu alanda çeşitli kurumsal araçlar geliştirmeye çalışmaktadır.

3.7. BİRİNCİ MAARİF ŞURASI (1939)

Tek Kitap usulünün uygulanmaya başlamasının ardından okul kitapları ve pahalılık tartışmaları tamamen bitmiş olmasa da 1929-1933 yıllarına nazaran önemli orada azalmıştır. 1933 sonrasında gazetelerde bu konu etrafında yapılan haberlerin sayısında bir düşüş olduğu gözlemlenmektedir. Bununla beraber tek kitap meselesi I. Maarif Şurası'nda görüşülen ve tartışılan başlıca konulardan biri olmuştur

24 Temmuz 1939 Pazartesi günü saat 16.00'da açılan oturumun başkanlığını dönemin Maarif Vekili Hasan Ali Yücel, katip üyeliklerini de eğitimci yazar Aziz Berker ile çevirmen Behiç Enver Koryak⁵⁰⁹ üstlenmiştir. Toplantıda söz alanlar sırasıyla şöyledir: Emin Ali Çavlı, Dr. Saim Ali Dilemre, Sami Akyol, Halil Vedat Fıratlı, Nuri Kurtulmuş, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Ali Fuat Başgil, Dr. Akil Muhatar Özden, Vehbi Sarıdal, Esat Çınar, Ferit Oğuz Bayır, İbrahim Çallı, Faik Reşit Unat, Hakkı Baha Pars, İsmail Hakkı Tonguç, Sadrettin Celal Antel, Ethem Menemencioğlu, Fahrettin Kerim Gökay, Enver Ziya Karal. Görüldüğü üzere I. Maarif Şurası'nın neşriyat komisyonu üyelerinin çoğunluğu ilk, orta ve liseler ile üniversitede hocalık yapan, eğitimin farklı kademelerine ders kitabı da yazan Cumhuriyet döneminin önemli eğitimcileri ve yazarlarıdır. Birçoğu “tek kitap” usulünden önceki serbest dönemde de eğitim sisteminin içinde aktif olarak bulunmuş, her iki dönemi de tecrübe etmiştir.

Hasan Ali Yücel'in başkanlığında toplanan⁵¹⁰ komisyonda, “Neşriyat” başlığı altında tartışılan konu, 1933'teki yayıncıların tavrına benzer biçimde komisyondakileri de

⁵⁰⁹ Behiç Enver Koryak, Milli Eğitim Bakanlığı Klasikler dizisinin çevirmenlerindendir.

⁵¹⁰ Saat 16.00'da açılan oturumun başkanlığını Hasan Ali Yücel, katip üyeliklerini de Aziz Berker, Behiç Enver Koryak üstlenmiştir. Toplantıda söz alanlar ise sırasıyla şöyledir: Emin Ali Çavlı, Dr. Saim Ali Dilemre, Sami Akyol, Halil Vedat Fıratlı, Nuri Kurtulmuş, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Ali Fuat Başgil, Dr. Akil Muhatar Özden, Vehbi Sarıdal, Esat Çınar, Ferit Oğuz Bayır, Sadrettin Ali Antel, İbrahim Çallı, Faik Reşit Unat, Hakkı

ikiye bölmüştür. Toplantı açılmadan önce komisyonun hazırladığı “Okul Kitaplarının Maarif Vekilligince Bastırılması Hakkındaki Talimatname (Lahika: No.28)” okunmuş ve ardından maddelerin müzakeresine ve oylamasına geçilmiştir.

Tartışmaların yoğunlaştığı birkaç konu vardır. Bunlardan ilki, bu kitaplara “Tek Kitap” mı yoksa “Devlet Kitabı” mı denecek tartışmasıdır. Bu isimlendirmenin sadece şekli bir değişiklikten ibaret olduğunu savunan İsmail Hakkı Baltacıoğlu gibi komisyon üyelerine karşı, bu ifade biçiminin doğuracağı sonuçlar itibarıyla problemleri yanıları olduğu fikrini savunanlar vardır. Bu nedenle “Tek kitap” ya da “Devlet kitabı” yerine Saim Ali Dilemre, “Numüne Kitap”, Vehbi Sarıdal “Devlet Nümune Kitabı” denilmesini teklif etmiştir. Fakat her iki teklif de reddedilmiştir ve komisyona ilk geldiği ilk şekliyle “Tek Kitap (Devlet Kitabı)” olarak kabul edilmiştir.

İkinci önemli tartışma, bu tür bir uygulamanın dünyada Türkiye ile birlikte Rusya ve İtalya dışında başka hiçbir yerde uygulanmadığı yönündeki itirazlardır. Ali Fuat Başgil, Türkiye ve diğer iki ülkeyi ihtiyaçlar ve zaruretlere açısından farklı değerlendirmek gerektiğini savunup Türkiye’nin nedenlerinin bu ülkelerden farklı olduğunu belirtmiştir. Fakat Başgil konuşmasında, tek kitabın kabul edilmesindeki -İtalya ve Rusya’dan farklı olan- Türkiye’nin ihtiyaçlarını ve zaruretlерinin ne olduğunu açık biçimde ifade etmemiştir. Bunu matbaa ve müellif sorunları diyerek kısa bir cümle ile geçiştirmiştir.⁵¹¹

Komisyonun üzerinde durduğu bir başka konu ise talimatnamenin “Her kitap üç yıllık bir devre için kabul edilir.” şeklindeki 2. maddesidir. Bu maddedeki üç yıl ifadesinin muğlak olduğu “en az ... ve en çok ...” şekilde revize edilmesi teklif edilmiştir. 3 senenin az olduğu, bunun 5 yıla çıkarılması gerektiğini savunanlar olmasına rağmen yapılan oylamada çoğunluk yine olduğu şekliyle yani 3 yıla kalmasına karar vermiştir.⁵¹²

Lahikanın okunmasının ardından ilk söz alan eğitimci Emin Âli Çavlı’dır. Çavlı okullarda tek kitap okutulmasına karşıdır. Ona göre dünyada Rusya dışında başka hiçbir yerde bu tür bir uygulama yoktur. Kendisi de mektep kitabı yazarı olan Emin Ali, muallimlik mesleğinin inkişaf etmesi için muallimin düşündüğü, hissettiği şeyleri yazmak özgürlüğüne haiz olması gerektiği düşüncesindedir. Bu durumun bazı istinaslar olabilir.

Baha Pars, İsmail Hakkı Tonguç, Sadrettin Celal Antel, Ethem Menemencioğlu, Fahrettin Kerim Gökay, Enver Ziya Karal.

⁵¹¹ *Birinci Maarif Şurası, 17-29 Temmuz 1939 Çalışma Programı, Konuşmalar, Lahikalar* (Ankara: T.C. Maarif Vekaleti, 1939), 151-152.

⁵¹² *Birinci Maarif Şurası, 170-171.*

Örneğin tarih kitabının yazımının sorumluluğunu devlet alabilir fakat riyaziye, hendese, fizik, gibi kitapların yazımı serbest bırakılmalıdır. Çavlı, öğretmenlerin mektep kitabı yazımından hem maddi hem manevi kazançları olduğunun da altını çizer. Bu işten öğretmenlerden ziyade matbaacıların kâr elde ettiği yönündeki eleştirilere de “Denizde bir kimse intihar edebilir. Fakat bu intihar vaki oldu diye denizin üzerini kapamayız her halde.” diyerek itiraz eder. Emin Ali, bu düzenlemenin otoriter bir tarafı olduğu düşüncesindedir. Ve bu noktada öğretmenlerin sınırlandırılmasına, zapturapt altına alınmasına karşı olduğunu açıkça ifade eder.⁵¹³

Hazırlanan talimatnamede tek kitap kabul edilmekle birlikte yardımcı ders kitabı adı altında başka kitapların neşredilmesine de müsaade edilmektedir. Fakat buradaki temel problem “Devlet kitabı” varken öğretmenler ve talebeler yardımcı ders kitaplarını neden satın alsınlar, matbaalar diğer kitapları neden bassınlar gibi soruların doğmasına olanak sağlamasıdır. Tek kitap usulüne karşı olanlardan Nuri Kurtulmuş da bu noktaya dikkat çekmektedir. Devlet kitapları olduğu sürece öğretmenler talebeye başka kitap tavsiye edemeyecektir. O zaman bu kitaplar nerede satılacaktır? Kurtulmuş’un üzerinde durduğu bir diğer önemli mesele Amerika ve Avrupa gibi ülkelerde okutulan kitapların özellikle fen bilimleri, matematik, geometri gibi derslerin kitaplarının tercümelerinin okutulmasının ortaya çıkardığı problemlerdir. Her ne kadar bu kitapların muhtevaları her yerde aynı dahi olsa üslubu, yazılış ve terkip tarzları farklıdır. Dolayısıyla Türk okullarında okutulacak bu tür kitaplar da yine Türkiye sınırları içerisinde yaşayan hocalar tarafından yazılması daha uygun olacaktır.⁵¹⁴

Saim Ali Dilemre ise söz konusu mektep kitapları olduğundan birtakım süzgeçlerden geçilmesinin doğal olduğu fikrindedir. Nitekim seçilen kitaplara devlet tarafından ödeme yapılacaktır. Bunun için de bazı kıstasların olması gerekir. Serbest neşriyat söz konusu olduğunda zaten bir kısıtlama getirilmemektedir. Saim Ali’nin asıl itirazı nizamnamenin 14. maddesinedir. İlgili maddede tek kitap olarak okutulması kabul edilen kitaptaki tashihleri müellifin kendisinin ya da kendisinin tayin edeceği birinin yapması gerektiği belirtilmekte ayrıca dizgi hataları kitabın yeniden basılması gerektirecek kadar çoksa ve bu nedenle yeniden basılırsa tüm maddi sorumluluk ve yükümlülükler müellife yüklemektedir. Saim Ali buradaki hata sayısının açıkça ifade edilmesi gerektiğini belirtir. Çünkü matbaalarda mükemmel musahhihler yoktur. Hatta iş gücü ve yetmişmiş

⁵¹³ *Birinci Maarif Şurası*, 139-140.

⁵¹⁴ *Birinci Maarif Şurası*, 146,147,148.

eleman noktasında o yıllarda en ileri konumda olan Devlet Matbaasına dahi üç dört tane daha musahhih lazımdır. Tashihleri yazarın kendisi değil matbaa yapmalıdır.⁵¹⁵ Saim Ali'nin ifadelerinden anlaşılıyor ki kitaplar yazıldıktan sonra ciddi bir tashihe uğramadan matbaalarda basılmaktadır. Kitap yayınlandıktan sonra bu maddi hatalar fazla olduğunda devlet, kitabın yeniden basılmasına karar verirse oluşacak zararı müellife yükleyecektir. Saim Ali bu problemin tek sorumlusunun müellif olmadığını düşündüğü için matbaanın da bir nevi elini taşın altına koymasını istemektedir.

Halil Vedat Fıratlı ise Saim Ali'den farklı olarak dizgi hatalarıyla dolu olan bir kitabın en baştan reddedilmesi taraftardır.⁵¹⁶ Harf devrimin üzerinden on yıl geçmiş olmasına rağmen tashihi kimin yapacağı konusunda bu tür tartışmaların olması, matbaacılıkta ve yayıncılıkta iş bölümü konusunda bir düzenin henüz daha sağlanamadığını da gösteriyor.

Sami Akyol da Dilemre gibi tek kitap usulüne taraftardır. Özellikle tarih, edebiyat gibi kitaplarda müelliflerin kendi şahsi kanaatlerine çok daha fazla yer verip program dışına çıkmalarının gençler üzerinde kötü tesirler yaptığından özellikle bu tür derslerde tek kitabın okutulması gerekli ve faydalıdır. Benzer bir görüş Halil Vedat Fıratlı tarafından da dile getirilir. Fıratlı, mektep kitaplarını iki kısma ayırır. Birinci kısımdakiler kültür derslerine ait kitaplardır: Türkçe, tarih, yurt bilgisi ve sosyoloji gibi. İkinci tür kitaplar ise bilgi derslerinin kitaplarıdır: riyaziye, tabiiye, fizik, kimya gibi. Birinciler çocukların milli ve insani karakterini şekillendirecek kitaplar olduğundan bunların kontrolü mutlaka devletin elinde olmalıdır. Maarif Vekaleti kültür kitaplarını satır satır tetkik etmeli, milli ve manevi değerlerden uzak olanlara asla müsaade etmemelidir. Ayrıca bu kitaplar alelade isimlere değil bu konudaki en salahiyyetli insanlara yazdırılmalıdır. Devletin kuruluş ve işleyişine hakim olan fikirler bu kitaplarda yer almalıdır. İkinci tür kitaplar da ise daha esnek bir yol tutturulabilir. Bu kitapların müfredatı, usulü, eğitimdeki değeri yine Maarif Vekaletinin kontrol olmalı fakat muhtevaları itibariyle devletin prensipler ile alakalı olmadıkları için yazımı ve basımı serbest bırakılmalıdır. Bu nedenle örneğin Fen kitaplarında tek kitap yerine üç, beş, on kadar kitap basılabilir.⁵¹⁷ Görüldüğü üzere Fıratlı yalnızca okutulacak kitaplar üzerinde değil, yazarları üzerinde de devletin kontrol mekanizmasının işlemlerini savunmaktadır.

⁵¹⁵ *Birinci Maarif Şurası*, 142-143.

⁵¹⁶ *Birinci Maarif Şurası*, 144-145.

⁵¹⁷ *Birinci Maarif Şurası*, 144.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun ise bir eğitimci olarak meseleye pedagojik açıdan yaklaştığı görülür. İster tek kitap ister de devlet kitabı olsun kitapların pedagojik olarak uygun olması en önemli meselesidir. Maarif Vekaleti müdürlerinin kitap yazma hakkından mahrum edilmesini de doğru bulmamaktadır. Hem maarif müdürlerinin hem de matbaacıların mektep kitapları söz konusu olduğunda meydana gelecek suistimallerinden korkulmaması gerektiğini belirterek serbestliği de tam olarak reddetmeden tek kitap taraftarı olduğu açıkça dile getirir.⁵¹⁸:

“Devlet kitabını şiddetle müdafaa edeceğim. Çünkü bizim terbiye müessesemiz devlet müessesesidir. Bunun için başboş bir hürriyete pedagojik liberalizme taraftar değilim. Rejimin bütün karakterleriyle ahenktar olmalıyız. Kitaplar müsavi şeraitle kabul edilince ister devlet bassın ister müellif bassın ister Kırkor Efendi bassın; hatta isterse biraz da yanlış bassın. Doktorun dediği gibi kitaplar çok tashih edilmediğinden dolayı yanlış çıkmıyor, doğru dürüst okuma bilmeyen mürettipler olduğu için yanlış çıkıyor. O Amerikan ansiklopedisi iki defa okunmuştur. Biz 12 kere okusak yine yanlışsız olmaz. Bir nevi ihtiyar, hürriyet kalıyor ki nazari olarak müsavi kitaplar arasından bir tanesi talebinin ruhiyle kaynaşıyor ve talebe bunu adeta bir vazife gibi okuyor. Bu vaziyette serbest bir mütehassısın vicdanı ne yapar? Canlı kitap lazımdır başka bir şey değil.”

Söz alanlardan biri de Ali Fuat Başgil'dir. Başgil, bir üniversite mensubu olarak tek kitap usulünü dünyada Türkiye'den başka bir tek İtalya ve Rusya'nın benimsediğini belirterek sözlerine başlar. Başgil, bu ülkelerin tek kitabı benimsemesinin başka sebepleri olduğunu söyler. Bu sebeplerin neler olduğu tartışmasına girmeden onların kendi devlet politikalarıyla ilgili olduğunu belirtmekle yetinir. Türkiye'nin ise farklı ihtiyaçlara cevap verdiği için bu usulü benimsediğini belirten Başgil, yine açıkça bu ihtiyaçları saymak yerine kendisinden önce söz alanların ifade ettiği sorunları sıralar. Başgil, ilmin serbest sahada, serbest rekabet unsurları gözetilerek yapılması taraftarı olduğunu da ekler.⁵¹⁹

Ali Fuat Başgil ve İsmail Hakkı Baltacıoğlu gibi isimlerin konuşmaların bakıldığında diğer söz alanlar gibi taraflarını net bir biçimde belli etmedikleri görülür. Başgil ve Baltacıoğlu tek kitap usulüne doğrudan karşı olmadıklarını hatta taraftar olduklarını belirtirken bir yandan da kitapların yazım ve basımında ilmi serbestliğe, fikir özgürlüğüne atıfta bulunmaktadır.

⁵¹⁸ *Birinci Maarif Şurası*, 148,149.

⁵¹⁹ *Birinci Maarif Şurası*, 151-153.

Maarif Vekili Hasan Ali Yücel, 1933'te çıkarılan 2259 sayılı kanunun neden ve hangi şartlar altında çıkarıldığı yönünde kısa bir izahattan sonra komisyonun meseleyi yalnızca müellif odaklı ele aldığını bunun da tek taraflı bir bakış açısı ortaya çıkardığını ifade eder. Hasan Ali'ye göre; devlet iyi okul kitabı yazacak müellif yetiştirmekten sorumlu olduğu gibi ülkenin iktisadi ve mali gücü ile orantılı, rasyonel esaslara dayanan bir fiyat politikasıyla maddi nitelikleri tespit edilmiş, içeriği düzgün kitapların çocuklara temin edilmesinden de sorumludur. Ayrıca ülkenin her yerinde eğitimde birliği, öğretmenlerin derslerinde aynı metotla çalışmasını temin etmek mecburiyetindedir. Hasan Ali'ye göre Fransa, İngiltere, Amerika gibi ülkelerde mektep kitabı meselesi olmamasının nedeni öğretmen ve metot meselesini halletmiş olmalarıdır. Bu devletlerde öğretmenin kullandığı kaynaklar çok zengin olmakla birlikte basım kaliteleri hayli yüksektir. Fakat Türkiye'de hem okul kitaplarının ve yardımcı eserlerin sayısı azdır hem de birçoğu fahiş basım hatalarıyla doludur. 1933'te Tek Kitap usulüne gidilmesinin sebebi de budur. Ayrıca bu usul, o zamandan beri tamamen müsabaka sistemi ile yürütülmediğinden müellif meselesi de bir türlü çözülememiştir. Yücel, müsabaka sisteminin tam anlamıyla uygulanmadığından şikayet eder. Yücel'e göre müsabaka sistemi iyi bir şekilde uygulanmış olsaydı hem müellifler hem de talebeler sıkıntı yaşamayacaktır. Devletin, müsabaka sistemiyle kitapları kabul edilen yazarların birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşincilere oldukça yüksek miktarlarda telif ödediğinin de altını çizen Yücel, zaruret olmadıkça kitapların yazımının komisyona havale usulüne de karşıdır.⁵²⁰

Ferit Oğuz Bayır, meseleyi kitapları alanlar penceresinden değerlendiren tek isimdir. Ona göre tek kitabın kabul edilmesi, çocuk babalarını memnun edecek bir iştir. Birden çok çocuğu olan aileler için bu durum ekonomik olarak çok daha az maliyetli olacaktır. Bunun yanı sıra köylere de kitap gidebilecektir.⁵²¹

Okul kitaplarının Maarif Vekaleti tarafından bastırılmasını ve okullarda her ders için tek kitap okutulmasına Emin Ali Çavlı, Nuri Kurtulmuş, Akil Muhtar Özden, Vehbi Sarıdal, Ferid Oğuz Bayar, İbrahim Çallı gibi eğitimciler şiddetle karşı çıkarken; Saim Ali Dilemre, Sami Akyol, Halil Vedat Fıratlı, İ. Hakkı Baltacıoğlu, Ali Fuad Başgil ise uygulamaya taraftar olduklarını açıkça dile getirmiştir. Tek Kitap usulüne karşı olanların temel gerekçeleri dünyada bu tür bir uygulamanın Rusya ve İtalya dışında başka hiçbir medeni dünyada olmadığı, okul kitapları yazımından pek çok öğretmenin maddi ve manevi

⁵²⁰ *Birinci Maarif Şurası*, 158.

⁵²¹ *Birinci Maarif Şurası*, 163.

kazançları olduğu, öğretmenlik mesleğinin inkişafı için öğretmenlerin özgür bir biçimde kitap yazıp istediği matbaada bastırarak kamuya arz edebilmesi gerektiği, tek kitabın otoriter bir uygulama olup düşünce ve fikir hürriyetine aykırı olduğudur. Onlara göre; tek bir kitabın seçilip senelerce okutulması doğru değildir. Tek kitap, fikir hürriyetine uygun olmadığı gibi, iktisadi ticari açıdan da sürdürülebilir değildir. Bu nedenle tek kitap yerine birbirini takip eden birçok kitap olmalıdır.

Tek kitap uygulamasına taraftar olanların ise konuyu politik ve teknik açıdan değerlendirdiği görülür. Buna göre tek kitap taraftarları; Devletin telif hakkı ödeyerek satın aldığı kitaplar üzerinde istediği tasarrufta bulunma hakkının olduğunu, özellikle tarih, yurt bilgisi, edebiyat gibi kültürel ve milli değerleri içeren kitapların mutlaka devlet tarafından seçilip basılması gerektiğini savunmaktadır. Bunun yanında her ders için seçilen kitapların sayıca çok olduğu ve hususi matbaalarda bastırılan kitaplarla ilgili 1933'ten önceki dönemde yaşanan sıkıntılar dile getirilerek tek kitabın faydaları üzerinde durdukları görülür.

3.8. BİRİNCİ TÜRK NEŞRİYAT KONGRESİ (1939)

Maarif Vekilliğinin tertip ettiği, Matbuat Umum Müdürlüğünün ev sahipliğinde 2 Mayıs 1930 günü Ankara'da toplanan I. Türk Neşriyat Kongresi, Türk matbaacılık ve yayıncılık tarihinde bir iltir. I. Neşriyat Kongresi, Cumhuriyet'in 1940'lardan sonraki kültür ve yayın politikalarının şekillenmesinde önemli bir dönüm noktasıdır. Yayıncılık alanının sorunlarının geniş bir yelpazede ele alındığı kongreye, basım ve yayım işleriyle uğraşan resmi ve hususi yayıncı-matbaacılarla, çeşitli vekaletlerin temsilcileri, eğitimciler, milletvekilleri, kurum temsilcileri ve üniversite hocalarından oluşan geniş bir katılımcı grubu iştirak etmiştir.

Kongre boyunca müzakere edilen konular şöyledir⁵²²: Klasikler dahil olmak üzere Türkçeye tercüme edilecek eserlerin senelere ayrılmış bir planda tespit edilip programlanması, orta öğretim çağındaki gençler için telif ve tercümesi lüzumlu olan eserlerin tespiti ve bunların neşrinin programlanması, yazma ve basma eski eserlerin yeni harflerle yeniden neşredilmesi gerekenlerin tespit edilmesi, telif ve tercümeyi teşvik edecek yardımların yapılması ve bunların şartlarının belirlenmesi, okumayı teşvik etmek ve neşriyatı tanıtmak için yapılacak propagandalar, ansiklopedi ve sözlük çalışmaları,

⁵²² *Birinci Türk Neşriyat Kongresi (1-5 Mayıs 1939): Raporlar, Teklifler, Müzakere Zabıtları* (Ankara: T.C. Maarif Vekilliği, 1939), 3.

matbaalara ve yayıncılara yapılacak maddi yardımlar, matbaacılıkta iş verimini artıracak çalışmalar, resmi ve hususi kurumların aralarında işbirliğinin sağlanması ve ortak bir neşriyat programının hazırlanması, edebi mülkiyet hakkına dair mevzuatın düzenlenmesi, basım, satış ve dağıtım işlerinin tanzimi, halk için yapılacak neşriyatın programlanması, bir çocuk edebiyatı kütüphanesinin oluşturulması.

2 Mayıs'ta başlayan kongre, 5 Mayıs'ta kapanmış, açılış ve kapanış toplantıları Ankara İsmet Paşa Kız Enstitüsünde yapılmıştır.⁵²³ Kongrede katılımcılar encümenlere ayrılarak çalışmışlardır. Bu çalışmaların sonucunda oluşturulan encümen raporları, kongre başkanlığına sunulmuş ve sonrasında oylamaya açılmıştır. Kongrede oluşturulan encümenler ise şöyledir: Neşriyat Programı Encümeni, Tercüme İşleri Encümeni, Basım, Yayın ve Satış İşleri Encümeni, Dilekler Encümeni, Mükafat, Yardım ve Propaganda İşleri Encümeni, Edebi Mülkiyet Encümeni, Gençlik ve Çocuk Edebiyatı Encümeni.

Kongrenin açılışından önceki gün saat 11'de, Ankara Sergievinde, Harf İnkılabının onuncu yıl dönümü sebebiyle "On Yıllık Türk Neşriyat Sergisi" açılmıştır. Sergi, saat 11'de resmi davetlilere, 14'ten sonra da halka açılmıştır. Sergide resmi ve hususi yayıncı-matbaacıların son on yılda Türk harfleri ile bastıkları neşriyattan örnekler sergilenmiştir. Üç hafta boyunca saat 10.00'dan 19.00'a kadar açık kalan sergide her türlü kitap ve mecmua yüzde 20 indirimle satışa sunulmuştur.⁵²⁴

Kongre kapsamında açılan 10 Yıllık Türk Neşriyat Sergisi, alfabe devriminin ardından 1934'te "matbuat rejimine" geçen Türkiye'deki milli matbuat kültürünün kazanımlarını ve eksikliklerini sergide teşhir edilen yayınlar üzerinden değerlendirme imkanı sağlamaktaydı. Serginin küratörlüğünü Selim Nüzhet Gerçek, kurulum ve hazırlık idaresini ise Matbuat Umum Müdürlüğü Müsteşarı Server İskit üstlenmişti. Sergi, Cumhuriyet rejiminin matbuat politikalarının yönetiminde ve uygulamasında etkili olan iki önemli aktör tarafından hazırlanmıştı. 10 Yıllık Neşriyat Sergisi'nde yer alan ve kongre delegasyonuna dağıtılan harf devriminden sonraki 10 yıllık yayın faaliyetlerini resmi ve

⁵²³ Encümenlerin her biri Ankara'daki ayrı binalarda toplanmıştır: Basım, Yayın ve Satış İşleri Encümeni Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Merkez salonunda; Dilekler Encümeni Halkevi Reislik Kabul Salonunda; Edebi Mülkiyet Encümeni Türk Tarih Kurumu Kütüphane salonunda; Gençlik ve Çocuk Edebiyatı Encümeni Ankara Kız Lisesi Müdürlüğü odasında; Mükafat, Yardım Propaganda İşleri Encümeni Halkevi Misafir Kabul salonunda; Neşriyat Programı Encümeni Kızılay Genel Merkezinde; Tercüme İşleri Encümeni Halkevi İdare Heyeti salonunda. *Birinci Türk Neşriyat Kongresi*, 21.

⁵²⁴ "Birinci Türk Neşriyat kongresi yarın açılıyor," *Cumhuriyet*, 1 Mayıs 1939, 3.; "Bugün:Neşriyat Sergisi, Yarın: Birinci Neşriyat Kongresi açılıyor," *Ulus*, 1 Mayıs 1939, 1,8.

hususî neşriyat olmak üzere iki ciltte toplayan *Türkiye Bibliyografyası 1928-1930* katalogları da Selim Nüzhet Gerçek editörlüğünde yayınlanmıştır.⁵²⁵

Sergi Kataloğunda Maarif Vekaleti adına Devlet Matbaası ve yayınları başta olmak üzere İstanbul Üniversitesi Neşriyatı, Ahmet Halit Kütüphanesi, Akşam Matbaası, Asar-ı İslamiye Kütüphanesi, Cihan Kitabevi, Cumhuriyet Kitaphanesi, Cumhuriyet Matbaası, Çığır Kitabevi Etiman Kitabevi, Hilmi Kitabevi, İkbâl Kitabevi, İnkılap Kitabevi, Kanaat Kitabevi, Remzi Kitabevi, Resimli Ay Matbaası, Semih Lütfi Kitabevi, Tanevi, Tefeyyüz Kütüphanesi, Türkiye Matbaası, Ülkü Basımevi, Vakıf Kitabevi, Yedigün Neşriyat, Üniversite Kitabevi Harf Devriminden itibaren aradan geçen on yılda bastıkları eserlerden seçmeler ile birlikte yer almıştır.⁵²⁶

Kongrede bulunacak aza şerefine Maarif Vekili Hasan Ali Yücel, Gazi Terbiye Enstitüsünde bir çay ziyafeti vermiş, daha sonra kongre azaları Gazi Terbiye Enstitüsünü, İnşaat Usta Okulunu, Beden Terbiyesi Enstitüsünü ve Musiki Muallim Mektebini gezmişlerdir.⁵²⁷ 2 Mayıs günü Başvekil Refik Saydam ve Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'in açılış konuşmalarının ardından kongre başkanı, başkanvekilleri, katipler ve encümen azalarının seçimine geçilmiştir. Kongre başkanlığına Maarif Vekili Hasan Ali Yücel; başkan vekilliklerine Hüsnü Kitapçı (Muğla Milletvekili), Cemil Bilsel (Üniversite Rektörü), Hakkı Tarık Us (Vakit gazetesi Sahibi/CHP Milletvekili); katipliklere ise Yaşar Nabi (Sümerbank Mümessili), Nurettin Artam (Ulus gazetesi muhabiri), Refik Ahmet Sevengil (Vakit gazetesi yazı işleri müdürü), Selami İzzet Sedes (Akşam gazetesi muharriri), Behçet Kemal Çağlar (Halkevleri müfettişi) ve Tahsin Demiray (Yavrutürk dergisi sahibi) seçilmiştir.

Birinci Türk Neşriyat Kongresine Devlet Matbaası adına matbaa müdürü Nail Tur katılmıştır. Tur, Basım, Yayım ve Satış İşleri Encümenine dahil olmuştur. Nail Tur'un dahil olduğu Basım, Yayım ve Satış İşleri Encümeninin çalışmaları doğrultusunda hazırlanan rapor ve burada tartışılan konular ve alınan kararlar çalışmamızın konusunu doğrudan ilgilendirmektedir. Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Merkez Salonu'nda toplanan encümenin başkanlığını, daha çok okul kitaplarının basım işiyle uğraşan Babıali kitapçılarından Muallim Ahmet Halit (Ahmet Halit Yaşaroğlu), raportörlüğünü de yine bir

⁵²⁵ Niyazioğlu, *Alfabe ve Matbuat: Türkiye'de*, 261-262.

⁵²⁶ *On Yıllık Neşriyat Sergisi Kitap Fihristi*, T.C. Maarif Vekilliği, (İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1939).

⁵²⁷ "Birinci Türk Neşriyat Kongresi yarın açılıyor," *Cumhuriyet*, 1 Mayıs 1939, 3; "Bugün :Neşriyat Sergisi Yarın: Birinci Neşriyat Kongresi açılıyor," *Ulus*, 1 Mayıs 1939, 1,8; "Neşriyat Sergisi Bugün, Kongre Yarın açılıyor," *Yeni Sabah*, 1 Mayıs 1939, 1,3.

başka kitapçı Vecihi Görk (Haşet Beyoğlu Kitapevi memurlarından) üstlenmiştir. Basım Yayım, Satış İşleri Encümeni azaları kitapçı, matbaacı, eğitimci ve milletvekillerinden oluşmaktadır. Encümende kitapçıların ve matbaacıların ağırlıkta olduğu görülür.⁵²⁸

Encümen, ülkedeki basım, yayım ve satış işlerini detaylıca inceleyerek, bu sahadaki problemlerin nedenlerini tespit etmiştir. Encümen'in tespitlerine göre; gazete, mecmua ve kitap satışları mevcut nüfuza göre çok azdır. Çoğu vilayet merkezlerinde, kaza ve nahiyelerde bayi teşkilatı bulunmamakta, bazı bayilerin de sattıkları eserlerin paralarını zimmetlerine geçirdikleri görülmektedir. Gazete, kitap, dergi satışları az olduğunda basılan eserler daha yüksek fiyatlara mal olmakta ve bu da kitap fiyatlarına yansımaktadır. Kağıt fiyatlarının pahalılığı⁵²⁹ ve kitap kağıtlarından alınan fazla gümrük vergisi bu pahalılığın bir başka sebebidir. Encümen, reklam ve dağıtım sorunlarına da dikkat çeker. Buna göre çıkan eserlerin yeterince reklamı yapıp halka tanıtılamamaktadır. Ayrıca posta ve damga vergisi ücretleri ile reklam, afiş ve katalog ücretleri çok yüksektir.⁵³⁰

Encümen, bu problemlere karşı alınması gereken tedbirleri araştırmış ve sorunların çözümü için önerilerde bulunmuştur. Encümen raporuna göre öncelikle bayii teşkilatının iyi işler bir hale getirilmesi için satış işlerinin tek elde toplanması gerekmektedir. Devlet Matbaası neşriyatının, mektep kitapları da dahil olmak üzere ve diğer tüm neşriyatın bir elde toplanması zaruridir. Bunun için Maarif Vekilliği ile en az on beş müessesinin iştiraki ile bir şirket kurulmalıdır. Bu şirkete daha sonra isterlerse gazete ve dergi idareleri de dahil olabilecektir. Şirketle Vekillik arasında bir sözleşme imzalanacak, Vekaletin neşriyatı da dahil tüm neşriyatın ülkenin her yerinde bu iş birliği üzerinden satış ve dağıtımı gerçekleştirilecektir. Şirketin teşkilatı tamamlanıncaya, usul ve esasları belirleninceye kadar gazete ve dergiler şirkete iştirak etmekte serbest bırakılacaktır. Encümen, Maarif Vekilliği'nin şirkete kuruluş aşamasında en az elli bin liralık faizsiz krediyi vermesini teklif etmiştir.⁵³¹

⁵²⁸ Encümen azaları şöyledir: Ahmet Halit Kitabevi sahibi Ahmet Halit Yaşaroğlu(Başkan), Haşet Beyoğlu Kitabevi Memuru Vecihi Görk (raportör), Akba Kitabevi sahibi Adil Akbay, Alaattin Kırıl Basımevi sahibi Alaattin Kırıl, Ulus Basımevi Direktörü Ali Rıza Baskan, Artvin Milletvekili Asım Us, Yenigün dergisi sahibi Celal Erogu, Tan gazetesi sahiplerinden Halil Lütfi Dördüncü, Maarif Vekaleti Müfettişi Halil Vedat Fıratlı, Kitabı Hamdi ticarethanesi sahibi(Trabzon,) Hamdi Başman, Çığır Mecmuası sahibi Hıfzı Oğuz Bekata, Kanaat Kitabevi sahibi İlyas Bayar, Anadolu gazetesi başmuharriri ve neşriyat müdürü İ. Hakkı Ocakoğlu, Çocuk Esirgeme Kurumu İstatistik ve Propaganda müdürü Kamil Kitapçı.

⁵²⁹ Ahmet İhsan Tokgöz, kağıt fiyatlarının pahalılığının sebebi olarak İzmir'te kurulan kağıt Fabrikasını işaret etmektedir. Fabrika kurulunca gümrüklere yüksek tarife konulmuştur. Ahmet İhsan'a göre, kağıt fabrikası yayıncı matbaacıların basım işlerinde sarf ettiği kağıdın ancak onda birini karşılamaktadır.

⁵³⁰ *Birinci Türk Neşriyat Kongresi*, 41.

⁵³¹ *Birinci Türk Neşriyat Kongresi*, 41, 42, 43.

Kitap satışında devlet-özel sektör ortaklığını öngören bu öneri uygulanmamıştır. Aksine Maarif Vekaleti, aynı yıl farklı illerde kendi satış yerlerini Maarif Vekilliği Yayınevlerini açmıştır. Ayrıca encümen raporunda görüldüğü üzere özel sektör, basım konusunda rakipsiz olmak, satış ve dağıtım konusunda ise tek başına hareket etmek istememektedir. Ayrıca satış ve dağıtım işinde ya birkaç müessese birleşerek oluşturulan ticari oluşumlar ya da devletle iş birliği içinde olmak istemektedir. Devlet ise basım, dağıtım ve satış konusunda özel sektörle yan yana gelip bir ortalık kurmaktan hep kaçınmaktadır.

Kitapların reklamı için gazete ve mecmualara çıkan kitaplardan gönderilip eser hakkında bir sütunu geçmemek şartıyla bibliyografya mahiyetinde tanıtım yazılarının yazılması öneren encümen, bu işi İstanbul Derleme Müdürlüğü'nün yapması gerektiğini belirtmiştir. Kitaplar hakkında gazete ve mecmualarda ilan verileceği zaman da gazete ve mecmuaların en az yüzde 50 indirim yapmasını ve gazetenin iyi bir yerinde köşe vermesi gerektiği de eklenmiştir. Ve son olarak encümenin önerisi devletin, gazete, mecmua ve kitap basımında kullanılan ve esasen filigranlı olan kağıtlardan yayıncı-matbaacıları gümrük vergisinden muaf tutması gerektiğidir. Posta, damga ve pul ücretleri ile uzak vilayetlerdeki kitapçılardan alınan kazanç vergisi de düşürülmelidir.⁵³²

Encümen, basım işleri için ayrı bir öneri dizisi hazırlamıştır. Özellikle matbaaların teknik alt yapılarının iyileştirilmesi, kitap basımı için gereken teçhizata sahip olmayan matbaaların tespit edilip basım faaliyetine son verilmesi, basım kalitesini yükseltmek için gereken nitelikli elemanları yetiştirecek matbaacılık okullarının açılması, basımevlerine yabancı uzmanlar getirilmesi, var olan yabancı matbaaların kapatılması ve matbaa açacak olan yabancılara ruhsat verilmemesi, yarı resmi matbaaların da resmi matbaalar gibi dışarıdan iş almalarının yasaklanması, vilayet matbaaları ile hususi idareler ve belediyelerin matbaa açmaması gibi oldukça sert önerileri vardır.⁵³³ Bunların bir kısmının hemen olmasa da ilerleyen yıllarda aşama aşama hayata geçirildiği görülmektedir. Örneğin Nitelikli elaman yetiştirmek için 1950'lerin hemen başında bir matbaacılık okulu açılmış, vilayet matbaaları ve diğer resmi matbaaların özellikle kitap ve mecmua basım faaliyetleri kongreyi takip eden 10-15 yıl içinde önemli ölçüde azalmıştır. Aynı şekilde Babıali

⁵³² *Birinci Türk Neşriyat Kongresi*, 42.

⁵³³ *Birinci Türk Neşriyat Kongresi*, 44,45,46.

Caddesi'nde yıllardır matbaacılık yapan Ermeni, Rum ve Yahudi matbaacıların ve matbaa çalışanlarının sayısı giderek azalmıştır.⁵³⁴

Neşriyat Kongresinin kapsamı tüm ülke sathındaki basım ve yayım işlerini içermektedir. Fakat katılımcılarına baktığımızda bariz bir biçimde İstanbul ve Ankara'daki yayıncı-matbaacıların ağırlıkta olduğu görülmektedir. Hatta öyle ki Anadolu'da, yayıncılık ve matbaacılık sektöründe bulunan resmi ya da hususi aktörlerden hiçbir temsilci yoktur.⁵³⁵ Burada müzakere edilen konuların büyük çoğunluğu, sonraki yıllarda uygulamaya geçirilmiştir. Devletin kitap satış ve dağıtım politikası özellikle burada alınan kararlar ile planlı bir hale gelmiştir. Hasan Ali Yücel'in en çok üzerinde durduğu kısım Tercüme Encümeninin çalışmaları olmuştur. Kongre sonrasında encümen raporundan hareketle Tercüme Bürosu kurulmuş ve iki aylık periyotlarla *Tercüme Dergisi* yayın hayatına başlamıştır. Yücel'in sorumluluğunda başlayan tercüme serisinden 1940 -1966 yılları arasında Batı Klasikleri başta olmak üzere 1247 cilt eser yayınlamıştır.⁵³⁶

Birinci Türk Neşriyat Kongresi ve Sergisi hem Cumhuriyet'in 10 yıllık kültür devriminin bilançosunu ülke genelinde basılan yayınlar üzerinden değerlendirmek hem de gelmekte olan II. Dünya Savaşı şartlarında Türkiye'deki kültür devriminin yüksek tirajlı matbuat faaliyetleriyle tavizsiz sürdürülme kararının alınması bakımından önemli bir organizasyondur.⁵³⁷

⁵³⁴ Melek Yalvaç, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarihi Kentsel Çevrede Mekânlar Üzerinden Bir Semt Okuması: Cağaloğlu Semti Örneği," (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019), 185.

⁵³⁵ Kongreye Anadolu'dan katılımlar yalnızca eğitim camiasından, vekillik tarafından yapılan seçimle olmuştur. Maarif Vekaleti kongre öncesi yayınladığı genelgeyle uzmanlıklarından faydalanmak için lise ve öğretmen okulu öğretmenlerinden üç, ilköğretim müfettişlerinden bir ve ilkokul öğretmenlerinden üç kişinin Milli Eğitim camiasını temsilen katılacaklarını bildirmiştir. Adayların tespit edilerek 10 Nisan 1939 tarihine kadar Maarif Vekilliği Yayın Müdürlüğüne bildirilmesi istenmiştir. Okul kültür direktörlükleri tarafından gösterilen adaylar arasından vekillik şu isimleri seçmiştir: İzmir Kız Lisesi Müdürü ve Edebiyat Öğretmeni Necmettin Onan, Malatya Lisesi Müdürü ve Edebiyat Öğretmeni Vasfi Mahir Kocatürk, İzmir İlköğretim Müfettişi Asım Kültür, Kars Fevzipaşa Okulu Başöğretmeni Reşat Doğutürk, Kırklareli Merkez Tevfik Fikret Okulu Başöğretmeni Hayri Gürsen, Maraş İstiklal Okulu Başöğretmeni Nuri Şenel. Ahmet Kuşçi, "Cumhuriyet Yayıncılığının İlk Planlaması: Birinci Türk Neşriyat Kongresi (2-5 Mayıs 1939)," *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, s.29 (2021), 9 :295 – 315.; "Neşriyat Kongresi Murahhasları," *Vakit*, 22 Nisan 1939, s. 3.

⁵³⁶ Gürçağlar, *Türkiye'de Çevirinin Politikası*, 193.

⁵³⁷ Niyazioğlu, *Alfabe ve Matbuat: Türkiye'de Alfabe*, 261.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEVLET MATBAASININ FAALİYETLERİNİN FİNANSAL ANALİZİ

Osmanlı ve Erken Cumhuriyet dönemi matbuat tarihi çalışmalarında genellikle matbaalarda basılan kitap, gazete ve dergi gibi matbu ürünlere odaklanılmakta; matbaaların kurumsal ve idari yapıları, mekânsal örgütlenmeleri, makine ve malzeme envanterleri, iş ve işçi ücretleri, finansal durumları gibi unsurlar çoğunlukla ihmal edilmektedir. Bu durumda yapılan çalışmalar daha ziyade matbaada üretilen ürünlerin içeriklerine, ideolojik ve toplumsal etkilerine yönelerek; Türkiye’de eğitim, düşünce ve kültür tarihi çalışmalarına katkı sunmaktadır. Söz konusu çalışmalar Türkiye’nin basım sanayii endüstrisinin yapısal gelişimi, üretim süreçleri ve iktisadi işleyişini değerlendirmeye imkân vermediğinden Türkiye’de matbaacılığın/yayıncılığın iktisadi ve teknik tarihi eksik kalmaktadır.

Bahsi geçen bu unsurların da dahil edilerek bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilememesinin en önemli nedeni matbaaların -devlet ya da özel sektör fark etmeksizin- birçoğunun kurumsal arşivlerinin olmamasıdır. Bu nedenle matbuat tarihi ile ilgili eldeki verilerin büyük bir kısmına gazete, mecmua ve hatıratlarda yer alan yazı, anı, haber, röportaj, reklam, ilan, afiş ve fotoğraflardan ulaşılmaktadır. Söz konusu kaynaklar genellikle dağınık ve düzensiz nitelikte olmakla birlikte matbaaların fiziki şartlarına, kullandıkları teknolojilere, matbaa çalışanlarına dair ayrıntılı bilgiler sunabilmektedir. Fakat bu kaynaklar matbaaların finansal durumlarını yansıtan tabloları içermemektedir. Bu nedenle, Erken Cumhuriyet dönemi matbaacılık/yayıncılık tarihinin iktisadi boyutuna dair kapsamlı bir analiz yapmak, mevcut kaynaklarla oldukça zorlaşmaktadır.

Osmanlı’da 1727’de kurulan ilk Türk matbaası Dârü’ttîbâa’dan (Dârü’ttîbâati’l-âmire ya da Mütferrika Matbaası), Cumhuriyet’in ilanına kadar geçen yaklaşık iki yüzyıllık sürede, faaliyette olan hiçbir resmi ya da özel matbaanın muhasebe sistemine göre hazırlanmış şekliyle, basılı olarak yayınlanmış finansal bilançoları mevcut değildir.⁵³⁸

⁵³⁸ Necdet Öz tarafından hazırlanan "Tabhane ile Takvimhane’nin Birleşmesi ve Basılan Eserler (1824 – 1840)" başlıklı yüksek lisans tezi, kurumun hem idari dönüşümünü hem de mali işleyişini arşiv belgelerine dayanarak incelemektedir. Arşiv belgelerinde yer alan kayıtlardan anlaşıldığı üzere her ne kadar Matbaanın mali yapısı, kâr-zarar eksenli bir kamu işletmesi mantığıyla kurgulanmış olsa da, bağımsız bir iktisadi teşekkül olmaktan ziyade devlet sübvansiyonuna bağımlı bir yapı arz etmektedir. Necdet Öz, “Tabhane ile Takvimhane’nin Birleşmesi ve Basılan Eserler (1824 – 1840)” (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012).

Bunun yanı sıra daha çok matbaaların finansal durumları hakkında bilgileri içeren arşiv belgeleri vardır. Bu belgeler Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivi'nde mevcuttur. Cumhuriyet'in ilanından günümüze gelinceye değin geçen sürede ise dördü devlet biri özel olmak üzere yalnızca beş matbaanın finansal durumlarını gösteren tablolar bulunmaktadır. Bu finansal tablolar Matbaa-i Amire, Devlet Matbaası, Maarif Basımevi, Milli Eğitim Basımevi ve Ulus Basımevi' ne aittir. Ulus Basımevi dışındaki diğer dört matbaa aslında çalışmamızın ilk bölümünde ayrıntılı bir şekilde aktardığımız üzere aynı kurumsal yapının farklı dönemlerdeki isimleridir.⁵³⁹

Çalışmanın önceki bölümlerinde de ifade edildiği üzere Devlet Matbaası, 1926'dan 1935'e kadar Maarif Vekaletinin merkez ve taşra teşkilatlarını içeren kanunlarda doğrudan Maarife bağlı bir müdürlük olarak görülmekte; 1935'ten itibaren de yine Maarif Vekaletinin merkez teşkilatının alt dairelerinden Yayın Direktörlüğünün sorumluluğunda bir müdürlük olarak belirtilmektedir. Dolayısıyla Devlet Matbaasının Maarif Vekaleti çatısı altında işleyen, merkeze doğrudan bağlı ama kendi içinde özel bir işletme gibi çalışan bir kurum olduğu görülmektedir. Bu kurumsal yapı, ne tam anlamıyla bir özel işletmeye ne de her yönüyle birebir bir Kamu İktisadi Teşekkülü 'ne benzemektedir. Matbaanın kuruluş amacı ve faaliyet alanına bakıldığında ise birebir olmamakla beraber KİT'lere daha yakın bir yapı arz ettiği görülmektedir. Dolayısıyla bu haliyle Devlet Matbaası, daha çok erken dönem bir KİT prototipidir. Bu yapı tezimizin temel iddialarından biri olan Devlet Matbaasının Erken Cumhuriyet döneminin devletçi uygulamalarının somut bir örneği olduğu iddiasını güçlendirmektedir. Sümerbank, Etibank, MTA, SEKA gibi klasik bir sanayii kuruluşu olmasa da birçok açıdan KİT'lerin özelliklerini taşıdığı için bu tezde, matbuat alanındaki devlet kapitalizmi deneyiminin kendine özgü bir uygulaması olarak kabul edilmekte ve yorumlanmaktadır.

Buradan hareketle çalışmanın bu bölümde Devlet Matbaasının 1930-1939 yıllarına ait faaliyet raporları temel alınarak 9/10 yıllık dönemde matbaanın finansal durumunun analizine odaklanılacaktır. Bu doğrultuda ilk olarak işletme finansal verileri hakkında genel bir bilgi verilecek, ardından Devlet Matbaasının faaliyet raporlarında yer alan finansal tablolardan bilanço ve kâr zarar tablolarının genel bir değerlendirilmesi yapılacaktır. Daha sonra Devlet Matbaasının faaliyette bulunduğu dönemde, bilanço büyüklüğünde meydana

⁵³⁹ Matbaa-i Âmire (1864-1926), zamanla geçirdiği kurumsal dönüşümler ve idarî yeniden yapılanmalar çerçevesinde sırasıyla Devlet Matbaası(1926-1939), Maarif Basımevi (1939-1944) ve Millî Eğitim Basımevi (1944-2011) adlarını almıştır.

gelen değişimin seyri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ardından Devlet Matbaasının ilgili dönemde faaliyetlerini hangi finansal araçlarla finanse ettiği üzerine durulacak, bu doğrultuda matbaanın kaynak yapısı, bilanço tablolarının pasif kısmında yer alan veriler üzerinden incelenecektir. Devlet Matbaasının faaliyeti sürdürebilmesi için hangi kaynaklara sahip olduğu kadar varlık ve alacak kompozisyonu da oldukça önemlidir. Bilanço tablolarının sol tarafında yer alan aktif (varlıklar ve alacaklar) kalemler üzerinden matbaanın varlıkları ve alacaklarının payları ortaya konulmaya çalışılacaktır. Devlet Matbaasının faaliyet sonuçlarını yansıtan finansal tablolar arasında bilançolar kadar önemli bir diğer veri seti de kr ve zarar tablolarıdır. Dolayısıyla bu bölümde son olarak Devlet Matbaasının faaliyette bulunduğu yıllardaki kârlılık durumu, faaliyet raporlarında yer alan Kâr-Zarar tabloları üzerinden analiz edilmeye çalışılacaktır.

4.1. Genel Olarak İşletme Finansal Verileri

Devlet Matbaasının finansal tablolarını incelemeye geçmeden önce konunun anlaşılmasına katkı sağlamak üzere finansal tablolardan bilanço ve kr ve zarar tablosunun (gelir-gider tablosu) ne tür tablolar olduğu konusunda temel bilgiler verilmesi yararlı olacaktır. Bilano⁵⁴⁰ ve kâr-zarar tablosu⁵⁴¹ genel olarak bir işletmenin belirli bir zaman diliminde ( ay, altı ay, bir yıl gibi) gerçekleştirdiği faaliyetlerin rakamsal sonuçlarını gösteren finansal tablolardır. Bu tablolar işletmeye sermaye koyan ya da hisse senetlerini alan hissedarlar kadar o işletmeyle iş ilişkisinde bulunan tüm paydaşlara o işletmenin finansal durumu hakkında kabataslak bilgi edinmelerini sağlamaktadır. Günümüzde, sayılan iki temel finansal tablo haricinde çok daha fazla bilgi sağlayan tablolar da (rn. Nakit akım tablosu, kâr dağıtım tablosu vb.) bulunmaktadır.

Bilanço, işletmelerin belirli bir andaki finansal resmini veren statik bir finansal tablodur. Ara dönemlerde de (3 aylık, altı aylık) hazırlanabilen bu tablo daha çok bir takvim yılı içindeki faaliyetlerin o yıl sonu itibariyle sonuçlarını yansıtacak şekilde düzenlemektedir. Yıllık bilançonun anlamı, ilgili işletmenin yıl boyunca gerçekleştirdiği faaliyetler sonucunda oluşan varlık ve alacakları ile bunların finansman kaynağı olan alınan borçlar ve sermaye kompozisyonunu yıl sonundaki (rn. 31.12.2025) değerlerini yansıtır. Bilançonun pasif tarafı ilgili işletmenin faaliyetlerini finanse etmek için aldığı borçlar, hissedarların işletmeye koydukları sermaye ve eğer faaliyet kârla sonuçlanmışsa kr rakamını içermektedir. Aktif tarafı ise bilançonun pasif tarafındaki kaynakların hangi

⁵⁴⁰ Matbaanın rnek bilanço tablosu için bk. Ek-7.

⁵⁴¹ Matbaanın rnek kâr-zarar tablosu için bk. Ek-8.

alanlarda kullanıldığını ortaya koymaktadır. Eğer işletme ilgili yılda faaliyetleri zarar üretmişse bu rakam aktifte zarar kalemi olarak yer alır. Ancak zarar rakamı finansal tablolardaki gösterim şekline bağlı olarak bilançonun pasifinde negatif bir rakam olarak da yer alabilir. Bu çerçevede Hesap Tipi Özet formunda hazırlanan örnek bilanço tablosu aşağıda verilmiştir. (Bk. Tablo 7)

Tablo 7. Hesap Tipi Özet İşletme Bilançosu

Aktif	Pasif
Dönen Varlıklar	Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar
Duran Varlıklar	Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar
	Özkaynaklar
Aktif Toplam	Pasif Toplam
Bilanço Dışı Varlık ve Alacaklar	Bilanço Dışı Yükümlülükler
Genel Toplam	Genel Toplam

Kaynak: Oktay Güvemli, *Türk Devletleri Muhasebe Tarihi: Cumhuriyet Dönemi XX. Yüzyıl* (İstanbul: Proje Danış A.Ş., 2001), 4: 486, 487.

İşletmenin kâr veya zarar etmesine bağlı olarak bilançonun aktif ve/veya pasif kısmında yer bulan kâr veya zarar rakamının türetildiği finansal tablo ise kâr ve zarar tablosu (ya da gelir ve gider tablosu) olarak adlandırılır. Bu tablo işletmenin faaliyetlerinden sağladığı gelirlerin hangi alanlardan geldiğini, bunu elde edebilmek için katlandığı maliyetleri, kullanılan makinalar, istihdam edilen personel, alınan borçlar nedeniyle ödenen faizler, amortisman, vergi ve benzeri giderlerin ilgili yıl sonundaki mevcut durumunu yansıtır. Nihayetinde tablonun sonunda ilgili yılda işletmenin kâr elde edip etmediğinin rakamsal sonucunu ortaya koyar ve bilançoya tek bir kâr veya zarar rakamı olarak yansıtılır. Kârlılık genel olarak iş dünyasında bir işletmenin devamı için önemli bir kriterdir. Ancak işletmenin kamusal nitelikte olması, sosyal hedefler içermesi vb. durumda kârlılık odaklanılan tek hedef olmayabilir. Tipik bir kâr ve zarar tablosunun yapısı özet olarak aşağıda verilmiştir.

Tablo 8. Tipik İşletme Kâr-Zarar Tablosu Özeti

Faaliyet Gelirleri
Faaliyet Giderleri
Faaliyet Kârı ve Zararı
Faaliyet dışı gelirler
Faaliyet dışı giderler
Dönem Kârı veya Zararı
Vergi vb. yasal yükümlülükler
Dönem Net Kâr veya Zararı

Kaynak: Oktay Güvemli, *Türk Devletleri Muhasebe Tarihi: Cumhuriyet Dönemi XX. Yüzyıl* (İstanbul: Proje Danış A.Ş., 2001), 4: 488, 489.

4.2. Devlet Matbaasının Finansal Tabloları

Bu tez çalışması matbaanın Cumhuriyet dönemindeki safhalarından “Devlet Matbaası” adıyla işlediği döneme odaklandığı için bu bölümde yalnızca Devlet Matbaasının 1930-1939 yılları finansal tablolarına odaklanılacaktır. Devlet Matbaası ya da diğer adıyla Devlet Basımevi, Erken Cumhuriyet döneminde kitap, defter, dergi, broşür, afiş, fotoğraf ve gri yayın gibi birçok matbu ürünün basımının yanı sıra koçan, mühür ve damga, klişe, hurufat dökümü gibi imalat işlerinin de yapıldığı devletin resmi matbaasıdır. Bu nedenle finansal tablolar, Devlet Matbaasının ilgili yıllardaki faaliyetlerini ve finansal durumunu analiz etmek için önemli bir veri kaynağıdır.

Devlet Matbaasının faaliyet sonuçlarını yansıtan finansal tabloları matbu halde faaliyet raporlarının içerisinde yer almaktadır. Bu raporlar matbaa sağışmanı (muhasebecisi) İbrahim Hilmi Tanışık tarafından hazırlanarak 15 ila 20 sayfalık kitapçıklar şeklinde İstanbul’daki matbaa binasında basılmıştır. Ancak inceleme döneminin ilk yıllarına ilişkin faaliyet raporları bulunmamaktadır. Bu durum basılı olup bulunamama sorunundan kaynaklanmamakta, 1926-1929 faaliyet dönemlerine ilişkin faaliyet raporlarının basılmamasından kaynaklanmaktadır. Mevcut raporlar içerisinde söz konusu yıllara ilişkin faaliyetlerle ilgili kısmi bilgiler verilmekle birlikte bu yıllara ilişkin finansal tablolar bulunmamaktadır. Bu durumda Devlet Matbaasının faaliyetlerini analiz edebilmek için mevcut olan on faaliyet raporu ve bunların içerisinde yer alan aynı sayıda finansal tablolardan hareket edilecektir. Burada da temel olarak “Bilanço” ile “Kâr Zarar Tablosu” adlı finansal tablolara odaklanılacak, raporlarda yer alan diğer tablolar (kat’i mizan, temettü tablosu, hesap ayrıntılarına ilişkin tablolar vb.) ve bilgilerden de yararlanılacaktır.

Faaliyet raporları içerisinde yer alan gerek bilanço gerekse kâr ve zarar tablolarının tüm yıllarda standart bir şekilde hazırlanmadığı görülür. Örneğin, bazı yıllarda “Bilanço” ve “Kâr ve Zarar” tablolarının doğrudan tablo biçiminde verilmeyip yalnızca ayrıntılı bir rapor şeklinde verildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra tüm kâr ve zarar tablolarında “Kâr ve Zarar Hesabı” terimi kullanılırken, yalnızca 1938 yılı kâr ve zarar tablosunda “Devlet Basımevi 1938 Mali Yılına Ait 1 Numaralı Cetvel” ismi kullanılmıştır. Mali tabloların yanı sıra raporun içinde matbaanın genel durumu hakkında kısa bir açıklama ile iş yaptığı devlet kurumları, basılan kitaplara ödenen telif ücretleri, merkez ve taşrada açılan yayınevlerine harcanan ücretler, yıllara göre kitap satış istatistikleri, çalışanların sağlık raporları ve ödenen ücretler gibi veriler de yer almaktadır.

Devlet Matbaası finansal tablolarından bilanço, günümüz bilanço gösterim şekillerinden T tipindedir. Bilançonun sol tarafı (Aktif) varlıkları ve alacakları, sağ tarafı (Pasif) borçlar ve sermayeyi göstermektedir. Bilançoların aktif kısmındaki hesapların diziliş şekli günümüz gösterim sistemine uygun bir şekilde en likit kalemlerden daha az likit kalemlere doğru düzenlenmiş; pasif kısmında ise günümüz kullanımından farklı olarak ilk sırada sermaye kalemi, ardından borçlar ve en sonunda da kâr ve zarar hesabına yer verilmiştir. Genel itibariyle ilgili yıllara ait mali tablolarda kullanılan bilanço sisteminde ve ana kalemlerde çok büyük değişiklikler olmamış, yalnızca bazı yıllarda ana kalemlerin altında farklı alt hesaplar ilave edilmiştir. Bazen de aynı alt hesaplarda ufak eklentiler ya da kısaltmalara gidilmiştir. Bu tür farklılıklar bilanço analizinde standart hale getirilmeye çalışılmış, aynı hesaba ait oldukları düşünülen alt hesaplar tek bir hesap olarak dikkate alınmıştır.

Bilançonun gösterim şekli ve kalemlerinin diziliş sistemi, bazı yıllarda küçük değişiklikler olmakla birlikte, genel olarak tüm yıllarda benzerdir. Matbaaya ait tüm mali tablolarda doğrudan “bilanço” kelimesi kullanılmıştır. Varlıklar yani aktif için “Mevcutat ve Matlubat” , “Mevcutlar ve Alacaklar” , “Mevcut Alacaklar” ya da “Duranlar ve Alacaklar”; yükümlülükler yani pasif için “Düyun” ya da “Borçlar” terimlerinin kullanıldığı görülmektedir. Gösterim şeklinde ise tablonun sol tarafında yer alan aktif kısmında, ana ve ana kalemlerin altındaki alt kalemler yukarıdan aşağıya doğru sıralanmıştır. Bilançonun aktif kısmındaki ana kalemler nakit ile başlayıp nazım hesaplar ile sona ermektedir. Varlıklar kısmının ana kalemleri yıllar içinde değişmekle birlikte genel olarak nakit, stok, ham eşya, mamul eşya, hali imaldeki işler, demirbaş eşya, alacaklar, muvakkat hesaplar, kâr ve zarar, nazım hesaplar şeklindedir. Genel olarak bilanço toplamı

(hem aktif hem pasif) günümüzden farklı şekilde nazım hesapların da toplamaya dahil edildiği, bilanço içi kalemlerin toplamının alınmadığı şekilde genel toplam olarak verilmiştir. Günümüz muhasebe standartlarıyla uyum sağlamak amacıyla, bilanço içi aktif kalemler toplamı ayrı hesaplanmış, bilanço dışı kalem mahiyetindeki nazım hesaplar ise sonrasında bu rakama eklenerek bilanço aktif genel toplamına ulaşılmıştır.

Tablonun sağ kısmında yer alan pasif kısmı (düyun ya da borçlar) ise sermaye kalemi ile başlayıp nazım hesaplar ile sona ermektedir. Pasif kısmının ana kalemleri yine yıllar içinde değişmekle birlikte genel olarak sermaye, borçlar, emanat, temettü hesabı, muvakkat hesaplar, Devlet Kitapları Kredisi, borçlu alacaklılar, nazım hesaplar şeklindedir. Her iki kısımda da Osmanlı muhasebe geleneğinde kullanıldığı şekilde rakamlar “lira ve kuruş (L. / K.)” ayrımıyla gösterilmiştir. Ayrıca her iki tarafta da ana kalemlerin altında yer alan alt kalemler yıllara göre değişebilmektedir. Bilançonun aktif tarafında olduğu gibi burada da bilanço içi pasif kalemler toplamı hesaplanmış, daha sonra nazım hesaplar eklenerek bilanço genel toplamına ulaşılmıştır.

Bu tez kapsamında incelenen Devlet Matbaası finansal tablolarının ilki 1930, sonuncusu ise 1939 mali senesine aittir. Her yılın bilançosu mali yılın bitiminden sonraki sene basılmıştır. Bilançoların, matbaa müdürlüğüne ve matbaanın bağlı olduğu Maarif Vekaletine sunulmuş olması muhtemeldir. Matbaanın örnek olarak aşağıya alınan bilançosu, 1930 yılı faaliyet sonuçlarına ilişkindir. Bilançonun Varlıklar (Aktif) kısmında önce nakit kalemi daha sonra stok, hali imaldeki işler, ham eşya, demirbaş eşya, alacaklar, kar ve zarar ile nazım hesaplar kalemi bulunmaktadır. Pasif tarafı ise sermaye kalemi ile başlamakta, mektep kitapları mütedavil sermayesi, ilmi ve mesleki neşriyat sermayesi, borçlar, müşteriler hesabı, emanat, muvakkat hesaplar ve nazım hesaplarla sona ermektedir.

Tablo 9. Devlet Matbaasına Ait Örnek Bilanço Tablosu

Devlet Matbaasının 1930 Senei Maliyesi Bilançosu											
MEVCUDAT VE MATLUBAT					DÜYUN						
	L.	K.	L.	K.		L.	K.	L.	K.	L.	K.
NAKİT Kasada Bankada	1508 75177	01 14	76685	15	SERMAYE MEKTEP KİTAPLARI MÜTEDAVİL SERMAYESİ İLMİ VE MESLEKİ NEŞRİYAT SERMAYESİ BORÇLAR 928 ve 1929 maliye vekaleti temettü hissesi					320240 1689	11 30
STOK Ham Eşya Mamul Eşya	26860 43314	46 92	70175	38				39818	13	558	26
HALİ İMALDEKİ İŞLER DEMİRBAŞ EŞYA Makineler ve tesisat Mefruşat	229250 10542 48790	60 90 02	19061 239793	93 50	928 ve 1929 maliye vekaleti temettü hissesi	2921 11700 9683	10 94 81	2693	02		
ALACAKLAR Müşteriler hesabı Muvakkat hesaplar	43 205771	56 44	48833 3728	58 80	Emanat Avrupa fabrikaları hesabı Lugat ve gramer hesabı Terbiye ve halk abonesi hesabı Lise satışı Muhtelif	2982 8541 20325 24424 10225 2673	67 63 93 69 75	35830	15		
KÂR VE ZARAR NÂZİM HESAPLAR Lise malumatı Mesleki malumat	201258	74	407030	18				57449 205771 201258	37 44 74	135790 407030	67 18
Yekûn			865308	52	Muvakkat hesaplar Bina imhası Lise blokesi Neşriyat blokesi Bülten karşılığı NAZİM HESAPLAR Lise kitap sermayesi Neşriyat kitap sermayesi Yekûn					865308	52

Kaynak: Devlet Matbaası Bilânçosu Mali Sene 1930, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1931),6.

Bilançoların devamında yer alan Kâr ve Zarar tablolarına (ya da Hesabı) baktığımızda ise yine T şeklinde bir gösterim kullanıldığı görülmektedir. Sol tarafta gider kalemlerini gösteren zimmet (Borçlar), sağ tarafta ise gelirleri gösteren matlup (Alacaklar) yer almaktadır. İlgili yıllardaki Kâr ve Zarar tablolarının genellikle “Kar ve Zarar Hesabı” şeklinde isimlendirildiği görülmektedir. Tablonun sol tarafında giderler “umumi masraflar”, sağ tarafında ise bu masrafları karşılayan "gelir kalemleri" ile "masraf karşılıkları" yer almaktadır. Gider kalemlerinde “umumi masraflar” başlığı altında işletmeye ilişkin giderler (ücretler, sevk, makineler masrafı vb.) ve idareye ait genel harcamalar (kırtasiye, telefon, sigorta, imha vb.) alt alta sıralanmıştır. Karşılıklı olarak, tablonun sağ tarafında bu giderlerin karşısına denk gelen “masraf karşılıkları” ve “varidat-ı muhtelif” adı altında çeşitli gelirlerin sıralandığı görülmektedir.

Matbaanın örnek olarak aşağıya alınan 1930 yılına ait Kâr ve Zarar Hesabı tablosunda, gider kalemlerinin işletme ve idare masraflarından oluşan umumi masraflar ile 928 senesi kâr hesabı hatasını tashih, bozulmuş malzeme imhası başlıklı ana kalemlerden oluştuğu görülmektedir. Tablonun sol tarafında ise önce masraf karşılıkları verilmiş ardından çeşitli gelir kalemleri (varidatı muhtelif) sıralanmıştır. Bu kısımda son olarak da zarar kalemi net olarak belirtilmiştir. Böylelikle yıl sonu itibariyle matbaanın mali performansı ortaya konulmuştur.

Tablo 10. Devlet Matbaasına Ait Örnek Kâr ve Zarar Tablosu

KÂR VE ZARAR HESABI											
ZİMMET MATLUP											
UMUMİ MASRAFLAR	L.	K.	L.	K.	L.	K.	MASRAF KARŞILIKLARI	L.	K.	L.	K.
İşletme masrafları							İşçilik karşılığı	107935	20		
Ücretler	138511	32					Küçük malzeme karşılığı	6862	56		
Küçük malzeme	10550	62					Levazım masraf karşılığı	3976	21		
Kuvvei muharrike	5183	64					Satış masraf karşılığı	15581	92		
Makineler	629	25					Umumi masraflar	25802	87		
masrafı							Aşınma payı	12465	68	172624	44
Sevk masrafı	1141	27	156016	10							
İdare Masrafları							VARİDATI MUHTELİFE				
Müteferrika	4307	93					Kırpıntı kâğıt ve meşin satışı	686	80		
Kırtasiye	2517	56					Hurda eşya satışı	2129	25		
Tenvir ve teshin	2605	72					Parça levazım varidatı	6277	10		
Telefon	1238	01					Faiz ve müteferrik varidat	2958	25	12051	40
Su	381	60									
Posta telgraf	409	46									
Sigorta	2396	05									
İmha	12298	94	26156	27	182171	37					
928 SENESİ KÂR HESABI HATASINI TASHİH					6176	27	ZARAR		3	728	80
“Gelecek senelerde de zuhuru melhuzdur.”					57	00					
BOZULMUŞ MALZEME İMHASI											
“Çinkograf malzemesi”											
Yekûn					188404	64	Yekûn			188404	64

Kaynak: Devlet Matbaası Bilânçosu Mali Sene 1930, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1931), 7.

Bilanço ve kâr-zarar tabloları birbirini tamamlayan mali göstergelerdir. Kâr-zarar tablosu, bilançoda yer alan kâr zarar hesabının açıklamalı gösterimidir. Gösterim şekillerinde matbaanın faaliyetinin zararlarla sonuçlanması durumunda zarar rakamı bilançonun aktif kısmında gösterilmekte ve böylece dönem sonu bilanço dengeliği sağlanmaktadır. Örneğin 1930 yılına ait bilanço ve kâr-zarar tablosunda görüldüğü üzere, matbaanın faaliyeti 3.738,80 lira zararlarla sonuçlanmış ve bu zarar doğrudan bilançonun aktif kısmında gösterilmiştir.⁵⁴² Bir diğer husus, matbaanın kâr zarar tablosunda kâr rakamı

⁵⁴² Devlet Matbaası Bilânçosu Mali Sene 1930 (İstanbul: Devlet Matbaası, 1931), 5.

görünmesine karşın bazı yıllarda bilançoda kâr rakamına yer verilmemesidir. Örneğin, 1934 yılında matbaa 10.826, 40 lira kâr etmiş ancak bu rakama bilançoda kâr başlığı altında yer verilmemiştir. Söz konusu rakamın 9.743,76 liralık kısmının “Kazanç hesabı” ana başlığı altında “1934 kazancının %90 nı” alt başlığında Maliye Nezareti’ne maliye hissesi olarak verilecek tutar olduğu görülmektedir.⁵⁴³ Dolayısıyla 1934 yılı kârı %90 oranında temettü olarak dağıtıldığından bilanço pasifinde farklı bir kalem altında gösterilmiştir.

Faaliyet raporunda bilanço ile kâr ve zarar tablosuna ilaveten ayrıca “1930 Senesi Kat’i Mizanı”, “Mektep Kitapları ve Neşriyatı Sermayelerinin Hesap Hulasası” tablosu yer alır. Raporun sonunda 1930 mali yılı içinde, yani 1 Ocak 1930 – 31 Aralık 1930 tarihleri arasında, Mektep Kitapları Sermayesi kaleminden karşılanmak üzere okul kitaplarının üretimine ilişkin çeşitli giderler muhasebeleştirilmiştir. Bu kapsamda raporun sonunda okul kitaplarının baskı, telif ve tercüme faaliyetleri için yapılan harcamaların bir listesi sunulmuştur. Söz konusu sermayeden hem baskı işlemlerine dair harcamalar (tabı masrafları) düşülmüş (mahsup edilmiş), hem de telif, tercüme ve çeviri ücretleri için ayrılan tutarlardan bloke edilenler kayda geçirilmiştir. Bu liste, o yıl matbaada okullarda okutulmak üzere hazırlanan kitapların isimlerini, yazarlarını ve bu kitaplara ödenen telif, tercüme ve baskı masraflarını göstermesi açısından da son derece önemli bir veri kaynağıdır.

4.3. Devlet Matbaasının Bilanço Büyüklüğü

Devlet Matbaasının faaliyetlerine ilişkin kapsamlı bir değerlendirme yapabilmek için, faaliyette bulunduğu dönemde bilanço büyüklüğünde meydana gelen değişimlerin seyrinin belirlenmesi önem arz etmektedir. Matbaanın söz konusu bilanço tablolarına baktığımızda bilanço kalemlerinin aktif ve pasif tarafının isimlendirilmesinde günümüze göre farklılıklar göz çarpmaktadır. Örneğin, bilançonun aktif tarafı “Mevcudat ve Matlubat”, pasif tarafı ise “Düyun” şeklinde adlandırılmıştır (bk. Tablo 9). 1931, 1932, 1935, 1936, 1937 yıllarına ait faaliyet raporlarında ise bilançonun aktif tarafının “Mevcut Alacaklar”, pasif tarafının ise “Borçlar” şeklinde isimlendirildiği görülür. 1933 ve 1934 yılı gösterim şekillerinde ise aktif taraf “Duran ve Alacaklar”, pasif taraf “Borçlar” şeklinde adlandırılmıştır. 1939 yılı bilanço tablosunda ise aktif tarafta “Zimmet ve Matlup”, pasif taraftaysa “Düyunat” şeklinde bir isimlendirme kullanıldığı görülür. Ayrıca 1939 yılının bilançosunda diğer yıllardan farklı olarak nazım hesaplar bilanço genel toplamına dahil edilmemiştir. Diğer önemli bir farklılık ise günümüzde bilançonun aktif ve pasif tarafının

⁵⁴³ *Devlet Basımevi Finansal 1934 Blânçosu* (İstanbul: Devlet Basımevi, 1935), 5, 15.

nazım hesaplardan ayrı olarak sınıflandırılması, diğer bir ifadeyle bilanço içi kalemlerin ayrı toplamalarının alınması, sonrasında ise bilanço dışı kalemler olarak nazım hesapların bu toplama eklenerek genel toplama ulaşılmasıdır. Günümüze uyumlaştırma amacıyla Devlet Matbaasının aktif ve pasifteki bilanço içi kalemleri toplanmış, bilançonun gösterdiği gelişim bu rakamlar üzerinden yorumlanmıştır. Bilanço içi kalemlere göre daha tali olan nazım hesaplara ise daha az değinilmiştir.

Bilanço verileri “Bilanço İçi Kalemler” ve “Genel Toplam” olarak iki ana grupta toplanmaktadır: Bilanço içi kalemler, daha önce de değinildiği üzere işletmenin ilgili hesap dönemi sonundaki fiilî varlık ve alacaklarıyla özkaynak ve yükümlülüklerini gösteren aktif ve pasif kalemlerden oluşmaktadır. Nazım hesaplar ise işletmenin faaliyeti nedeniyle taahhütler vb. gayri nakdi kalemleri içermektedir. Genel toplamlar ise bu kalemlere ek olarak nazım hesapları da içermektedir. Dolayısıyla bilanço büyüklüğü analiz edilirken Devlet Matbaası bilançolarında günümüz bilanço sisteminden farklı olarak bilanço dışı kalemler olan nazım hesapların da bilançoda yer aldığı ve genel toplama dahil edildiği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu çerçevede bilançonun yıllar bazında değişimini gerçekçi bir şekilde görebilmek için hazırlanan tabloda (bk. Tablo 11) bilanço içi kalemler yıllar bazında ayrı ayrı gösterilmiş, sonrasında nazım hesapların eklendiği genel toplamlar verilmiştir. Matbaanın yalnızca 1939 yılı bilançosunda nazım hesaplar genel toplama dahil edilmemiş, diğer tüm yıllarda nazım hesaplar genel toplama dahil edilmiştir.

Tablo 11. Devlet Matbaasının Bilanço Büyüklüğü, 1930-1939 (TL)

	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Bilanço İçi Top.	458.279	466.123	428.178	497.930	489.561	460.677	499.988	731.478	850.815	434.541
Nazım Hesaplar	407.030	427.033	571.212	630.802	758.515	751.554	624.219	704.358	963.705	-
Genel Toplam	865.309	893.156	999.390	1.128.732	1.248.076	1.212.231	1.124.207	1.435.836	1.814.520	434.541

Kaynak: Devlet Matbaasının 1930-1939 yılları faaliyet raporlarından oluşturulmuştur.

Devlet Matbaası 1926 yılında mütedavil (döner) sermaye ile faaliyetine başlamış, devlete ait matbaaların birleştirildiği 1939 yılına kadar faaliyetine devam etmiştir. Devlet Matbaası adı altında on üç yıllık bir faaliyet dönemi olan matbaanın elimizdeki mevcut bilançoları yalnızca 10 yıllık faaliyet dönemini kapsamaktadır. 1926, 1927, 1928, 1929 yıllarına ait mali tablolar önceki bölümde de ifade edildiği üzere bulunmamaktadır.

Yukarıda yer alan tabloda, matbaanın mevcut bilançolarına göre bilanço içi kalemler toplamı ile nazım hesapların da dahil olduğu genel toplam yer almaktadır.

Tabloya baktığımızda 1931 yılında bilançonun ilk yıla göre %1,71 oranında büyüdüğü ancak bir sonraki yıl %8,14 oranında küçüldüğü görülmektedir. Dolayısıyla 1930–1932 yılları arasında bilanço içi kalemlerde durağanlık ve kısmi bir küçülme gözlemlenmektedir. Bu durumun nedenlerinden birinin 1929 Dünya Ekonomik Buhranının Türkiye ekonomisine yansıyan etkileri olması muhtemeldir. Bunla birlikte 1930, 1931 ve 1932 yılı raporlarından anlaşıldığı üzere Dünya Ekonomik Buhranını takip eden bu yıllarda bilanço büyüklüğünde ortaya çıkan bu dalgalanmaların başka birkaç sebebi daha vardır. Raporlara göre; Harf Devrimi sonrası Arap harfli kitapların satıştan kaldırılması nedeniyle satış hasılatının azalması, neşriyat ve mektep sermayelerinden matbaaya ayrılan ödeneğin her yıl istikrarlı bir şekilde ve aynı miktarda verilmemesi, yıllara göre kurumlara yapılan işlerdeki azalış ve artışlar bu dalgalanmanın başlıca nedenleridir. Örneğin 1930 yılında Maliye Vekaleti, 1929 yılına göre, Devlet Matbaasında yaptırdığı işlerin yarısından fazlasını hususi matbaalara yaptırdığından, 1930 senesinde Devlet Matbaasında yaptırdığı işlerde %53 oranında bir azalma meydana gelmiştir. 1931’de ise Gümrük ve İnhisarlar Müdürlüğü, Tapu Kadastro Müdürlüğü, Halk Fırkası gibi kurumların işlerinin yanı sıra Maliye ve Maarif vekaletlerinin basım işlerinin de 1930’a göre artması nedeniyle 1931 yılında matbaanın iş hacmi artmış, bu da bilançooya yansımıştır.⁵⁴⁴

1933–1935 arası dönemde ise hem bilanço içi kalemlerde hem de genel toplamda önceki yıllara göre görece daha yüksek bir artış yaşandığı görülmektedir. 1932 yılına göre, 1933 yılı bilanço büyüklüğü, %16,29 oranında, 1934 yılı bilanço büyüklüğü ise %14,34 oranında bir artış göstermiştir. 1933 yılında 497.930 TL olan bilanço içi aktif kalemler toplamı 1934’te 489.561 TL’ye düşerek yaklaşık %1,68 oranında bir azalma meydana gelmiştir. 1935’te ise önceki yıla göre yaklaşık %5,90 oranında bir azalma gerçekleşmiştir. Ancak yine de 1930-1932 arası döneme göre 1933-1935 yılları arasında bilanço büyüklüğünde bir artış gözlemlenmektedir. Bu artışın bir nedeni olarak Cumhuriyet’in 10. yılına denk gelen bu süreçte, resmî ideolojinin görsel ve yazılı araçlarla yaygınlaştırılması, özellikle okul kitapları üzerinde devlet tekelleşmesinin kurumsallaşmasını sağlayan Tek Kitap Kanunu gibi uygulamalar doğrultusunda matbaanın üretim kapasitesinin genişlemiş olduğu düşünülebilir. Ayrıca 1933 yılı raporunda belirtildiği üzere bu yılda yapılan işlerin

⁵⁴⁴ *Devlet Matbaası Blânçosu Mali Sene 1930* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1931), 2.; *Devlet Matbaası Bilânçosu Mali Sene 1931* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1932), 2.

miktarı ve kıymeti de artmıştır. Örneğin matbaanın mütedavil sermaye ile faaliyetine başladığı 1926 yılına göre, 1933 yılında maliyet fiyatları düşürülmüş olmasına rağmen yaptığı işlerin değeri %100 oranında artmıştır.⁵⁴⁵

1935'ten itibaren ise hem bilanço içi kalemler hem de genel toplam giderek yükselmiş ve 1938 yılı itibariyle bilanço içi kalemler toplamı 850.815 TL'ye, genel toplam ise 1.814.520 TL'ye ulaşmıştır. 1938 yılı matbaanın faaliyette bulunduğu yıllar içerisinde bilanço büyüklüğünün en yüksek olduğu yıldır. 1935-1938 yılları Erken Cumhuriyet döneminin matbuat politikalarının belirlendiği ve uygulamaya konulduğu yıllardır. 1934 yılında Matbuat Umum Müdürlüğünün kurulması ile birlikte basın, yayın ve enformasyon alanında matbu üretim faaliyetleri oldukça hızlanmıştır. Matbuat Müdürlüğü bu süreçte Devlet Matbaası ile koordineli çalışmıştır. Bununla birlikte farklı yıllarda (1926-1930) çıkarılan kanunlarla okul kitaplarının ve diğer ilmi, mesleki neşriyatın basım ve dağıtımı için ayrılan çeşitli ödenekler ve döner sermayeler, 1933 yılında “Devlet Kitapları Mütedavil Sermayesi” adıyla tek bir çatı altında birleştirilmiştir.⁵⁴⁶ Bu bütçenin kullanımı doğrudan Devlet Matbaasına verildiğinden 1933'ten sonraki yıllarda yaşanan büyümenin matbaanın sermaye artışı ile de yakından ilişkili olduğu söylenebilir. Ayrıca bu dönem, önceki bölümlerde daha detaylı bir şekilde açıkladığımız üzere matbaanın teknik olarak oldukça üst seviyelere ulaştığı dönemdir. Diğer matbaalarla karşılaştırıldığında modern matbaa teknikleri konusunda oldukça ileri bir seviyeye ulaştığı bu dönemde matbaanın iş hacminin artması da büyümenin nedenlerinden biri olarak düşünülebilir.

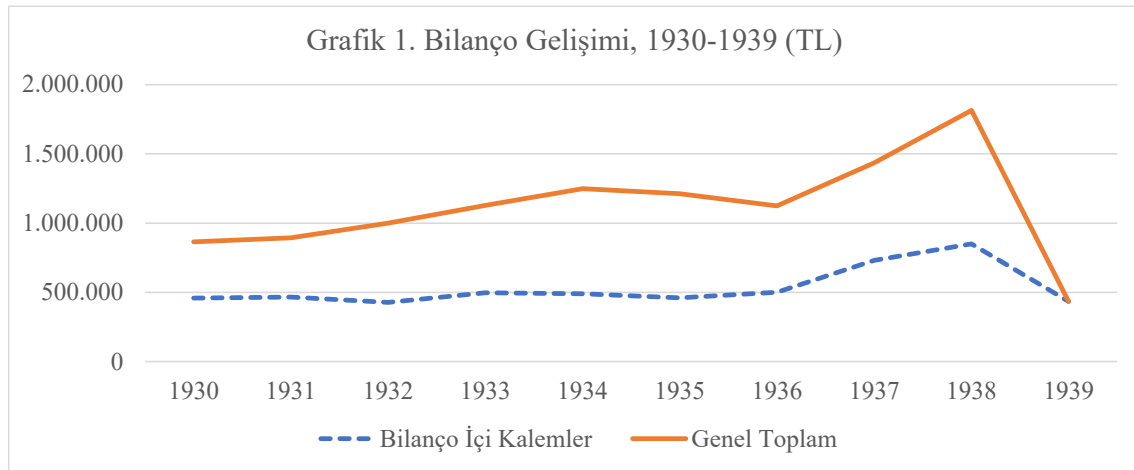
1939 yılında ise tekrar her iki kalemde de dikkat çekici bir düşüş yaşanmıştır. Bu durum, II. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı mali belirsizliklerle ilişkilendirilebileceği gibi tezin birinci bölümünde detaylı bir şekilde ele aldığımız 1939 yılında matbaanın işleyiş, yönetim ve idare yapısında meydana gelen değişikliklerle de ilgili olabilir. 1 Ocak 1939 tarihinde kabul edilen 3558 sayılı “Devlete Ait Matbaaların Birleştirilmesi Hakkında Kanun” ile matbaanın adı “Maarif Matbaası” olarak değiştirilmiştir. Bu değişiklik yalnızca isimle sınırlı kalmamış matbaanın faaliyetleri, yönetim ve idaresi de yeniden organize

⁵⁴⁵ *Devlet Matbaası Blâncosu Mali Sene 1933* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1934), 3.

⁵⁴⁶ 1 Nisan 1933 tarihinde çıkarılan 2133 sayılı “Devlet kitapları mütedavil sermayesi hakkında kanun” ile, mektep kitaplarının Maarif Vekâleti tarafından bastırılmasına ilişkin 24 Nisan 1926 tarihli ve 823 sayılı kanunun birinci maddesine dayanılarak; 1926, 1927, 1928, 1929 ve 1930 bütçelerinden bu iş için tahsis edilen ödeneklerle, ilmî ve meslekî kitap ve dergilerin yayımlanması amacıyla çıkarılan 18 Haziran 1927 tarihli ve 1087 sayılı kanunun birinci maddesi ile 1928, 1929 ve 1930 bütçelerinde yer alan mütedavil sermayeler, aynı işlerde kullanılmak üzere “Devlet Kitapları Mütedavil Sermayesi” adı altında birleştirilmiştir. “Devlet Kitapları Mütedavil Sermayesi Hakkında Kanun,” *Resmî Gazete*, 4 Nisan 1933, Sayı 2370.

edilmiştir. Kanuna göre Matbaa, bu tarihten itibaren yalnızca okul kitapları ile talim ve terbiyeye, millî kültür için gerekli görülen yayınlara ait baskı işlerini yapacaktır. Ayrıca bu tarihe kadar Maarif Vekâleti tarafından bastırılan okul kitapları ile ilmî ve meslekî neşriyatın, Devlet Matbaası dışındaki özel matbaalarda bastırılması oldukça sınırlı tutulmuşken, 1939’ dan itibaren okul kitaplarının basımında yavaş yavaş özel sektöre de alan açılmaya başlanmıştır.

Grafik 1. Bilanço Gelişimi, 1930-1939 (TL)

Kaynak: Devlet Matbaası 1930-1939 yılları faaliyet raporlarından üretilmiştir. (İstanbul, 1930-1939) **Not:** Bilanço toplamı bilanço içi kalemlerin toplamı ve nazım hesapların eklendiği genel toplam şeklinde verilmiştir.

Yukarıdaki grafikte 1930-1939 yıllarında Matbaanın bilanço içi kalemleri ile nazım hesapların da dahil olduğu genel toplamı gösterilmektedir. Grafikten de anlaşılacağı üzere 1930’dan 1936 yılına kadar olan dönemde bilanço içi kalemlerdeki dalgalanma düşük düzeyde seyretmiş, 1936’dan itibaren ciddi bir artış olmuştur. Genel toplama baktığımızda ise yıllar içerisinde istikrarlı bir artış gözlemlenmektedir. 1939 yılında ise her iki kalemden de keskin bir düşüş yaşanmıştır. 1939 yılındaki bu sert düşüşün yukarıda saydığımız nedenler dışında bir nedeninin de bilanço tablosunda nazım hesapların yer almamasıdır.

Tüm bunlarla birlikte Devlet Matbaasının bilanço büyüklüğünün ve on yıllık faaliyet dönemi içerisinde yaşadığı büyüme/küçülme seyrinin tek başına incelenmesi, matbaanın Erken Cumhuriyet döneminde basım sanayi sektörü içerisindeki konumunu değerlendirmeye imkân vermemektedir. Çünkü bu tür bir değerlendirme yapılabilmesi için matbaanın faaliyet yıllarını kapsayan dönemde Türkiye’de matbaacılık sektörünün toplam

büyükliğünün bilinmesi gerekmektedir. Ancak ne yazık ki 1930-1939 yıllarını kapsayan dönemde matbaacılık sektörünün toplam büyükliğüne ilişkin veriler elimizde olmadığı gibi Devlet Matbaası ile aynı dönemde faaliyette olan herhangi bir matbaanın⁵⁴⁷ bilanço verileri de mevcut değildir.

3.4. Devlet Matbaasının Kaynak Yapısı

Bir işletmenin faaliyetlerini sürdürebilmesi ve üretim yapabilmesi için gerekli finansal kaynaklar iki ana gruba ayrılır: öz kaynaklar(sermaye) ve yabancı kaynaklar(borçlar). Öz kaynaklar, işletme sahipleri tarafından sağlanan sermayeler ile faaliyet dönemi sonunda elde edilen kârların bünyede tutulması (olağan ve olağan üstü yedekler, dağıtılmayan kârlar vb.) yoluyla oluşan birikimlerdir. Yabancı kaynaklar ise işletmenin dış çevresinden, örneğın diğer işletmelerden, finansal kurumlardan ya da devletten sağladığı borçlar, avanslar ve emanet niteliğindeki fonlardan meydana gelir. Bir işletmenin kaynak yapısının anlaşılabilmesi için bilançonun pasif tarafına bakmak gerekir. Çünkü bu bölüm, üretim faaliyetlerinin hangi finansal araçlarla finanse edildiğini gösterir.

548

Buradan hareketle bu bölümde, Devlet Matbaasının faaliyetlerini nasıl finanse ettiğı sorusu cevaplanacaktır. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse bilançonun pasifinde yer alan borçlar ve sermayenin (özkaynaklar) payı analiz edilip yorumlanacaktır. Devlet Matbaasının kaynak yapısının analizine geçmeden önce daha önceki bölümlerde de açıklandığı üzere bugün isim olarak bilanço dışındaki kalemler olarak ifade edilen nazım hesapların, bu çalışmanın kapsadığı dönemde banka bilançolarının içinde yer aldığını bilmekle birlikte Devlet Matbaasının kaynak yapısı oluşturulurken nazım hesapların dâhil edilmediğı hatırdı tutulmalıdır. Bununla birlikte dikkat edilmesi gereken bir başka husus ise Devlet Matbaasının bazı yıllara ait kâr-zarar tablolarında, faaliyet dönemi sonunda işletmenin kâr ettiğı açıkça görölmesine rağmen, bu tutara bilançonun pasif tarafında yer verilmemesidir. Bunun nedeni, söz konusu kârın dönem sonunda işletmede bırakılmayıp, dağıtılması ve bilanço pasifinde başka kalemler altında tasnif edilmesidir. Bu çerçevede kârın tamamı hissedarlara, yani ilgili kamu kurumu ya da kurumlara aktarılmak üzere tahsis

⁵⁴⁷ Aslında Devlet Matbaası dışında Matbaa-i Amire'nin 1922-1923 yılları bilançoları ve Ulus Basımevine ait 1932-33 yıllarına ait bilançolar var olsa da bunların hem gösterim şekillerinin farklığı hem de yıllar bazında aynı dönem içerisinde olmayıp yeterli veri sunmamasından dolayı karşılaştırma yapmaya imkan tanımamaktadır.

⁵⁴⁸ Haluk Şengöl, "Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyete Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası (1917-1927)," (Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2023), 92-93.

edilmekte, bu rakam doğrudan “temettü hissesi” veya benzer bir isim altında bilançonun pasif tarafında yer almaktadır. Böylece net kâr rakamı olması gereken hesap yerine, işletmenin borç kalemleri arasına kaydırılmış görünmektedir. Örneğin matbaanın 1931, 1937, 1938 ve 1939 yılı bilanço tablolarındaki kâr rakamları özkaynaklar kalemine dâhil edilmesi gerekirken borçlar arasında gösterilmiştir.⁵⁴⁹

Bu noktadan hareketle Devlet Matbaasının kaynak yapısının anlaşılabilmesi için bilanço pasifinde yer alan hesaplar, daha anlaşılır hale getirilmek amacıyla “Sermaye” ve “Borçlar” olmak üzere iki ana hesap altında toplanmıştır. Matbaanın öz kaynaklar yani sermaye grubu içerisinde yer alan kalemleri sermaye/anapara, mektep kitapları mütedavil (döner) sermayesi, ilmi ve mesleki neşriyat sermayesi ile devlet kitapları sermayesidir. Borçlar grubunda ise temettü hissesi, müşteriler hesabı, emânat, muvakkat hesaplar, devlet kitapları kredisi, alacaklılar ve siparişlerden alacaklılar kalemleri yer almaktadır. Matbaanın kaynak yapısının, mevcut faaliyet raporlarında yer alan bilanço tablolarından yola çıkarak hazırlanan, matbaanın faaliyette bulunduğu yıllar itibariyle bilanço pasif toplamı içerisindeki oranları Tablo 12’de verilmiştir.

⁵⁴⁹ Devlet Matbaasının 1931, 1937, 1938 ve 1939 yılı bilançolarında faaliyet kârı, klasik özel sektör muhasebesinde olduğu gibi özkaynaklara değil, “borçlar” kalemi altındaki özel hesaplarda (temettü, hazine hissesi, ikramiye gibi) takip edilmiştir. Bu Erken Cumhuriyet döneminde döner sermaye işletmelerinde rastlanan özel bir muhasebe uygulamasının sonucudur. Bu durumda, döner sermaye ile çalışan kamu işletmelerinde elde edilen kâr, kurumun tasarrufuna doğrudan bırakılmamakta; bu kârın nasıl değerlendirileceği ilgili bakanlığın (burada doğrudan Maarif Vekâleti) ve/veya Hazine’nin takdirine bağlıdır. Bu nedenle yıl sonunda oluşan kâr, henüz tahsis edilmediği sürece bir tür “borç” gibi değerlendirilir ve temettü, hazine hissesi, ikramiye hissesi gibi şekillerde sınıflandırılarak, borçlar kısmına kaydedilir. “Millî Matbaa Tahsisatının Mütedavil Sermaye Halinde İstimaline Dair Kanun,” *Resmî Gazete*, 8 Kasım 1927, Sayı 559.

Tablo 12. Devlet Matbaasının Kaynak Yapısı, 1930-1939 (%)

Kalem/Yıl	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Sermaye	69,88	68,70	80,82	65,26	66,38	70,54	64,99	44,42	45,25	88,59
Diğer Sermaye Kalemleri	0,49	4,89	0,61	0	0	0	0	0	0	0
Temettü Hesapları	8,69	8,54	10,98	11,25	10,95	8,26	5,34	2,12	0,29	0
Emanet	7,82	7,04	7,04	11,52	1,46	3,21	4,17	4,46	6,71	11,41
Devlet Kitapları Kredisi	0	0	0	11,65	20,43	17,37	25,00	47,85	47,01	0
Diğer Borçlar	13,13	10,83	0,55	0,32	0,78	0,62	0,50	1,15	0,74	0
Toplam	100,0 0	100,0 0	100,0 0	100,0 0	100,0 0	100,0 0	100,0 0	100,0 0	100,0 0	100,0 0

Kaynak: Devlet Matbaasının 1930-1939 yıllarına ait faaliyet raporlarından üretilmiştir.

(İstanbul, 1930-1939).

Tablo 12'ye baktığımızda matbaanın kaynak sağladığı alanlar içerisinde en yüksek payın öz kaynaklara (sermaye kalemlerine) ait olduğu görülmektedir. 1932 (%80,82), 1935 (%71,61) ve 1939 (%88,59) yılları, toplam pasifin içerisinde sermayenin en yüksek paya sahip olduğu yıllardır. Buna karşılık, öz kaynakların toplam pasif içindeki oranı 1937'de %44,42 ve 1938'de %45,25'e düşmüştür. Matbaanın sermaye gelişimine baktığımızda 1930-1936 yılları arasında görece istikrarlı iken (genellikle %65-80 arası), 1937'de %44,42'ye büyük bir düşüş olduğu, ancak 1939'da tekrar %88,59 ile zirve yaptığı görülmektedir.

1937 ve 1938'deki bu sert düşüşün nedenleri anlamak için matbaanın faaliyet raporlarına bakmak gerekmektedir. 1937 yılı faaliyet raporuna göre matbaanın sermayesine 1937'de herhangi bir zam yapılmamış bir önceki yıla aynı kalmıştır. Buna rağmen matbaada 1937 yılında önceki tüm yıllara kıyasla daha fazla üretim yapılmıştır. Özellikle Devlet kitapları özelinde yapılan işler önceki yıldan 112.477,85 lira daha fazla değerdedir. Fakat buna karşın özel siparişlerde ise önceki yıla göre yaklaşık 42.741 lira daha az iş yapılmıştır. 1937'de yapılan işlerin üçte ikisi devlet kitapları işlerine ve üçte biri diğer işlere tahsis edilmiştir. Matbaanın iş hacminin artmasına rağmen masrafları da önceki yıla göre oldukça artmıştır. Bu masrafların büyük kısmı, işçi ücretlerine, yönetim harcamalarına ve teknik ekipman alımlarına aittir. Örneğin 1937'de matbaaya 56 yeni personel alınmıştır. O yıl normalde kâr edilmesi gerekirken, zarar edilmiştir. Raporda bu zararın nedenlerinden biri olarak ödenen vergiler gösterilmektedir. %1,80 oranında kesilen müteahhit vergisiyle

2.000 liraya yakın bir kayıp söz konusudur. Özetle 1937 yılında matbaanın iş hacmi artmasına rağmen personel alımı, vergiler, yeni makine alımları gibi nedenlerle matbaanın giderleri artmıştır.⁵⁵⁰

Benzer bir durumun 1938’de de yaşandığı o yılın faaliyet raporundan anlaşılmaktadır. 1938’de matbaanın iş hacmi artmakla beraber matbaa binasında yapılan tamir işleri, makine masrafları, harcırah gibi kalemler dolayısıyla masrafları oldukça artmıştır. Ayrıca her iki raporda da belirtildiği üzere daha önceki senelerden farklı olarak işletme ana faaliyetlerinden fazla gelir elde edememiş, daha ziyade kırpıntı kâğıt satışı, mevduat faizi gibi çeşitli kalemlerden gelir sağlamıştır. 1937 ve 1938’de bu kalemlerden elde edilen gelirlerin hem düşük olması hem de o yılın çeşitli masraflarına harcanması nedeniyle temettü dağıtılamadığı belirtilmektedir.⁵⁵¹ Dolayısıyla 1937-1938 yıllarında faaliyet giderleri artan matbaanın gelirlerinde aynı oranda bir artış olmadığından devletten kredi sağlanmak zorunda kalınmıştır.

İşletme sermayesi bilanço pasifinde tek bir kalemden oluşmayıp tahsis alanlarına göre farklı sermaye kalemlerine bölünmüş bir şekilde gösterilmektedir. Buna göre 1933 yılına kadar ana sermaye dışında mektep kitapları mütedavil sermayesi ile ilmi ve mesleki neşriyat sermayesi şeklinde iki ayrı sermaye kalemi yer alırken; 4 Nisan 1933’te 2133 sayılı Kanun’la bu iki sermaye Devlet Kitapları Mütedavil Sermayesi adıyla tek bir kalem altında birleştirilmiştir. Bu nedenle sonraki yıllarda yalnızca bu sermaye kalemi “Devlet Kitapları Sermayesi/Dönergesi” adı altında bilanço aktifinde gösterilmeye başlamıştır. Aynı ayrı bu tür özel sermaye kalemlerinin bulunması yıllar içerisinde farklılaşan birtakım uygulamalardan kaynaklanmaktadır. Önceki bölümlerde belirtildiği üzere Devlet Matbaasının sermayesi 1926 yılında mütedavil sermaye ile işletilmeye başlamıştır. Mektep kitapları sermayesi, mektep kitaplarının Maarif Vekâleti tarafından bastırılmasına ilişkin 24 Nisan 1926 tarihli, 823 sayılı Kanun’a dayanmaktadır. Bu Kanun’la okullarda okutulacak kitapların basımı için ayrılan ödeneğin döner sermaye şeklinde kullanımına ve bu sermayenin Devlet Matbaası tarafından işletilmesine izin verilmektedir. İlmi ve mesleki neşriyat sermayesi ise 30 Haziran 1927’de, Maarif Vekâleti bütçesinde yer alan bazı ödeneklerin, mütedavil sermaye (döner sermaye) şeklinde kullanılmasına izin veren 1087 sayılı Kanun’a dayanmaktadır. Bu kanunla Devlet, 1927’de Maarif Vekâleti bütçesinden bilimsel ve mesleki yayınların basımı için 25.000 liralık bir kaynak ayırmakta ve bu

⁵⁵⁰ *Devlet Basımevi 1937 Finansal Yılı Blâncosu* (İstanbul: Devlet Basımevi, 1938), 4-5,12.

⁵⁵¹ *Devlet Basımevi 1938 Finansal Yılı Blâncosu* (İstanbul: Maarif Matbaası, 1939), 3.

kaynağı döner sermaye sistemi içinde kullanıma açmaktadır. Bu kaynağın kullanımı da yine Devlet Matbaasına verilmektedir. 4 Nisan 1933'te yapılan düzenlemeyle bu iki ayrı sermaye kaleminin tek bir sermaye şeklinde istimaline karar verilmiştir. Bu sermaye kalemi matbaanın ana sermayesinden ayrı idare edilmekte ve bu kaynak yalnızca okul kitaplarıyla ilmi ve mesleki neşriyatın (çeviri, telif, tercüme) basımında kullanılmaktadır. Devlet Matbaasının çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarıyla özel şahıs ve kurumlara yaptığı işler ise matbaanın ana sermayesinden karşılanmaktadır.

Matbaanın ilgili yıllardaki sermaye oranlarına baktığımızda 1932 yılının toplam sermaye oranı %81,43 iken, bunun yalnızca %0,74'ü Devlet Kitapları Sermayesi'ne aittir. Benzer şekilde Mektep Kitapları Mütedavil Sermayesi ile İlmi ve Mesleki Neşriyat Sermayesinin 1930'da toplam sermaye içindeki oranları sırasıyla %0,52, %0,17; 1932'de ise %1,10 ile %5, 54'tür. Bu iki kalem sonraki yıllarda görünmemektedir. Bunun nedeni daha önce de belirttiğimiz üzere 1933'te her iki kalemin de kaldırılarak "Devlet Kitapları Mütedavil Sermayesi" adıyla tek bir çatı altında birleştirilmesidir.

Bilanço pasifindeki "Borçlar" grubuna baktığımızda ise temettü, müşteriler hesabı, emanat, muvakkat hesaplar, Devlet kitapları kredisi, borçlu alacaklılar, siparişlerden alacaklar gibi alt kalemlerin olduğu görülmektedir. Temettü hesabı, emanat, muvakkat hesaplar ve Devlet Kitapları kredisinin paylarına bakıldığında, Borçlar içerisinde en önemli kalemler olarak öne çıkmaktadır. Diğer kalemler oranları itibariyle daha önemsiz kalemler olarak değerlendirilebilir. Borçlar kalemi içinde öne çıkan kalemlerden de en yüksek payın Devlet Kitapları Kredisi'ne ait olduğu görülmektedir. "Devlet Kitapları Kredisi" kaleminde 1933'te %11,65, 1934'te %20,43, 1937'de %48,85, 1938'de %47,01 oranlarında istikrarlı bir artış yaşanmıştır.

Devlet Kitapları Kredisi, 4 Nisan 1933 tarihli, 2133 sayılı Kanun'un 4. maddesine dayanmaktadır. Buna göre Maarif Vekâletinin kendi bastıracağı okul kitaplarının giderlerini karşılamak üzere, Devlet Kitapları Mütedavil Sermayesi adına ve hesabına, Hazine garantisiyle milli bankalardan en fazla 350.000 liraya kadar cari hesap (kredi hesabı) açtırılması için Maliye Vekâletine izin verilmektedir.⁵⁵² Bu izin üç yıl boyunca geçerlidir.⁵⁵³ Söz konusu düzenleme, Maarif Vekâletinin okul kitaplarının basımını finanse

⁵⁵² "Devlet Kitapları Mütedavil Sermayesine Dair Kanun," *Resmi Gazete*, 4 Nisan 1933, Sayı 2370.

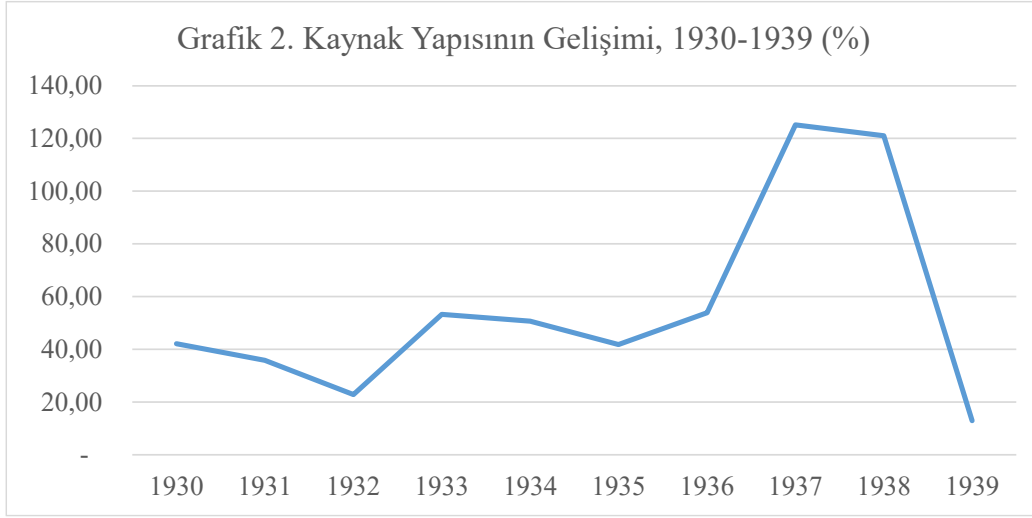
⁵⁵³ 1933 tarih ve 2133 sayılı kanunun dördüncü maddesi 1939 yılında değiştirilmiştir. Bu değişiklikle bu rakamın 1945 Mali yılın kadar geçerli olması şartıyla 5000.000 liraya kadar çıkarılabilmesine izin verilmiştir. "Devlet Kitapları Mütedavil Sermayesi Hakkındaki 2133 Sayılı Kanun'un Bazı Maddelerini Değiştiren Kanun," *Resmi Gazete*, 7 Şubat 1939, Sayı 4126.

edebilmesi için vekalet ve doğal olarak da vekalet adına bu işi üstlenen Devlet Matbaasına devlet destekli bir kredi imkânı yaratmaktadır.

Devlet Kitapları Kredisinin sürekli olarak artmasının 1933 yılından itibaren devletin, neşriyat alanındaki merkezîyetçi politikalarının artmasıyla da irtibatlı olabileceği gözden kaçırılmamalıdır. Bu kanunlarla devletin, eğitim yayıncılığındaki üretim süreçlerini mali açıdan desteklediği görülmektedir. Bu uygulamalar aynı zamanda Cumhuriyet'in devlet kapitalizmi çerçevesindeki müdahaleci yayın politikalarını da yansıtmaktadır. Kredinin özel sektör dışında, yalnızca Maarif Vekâletinin bastıracağı kitaplar için öngörülmüş olması ise eğitim yayıncılığında devlet tekeli anlayışının bir göstergesidir. Nitekim aynı dönemde basına yansıyan haberlerde, bazı okul kitaplarının basımını yapan özel sektör kuruluşlarına bankalardan kredi desteği sağlanacağı sözü Maarif Vekaleti yetkilileri tarafından verilmiş olsa da çalışmanın ikinci bölümünde aktarıldığı üzere verilen sözlerin tutulmadığı anlaşılmaktadır.

Devlet Kitapları Kredisinin en yüksek olduğu 1937-1938 yıllarında borçlanma payı zirvede, sermaye ise en düşük seviyede seyretmektedir. Matbaanın, sermaye payının azaldığı dönemlere faaliyetlerini sürdürebilmek için özellikle devlet kredisi ve emanat gibi kaynaklara başvurduğu görülmektedir. Matbaanın kârından ilgili kurumlara dağıtılacak temettü hesaplarının ise 1933'e kadar görece istikrarlı bir artış eğilimindeyken 1933'ten sonra giderek azalma eğilimine girdiği görülmektedir. Muvakkat hesapların ise 1933'ten itibaren toplam pasif içindeki oranı %1-%3 bandında sınırlı kalmıştır. Muvakkat hesaplarla birlikte benzer şekilde müşteriler hesabı, borçlu alacaklılar, siparişlerden alacaklılar kalemleri ise oldukça düşük oranlarla pasifin tali kalemleri arasında yer almıştır.

Grafik 2. Kaynak Yapısının Gelişimi, 1930-1939 (%)

Kaynak: Devlet Matbaasının 1930-1939 yıllarına ait faaliyet raporlarından üretilmiştir

Yukarıda Devlet Matbaasının çalışmanın kapsadığı dönemde faaliyetlerinin genel olarak nasıl finanse edildiğini gösteren borçlar/özkaynaklar grafiğine (Grafik 2) yer verilmiştir. Bu grafik, 1930-1939 yıllarında matbaanın ne ölçüde borçla ne ölçüde özkaynakla finanse edildiğini gösterir. Grafiğe baktığımızda Matbaanın borç/özkaynak oranlarında yıllar içerisinde dalgalanmalar olduğu görülüyor. Bu dalgalanmalar matbaanın kaynak yapısında bazı dönemler borç ağırlıklı, bazı dönemlerde ise daha temkinli bir kaynak politikası izlediğine işaret etmektedir. Özellikle 1937 ve 1938 yıllarındaki yüksek oranlar, işletmenin faaliyetlerini yürütebilmek için önemli ölçüde borçlanmaya dayanmak zorunda kaldığını göstermektedir. Matbaanın böyle bir politika izlemesinin nedeni, devlet kurumu çatısı altında faaliyet gösteren bir birim olmasıyla yakından ilişkilidir. Her ne kadar kâr elde etmek gibi bir amacı yoksa da zarar etmekten de kaçınmaktadır. Matbaa kamu yararını sağlamak amacıyla kendisine ayrılan bütçeyi olabildiğince efektif kullanmaya çalışmakta ancak kendisine tahsis edilen bütçe yetmediği durumlarda devletten kredi alarak borçlanma yoluna gittiği ya da bütçesinin artırılması için kanun çıkarıldığı vakidir.

1930 yılında borcun özkaynağa oranı %42,11 iken bu oran 1932'de %22,81'e gerilemiş, 1933 ve 1934 yıllarında yeniden artış göstererek sırasıyla %53,23 ve %59,65 seviyesine çıkmıştır. Bu durum, matbaanın söz konusu yıllarda dış kaynak kullanımını artırdığını göstermektedir. 1935 yılında ise borç/özkaynak oranı %41,77 ile yeniden düşüş eğilimine girmiş fakat 1936 yılında %53,86, 1937 ve 1938 yıllarında ise sırasıyla %125,10 ve %121,02 gibi oldukça yüksek seviyelere ulaşmıştır. 1937 ve 1938 yıllarında borcun

zirve yapması oldukça dikkat çekicidir. Bu durumun özellikle Devlet kitapları kredisindeki artışla ilgili olma ihtimali oldukça yüksektir. Çünkü matbaanın 1937'ye kadar kanunun kendisine öngördüğü miktardan (350.000 lira) daha az miktarlarda kredi borcu olduğu/bankaya borçlandığı görülmektedir. Fakat bu miktar 1937'de, bir önceki yılın (1936'da 125. 000 lira iken) iki katından fazlasına (350.000 liraya) ulaşmıştır. 1938'de ise matbaanın kredi borcu 400.000 lira olmuştur. Bu artış, ilgili dönemde işletmenin özkaynağına kıyasla dış finansmana yoğun şekilde başvurduğunu gösterir. 1939 yılında ise oran tekrar düşerek %12,88'e inmiştir. Bu durumda 1939'da borçlanmanın azaltıldığını ya da özkaynakların önemli ölçüde arttırıldığını düşünebilir. Ayrıca bu yılın bilançosunda 1938 yılından devreden 400.000 liralık⁵⁵⁴ Devlet Kitapları Kredisi borcunun olmaması da bu oranın düşüklüğünü açıklamaya olanak sağlamaktadır.

Sonuç olarak Devlet Matbaasının kaynak yapısını oluşturan kalemlerden sermaye ve devlet destekli borçların/kredilerin pasifin ana taşıyıcıları olduğu; diğer borç kalemlerinin ise ikincil nitelikte olduğunu söyleyebiliriz. Devlet Matbaasının finansal kaynak yapısının dönemsel olarak değişkenlik gösterdiği açıkça ortadır. Sermaye ve borçlar kalemlerinin toplam bilanço içindeki ağırlıklarına bakıldığında 1936–1938 arasında borç ağırlıklı bir yapı öne çıkarken, diğer yıllarda sermayenin baskın olduğu gözlemlenmektedir. Sermaye grubu içerisindeki dağılım ise bu yapının büyük oranda genel sermayeye dayandığını, devletin yayın politikaları çerçevesinde oluşturulan okul kitapları ve ilmi neşriyat kalemlerinin oldukça düşük oranlarda kaldığı görülmektedir. Dolayısıyla matbaanın finansmanının 1936'ya kadar özkaynaklarla, 1936-1938'de devlet destekli borçlanmayla, 1939'da ise yeniden özkaynaklarla sağlandığı görülmektedir.

1930'ların ikinci yarısından itibaren yaşanan Devlet Matbaasının kaynak yapısındaki dönüşüm, Erken Cumhuriyet döneminin devletçi ekonomi politikalarıyla da doğrudan ilişkilidir. Devletçi ekonomi anlayışında kamu kuruluşlarının amacı kâr değil, kamu hizmetidir. Nitekim matbaanın faaliyet raporlarının hemen hepsinde bu yaklaşımın sık sık vurgulanması bu durumun bir göstergesidir. Devlet bu dönemde devletçilik ilkesi çerçevesinde, iktisadi sahada varlık gösteren Devlet Matbaası gibi kamu kurumlarını piyasa koşullarına bağlı kalmadan merkezi bütçeden desteklemiştir. 1933 sonrasında giderek özkaynaklar yerine devlet destekli kredilerin artmasını, temettü dağıtımının azalmasını bu minvalde düşünmek yerinde olacaktır.

⁵⁵⁴ *Devlet Basımevi 1938 Finansal Yılı Blânçosu* (İstanbul: Maarif Matbaası, 1939), 13.

4.5. Devlet Matbaasının Varlıklar ve Alacakları

Bir işletmenin faaliyet süresi boyunca sahip olduğu tüm varlıkları bilançonun aktif tarafı (veya diğer adıyla "varlıklar ve alacaklar" bölümü) gösterir. Aktif tarafta yer alan kalemler ve değerleri, işletmenin faaliyetini sürdürebilmek için kaynaklarını (yani bilanço pasifini) hangi alanlara dağıttığına işaret eder. İşletme faaliyetlerini devam ettirebilmek için kaynaklarını kullanmasının yanı sıra, gelir elde etmeye ve üstlendiği kamu hizmetlerini yerine getirmeye çalışır. Bu noktada dengeli bir aktif ve pasif dağılımı işletmenin finansal sürekliliği ve kaynak verimliliği açısından kritik öneme sahiptir.

Bu doğrultuda bu bölümde Devlet Matbaasının 1930 - 1939 yıllarına ait faaliyet raporları ve bu raporlarda yer alan bilanço tabloları esas alınarak, aktif yapısı analiz edilecektir. Buradaki amaç, Devlet Matbaasının sahip olduğu varlık ve alacak kompozisyonu ortaya koymak, aktif kalemlerin yıllara göre oransal dağılımını incelemek ve matbaanın finansal performansı üzerindeki etkilerini değerlendirmektir. Aktif yapının analizi, faaliyette bulunduğu süre içerisinde hem matbaanın faaliyet yapısı hem de kamusal finansman içindeki konumu açısından önemli ipuçları sunmaktadır.

Devlet Matbaasının varlıkları, matbaa bilançolarında ana ve alt kalemlerinin gösterim şekilleri zaman zaman değişmekle birlikte genel itibarıyla şu kalemlerden oluşmaktadır: Nakit, stok, nesne(eşya), ham eşya, mamuldeki eşya, borçlu alacaklılar, hazine bonoları, hali imaldeki işler, demirbaş eşya, müşteriler hesabı, alacaklar, devlet kitapları sermayesi, muvakkat hesaplar, kâr ve zarar. Bilançolarda bu kalemlerin kimi zaman ana kalem kimi zamansa alt kalem şeklinde bir gösterime sahip olduğu standart olmayan bir yapı görülmektedir. Bu nedenle matbaanın bilançolarındaki aktif kalemlerin daha anlaşılabilir olması için öncelikle bu kalemler nakit ve nakit benzeri (kasa, banka, hazine bonoları), stoklar (nesne, ham eşya, mamul eşya, hali imaldeki işler), alacaklar (borçlu alacaklar, alacaklar), demirbaşlar, devlet kitapları sermayesi ve diğer aktifler (muvakkat hesaplar ve diğer kalemler) şeklinde gruplandırılmış; daha sonra bu kalemlerin bilanço içi aktif kalemler toplamı içerisindeki payları belirlenerek bir tablo hazırlanmıştır.

Buradan hareketle matbaanın varlıklarının detaylı bir analizine geçmeden önce 1930-1939 yılları arasında, aktifteki ağırlık merkezlerini tespit edebilmek için ana başlıklar şeklinde gösterilen kalemlerin aktif toplamı içerisindeki paylarını gösteren tabloya (Tablo 13) bakmak gerekmektedir. Tabloda da görüleceği üzere Devlet Matbaasının aktif yapısında 1930–1939 arası dönemde en yüksek pay demirbaşlar (%46,36) kalemine aittir.

Onu, devlet kitapları sermayesi(%23,49), stoklar(%12,33), alacaklar(%11,11), nakit ve nakit benzeri (%9,38) kalemler takip etmekte, en düşük payın ise muvakkat hesaplar gibi küçük kalemleri içeren diğer aktiflere (%1,38) ait olduğu görülmektedir.

Tablo 13. Devlet Matbaasının Varlıklar ve Alacakları

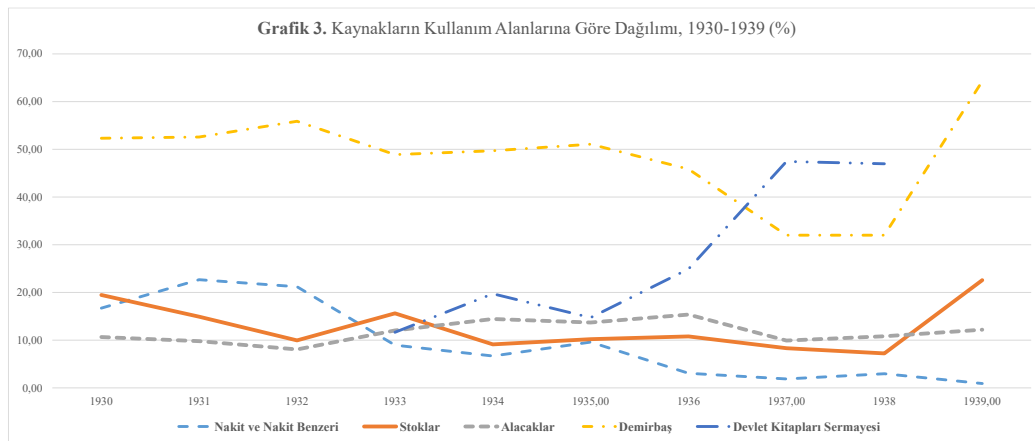
KALEM/GRUP	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Nakit ve Nakit Benzeri	16,73	22,69	21,22	8,97	6,69	9,59	3,07	1,89	2,97	0,93
Stoklar	19,47	14,94	9,79	15,64	9,13	10,21	10,79	8,34	7,24	22,58
Alacaklar	10,66	9,79	8,08	12,05	14,45	13,71	15,38	9,93	10,83	12,21
Demirbaş	52,32	52,57	55,89	48,91	49,69	51,06	45,84	32,01	32,01	64,28
Devlet Kitapları Sermayesi	---	---	4,84	11,65	19,72	14,73	24,91	47,46	46,96	0,00
Diğer Aktifler	0,81	0,00	---	2,78	0,32	0,70	0,00	0,37	0,00	0,00
Toplam	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Kaynak: Devlet Matbaası 1930-1939 yılların ait faaliyet raporlarından üretilmiştir.

(İstanbul: Devlet Matbaası, 1930-1940).

Aktif analizinde önem arz eden kalemlerin bilanço aktif içindeki paylarından hareketle hazırlanan aşağıdaki grafik (Grafik 3) Devlet Matbaasının kaynaklarını hangi alanlarda kullandığını görsel olarak karşılaştırmaya imkân tanımaktadır.

Grafik 3. Kaynakların Kullanım Alanlarına Göre Dağılımı, (1930-1939) (%)

Kaynak: Devlet Matbaasının 1930-1939 yılların ait faaliyet raporlarından üretilmiştir. (İstanbul: Devlet Matbaası, 1930-1940)

Grafik 3'e baktığımızda genel itibariyle sabit varlıkların (demirbaş) bilanço içerisinde en önemli kalem olduğu açıkça görülmektedir. Demirbaş kalemi 1930-1934

yılları arasında istikrarlı bir seyir izlerken 1935 sonrasında kademeli olarak düşüşe geçmiş ve 1937’de ciddi bir düşüş yaşamıştır. Ancak 1938’den itibaren grafik tekrar yükselerek 1939’da zirve yapmaktadır. Bu duruma amortisman uygulamaları sonrası yeniden değerlemeler ile matbaanın bazı yıllarda yaptığı makine ve teçhizat alımlarının neden olduğu söylenebilir. Grafikteki bir diğer dikkat çekici durum ise Devlet kitapları sermayesinin özellikle 1936 sonrası yükselişe geçmesidir. Bu yükseliş matbaanın, kamu yayıncılığı faaliyetlerine yaptığı kaynak tahsisini yansıtmaktadır. Buna karşılık, nakit ve nakit benzeri kalemler ise 1930’ların başında yüksek seviyelerde seyrederken 1936’dan itibaren düşüşe geçerek neredeyse yıl çizgisine yapışacak düzeye gelmiştir. Özellikle 1939’da bu kalemin yok denecek kadar azaldığı görülmektedir. 1939 yılında nakit varlıkların bu denli azalması, ilk bakışta Matbaanın faaliyet önceliğinde likidite ziyade stok ve demirbaş gibi sabit ve üretken varlıklara yöneldiğini gösteriyor olsa da bu durum aynı zamanda kurumun likidite kaynaklarının kurduğuna da işaret edebilir. Çünkü nakit darlığı; tahsilat gecikmeleri, devlet tahsisatında yaşanan aksamalar, aşırı sabit sermaye yatırımı ya da yılsonu itibariyle ortaya çıkan geçici bir finansal daralma gibi çeşitli nedenlerden kaynaklanmış olabilir. Ayrıca 1939 yılı itibariyle II. Dünya Savaşı’nın başlaması da kamu kurumlarında genel bir likidite çekilmesine neden olmuş olabilir; bu bağlamda söz konusu gelişme, yalnızca Matbaanın iç dinamiklerinden değil, savaşın yarattığı makroekonomik koşullardan da etkilenmiş olabilir. Diğer kalemlerle karşılaştırıldığında alacaklar kalemi daha yatay ve stabil bir seyir izlemektedir. Stoklara bakıldığında ise grafiğin dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. 1930’da yüksek bir seviyede başlayan grafik çizgisinin 1933’te düşüşe geçerek 1938’e kadar görece düşük bir seyir izlediği; 1939’da ise tekrar dikkat çekici bir yükseliş gerçekleştirdiği görülmüyor. Stoklardaki bu artış faaliyet raporlarından da anlaşıldığı üzere matbaanın üretim faaliyetleri için yüksek miktarda malzeme tedarikine girişmesinden kaynaklanmaktadır.

4.5.1. Nakit ve Nakit Benzeri

Bilanço aktifinde yer alan ana kalemlerden ilki nakit ve nakit benzeri varlıklardır. Kasa mevcudu, banka hesabı ve hazine bonusu gibi alt kalemlerin dâhil olduğu bu grup, Matbaanın likidite durumunu değerlendirmek için önemli bir varlık kalemidir. Yılsonunda kasa mevcudu ve banka hesaplarında yer alan toplam para miktarını ifade eden nakit kalemi, günlük harcamalarla kısa vadeli borçların ödenmesinde kullanılır. Bilanço aktifinde yer alan bu kalem o an itibarıyla matbaanın elindeki kullanılabilir nakit parayı ifade etmektedir. Hazine bonoları ise işletmenin yılsonu itibariyle sahip olduğu ve (muhtemelen)

dönem sonunda borsadaki veya başka referansa dayalı hesaplanan güncel değerini yansıtır. Matbaa açısından hazine bonolarının anlamı ise matbaanın geçici olarak atıl duran kaynaklarını devlete borç vererek değerlendirmesi anlamına gelir. Devlet Matbaası gibi kamuya hizmet sunan bir kurum için bu kalemlerin büyüklüğü, kendi gelirlerini ne ölçüde kullanabildiği ve devlet bütçesinden ne oranda destek aldığı hakkında fikir verir.

Devlet Matbaasının nakit ve nakit benzeri kalemlerinden biri olan Banka hesaplarında bulunan nakitler ise genellikle Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ile İş Bankası hesaplarında tutulmaktadır. Fakat burada şöyle bir ayrıma gidildiği faaliyet raporların anlaşılmaktadır: Devlet Matbaasına her yıl tahsis edilen döner sermaye Cumhuriyet Merkez Bankası⁵⁵⁵ hesabında tutulurken, Devlet Kitapları Mütedavil (döner) Sermayesi İş Bankası hesabında tutulmaktadır. Böylelikle Cumhuriyet Merkez Bankası'ndaki cari hesap ve Devlet Kitapları Mütedavil Sermayesinin İş Bankası'ndaki hesabı matbaa tarafından yıl içinde ayrı ayrı işletilmekte; ancak yılsonunda, matbaanın toplam nakit varlıklarının (kasa + banka mevcudu) tek bir kalem altında muhasebeleştirildiği görülmektedir.

1930–1939 yılları arasında Devlet Matbaasının nakit ve nakit benzeri kalemlerin aktif içindeki oranlarına baktığımızda ilk üç yıldaki artışın daha sonraki yıllarda aynı şekilde devam etmediğini görmekteyiz. 1930-1932 yıllarında sırasıyla %16,73, %22,69, %21,22 gibi yüksek oranlar 1933'ten itibaren azalmaya başlamış ve nihayetinde 1939'da %0,93 ile en düşük seviyeye ulaşmıştır. Bu oranlar, matbaanın 1930'lu yılların başından 1933'e kadar daha yüksek bir likiditeye sahip olduğunu, ancak 1933'ten itibaren bu yapının önemli ölçüde zayıfladığını göstermektedir. Tablodan (Tablo 14) da görüldüğü üzere 1931 yılında nakit ve nakit benzeri kalemlerin oranı %22,69 ile zirve yaparken, bu oran 1939'da %0,93 seviyesine gerilemiştir. Bu sert düşüş, kurumun döner sermaye faaliyetlerinde ciddi bir daralmaya işaret edebileceği gibi müteferrik masraflarda görülen artışlar ve o yıl matbaa işçilerine ödenen ücretlerdeki artışın önemli bir etkisi olabilir.

Aşağıdaki tabloda nakit ve nakit benzeri kalemlerin kendi içindeki oransal dağılımı verilmiştir. Tabloya baktığımızda matbaanın likidite kaynaklarının aslında çok önemli bir kısmının Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasında tutulan cari hesap ve İş Bankasındaki mevduat hesabından oluştuğu görülmektedir. 1930-1936 yılları arasında matbaanın

⁵⁵⁵ 1930 yılında İş Bankasında tutulan bu hesap, 1931'de Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasına nakledilmiş ve sonraki yıllarda Cumhuriyet Merkez Bankasında tutulmaya devam etmiştir. Bu durum muhtemelen Merkez Bankasının 1931 yılı sonuna doğru faaliyetine başlamasından kaynaklanmaktadır. *Dünden Bugüne Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası* (Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2011), 4.

kasasında tutulan nakit miktarının düşük bir seviyede %1 ila %4 bandında seyrettiği görülür. 1936 ve 1939'da ise bu oran sırasıyla %17,27 ve %39,34'e yükselmiştir. Banka hesabına baktığımızda ise 1930–1932 yılları arasında neredeyse tüm nakit paranın bankada tutulduğu görülmektedir (%98'in üzerinde). 1934'te bu oran %70'in altına düşmüş, 1935'ten 1938'e kadar dalgalı bir seyir izlemiş, 1936'da %55,84 ile en düşük seviyeye inmiştir. Genel olarak bakıldığında ise başlangıçta tüm kaynaklar bankalarda değerlendirilirken, sonraki yıllarda kasa ve hazine bonolarına yönelim artmış görülmektedir.

Tablo 14. Nakit ve Nakit Benzeri Kalemlerin Oranları

NAKİT VE NAKİT BENZERİ	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Kasada	1,97	1,80	1,21	3,12	2,43	4,25	17,27	8,43	1,88	39,34
Bankada	98,03	98,20	98,79	80,14	69,67	78,66	55,84	75,00	96,68	60,66
Hazine Bonoları	0,00	0,00	0,00	16,75	27,90	17,09	26,89	16,57	1,44	0,00
Toplam	100,0 0	100,0 0	100,0 0	100,0 0	100,0 0	100,0 0	100,0 0	100,0 0	100,0 0	100,0 0

Kaynak: Devlet Matbaası 1930-1939 Yılları Faaliyet Raporları.

4.5.2. Demirbaşlar

Matbaanın varlıkları içerisinde en yüksek orana sahip olan demirbaş kalemi ise, bir işletmenin uzun vadeli kullanıma yönelik sahip olduğu sabit ve sabit olmayan varlıkları ifade eder. Bilançoda demirbaş kalemi karşılığı olarak gösterilen rakamlar fiziki olarak sayılan ve amortismanları düşüldükten sonra oluşan dönem sonu değerlerini ifade eder. Burada iki tür demirbaş eşya vardır. İlki bizzat üretim yapmak için kullanılan makineler ve teçhizat (baskı makinesi, harf döküm kasası, hurufat, dizgi ve ciltleme makineleri vb.) ile tesisat (matbaa binasında yapılacak düzenlemeler vb.); ikincisi ise memurların ofislerindeki masa, sandalye, perde gibi araç gereçlerdir.

Tabloya bakıldığında demirbaş kaleminin toplam aktif içindeki payı 1930'da %52,32 iken 1932'de %55,89'a yükselmiş, 1937–1938'de %32,01 ile düşüş yaşamıştır. 1939'da ise bu oran %64,28'le en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Demirbaş oranı 1930-1939 yılları arasında dalgalı bir seyir izlemesine rağmen yine de en yüksek paya sahiptir. Kurum bir matbaa işletmesi olmasından ötürü üretim faaliyetinin demirbaşlara

dayandığı düşünülürse söz konusu kalemin aktifteki ağırlığı neden büyük olduğu anlaşılabilir. Çalışmanın birinci bölümünde de aktardığımız üzere 1928 Harf Devrimi'nden sonra 1929-1930 yıllarında Devlet Matbaasının makine ve teçhizatı yenilenmiş; modern baskı teknikleriyle uyumlu, yeni harflerle basım yapabilecek hale getirilmesi için 1930'ların ilk yarısı boyunca yurt dışından çeşitli baskı ve dizgi makineleri, matbaa araç ve gereçleri satın alınmıştır. Bu dönemde Matbaa, yeni makine alımı yaparak makine ve teçhizatını artırdığı gibi elindeki eski tip makineleri de hala bünyesinde tutmaya devam etmiştir. Ayrıca 1929'da Matbaa binasının genişletilmesi, birtakım düzenlenmeler yapılması da gündeme alınmış ve tüm bunlar için Maarif Vekâletine ek ödenek verilmiştir. Demirbaş kaleminde 1937 yılına kadar olan bu yüksek oranlar bu açıdan değerlendirildiğinde anlaşılır olmaktadır.

Demirbaş oranında 1937 ve 1938'teki yaşanan düşüşün nedeni ise bu yıllarda yeni makine alımının azalmasının yanında mevcut varlıkların ekonomik ömürlerine bağlı olarak yapılan amortisman (yıpranma payı) düşüşlerinden kaynaklanıyor olabilir. Nitekim 1937, 1938 yıllarında yüksek amortisman miktarları dikkat çekicidir.⁵⁵⁶ Demirbaş oranının 1939'da tekrar yükselişe geçmesinin nedeni de muhtemelen 1938 yılından devredilen 272.345 lira demirbaş, 1939'da aşınma payının (14,702 lira) iki katı kadar (21,661 lira) yeni satın alım yapılmasından kaynaklanmaktadır.⁵⁵⁷ Genel olarak bakıldığında demirbaş oranının yüksekliği Matbaanın 1930'ların ilk yarısı boyunca ve 1939'da teknik altyapıya önemli ölçüde yatırım yaptığını göstermektedir.

4.5.3. Devlet Kitapları Sermayesi

Demirbaş kaleminin ardından en yüksek paya sahip ikinci kalem Devlet kitapları sermayesidir. 1933 yılından itibaren bilançolarda gösterilmeye başlanan bu kalemin oranı 1933'te %11,65; 1934'te %19,72; 1937'de %47,46 ve 1938'de %46,96 olarak hesaplanmıştır. Devlet kitapları sermayesi kalemi bilanço aktifinde yer alan diğer kalemlerden farklı olarak özel bir öneme sahiptir. Daha önceki bölümlerde de birçok kez ifade edildiği gibi Devlet kitapları sermayesi, Maarif Vekâleti tarafından bastırılacak okul kitapları ile ilmî ve meslekî eserler için tahsis edilen ve çeşitli bütçe yıllarında ayrılan ödeneklerin birleştirilmesiyle oluşturulan ayrı bir döner sermayedir. 1926 tarihli 823, 1927 tarihli 1087 ve 1933 tarihli 2133 sayılı kanunlarla kurulan kalem, 1933 yılından itibaren

⁵⁵⁶ *Devlet Basımevi 1937 Finansal Yılı Blâncosu* (İstanbul: Devlet Basımevi, 1938), 7, 8.; *Devlet Basımevi 1938 Finansal Yılı Blâncosu* (İstanbul: Maarif Matbaası, 1939),

6, 7.

⁵⁵⁷ *Maarif Matbaası 1939 Mali Yılı Bilançosu* (İstanbul: Maarif Matbaası, 1940), 6.

Devlet Matbaası bilançosunda ayrı bir aktif kalemi olarak yer almaya başlamıştır. Matbaa, 1939 yılına kadar bu sermaye kaleminin idaresinden sorumlu olmuştur. Faaliyet raporlarında bu sermayenin her yıla ait gelir ve giderlerinin dökümü yer almaktadır. Mektep kitaplarının ve ilmî-meslekî yayınların basımı için ayrılan bu sermaye, Devlet Matbaası bünyesinde muhasebeleştirilmekte ve mezkûr kitapların basım işleri bu sermaye üzerinden finanse edilmektedir. Devlet kitapları sermayesinin matbaa bilançolarında aktif tarafta yer alması bu kalemin matbaanın sahip olduğu ve üzerinde tasarruf edebileceği bir varlık olarak kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Buradan sermayenin matbaanın kamu yayıncılığı görevini sürdürebilmesi için ayrıldığı ama aynı zamanda da işletmenin mali yapısına dâhil edilmiş bir varlık olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır.

Bu kalemin 1933'ten itibaren giderek artan oranlarla, 1937 ve 1938 yıllarında toplam aktifin neredeyse yarısını oluşturan seviyeye ulaşması ilgili yıllarda devlet destekli yayıncılığın mali ağırlığını açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca 1937 ve 1938 yıllarında matbaanın bu olguyu desteleyecek düzeyde bir basım faaliyetinde bulunduğu basılan matbu ürünlerin sayısından da anlaşılmaktadır. 1937-38 yılları matbaanın en fazla kitap bastığı yıllardır. Bu kitapların çok büyük bir bölümü ilmi ve mesleki eserlerle okul kitaplarını içermektedir. Dolayısıyla söz konusu kaleme ait bu yüksek oranlar, Devlet Matbaasının esas faaliyetinin kamuya yönelik kitap üretimi olduğunu göstermekle birlikte matbaanın ana varlıklarının büyük ölçüde bu kamu görevine tahsis edildiğini de göstermektedir.

Aşağıdaki tabloda (Tablo 15) Devlet Kitapları Sermayesine, matbaanın mütedavil sermaye ile işletilmeye başlandığı 1926 yılından 1939 yılına kadar ilgili yılın bütçesinde tahsis edilen toplam tutarlar gösterilmiştir.⁵⁵⁸ Bütçeden tahsis edilen ödenekler, 1933'e kadar mektep kitapları ile ilmi ve mesleki neşriyat sermayeleri olarak iki ayrı kalem şeklinde hesaplanmakta, 1933'ten sonra ise tek bir kalem olarak ayrılmaktadır. Devlet kitapları sermayesine bütçeden tahsis edilen toplam ödenekten 1933'e kadar en yüksek pay mektep kitaplarına aittir. Örneğin 1930'da mektep kitaplarına 72.000 lira ayrılırken, ilmi ve mesleki neşriyata 40.000 lira tahsis edilmiştir.⁵⁵⁹ 1933 sonrası bu iki kalem birleştirildiğinden, hangi kalemin payının daha fazla olduğu faaliyet raporlarından tespit edilmemekle birlikte yıllar bazında basılan kitap türlerine baktığımızda mektep kitaplarının

⁵⁵⁸ 1934 yılına ait faaliyet raporunda 1926-1934 yıllarında bütçeden alınan tahsilatların bir dökümü verilmiştir. Son yıllara ait tutarlar faaliyet raporlarından belirlenerek bu listeye eklenmiştir.

⁵⁵⁹ *Devlet Matbaası Bilânçosu Mali Sene 1930* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1931), 1.

yine en büyük paya sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. 1931 ve 1939'da yılı faaliyet raporlarında ise bu ve benzeri kalemlere yer verilmediği görülmektedir.

Tablo 15. Devlet Kitapları Mütedavil Sermayesine Bütçe Tahsisatları, 1926-1939 (TL)

Yıl	Lira
1926	25.000
1927	50.000
1928	135.000
1929	140.000
1930	112.000
1931	-
1932	100
1933	20.000
1934	20.000
1935	19.200
1936	6.000
1937	106.000
1938	90.000
1939	-

Kaynak: Devlet Basımevi Finansal 1934 Blânçosu, (İstanbul: Devlet Basımevi, 1935), 7.

4.5.4. Stoklar

Matbaanın varlıkları içerisinde oransal olarak üçüncü sırada gelen kalem ise stoklardır. Nesne, ham eşya, mamuldeki eşya, hali imaldeki işler gibi alt kalemlere sahip olan stoklar, genel olarak üretim süreçlerinde kullanılan kâğıt, mürekkep, cilt gibi basım malzemelerini içermektedir. Stoklar, matbaanın üretim süreçlerinde ihtiyaç duyduğu kâğıt, mürekkep, basım araç-gereçleri gibi girdilerin yanı sıra, üretimi tamamlanmamış (hali imaldeki işler) veya tamamlandığı hâlde henüz dağıtımı yapılmamış (mamul eşya) kitap veya diğer matbu ürünleri içeren varlıklarını temsil etmektedir. Faaliyet raporlarında matbaanın sahip olduğu ham eşyalar kâğıt, mürekkep, çinko malzemesi, teclit (cilt) malzemesi ve muhtelif malzeme olarak belirtilmiştir.⁵⁶⁰

⁵⁶⁰ Devlet Basımevi 1936 Finansal Yılı Blânçosu (İstanbul: Devlet Basımevi, 1937), 5.

İşletmenin elindeki bu mal stoku yıl sonunda fiziki olarak sayılarak türleri itibariyle tespit edilir. Satış bedeli ilgili stok ürünlerle çarpılarak ulaşılan rakamlar buraya yansıtılır. Matbaa envanterinde hangi maldan ne kadar var bu kaleme bakılarak anlaşılabilmektedir. Buradan hareketle tabloya bakıldığında stokların aktif içindeki oranının inişli çıkışlı bir seyir izlediği görülmektedir. 1930'da toplam aktifin %19,47'sini oluşturan stoklar, 1931'de %14,94, 1932'de %9,97'ye düşmüş; 1933'te tekrar %15,64 yükselmiştir. 1934'te %9,13 ile yeniden düşüşe geçen stok oranı 1939'a kadar düşüş seyrinde olmuş olsa da 1939'da tekrar artarak %22,58 yükselerek yıllar içerisinde en yüksek seviyeye ulaşmıştır.

1930'daki yüksek stok oranına bakıldığında, o yıl matbaanın üretim faaliyetine yönelik yoğun bir malzeme tedarikine giriştiği söylenebilir. Harf Devrimi sonrası matbaanın üretim kapasitesinin arttığı, 1930'lardan itibaren ortaokul ve liselerin okul kitaplarının önemli bir kısmının Devlet Matbaası tarafından basılmaya başlandığı da düşünüldüğünde bu artış anlamlı olmaktadır. Stok oranının düşük seyrettiği yıllarda ise matbaanın üretiminin azalması, önceki yıllardan devreden stokların eritilmesi gibi nedenlerle bu seviyelerde kaldığı düşünülebilir. 1939'daki artışın nedenini ise faaliyet raporlarından tespit etmek mümkündür. Buna göre; 1939 yılında işlenmemiş (ham) malzeme stokuna önceki yıldan yüksek bir miktar (21.047 lira) devredilmiştir. Ayrıca yıl içerisinde aynı kaleme 123.055 lira tutarında yüksek bir ithalat gerçekleştirilmiştir. Bu durum, matbaanın o yıl içinde geniş çaplı bir üretim faaliyetine hazırlandığını veya yüksek miktarda üretim siparişi aldığına işaret etmektedir. Yıl boyunca toplamda 144.103 liralık işlenmemiş malzeme stokuna sahip olunmuş; bunun 102.164 lirası üretimde kullanılmış, kalan 41.938 lirası ise ertesi yıla devredilmiştir. Bununla birlikte o yılın siparişlerinden bitirilmeyenler için alınmış ancak kullanılmamış 39.975 liralık malzeme ve bu hesaba yıl içinde dahil edilen 79.218 liralık ithalat da bu dönemdeki yüksek stok miktarına ciddi katkıda bulunmuştur.⁵⁶¹ Ayrıca 1939'da II. Dünya Savaşı'nın başlamış olması da son dört ayda stokların bu denli artmasına neden olmuş olabilir.

4.5.5. Alacaklar

Matbaanın bir diğer önemli varlık kaynağı “alacaklar” kalemidir. “Borçlu, alacaklılar” ve “alacaklar” olarak iki alt kaleme sahiptir. Alacaklar kalemi, matbaanın sunduğu hizmetler veya sattığı ürünler karşılığında henüz tahsil etmediği parasal haklarını

⁵⁶¹ *Maarif Matbaası 1939 Mali Yılı Bilançosu* (İstanbul: Maarif Matbaası, 1940), 5,6.

ifade eder. Borçlu, alacaklılar ise, genellikle kurumun yıl sonu itibariyle muhtelif kesimlerdeki henüz tahsil edilmemiş alacaklarının bakiyesini gösterir. Özellikle Maarif Vekâleti başta olmak üzere diğer devlet kurumlarına yaptığı basım işleri sonrası tahsil edeceği alacakları bu gruba girer. Ayrıca, özel siparişler veya dağıtım ve satışı yapılan kitaplar karşılığında tahsil edilmesi beklenen meblağlar da bu hesapta yer alır. Bu açıdan bakıldığında “alacaklar”, matbaanın kamusal hizmet üretiminden doğan finansal gelirlerini ve faaliyet sürecinde nakit akımını etkileyen önemli bir kalemdir. Devlet Matbaasının 1930-1939 yılı faaliyet raporlarında yer alan bilgiler, alacaklar kaleminin büyük ölçüde müşteriler hesabı ve çeşitli kamu kurumlarına yapılan işlerden doğan tahsil edilecek tutarlar üzerine kurulu olduğunu göstermektedir. Bu açıdan alacakların kurumsal dağılımı incelendiğinde, Maarif Vekaleti, Maliye Vekaleti, Başbakanlık, Kültür Bakanlığı, Basın Genel Direktörlüğü, Gümrük ve İnhisarlar Vekaleti, İstatistik Umum Müdürlüğü, Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü gibi kurumlarla özel kurum ve şahısların öne çıktığı görülmektedir.

Tablo 16. Devlet Matbaasının Alacaklı Olduğu Kurum ve Kuruluşlar, 1930-1938(Lira)

Kurum	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
Devlet Kitapları		131.479	176.202	123.715	136.648	181.199	293.677	483.428
Başvekillik				7.373				5.532
Maarif Vekaleti./Kültür Bakanlığı	13.379	5.288	38.606	29.330	28.269	45.287	66.752	62.075
Maliye Vekaleti	17.069	55.001	33.300	55.376	24.555	38.025	57.283	26.603
Başvekalet İstatistik Umum M.			3.436		5.689	7.322	4.218	
Basın Genel Direktörlüğü				14.069	18.038	16.764	18.227	
Matbuat Umum M.								10.095
Gümrük ve İnhisarlar Vekaleti	1.532	9.143	10.660	11.308		6.262	3.628	3.096
Tapu ve Kadastro M.	4.715	1.200	2.363	8.346				
Devlet Demiryolları		19.872						
Türk Dil Kurumu							3.918	9.212
Türk Tarih Kurumu							17.308	
Posta Telgraf ve Umum M.					33.694	24.355		17.257
Diğer Daire ve Şahıslar ve Mamul Eşya	6.550	32.834	47.080	54.223	69.583	81.944	24.500	35.500

Kaynak: Devlet Matbaasının 1930-1939 yıllarına ait faaliyet raporlarından üretilmiştir.

(İstanbul, 1930-1939) **Not:** 1938 yılı faaliyet raporunda Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu için yapılan iş 9.212 olarak tek rakamla belirtmiştir.)

Yukarıdaki tabloda (Tablo 16) matbaa tarafından kurumlar ve yıllar bazında gerçekleştirilen işler nedeniyle alacaklı olduğu tutarlar verilmiştir. Matbaaya en çok borçlu olan kurum ve kuruluşlar aynı zamanda matbaanın en büyük müşterileridir. Bu nedenle tablo, matbaanın müşteri portföyünü ortaya koymasına bakımından da önemlidir. Faaliyet raporlarından yola çıkarak hazırlanan bu tabloya 1930 yılı ve 1939 yılı dahil edilmemiştir. Çünkü bu yıllara ait faaliyet raporlarında bu kaleme dair ayrıntılı veriler verilmemiştir/yer almamıştır. Ayrıca 1934-1938 yıllarında bold/koyulaştırılmış şekilde gösterilen rakamlar Kültür Bakanlığı borçlarıdır. Maarif Vekâletinin adının Kültür Bakanlığı⁵⁶² olarak

⁵⁶² Maarif Vekaleti 1935-1941 yılları arasında “Kültür Bakanlığı” adı altında faaliyetlerini sürdürmüştür. <https://www.meb.gov.tr/milli-egitim-bakanliginin-kisa-tarihcesi/duyuru/8852> Erişim Tarihi: 01.07.2025

değiştirilmesinden ötürü faaliyet raporlarında Kültür Bakanlığı şeklinde bir gösterimin tercih edilmiştir. Bundan dolayı -tabloda iki bakanlık tek bir isim altında -dikkate alınmıştır.

1931-1938 arası döneme baktığımızda hemen hemen tüm yıllarda matbaaya borçlanan kurumların Devlet Kitapları, Maarif Vekaleti/Kültür Bakanlığı, Maliye Vekaleti, Gümrük ve İnhisarlar Vekaleti ile diğer daireler ve şahıslar olduğu görülmektedir. Bu durum, söz konusu kurumların matbaanın devamlı müşterileri olduğunu göstermektedir. Devlet kitapları dışındaki diğer üç kurumun kimler olduğu adlarından/unvanlarından anlaşılmaktadır. Devlet Kitapları ile burada kastedilen Devlet Kitapları Döner Sermayesinin işleridir. Yani okullarda okutulacak ders kitapları ile ilmi ve mesleki neşriyatın basımı işidir. Aslında bu iş doğrudan Maarif Vekaletinin sorumluluğundadır ve borçlu olan kurum Maarif Vekaleti hesabına Devlet'tir. Tabloda ayrı olarak yer alan Maarif Vekaletinin borçları daha çok bu iki kalem dışındaki basım işlerini ifade etmektedir.

Devamlılık arz etmeyen, belirli yıllarda borçlu görünen kurumlar ise matbaaya daha az borçlananlar olmakla birlikte, borçlandıkları yılların da ayrı bir önemi vardır. Örneğin, Basın Genel Direktörlüğünün 1934 yılından itibaren matbaaya iş yaptırmayı, bu kurumun o yıl kurulması ve sonraki dönemde tüm basım faaliyetlerini Devlet Matbaası ile koordineli bir şekilde yürütmesinden kaynaklanmaktadır. Türk Tarih Kurumunun 1937 ve 1938'de varlık göstermesi, 20-25 Eylül 1937 yılında İstanbul'da yapılan II. Türk Tarih Kongresi'yle ilişkilidir. Çünkü Kongrede sunulan bildiriler, yapılan konuşmalar 1937 ve 1938'de ayrı ayrı fasiküller şeklinde Devlet Matbaası tarafından peş peşe yayınlanmıştır. Yine aynı şekilde Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1933'ten itibaren istatistik alanında "Tetkikler Serisi" adı altında kitaplar yayınlanmaya başlamış, bu kitapların hemen hepsi Devlet Matbaasında basılmıştır. Bununla birlikte İstatistik Umum Müdürlüğü birçok matbu evrakını da matbaada bastırmıştır.

Tablo 17. Devlet Matbaasının Borçlu-Alacaklıları Toplamı (Yıl/Lira)

KURUM	1931-1938 Yılları (Lira)
Devlet Kitapları	1.526.348
Başvekillik	12.905
Maarif V./Kültür Bakanlığı	288.986
Maliye V.	307.212
İstatistik Umum Müdürlüğü	20.665
Basın Genel Direktörlüğü	67.098
Matbuat Umum Müdürlüğü	10.095
Gümrük ve İnhisarlar Vekaleti	45.629
Tapu ve Kadastro Müdürlüğü	16.624
Devlet Demiryolları	19.872
Posta, Telgraf ve Umum Müdürlüğü	75.306
Türk Dil Kurumu	13.130
Türk Tarih Kurumu	17.308
Diğer Daire ve Şahıslar ve Mamul Eşya	352.214

Kaynak: Devlet Matbaasının 1930-1939 yıllarına ait faaliyet raporlarından üretilmiştir. (İstanbul, 1930- 1939).

Yukarıda tabloda 1931-1938 arasını kapsayan 8 yıllık dönemde kurumların toplam borç miktarları yer almaktadır. Buna göre en yüksek paya sahip olan kurumlar Maarif Vekaleti, Maliye Vekaleti, Posta Telgraf ve Umum Müdürlüğü, Basın Genel Direktörlüğü, Gümrük ve İnhisarlar Müdürlüğü ile çeşitli daireler ile şahıslardır. Görüldüğü üzere Matbaanın ana faaliyet alanını okul kitapları, ilmi ve mesleki neşriyat ile Erken Cumhuriyet döneminin propaganda neşriyatının basımıdır. Bunun yanı sıra matbaa azımsanmayacak miktarda da resmi evrak basmaktadır.

Matbaanın alacaklarının ilgili yıllardaki oranlarına baktığımızda ise toplam aktif içerisinde genellikle %8 ila %15 bandında seyrettiği görülmektedir(Bk. Grafik 3). 1930 yılında %10,66 olan alacak oranı, 1932’de %8,08 ile en düşük seviyeye ulaşmış, 1936’da %15,38 ile en yüksek seviyeye çıkmıştır. Bu dalgalanmaların, kurumun kamuya yaptığı basım işleri ile satış ve dağıtım işlerinden doğan tahsilatların hacmine ve zamanlamasına bağlı olarak şekillendiğini söylemek mümkündür. Bu durum ayrıca,

matbaanın kamu finansmanı ile iç içe geçmiş faaliyet yapısında alacaklar kaleminin durağan değil, sürekli değişen bir yapıya sahip olduğunu da göstermektedir.

Bu noktadan hareketle tabloya baktığımızda 1933–1936 döneminde artan alacaklı oranının, devlet kurumlarına yapılan işlerin tahsilatının gecikmesi veya yılsonu itibarıyla ödemelerin tamamlanmamış olmasıyla ilişkilendirmek mümkündür. Örneğin alacak oranın en yüksek olduğu yıl olan 1936 mali yılında 401.157 lira 48 kuruşluk alacak tahakkuk etmiştir. Söz konusu alacağın devlet kurumlarına göre dökümü, matbaanın müşterilerinin büyük ölçüde kamu kurumları olduğunu göstermektedir. Buna göre 1936 senesinde kurumların en yüksek borç bakiyeleri şu şekildedir: Devlet Kitapları 181.198 lira 84 kuruş, Finans Bakanlığı 38.024 lira 84 kuruş, Kültür Bakanlığı 45.287 lira 46 kuruş, Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü 24.354 lira 60 kuruş, diğer kamu kurumları 81.943 lira 53 kuruş (Bk. Tablo 16).⁵⁶³

Alacak oranının en düşük olduğu yıl olan 1932 yılına baktığımızda ise, 1931 yılından kurumun alacaklı olduğu müşterilerden devreden 43.245 lira 14 kuruşa ek olarak, 1932 mali yılında 265.815 liralık yeni tahakkuk gerçekleşmiş ve toplamda 274.473,99 lira tutarında alacak oluşmuştur. Bu tutarın büyük kısmı aynı yıl içinde tahsil edilerek, 1933 yılına 35.486,19 lira matlup (beklenen) alacak devredilmiştir. Bu hesabın yaklaşık %3,13'ü hususi siparişler hesabının, %96,87'si ise resmi kurum ve kuruluşlar hesabına aittir. Görüldüğü üzere bu kurumlardan tahsil edilecek bakiye alacaklar, alacaklar kaleminin ağırlığını oluşturmaktadır. Rapordan, matbaanın alacağı olan söz konu devlet dairelerinin Maarif ve Maliye Vekaletleri başta olmak üzere Gümrükler, Devlet Demiryolları, Tapu ve Kadastro gibi daireler olduğu da anlaşılmaktadır.⁵⁶⁴

4.5.6. Diğer

Devlet Matbaası bilançolarının aktifinde yer alan yukarıda ayrı ayrı analizini yaptığımız nakit ve nakit benzeri, demirbaşlar, stoklar, devlet kitapları sermayesi, alacaklar gibi ana kalemlerin yanı sıra muvakkat hesaplar gibi bazı küçük kalemler de vardır. Bu hesaplar matbaanın bir şekilde iş ilişkisinde olduğu taraflara verdiği ve kısa sürede tasfiye edilecek hesaplarlardır. Bu hesaplar özü itibarıyla asli hesaplara sokulamayan geçici mahiyette oluşan işlemlerden kaynaklı alacakları ifade eder. Ancak bu varlıklar finansal açıdan tali nitelikteki kalemlerdir ve yıllara göre toplam aktif içinde oldukça düşük

⁵⁶³ *Devlet Basımevi 1936 Finansal Yılı Blâncosu* (İstanbul: Devlet Basımevi, 1937), 9.

⁵⁶⁴ *Devlet Matbaası Bilâncosu Mali Sene 1932* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1933), 4.

oranlarda yer almıştır. Örneğin bu kalemlerin toplam aktif içindeki oranı 1930'da %0,81, 1932'de %4,84, 1935'te %0,70, 1937'de 0,37 gibi sınırlı düzeylerde kaldığı görülmektedir.

4.6. Devlet Matbaasının Kârlılık Analizi

İktisadi hayatta çeşitli sektörlerde faaliyette bulunan işletmelerin temel amaçlarından biri kâr elde etmektir. Kâr, işletmenin faaliyetlerini devam ettirebilmesine olanak sağladığı gibi hissedarlarının kazanç beklentilerinin karşılanmasında da önemli bir unsurdur. Bu nedenle bir işletmenin kâr elde edebilmesi ve bu kârı dağıtması faaliyetine devam etmesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Bir işletmenin kâr etmesi durumunda kâr rakamı bilanço pasifinde, zarar etmesi durumunda ise bilanço aktifinde ayrı bir kalem olarak yer almakta; bu rakamın nasıl oluştuğu ise “Kar-Zarar Tablosu” olarak adlandırılan ayrı bir finansal tabloda gösterilmektedir.⁵⁶⁵ Kâr-Zarar tablosu bir işletmenin faaliyetleri sonucu hangi alanlardan gelir elde ettiğini, bunları gerçekleştirirken hangi giderleri yaptığını gösterir. İşletmelerin devamlılığı açısından önemli nokta o işletmenin esas faaliyet alanından yarattığı gelirleri bu faaliyet için katlanılan giderlerden yüksek olması gereğidir. İşletmeler zaman zaman faaliyet dışı kalemlerden önemli gelirler sağlasa da bunlar geçici mahiyette olup işletmenin devamlılığı açısından çok önem arz etmeyebilir. Mali tabloların gösterim şekillerine bağlı olarak kâr zarar tablolarında öncelikle esas faaliyete ilişkin gelir kalemleri sıralandıktan sonra bunlar için yapılan giderler sıralanır. Sonrasında faaliyet dışı gelirler ile giderlere ait kalemler eklenip çıkarıldıktan sonra amortisman, vergi vb. ayrılacak karşılıklar öncesi işletmenin kâr ya da zarar rakamına ulaşılır. İlgili karşılıkların düşülmesinden sonra işletmenin yıl sonundaki net kâr ya da zarar rakamı ortaya çıkar. Kâr edilmesi durumunda ortaya çıkan bu rakamdan kanunen ayrılması gereken yedek akçeler ile olağanüstü yedekler hesaplandıktan sonra hissedarlara dağıtılacak ve/veya işletmede bırakılacak kâr rakamı şekillenir.⁵⁶⁶ Bu bölümde Matbaanın faaliyette bulunduğu yıllardaki karlılık durumu, faaliyet raporlarında yer alan Kâr-Zarar tabloları üzerinden analiz edilmeye çalışılacaktır.

Devlet Matbaasının elimizde mevcut olan 1930-1939 yıllarına ait faaliyet raporlarında yer alan kâr ve zarar tablolarına baktığımızda birden çok gelir ve gider kalemi yer aldığı görülür. Bu nedenle öncelikle matbaanın gelir ve gider kalemleri bazı ana başlıklar altında toplanarak bir tablo hazırlanmıştır. Burada hatırd tutulması gereken nokta

⁵⁶⁵ Erol Ortabağ, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon* (İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği, 2018), 242-243.

⁵⁶⁶ Haluk Şengül, “Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e,” 115-116.

kâr zarar tablolarının standart muhasebe planlarının olmadığı bir döneme ait olmalarıdır. Günümüzdeki işletmelerin standart kâr zarar tablolarıyla eşleştirebilmek açısından bazı tasarruflara gidilmiştir. Bu çerçevede Matbaanın faaliyeti için en önemli gelir kalemi olarak tabloda yer alan “Masraf Karşılıkları” olarak sınıflandırılan kalemler faaliyet gelirleri, “Varidat-ı Muhtelif” olarak sınıflandırılan gelir kalemleri ise faaliyet dışı gelirler olarak alınmıştır. Giderler kısmında ise işletmenin faaliyetleri için katlandığı “İşletme Giderleri” başlığı altında toplanan kalemler faaliyet giderleri, “İdari Giderler” başlığı altındaki kalemler ise faaliyet dışı giderler olarak tasnif edilmiştir.

Bu doğrultuda Matbaanın 1930-1939 yıllarına ait kâr zarar tabloları üç aşamalı olarak önce “Faaliyet (Masraf Karşılıkları) Gelirleri”nden “Faaliyet (İşletme) Giderleri”nin düşülmesiyle Brüt Gelir, ikinci aşamada Faaliyet Dışı (Varidat-ı Muhtelif) Gelirler” ile “Faaliyet Dışı(İdari) Giderler”in farkının Brüt Gelirden düşülmesiyle ayrılacak Amortismanlar vb. karşılıklar öncesi gelir hesaplanmıştır. Üçüncü aşamada bu rakamdan, amortisman ve diğer karşılıkların ayrılmasıyla da “Net Kâr” rakamına ulaşılmıştır. Kârlılık analizine dair açıklamalarımız temel olarak bu aşamalarda yer alan veri grupları üzerinden yapılmış, gerektiğinde faaliyet raporlarındaki açıklamalardan yararlanılmıştır.

Faaliyet gelirleri⁵⁶⁷, matbaanın asıl/ana faaliyetlerinden (örneğin kitap, resmi evrak, defter basımı, satış, vb.) elde ettiği kazançtır. Bu gelir kalemi kâr zarar tablolarında umumi masraflar karşılığı, masraf karşılıkları, imalat karşılıkları, işçilik karşılığı, küçük malzeme karşılığı, levazım masraf karşılığı, satış masraf karşılığı, umumi masraflar karşılığı, aşınma payı karşılığı, depo masrafı, tenzil ve tashihler şeklinde gösterilen kalemlerden oluşmaktadır. Faaliyet dışı gelirler ise kira, faiz, devlet yardımı, bağış gibi daha tali bir gelir kalemidir. Matbaanın çok çeşitli faaliyet dışı gelirlere sahip olduğu görülmektedir. Bu gelirler siparişlerden alınan, bankadaki mevduat ve bonolardan elde edilen faiz, kırpıntı kâğıt ve meşin satışı, tasarruf edilen malzeme, tahlil ve muayene ücreti, telefon konuşma, hurda eşya satışı, parça levazım varidatı, faiz ve müteferrik varidat, ambalaj kapağı satışı, parça mukavva(karton) satışı, parça meşin(deri) satışı, balya çemberi ve balya kapak tahtası satışı, kırıntı çinko satışı, tazmin, sevk masraflarından istirdat, kırıntı çinko satışı, kurşun cürufu(kurşun küfü) satışı, faiz ve diğer müteferrik hasılat adı altında kâr zarar tablolarında yer almaktadır.

⁵⁶⁷ F. Bilginlioğlu, “Faaliyet Gelirleri,” *Ekonomi Ansiklopedisi* (İstanbul: Paymaş Yayınları, 1983),1:421.

Faaliyet giderleri⁵⁶⁸ ise bir işletmenin ana faaliyetlerini devam ettirebilmek için yaptığı sürekli ve düzenli harcamaları ifade eder. Bu giderler büyük oranda ana faaliyet konusu mal ve hizmetlerin üretimi ve satışı için katlanılan giderlerden oluşmaktadır. Devlet Matbaasının faaliyet giderleri kullanılan malzeme, işçilik, nakliye, ücretler, küçük malzeme, kuvve-i muharrike, makineler masrafı, kira, kamyon tamir ve işletme masrafı, mefruşat, sevk masrafı kalemlerinden oluşmaktadır. Faaliyet dışı giderler ise, işletmenin doğrudan üretim veya hizmet sunumuyla ilgili olmayan fakat kurumsal işleyişin devamı için yapılan genel yönetim harcamalarını ifade eder. Bu giderler ise müteferrika(küçük giderler), amortisman(aşınma/yıpranma), kırtasiye, tenvir(aydınlatma) ve teshin(ısıtma), telefon, su, posta telgraf, sigorta, harcırah, tamir masrafları, demirbaş, vekillik hisseleri, telif hakları, bası, İngilizce kitaplar bedeli, yol masrafları, kitap hizmetleri masrafı olmak üzere oldukça çeşitlidir.

İşletmenin faaliyet ve faaliyet dışı gelir gider kalemleri birbirinden mahsup edildikten sonra ortaya çıkacak rakamdan düşülmesi gereken üçüncü bir grup olan “Amortisman vb. karşılıklar⁵⁶⁹” ise bir işletmenin sahip olduğu demirbaşların (örneğin makineler, binalar, teçhizat) zaman içinde değer kaybetmesinin muhasebe kayıtlarına yansıtmak için ayrılan payları ve bununla birlikte gelecekteki olası zarar, risk veya yükümlülükler için ayrılan karşılıkları ifade eder. Bu kalem, işletmenin gerçek kârını saptamak, varlıklarını muhasebe açısından doğru ve güncel şekilde göstermek amacıyla düzenli olarak hesaplanır ve kârı azaltıcı bir gider kalemi olarak muhasebeleştirilir. Matbaanın bu minvaldeki gider kalemlerinin ise demirbaş imhası, imha, bina, demirbaş, 928 senesi kâr hesabı hatasını tashih, gelecek senelerde de zuhûru melhuzdur, postada zayı olan eşya, bozulmuş malzeme imhası, çinkograf malzemesi, geçen senelerden verilmiş mükerrer, ayrıca zarar şeklinde farklı kalemler şeklinde tasnif edildiği görülmektedir.

Aşağıdaki tabloda(Tablo 18) matbaanın gelir ve gider kalemleri ile ara hesaplar, net kâr ve matbaanın özkaynak kârlılığını hesaplayabilmek amacıyla sermaye kalemlerine ait miktarlar yer almaktadır. Bu kalemlerin analizine geçmeden önce tabloda yer alan “Faaliyet Gelirleri-Brüt”, “Amortisman vb. Öncesi Kâr”, “Net Kâr hesapları hakkında bilgi vermek uygun olacaktır. Faaliyet Gelirleri-Brüt, işletmenin asıl faaliyetlerinden elde ettiği gelirlerle bu faaliyetler için yaptığı doğrudan giderler arasındaki farkı ifade eder. Faaliyet gelirlerinden faaliyet giderleri düşüldüğünde ulaşılan rakam brüt kârı(veya zararı) gösterir.

⁵⁶⁸ F. Bilginlioğlu, “Faaliyet Giderleri,” *Ekonomi Ansiklopedisi* (İstanbul: Paymaş Yayınları, 1983),1: 421.

⁵⁶⁹ A. Peker, “Amortisman,” *Ekonomi Ansiklopedisi* (İstanbul: Paymaş Yayınları, 1983),1: 48-49.

Daha sonra, brüt kâra (ya da zarara) faaliyet dışı gelirler eklenip faaliyet dışı giderler düşülerek amortisman ve diğer karşılıklar öncesi kâr ya da zarar rakamına ulaşılır. Ve son olarak amortismanlar ve karşılıklar düşüldükten sonra ortaya çıkan rakam net kâr ve zararı ifade eder.

Tablo 18. Devlet Matbaasının Kâr Zarar Tabloları, 1930-1939 (TL)

	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Faaliyet Gelirleri	172.625	227.828	264.290	296.519	200.557	200.566	229.439	243.984	277.394	302.112
Faaliyet Giderleri	156.016	196.573	253.901	272.934	173.977	176.970	204.175	224.339	242.800	257.728
Faaliyet Gelirleri-Brüt	16.609	31.255	10.389	23.585	26.580	23.596	25.264	19.645	34.594	44.384
Faaliyet Dışı Gelirler	12.051	3.378	1.460	5.355	2.732	2.732	2.474	4.614	3.621	5.526
Faaliyet Dışı Giderler	26.156	10.691	17.643	8.088	6.745	5.507	8.530	11.740	35.484	26.276
Amortisman vb. Öncesi Kar	2.504	23.942	5.794	20.852	22.223	20.821	19.208	12.519	2.731	23.634
Amortisman vb. Karşılıklar	18.532	19.456	10.758	10.797	11.397	11.858	11.760	11.991	-	14.702
Net Kar	(3.729)	4.486	3.488	10.055	10.826	8.963	7.448	528	2.731	8.932
Sermaye	320.240	320.240	346.033	324.957	324.957	324.957	324.957	324.957	384.957	384.957

Kaynak: Devlet Matbaasının 1930-1939 yılları faaliyet raporlarından üretilmiştir.(İstanbul, 1930-1939.)

Tabloya baktığımızda matbaanın esas faaliyetlerinden elde ettiği gelirleri temsil eden “Faaliyet Gelirleri” kalemi, 1930’da 172.625 TL iken, 1934’e kadar istikrarlı bir şekilde artmış ancak 1934’te bir önceki yıla göre %32,37 oranında azalmıştır. 1935’ten itibaren tekrar artış eğilimine geçmiş ve 1939’da 302.112 TL’ye yükselmiştir. 1930 yılı ile karşılaştırdığımızda matbaanın faaliyet gelirlerinde %75 civarında bir büyüme dikkat çekmektedir.

İlgili yıllarda faaliyet gelirlerinin faaliyet (işletme) giderlerinin üzerinde olduğu görülmekle birlikte, faaliyet giderlerinin yıllar içerisinde inişli çıkışlı bir seyir izlediği görülmektedir. Faaliyet giderleri 1930’da 156.016 TL’den 1939’da 257.728 TL’ye çıkarak yaklaşık %65 oranında büyümüştür. Faaliyet gelirleri ile faaliyet giderleri karşılaştırıldığında her iki kaleminde de yıllar bazında paralel bir artış ve azalış olduğu görülmektedir. Bununla beraber gelirdeki artışın daha istikrarlı ve dengeli, giderdeki artışın

ise özellikle 1936–1937 yıllarında daha belirgin olduğu görülmektedir. 1936 ve 1937’deki gider kalemlerindeki artışın önemli bir kısmı her iki yılda da işletme ve idare masraflarında yaşanan artışlardan kaynaklanmaktadır. 1936’daki masraf artışı matbaanın acele yetiştirilmesi gereken işleri için personelin gece mesaisine kalması ve gece mesai için ödenen ücretin bir önceki yıla göre %99 fazla olmasındandır.⁵⁷⁰ 1937’deki gider artışının nedeni de yine benzer şekilde 1936 yılına göre işçilere ve personele ödenen ücretlerde yaşanan artışlar önemli bir neden olarak görülmektedir.⁵⁷¹

Matbaanın faaliyet dışı gelirlerinin ise oldukça düşük seviyelerde olduğu görülmektedir. Yıllık 1.000 ila 5.000 lira arasında seyreden bu kalem, matbaanın faaliyet dışı gelir kaynaklarının oldukça sınırlı olduğunu göstermektedir. Faaliyet dışı giderler ise 1930’da 26.156 TL iken 1934–1936 arasında düşüş göstermiş, 1938’de 35.484 TL ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır. 1938’deki bu yükselişin nedeni o yılın faaliyet raporundan anlaşıldığı üzere 172.884 lira tutarındaki üretim hacmine karşılık, bir önceki yıla kıyasla toplam 30.213 lira 51 kuruşluk bir gider artışından kaynaklanmaktadır.⁵⁷² Bu giderlerin önemli bir bölümü, personel ücretleri, müteferrik masraflar, matbaa binasında yapılan tamir ve onarımlarla makine masrafları ve harcırah giderlerinden oluşmaktadır. Dolayısıyla matbaanın 1938’te artan üretim hacmi ile birlikte personel harcamalarını arttırdığı, binada tamir, betonlaştırma gibi yapısal onarımlara yönelik harcamalar yaptığı için faaliyet dışı giderlerinin bu denli arttığı söylenebilir.

Matbaanın esas faaliyetlerden elde edilen gelir ile bu faaliyetlerin giderleri arasındaki farkı gösteren “Brüt” kalemine bakıldığında ise yıllar içerisinde istikrarsız bir çizgi/seyriz izlediği görülmektedir. Brütün en yüksek olduğu yıl 1939 (44.384 TL), en düşük olduğu yıl ise 1932 (10.389 TL)’dir. 1932 yılındaki düşüşün sebebi muhtemeldir ki matbaanın iş hacminde yaşanan azalmadan kaynaklanmaktadır. 1932’de önceki yıla göre daha düşük miktarda bir üretim faaliyeti olmuş, matbaanın en önemli faaliyet kalemi olan devlet kitaplarının basım işi de bir önceki yıla göre azalmıştır. İş hacmindeki bu azalmadan ötürü matbaa işletme ve idare masraflarında birtakım tasarruf tedbirlerine başvurmuştur. Bu doğrultuda personel sayısında azalmaya gidilmiş, mesai saatleri günde 7 saate düşürülmüş, Matbaa binaları, demirbaşlar ve ambar stokları 250.000 lira üzerinden Anadolu Sigorta Şirketi nezdinde sigortalanmış; bu işlem düşük primlerle

⁵⁷⁰ *Devlet Basımevi 1936 Finansal Yılı Blâncosu* (İstanbul: Devlet Basımevi, 1937), 1,11.

⁵⁷¹ *Devlet Basımevi 1937 Finansal Yılı Blâncosu* (İstanbul: Devlet Basımevi, 1938), 14-15.

⁵⁷² *Devlet Basımevi 1938 Finansal Yılı Blâncosu* (İstanbul: Maarif Matbaası, 1939), 1.

gerçekleştirilmiştir.⁵⁷³ 1930–1935 yılları arasında ise nispeten düşük seyreden brüt gelir, 1938 ve 1939’da belirgin şekilde artmıştır. Bu, faaliyet verimliliğinde bir iyileşmeye işaret etmektedir. Nitekim 1938 ve 1939 yıllarında matbaanın iş hacminin arttığı faaliyet raporlarından anlaşılmaktadır.

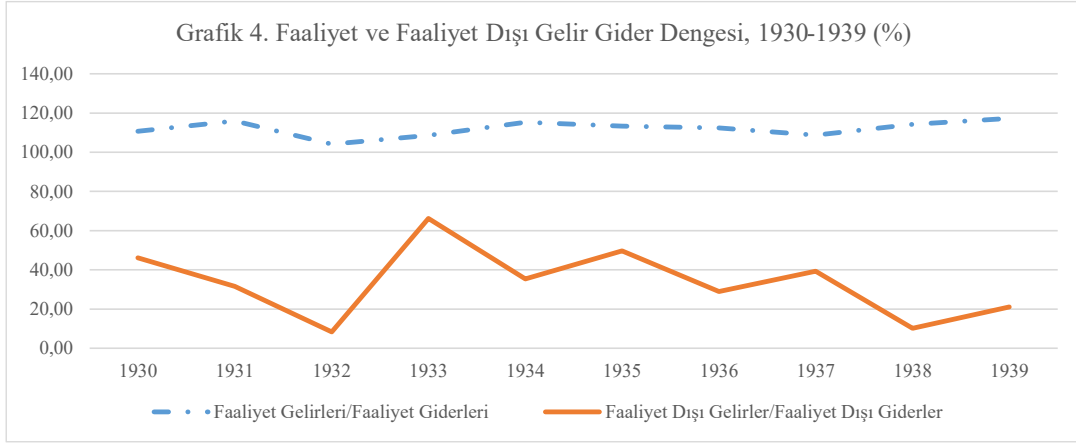
“Amortisman vb. öncesi kâr”, faaliyet ve faaliyet dışı gelir/giderlerden sonra kalan işletme kârıdır ki bu kalemin dalgalı bir seyir izlediği görülür. Söz konusu yıllarda en düşük değer 1932 yılında⁵⁷⁴ 5.794 TL en yüksek değer ise 1931 yılında 23.942 TL’dir. Net kâra baktığımızda ise yalnızca iki yılda 1933’te 10.055 TL ve 1934’te 10.826 TL ile dikkat çekici seviyelere ulaştığı görülür. 1930 yılında ise matbaa 3.729 TL zarar etmiştir. 1937–1938 döneminde ise net kârda ciddi bir düşüş yaşanmış, özellikle 1937’de sadece 528 TL gibi oldukça düşük bir düzeyde kalmıştır. 1939 yılında ise net kâr yeniden 8.932 TL’ye yükselmiştir.

Yukarıda da bahsedildiği gibi normal şartlarda bir işletmenin esas faaliyet gelirlerinden gelir üretmesi ve bu gelirlerinin de faaliyet giderlerinin üzerinde olması beklenir. Tersine bir durumda işletmelerin faaliyetini uzun süre sürdürmesi mümkün olamaz. Aşağıdaki grafik (Grafik 4.) Matbaanın 1930-1939 yıllarında hem faaliyet gelir/gider dengesini hem de faaliyet dışı gelir/gider dengesini karşılaştırmalı olarak göstermektedir. Grafikte "Faaliyet Gelirleri / Faaliyet Giderleri" oranının her yıl yaklaşık %105 ila %115 aralığında değiştiği görülmektedir. Bu, matbaanın esas faaliyetlerinden elde ettiği gelirin, faaliyet giderlerini büyük oranda karşılayabildiğini, üzerine küçük de olsa bir kâr bıraktığını göstermektedir. 1932 senesinde bu oranın %105’in altına düştüğü görülmektedir. Dolayısıyla bu yılda kârlılık zayıflamıştır denilebilir. Bunun nedeni 1932 yılının iş hacmi bakımından zayıf geçmesidir. 1932’de Matbaa önceki seneye göre daha az iş yapmış, Devlet Kitapları basımı işi de yine önceki yıla göre azalmıştır. Bu nedenle 1932’de matbaanın faaliyet gelirlerinde bir azalma yaşanmıştır. 1939’da oran yeniden yükselerek %115 civarına çıkmıştır. Bu da matbaanın faaliyet verimliliğinde artış olduğuna işaret etmektedir.

⁵⁷³ *Devlet Matbaası Bilânçosu Mali Sene 1932* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1933), 1.

⁵⁷⁴ 1932 yılı mali tablolarında iki sorun göze çarpmaktadır. Bilançonun pasif tarafında kar rakamının (3488 TL) yazılması gerekirken yazılmadığı görülüyor. Bu rakam eklediğinde pasif taraf aktif taraftan 4.540 TL daha yüksek olmakta. İkincisi, kar zarar tablosunun giderler kısmı gelirler kısmından 20.000 TL yüksek yazılmıştır. Bu da unutulmuş bir kalem olabileceğini düşündürmektedir.

Grafik 4. Faaliyet ve Faaliyet Dışı Gelir Gider Dengesi (1930-1939) (%)

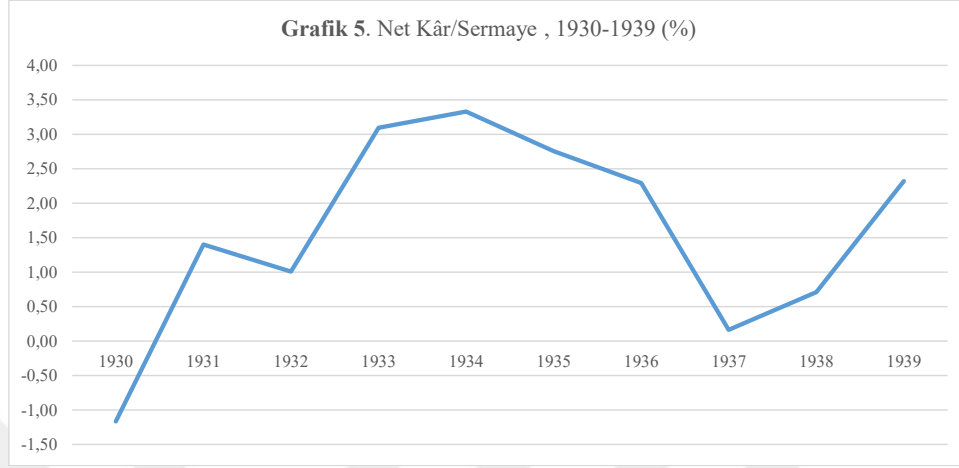
Kaynak: Devlet Matbaasının 1930-1939 yılları faaliyet raporlarından üretilmiştir.(İstanbul, 1930-1939.)

Faaliyet Dışı Gelirler / Faaliyet Dışı Giderler oranına baktığımızda ise daha dalgalı ve düzensiz bir seyir izlediği görülmektedir. Bu oran, esasında matbaanın ana faaliyeti dışında kalan kalemlerin matbaaya pozitif mi yoksa negatif mi katkı sağladığını ortaya koyar. Bu noktadan hareketle bakıldığında oranın 1932 yılında hemen hemen dip noktaya (%15'in altı) ulaştığı görülmektedir. Yani bu yılda faaliyet dışı gelirler, giderleri karşılamada oldukça yetersiz kalmıştır. Ardından gelen 1933'te %60'ların üzerine çıkan bu oran, özellikle o yıl faaliyet dışı gelirlerin daha yüksek bir rakama ulaştığına işaret etmektedir. 1938'de bu oran tekrar dip seviyeye gerilemiştir. Bunda yukarıda da zikrettiğimiz üzere 1938 yılında personel ücretleri, posta telgraf ücretleri, tamirat ücretleri gibi nedenlerden ötürü faaliyet dışı giderlerin çok artması, gelirlerin artan masrafları karşılamakta zorlanmasından kaynaklanmaktadır.

Genel olarak grafik değerlendirildiğinde, Devlet Matbaasının faaliyet dışı gelir-gider dengesi, faaliyet gelir-gider dengesine kıyasla daha dalgalı ve istikrarsız bir seyir izlemektedir. Faaliyet dışı gelirler, doğaları gereği tali nitelikli olup, bu kalemlerden yüksek tutarda gelir elde edilmesi olağan dışı kabul edilmektedir. Ancak belirli dönemlerdeki ekonomik konjonktür, bu tür gelirlerin beklenmedik şekilde artmasına yol açabilmektedir. Bu tür gelirlerin, faaliyet dışı giderleri mümkün mertebe dengelemesi beklenir. Ancak Devlet Matbaası, ticari kâr amacı güden özel bir teşebbüs değil; kamusal işlevleri olan bir devlet işletmesidir. Bu nedenle kurumun mali performansı esas olarak faaliyet gelirlerinin sürekliliği ve verimliliğine dayanmaktadır. Bununla birlikte, faaliyet dışı unsurlar kimi

yıllarda—örneğin 1938’de olduğu gibi—kurumun genel mali yapısını zayıflatıcı bir rol oynamaktadır.

Grafik 5. Net Kâr/Sermaye, 1930-1939 (%)

Kaynak: Devlet Matbaasının 1930-1939 yılları faaliyet raporlarından üretilmiştir.(İstanbul, 1930-1939.)

Bu bölümde inceleyeceğimiz son grafik ise (Grafik 5) 1930-1939 yılları arasında matbaanın net kârının sermayeye oranla gelişimini göstermektedir. Net Kâr / Sermaye oranı, bir işletmenin sermayesini ne derece verimli kullandığını, yatırımcılarına yatırılan her X lira için ne kadar kazanç sağladığını ortaya koyan önemli bir kârlılık göstergesidir. Fakat Devlet Matbaası doğrudan kâr elde etmek amacıyla kurulmuş özel bir işletme değildir. Faaliyet raporlarında da sıklıkla ifade edildiği üzere “Devlet Basımevinin esas gayesi, resmi daire ve müesseselerin matbu evrakının ve bilhassa okul ve meslek kitaplarının vaktinde, temiz ve ucuz basımını teminden ibaret ve Devlete irat kaydı maksadı ile tesis edilmiş olmamasından ötürü... seneden seneye işlerinin artmasına mukabil elde ettiği temettü miktarı bilakis yıldan yıla eksilmektedir ...”⁵⁷⁵ Matbaa her ne kadar kâr amacı gütmeyen, kamu yararını gözetten bir devlet kuruluşu olsa da yukarıdaki grafik, kamu kaynaklarının kullanım verimliliğini değerlendirmek açısından önemli bir göstergedir.

Grafiğe göre 1930 yılında negatif seyreden oran, kurumun yılı zararlarla kapattığını gösterirken, takip eden dört yıl boyunca düzenli bir artış yaşanmış ve 1934 yılında %3,5’e

⁵⁷⁵Devlet Basımevi 1936 Finansal Yılı Blâncosu (İstanbul: Devlet Basımevi, 1937),4.; Devlet Basımevi 1937 Finansal Yılı Blâncosu (İstanbul: Devlet Basımevi,1938),4-5.; Devlet Basımevi 1938 Finansal Yılı Blâncosu (İstanbul: Maarif Matbaası, 1939), 5.

ulaşarak en yüksek seviyesine erişmiştir. Bu dönem, özellikle 1933-1934 yılları Devlet Kitapları Mütedavil Sermayesinin de oluşturulması ile birlikte devletin basım faaliyetlerine ağırlık verdiği ve matbaanın üretim kapasitesinin etkin biçimde kullanıldığı zaman dilimidir. 1935 sonrası gözlemlenen düşüş, özellikle 1937’de oranı yeniden negatife dönmüştür. Bu oran ilk bakışta kamu faaliyetlerinde verimliliğin geçici olarak zayıfladığını düşündürmektedir. Fakat 1937 yılı faaliyet raporunda belirtildiği gibi iş verimliliği noktasında bir azalma olmamasına karşın o yılın işletme ve idare masraflarındaki artışla beraber matbaadan kesilen vergilerin bu durumun ortaya çıkmasında önemli bir payı olmalıdır. 1939 yılı itibarıyla ise bir toparlanma dikkat çekmekte, oranın %2,32 seviyesine yükseldiği görülmektedir.

1930 öncesine ait faaliyet raporları bulunmamasına rağmen, elimizdeki mevcut raporların bazılarının içinde 1926, 1927, 1928 ve 1929 yıllarına dair bazı kalemlerin verileri verilmiştir. 1926-1929 yılların ait kâr dökümü de bunlardan biridir. Aşağıdaki tablo (Tablo 19) matbaanın 1926-1939 yılların ait kâr miktarlarını göstermektedir. Tabloya bakıldığında Matbaanın 1926, 1927 ve 1928’de tüm yıllar içerisindeki en yüksek kâr miktarlarına sahip olduğu görülmektedir. 1929’daki önceki üç yıla göre oldukça düşük kalan kâr miktarının büyük ölçüde 1929 Dünya Ekonomik Buhranının etkisinden kaynaklandığı söylenebilir. 1930’da matbaanın zarar yapmasının nedeni de faaliyet raporlarından öğrendiğimiz üzere, bir önceki yıla göre matbaanın yaptığı işlerdeki azalmadan kaynaklanmaktadır. Bunun da iki nedeni vardır: Birincisi o yılın bütçesinden mektep kitapları ve neşriyat sermayelerinin ayrılan tahsisatın 1929’a göre daha az tutarda gerçekleşmesidir. İkincisi ise 1930’da Maliye Vekâleti başta olmak üzere diğer kamu kurumlarından gelen siparişlerin oldukça düşük olmasıdır. Örneğin Maliye Vekaleti o yıl, işlerinin yarısından fazlasını hususi matbaalarda yaptırmıştır.⁵⁷⁶

Bununla birlikte bazı yıllarda kâr zarar tablolarında kâr görünmesine karşın bilançolarda kâr rakamının yer almadığı görülmektedir. Örneğin 1934 yılı faaliyet raporlarında o yılın 10.826 lira tutarındaki kârı, bilanço pasifinde yer almamaktadır. Aynı şekilde 1933 yılındaki 10.015 lira tutarındaki kâr da bilanço pasifinde gösterilmemiştir. Bu durum büyük olasılıkla temettü dağıtımından (bilanço pasifinde borç kalemi olarak yer almakta) kaynaklanıyor olabilir. Bu nedenle Tablo 19’da yıllar bazında kâr rakamlarının yanında bilanço pasiflerinde yer alan temettü rakamları da verilmiştir.

⁵⁷⁶ *Devlet Matbaası Bilançosu Mali Sene 1930* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1931), 2.

Tablo 19. Devlet Matbaasının 1926-1939 Yılları Kâr-Zarar Dökümü

YIL	KÂR	ZARAR	Temettü Hesabı
1926	29.742		----
1927	44.991		-----
1928	37.009		-----
1929	7.233		-----
1930		3.728	39.818
1931	4.486		39.818
1932	3.488		46.995
1933	10.015		56.009
1934	10.826		53.600
1935	8.963		38.067
1936	7.448		26.703
1937	528		15.475
1938	2.731		2.458
1939	8.032		

Kaynak: Devlet Matbaasının 1930-1939 yılları faaliyet raporlarından üretilmiştir.
(İstanbul, 1930-1939.)

Sonuç olarak Devlet Matbaasının kamu sermayesini dönemsel dalgalanmalara rağmen genel olarak verimli kullandığını görülmektedir. Matbaanın özel bir işletme gibi kâr amacı gütmemesi grafik değerlerinin düşük düzeylerde seyretmesini, bazı yıllarda negatife düşmesini ve diğer özel işletmeler gibi yüksek kârlılık göstermemesini doğrudan etkileyen yapısal bir faktördür. Bilanço tablolarında da görüldüğü üzere Devlet Matbaasının sermayesi uzun yıllar sabit kalmış ancak üretim hacmi, dönemin ihtiyaçlarına, eğitim ve matbuat politikalarına göre değişmiştir. Matbaa başta Maarif ve Maliye vekâletleri olmak üzere çeşitli kamu kurumlarının ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlü olduğundan, fiyatlandırma ve üretim politikaları piyasa ekonomisine göre değil kamusal hizmet anlayışına göre şekillenmiştir. Bu nedenle matbaanın bazı yıllarda zarar etmiş olmasını ya da yüksek kâr oranlarına sahip olmamasını verimsizlik olarak değerlendirmekten ziyade kamu hizmetinin gerektirdiği mali esneklikle açıklamak daha uygun olacaktır.

SONUÇ

“Matbuat” kavram olarak kitap, gazete, dergi, mecmua başta olmak üzere matbaada basılan her türden ürünü içermesine rağmen Türkiye’de çoğunlukla basın ve yayın sektörünü ifade eder şekilde kullanılmıştır. Bu nedenle matbuat tarihi çalışmalarında çoğunlukla kitap, gazete ve dergi gibi yayınlarla bunların içeriklerine odaklanan çalışmalara yoğunlaşmıştır. Son yıllarda bu yaklaşımın yanı sıra kişileri, kurumları, çeşitli meslek gruplarını, bunlar arasındaki ilişkileri içine alacak şekilde matbuata daha geniş perspektiften bakan çalışmaların sayısı artmaktadır. Bu perspektiften Osmanlı dönemi matbaacılığına ve yayıncılığına yönelik çalışmalar nispeten Erken Cumhuriyet Dönemine göre çok daha ileri seviyededir.

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e devredilen güçlü bir matbuat mirası olmasına rağmen bu dönemi kapsayan çalışmalar yeterli seviyede olmadığından özellikle 1920-1940 aralığındaki matbuat tarihi henüz bütüncül bir şekilde yazılamamıştır. Bu çalışma, söz konusu dönemde piyasada güçlü bir aktör olarak konumlanan Devlet Matbaasını ele alarak Cumhuriyet dönemi matbuat tarihi çalışmalarındaki boşluğu doldurmayı amaçlamıştır. Ancak bunun tek başına bu çalışmayla başarılmasının çok mümkün olmadığı sonucuna varılmıştır. Dönemin matbuat alanını tüm boyutları ile anlamak için hem özel sektör kuruluşlarını hem de diğer kamu matbaalarını inceleyen çalışmalara ihtiyaç olduğu görülmüştür. Bu eksiliğe rağmen, çalışmanın sonucunda literatürün zenginleşmesine katkı sağlayacak, Türkiye’deki matbuat tarihi çalışmalarına farklı bir perspektifle yeni bir yorum getirmeye olanak sağlayacak birçok önemli bulgu ortaya çıkmıştır.

Bu çerçevede çalışmanın literatürde doldurduğu birinci boşluk, Cumhuriyet’in yaklaşık ilk otuz yılında basım-yayın alanında etkin olan bir matbaanın yönetimi, bina ve teçhizatı, personel kadrosu, dağıtım ve satış ağları, basım işleri, idari işleyişi, mali durumu gibi unsurlar tespit edilerek kurumsal tarihinin ortaya çıkarılmasıdır. Bununla birlikte çalışmanın birinci bölümde ortaya konan Devlet Matbaasının 1926-1939 yılları arasındaki örgütsel yapısı ve işleyişi, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e kurumsal sürekliliğin dönüşümünü ortaya koymaktadır. Böylelikle bu tez, hem Matbaanın tarihsel süreçteki dönüşümüne ilişkin literatürde yer alan çalışmaları bütünleyen bir çalışma olmakta hem de ileride kurumun farklı dönemlerinin karşılaştırmalı biçimde incelenmesine zemin oluşturmaktadır.

Tez ayrıca, Devlet Matbaasının üretim skalasının olağanüstü çeşitliliğini ortaya koymuş; fakat bu alandaki verilerin dağınık olması, var olan kayıtların da

standardizasyonundakini problemler nedeniyle ayrıntılı bir kategorizasyon yapılamamıştır. Kitaplar, süreli yayınlar, gri yayın ve efemera türleri genel hatlarıyla tasnif edilmiş olsa da bu malzemenin tamamının bütüncül bir envanterinin çıkarılması hem kaynakların sınırlı olması hem de materyallerin sayısal çokluğu nedeniyle tezin kapsamı dışında tutulmuştur. Bu sınırlılık, çalışmanın metodolojik tercihleriyle uyumludur. Çünkü bu tezde, Devlet Matbaasının ne bastığından ziyade kurumsal pozisyonuna odaklanılmıştır.

Mevcut literatürde Cumhuriyet ilk yıllarında devletin yayıncılık alanındaki müdahaleleri genellikle resmî ideolojinin, modernleşme projelerinin bir uzantısı olarak değerlendirilir. Osmanlı'daki Matbaa-i Amirenin Cumhuriyet'te Devlet Matbaasına dönüşüm süreci, bu projenin bir parçası olmakla birlikte yalnızca bir kurumsal yeniden yapılanma değil; aynı zamanda iktisadi düzlemde yayıncılığın bir devlet tekeline dönüşme girişimidir. Devlet Matbaasının 1926 yılından itibaren döner sermaye sistemine geçişi, devletin yayıncılık alanında otonom ve kârlı bir işletme modeline geçmeyi tercih ettiğinin kanıtıdır. Bu tercihin matbaacılık ve yayıncılık sektöründe devletten sonra ikinci büyük aktör olan özel sektör tarafından nasıl karşılandığı, bu tercihle birlikte gün yüzüne çıkan devlet-özel sektör rekabetinin boyutları ve özel sektörün uğradığı zararlar, basına yansıyan tartışmalar üzerinden takip edilebilmektedir. Hususi yayıncı-matbaacılar bu süreçte, devlet adına hareket eden Devlet Matbaasını muhatap almışlar ve tüm eleştirilerini onun nezdinde aslında devlete yöneltmişlerdir. Bu tartışmalarda öne çıkan ithamlar, serzenişler Erken Cumhuriyet'in matbuat politikalarının merkezileşme, modernleşme ve ekonomik kontrol süreçleriyle nasıl iç içe geçtiğini göstermektedir.

Cumhuriyet'in bu dönem de merkezileşme ve modernleşme çabaları doğrultusunda uyguladığı matbuat rejimi, devlet kurumlarından kişilere, yasal düzenlemelerden kurumsal örgütlenmelere varıncaya değin geniş bir alanı etkilemiştir. Cumhuriyet'in ilanından 1934'e kadar Maarif Vekaleti, 1934'ten sonra da Matbuat Umum Müdürlüğü aracılığıyla Devlet Matbaasının koordinasyonunda Türkiye'de uygulanan matbuat rejimi, iktisadi alandaki devlet politikasına hizmet edecek şekilde kurgulanmış bir matbuat politikası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Erken Cumhuriyet dönemi matbuat kadrolarının, yönetici elitlerinin matbaacılık ve yayıncılık alanına müdahalesinin temel hedeflerinden biri devletin ideolojik yönelimleri doğrultusunda Türk matbaacılığının ve yayıncılığın modern standartlara erişmesini sağlamaktır. İdari yapısı ve personel rejimi açısından bakıldığında, Devlet Matbaasının

kadro yapısında yaşanan dalgalanmalar hem 1929 Ekonomik Buhranın etkisiyle hem de Erken Cumhuriyet'in merkezileşme hedefleriyle açıklanabilir. 1929 Ekonomik Buhranının ardından yaşanan personel tasfiyeleri ve kadro daralmaları, benzer kamu kuruluşlarında da görülmüştür. Bu süreçte devlet, bir yandan modernleşmeyi sürdürürken bir yandan da bürokratik maliyetleri minimize etmeyi amaçlamıştır. Devletin modernleşme hamleleri matbaa müdürlerinin seçiminde ve matbaada çalışacak teknik personelin yetiştirilmesinde de açıkça görülür.

Devlet Matbaasının müdürlerinin entelektüel profili, Avrupa'ya yapılan teknik geziler, matbaacılık eğitimi için Almanya ve Fransa'ya gönderilen Ali Rıza Baskan, Emin Barın, Ferit Apa, Sait Yada gibi gençler Erken Cumhuriyet'in teknokratik zihniyetini yansıtmaktadır. Devlet Matbaası müdürleri Faik Sabri (Duran) ve Hamdi Emin (Çap) ise yalnızca idari bir yönetici değil, aynı zamanda yayıncılığın ve matbaacılığın biçim ve içeriğine yön veren aktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bu isimlerin yaşam öyküleri, görev aldıkları kurum ve kuruluşlardaki pozisyonları, Cumhuriyet'in modernleşmeci aydınlarının devlet kurumlarındaki rolünü anlamak açısından önemlidir. Matbaacılık Mektebi gibi girişimlerse Cumhuriyet aydınlarının kurumsal kapasite inşası konusundaki yönelimlerini göstermektedir.

1934 yılından itibaren Cumhuriyet'in modernleşme, merkezileşme ve kontrol çabaları daha artarak eğitimden ayrı kurumsal bir nitelik kazanmıştır. Bu tarihten itibaren Matbuat Umum Müdürlüğü'nün yeniden kurulmasıyla önceki dönem politikalarının kesintisiz bir şekilde devamı sağlanmıştır. Bu dönemde bir plan ve program dahilinde yürütülen matbuat politikalarının Neşriyat Kongresi, Maarif Şurası, Basın Kurultayı, Batı Klasiklerinin çevrilmesi gibi matbuat alanını doğrudan etkileyen sonuçları olmuştur.

1929 Buhranı öncesi liberal eğilimli politikalar, dışa bağımlılığı azaltmakta yetersiz kalmış; kriz sonrasında devletçi ve planlı ekonomi anlayışı ön plana çıkmıştır. Böylece, 1930'lardan itibaren Türkiye'de devlet kapitalizmi temelinde şekillenen bir sanayileşme dönemi başlamıştır. Devlet Matbaası, Erken Cumhuriyet döneminde matbuat alanında devlet kapitalizminin kurumsallaşmasında ve yerleşmesinde önemli bir aktör olmuştur. Devlet Matbaası, bu dönemde matbuat alanında sadece matbu ürün basan bir teknik kurum ya da salt bir ticari kuruluş değil, aynı zamanda Cumhuriyet rejiminin eğitim ve kültür alanında merkezileşme, standartlaşma ve ekonomik kontrol hedeflerinin uygulayıcı bir aktör olarak örgütlenmiştir.

Devlet'in bu hedeflerinin en sarik şekilde açığı çıktığı alan okul kitaplarının basım, satış ve dağıtımıdır. 1926'dan itibaren devlet, kademe kademe okul kitapları piyasasında tekel oluşturacak bir güç haline gelmiştir. En son 1933'te yasallaşan okullarda her ders için devletin belirlediğı tek bir kitabın okutulmasını ngren kanunla birlikte bu süreç tamamlanmıştır. Eğitim tarihi çalışmalarında genellikle devletin okul kitaplarının basım ve dağıtımını stelenmesinin özel sektörün basım içindeki kusurlarının neden olduğu yönünde yaygın bir anlatı vardır. Buna göre, özel sektör okul kitaplarını kalitesiz kağıtlara, kötü dizgilerle basmakta; bununla birlikte basım kalitesi bu denli kötü olan kitaplar oldukça yüksek fiyattan satılmaktadır. Kitapların kalitesiz baskıları ve yüksek fiyatlar anne babaların ve eğitimcilerin sürekli şikayet ettiğı bir durumdur. Devlet, bu noktada kaliteyi artırmak için yasal düzenlemeler yaparak özel sektörü kontrol ve denetim almak gibi zmler yerine doğrudan bu işe kendisi girmeyi tercih etmiştir. Dolayısıyla bu tercihin ardında görünen sebeplerin dışında, Cumhuriyet'in döneminin iktisadi yapısıyla derin bir ilişki vardır.

1920'lerin sonundan itibaren tercih edilen iktisadi modele göre devlet, stratejik öneme sahip gördüğü alanlarda doğrudan üretim yaparak o alanda kontrol ve denetimi eline almıştır. Bu noktada devlet, okul kitaplarının basımını kendi tekeline alırken özel sektöre ise müfredat dışındaki ilmi ve kültürel eserlerin basımını kalmıştır. Okul kitapları piyasası Cumhuriyet döneminde özellikle Harf Devriminden sonra sektörü ayakta tutacak en önemli pazar payına sahip alandır. Çünkü okul kitaplarının alıcısı belliydi ve bu kitaplar okullarda okutulduğu için yüksek bir alıcı grubu vardı. Özel sektör içerisinde devlet tekeline karşı çıkanlar, devletin piyasaya girmesiyle zaten kötü olan ekonomik şartlarının daha da kötüleşeceğini ve matbaaların birer birer kapanacağını savunurken; devlet müdahalesini isteyenler ise fiyatların düşeceğini, baskı kalitesinin artacağını, talebelerin ve ailelerin bundan büyük fayda sağlayacağını savunmaktaydılar. Netice de devletin dediğı olmuş ve 1933'te Tek Kitap Kanunu'nun kabulü ile kesinleşen bu politika 1930'ların sonuna kadar sürdürülmüştür. Bu kanunun uygulaması da okul kitaplarının basımı meselesi gibi, eğitim tarihi çalışmalarında genellikle ideoloji temelli gerekçeler ile açıklanmakta ise de bu tezde serimlediğimiz üzere iktisadi etmenler de en az ideoloji temelli gerekçeler kadar önemlidir.

Çalışmanın önemli bir kısmını içeren Devlet Matbaasının yaklaşık 10 yıllık döneminin kapsayan finansal bilançoları ve bilançoların yer aldığı faaliyet raporları, matbaanın her yıl sonundaki mali durumunu, iş yaptığı kurumları, kurum bazında iş hacmini, bastığı yayınları, bu yayınlara ödenen telif ücretlerini, basım maaliyetlerini ve

buna benzer daha birçok detaylara yönelik zengin veriler sunmaktadır. Buradan hareketle Erken Cumhuriyet döneminde bir matbaanın basım faaliyetini sürdürürken ekonomik etkinliğinin hem nitel ayrıntıları hem de nicel boyutları ilk kez ortaya çıkarılmıştır. Böylelikle Devlet Matbaasının ne klasik anlamda rekabete açık bir işletme, ne de tamamen bütçe sübvansiyonu ile ayakta duran bir kamu kurumu olduğu; daha ziyade stratejik kabul edilen bir alanda devletin kontrolünü ve yönlendirmesini mümkün kılan ekonomik düzlemde yarı-özerk bir kamu işletmesi olduğu sonucuna varılmıştır.

Devlet Matbaası serbest piyasa koşullarına göre hareket ederek kâr amacıyla kurulmuş bir matbaa değildir. Fiyatların belirlenmesi, üretim kapasitesi, yatırım kararları gibi konularda serbest piyasa aktörü gibi davranmamaktadır. Çeşitli kurum ve kuruluşların, devlet dairelerinin işlerini öncelemek mecburiyetinde olduğundan ve okul kitapları basımı tekelinde olduğundan zorunlu ve garantili müşterileri vardır. Diğer yandan sadece bütçeden ödenek alan, gelir elde etmeyen, kendi kendini finansa edemeyen bir işletme de değildir. Döner sermayeye sahiptir ve basım işlerinden gelir elde etmemektedir. Her yıl sonunda kâr-zarar hesabı yapan modern muhasebe sistemine sahiptir. Üretim faaliyeti sırasındaki giderlerini bastığı kitap ve gri yayın gibi matbu ürünlerle imalat faaliyetlerinden karşılamaktadır. Sonuç olarak Devlet Matbaası, devlete bağlı iktisadi faaliyet yürüten yarı-özerk bir yapıya sahiptir.

Matbaanın sermaye yapısına ve iktisadi işleyişine ilişkin varılan bu sonuç Cumhuriyet döneminde devlet kapitalizmi uygulamaları çerçevesinde hayata geçirilen tütün inhisarı, şeker sanayi, madencilik, demiryolları ve limanlar gibi alanlarda kurulan Sümerbank, Etibank, Tekel, Devlet Demiryolları gibi sanayi kuruluşlarının iktisadi işleyişi ve sermaye yapısıyla benzerliğini göz önüne sermiş ve böylece Devlet Matbaasının Erken Cumhuriyet döneminde devlet kapitalizminin yerleşmesinin ve kurumsallaşmasının somut bir örneği olduğunu kanıtlamıştır. Bununla birlikte Devlet Matbaasının bu dönem içerisinde bütün bir matbaacılık-yayıncılık sektöründeki hacmi tespit edilememiştir. Çünkü aynı dönemde faaliyette olan, karşılaştırma yapabileceğimiz özel ya da kamu matbaalarına dair benzer bilanço örnekleri mevcut değildir. Bu tür verilere ulaşıldığında Cumhuriyet dönemi matbuat sahasında hem tekil olarak matbaaların hem de devlet ve özel sektörün kapladığı hacim ortaya çıkacaktır.

Erken Cumhuriyet döneminde basım-yayın faaliyetleri matbuat politikalarıyla, modern ulus-devletin inşasında ideolojik ve kurumsal bir aygıt olarak yeniden

kurgulanmış; bu bağlamda matbaalar yalnızca teknik üretim birimleri değil, aynı zamanda kültürel dönüşümün temel taşıyıcıları haline gelmiştir. Matbuat politikalarının pek çok safhasında örnek alınan rejimlerin Almanya, SSCB ve İtalya gibi ülkeler olması iktisadi alanda da bu rejimlerdeki ekonomi politikalarına benzer uygulamaların hayata geçirilmesi, Cumhuriyet rejiminin ekonomi, kültür, eğitim ve dış ilişkiler gibi alanlarda tutarlı bir politika izlediğini göstermektedir.

Matbuatta devlet kapitalizminin yerleşmesi sürecinde devlet, matbaalardan kurumlara, eğitimcilerden grafik tasarım uzmanlarına, ressamlardan mühendislere kadar birçok aktörden destek almıştır. Matbuat Umum Müdürü Vedat Nedim Tör, müdürlük çalışanları Burhan Asaf Belge, Server İskit, Selim Nüzhet gibi isimler bir taraftan dergi çıkarıp kitap yayınlarak; İhap Hulusi, Kenan Temizan gibi isimler okul kitaplarının, halk neşriyatının, afişlerin tasarımlarını hazırlayarak; Emin Barın matbaada basılan yayınların cilt işlerini yaparak Ferit Apa kitapları resimleyerek, Said Yada yazarak Türk neşriyat hayatına hizmet eden Cumhuriyet entelektüelleri iken diğer bir taraftan da Cumhuriyetin kültür devrimlerini içeride ve dışarıda tanıtmak gayesiyle çalışan matbuat politikalarının uygulanması ve denetimde rol alan devletin matbuat memurlarıdır. Maarif Vekâleti ve Matbuat Umum Müdürlüğünün plan ve programlarının uygulama, idare ve denetiminden sorumlu olan Devlet Matbaası ise matbuatta devlet kapitalizminin kurumsal yüzünü temsil etmektedir. Sonuç olarak Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Devlet kapitalizmi odaklı iktisadi yapı, Devlet Matbaasının bürokratik yapısından matbu ürün çeşitliliğine, hammadde temininden üretim kapasitesine, fiyat belirleme gücünden özel matbaalarla kurduğu rekabete/dengelere kadar birçok alanda belirleyici olmuştur.

Son tahlilde bu çalışma, Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde matbuat alanını şekillendiren temel dinamiğin yalnızca bir ideolojik modernleşme projesinden ibaret olmadığını; aynı zamanda ve belki de daha belirleyici biçimde devlet kapitalizmiyle iç içe geçmiş özgül bir matbuat rejimine dayandığını ortaya koymayı hedeflemiştir. Girişte vurgulandığı üzere, Osmanlı'dan devralınan “matbuat kapitalizmi” mirası, 1920'lerin sonundan itibaren ulus-inşasının kültürel taşıyıcılığını da üstlenen merkezîyetçi bir devlet kontrolü doğrultusunda yeniden biçimlenmiştir. Emin Barın'ın bireysel hikâyesinden Devlet Matbaasının bilançolarına uzanan bu inceleme, söz konusu dönüşümün kurumsal işleyişini görünür kılmayı amaçlamıştır. Devlet Matbaasının döner sermaye modeli, okul kitapları tekeli, özel sektörle kurduğu rekabet-denge ilişkisi ve bilançoları üzerinden okunabilen yarı-özerk kamu işletmesi niteliği, devletin stratejik bir kültürel-ekonomik

alandaki nasıl hem üretici hem de düzenleyici bir aktör hâline geldiğini açıkça göstermektedir. Böylece çalışma, Türkiye matbuat tarihi literatüründe uzun süredir hissedilen kurumsal ekonomi-politik analiz boşluğunu doldurmakla kalmamış, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e matbuatın dönüşümünü anlamak için "devlet kapitalizmi" ve "matbuat rejimi" kavramlarının merkezî bir analitik çerçeve sunduğunu da kanıtlamıştır. Bu çerçevede inceleme, Cumhuriyet'in matbuat politikalarının iktisadi mantığını ve kurumsal yüzünü daha berrak biçimde kavrayabilmek için sağlam bir zemin sunmuştur.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ⁵⁷⁷

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ ARŞİVİ

TBMM Tutanak Dergisi

TBMM Zabıt Ceridesi

RESMÎ GAZETE

Resmi Gazete, 28 Mayıs 1933, Sayı 2412.

Resmi Gazete, 25 Haziran 1938, Sayı 3943.

Resmî Gazete, 15 Haziran 1935, Sayı 3029.

Resmi Gazete, 30 Haziran 1927, Sayı 621.

Resmi Gazete, 22 Haziran 1933, Sayı 2434.

Resmi Gazete, 13 Haziran 1933, Sayı 2426.

Resmi Gazete, 3 Mayıs 1926, Sayı 362.

Resmi Gazete, 24 Teşrinisani 1928, Sayı 1048.

Resmi Gazete, 16 Teşrinievvel 1929, Sayı 1321.

Resmi Gazete, 11 Haziran 1949, Sayı 7230.

Resmi Gazete, 18 Kanunusani 1939, Sayı 4114.

Resmi Gazete, 13 Teşrinisani 1927, Sayı 734.

Resmi Gazete, 30 Haziran 1929, Sayı 1229.

Resmi Gazete, 07 Şubat 1927, Sayı 559.

Resmi Gazete, 13 Kasım 1928, Sayı 1039.

Resmi Gazete, 8 Ağustos 1931, Sayı 1867.

Resmi Gazete, 4 Nisan 1933, Sayı 2370.

Resmi Gazete, 2 Temmuz 1934, Sayı 2741.

Resmi Gazete, 7 Ekim 1935, Sayı 3046.

Resmi Gazete, 7 Şubat 1939, Sayı 4126.

⁵⁷⁷ Belgelerin fon kodları ve yer numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.

ARAŞTIRMA ESERLER

Akbay, Nuri. ve Koloğlu, Orhan. *Gazeteci Bir Aile: Us'lar*. İstanbul: Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, 1996.

Akçura, Gökhan. *Cumhuriyet Döneminde Türkiye Matbaacılık Tarihi*. İstanbul: BASEV & Tarih Vakfı, 2012.

Altınay, Ahmed Refik. *On İkinci Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı (1689–1785)*. İstanbul: Enderun Yayınevi, 1988.

Anderson, Benedict. *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. 2. bs. İstanbul: Metis Yayınları, 2023.

Arpad, Burhan. *Bir İstanbul Var İdi*. Hazırlayan Ahmet Arpad. İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2000.

Aydın Dikmen, Bengü. *İnkılabı Nakşedecek Resimler: Tek Parti Döneminde Resim ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2023.

Babinger, Franz. *Müteferrika ve Osmanlı Matbaası: 18. Yüzyılda İstanbul'da Kitabiyat, Osmanlı Matbaasının Kuruluşu ve Başlangıcı*. Çeviren Nudret Kuran Burçoğlu. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004.

Bardakçı, Murat. *Reddimiras*. İstanbul: Turkuaz Kitap, 2023.

Basın Genel Direktörlüğü. *Birinci Basın Kongresi*. İstanbul: Devlet Basımevi, 1936.

Başgöz, İlhan. *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk: Sorunlar, Çözüm Aramaları, Uygulamalar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995.

Bayır, Didar. *Gri Yayınlar: Tanımlama, Sağlama, Bibliyografik Sunuş ve İşlemler*. İstanbul: Türk Kütüphaneciler Derneği, 1995.

Baysal, Jale. *Kütüphanecilik Alanında Yeni Kavramlar, Araçlar, Yöntemler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1985.

Baysal, Jale. *Müteferrika'dan Birinci Meşrutiyete Kadar Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1968.

Beydilli, Kemal. *İki İbrahim: Müteferrika ve Halefi*. İstanbul: Kronik, 2019.

Beydilli, Kemal. *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1995.

Binbaşoğlu, Cavit. *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2009.

Birinci Maarif Şûrası 17–29 Temmuz 1939: Çalışma Programı, Konuşmalar, Lahikalar. Ankara: T.C. Maarif Vekâleti, 1939.

Birinci Türk Neşriyat Kongresi (1–5 Mayıs 1939): Raporlar, Teklifler, Müzakere Zabıtları. Ankara: T.C. Maarif Vekâleti, 1939.

Boratav, Korkut. *100 Soruda Türkiye'de Devletçilik*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1974.

Boratav, Korkut. *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2007)*. Ankara: İmge Kitabevi, 2009.

Copeaux, Étienne. *Tarih Ders Kitaplarında (1931–1993): Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*. Çeviren Ali Berktaş. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

Cumhuriyet'in Işığında: Othmar Pferschy Fotoğrafları. Hazırlayan Cem İleri. İstanbul: İstanbul Modern Sanat Vakfı, 2008.

Çelik, Hüseyin. *Ali Suavi ve Dönemi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

Çiçek, Niyazi. *Harf Devrimi'nin Kamu Yönetimine ve Yazışma Geleneğine Etkileri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2017.

Dağdelen, İrfan, Haz. *Alman Mavileri: 1913–1914 I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları*. İstanbul: İBB Kültür A.Ş., 2016.

Devlet Basımevi 1936 Finansal Yılı Bilançosu. İstanbul: Devlet Basımevi, 1937.

Devlet Basımevi 1937 Finansal Yılı Bilançosu. İstanbul: Devlet Basımevi, 1938.

Devlet Basımevi 1938 Finansal Yılı Bilançosu. İstanbul: Maarif Matbaası, 1939.

Devlet Basımevi Finansal 1934 Bilançosu. İstanbul: Devlet Basımevi, 1935.

Devlet Basımevi Finansal 1935 Bilançosu. İstanbul: Devlet Basımevi, 1936.

Devlet Matbaası 1931 Mali Yılı Bilançosu. İstanbul: Devlet Matbaası, 1932.

Devlet Matbaası Bilançosu Mali Sene 1930. İstanbul: Devlet Matbaası, 1931.

Devlet Matbaası Bilançosu Mali Sene 1932. İstanbul: Devlet Matbaası, 1933.

Devlet Matbaası Bilançosu Mali Sene 1933. İstanbul: Devlet Matbaası, 1934.

Devlet Matbaası Kitap Kataloğu. İstanbul: Devlet Matbaası, 1930.

Devlet Matbaası Kitap Kataloğu. No. 2. İstanbul: Devlet Matbaası, 1930.

Dıġıroġlu, Filiz. *Osmanlı'da Dinî Matbuat.* İstanbul: Dergâh Yayınları, 2022.

Dinç, Abdurrahman. *Faik Sabri'den Günümüze Coğrafi Yansımalar: Osmanlı Coğrafya-i İktisadisi Perspektifiyle "100 Yılda (1914–2014) Türkiye Coğrafyası".* Konya: Çizgi Kitapevi, 2015.

Dünden Bugüne Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. Ankara: TCMB, 2011.

Erişirgil, Mehmet Emin. *Bildiklerim.* Hazırlayan Bülent Varlık. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2010.

Ertem, Rekin. *Elifbeden Alfabeye.* İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021.

Erünsal, İsmail E. *Osmanlılarda Kitap Ticareti: Sahaflar ve Kitapçılar.* İstanbul: Timaş Yayınları, 2021.

Erünsal, İsmail E. *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik.* İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.

Gerçek, Selim Nüzhet. *1933 Almanak.* İstanbul: Matbuat Cemiyeti, 1933.

Gerçek, Selim Nüzhet. *Matbuat Tarihi: Türk Matbaacılığı, Türk Gazeteciliği, Türk Taş Basmacılığı; Almanak 1933'ten Diğer Matbuat Yazıları*. Hazırlayan Mustafa Kirenci. İstanbul: Büyüyenay, 2019.

Gülmek İçin Kurulmuş Bir Topluluğun Hikâyesi: Esâfil-i Şark. Hazırlayan Ali Giz ve Mustafa Kirenci. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2025.

Gündüz, Mehmet. *Türkiye'de Ders Kitapları Tarihi*. Ankara: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, 2023.

Gürçağlar, Şehnaz Tahir. *Çevirinin Politikası ve Poetikası (1923–1960)*. Çeviren Tansel Demirel. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.

Güvemli, Oktay. *Türk Devletleri Muhasebe Tarihi: Cumhuriyet Dönemi (XX. Yüzyıl)*. İstanbul: Proje Danış A.Ş., 2001.

I. Türk Neşriyat Kongresi: Raporlar, Teklifler, Müzakere Zabıtları (1–5 Mayıs 1939). Ankara: Maarif Vekilliği, 1939.

İnan, Afet. *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1972.

İskit, Server. *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*. Ankara: Başvekalet Basın Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, 1943.

İskit, Server. *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*. İstanbul: Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1939.

İskit, Server. *Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış*. İstanbul: Devlet Basımevi, 1939.

İstanbul'un 100 Grafik Tasarımcısı ve İllüstratörü. İstanbul'un Yüzleri Serisi, No. 29. Hazırlayan Ömer Durmaz. İstanbul: İBB Kültür A.Ş., 2011.

İşli, Emin Nedret. *Kitaphaneden Yayınevine Bâbüâli*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, t.y.

Kabacalı, Alpay. *Başlangıcından Günümüze Türkiye 'de Matbaa, Basın ve Yayın*. İstanbul: Literatür Yayınları, 2000.

Kağıtçı, Mehmet Ali. *Türk Kâğıt Sanayiinin 30. Yıldönümünde: Kâğıtçılığımız ve Engelleri*. İstanbul: Ercan Matbaası, 1964.

Kasım, Naci. *Matbuat ve Neşriyat Buhranı*. İstanbul: Türk Neşriyat Yurdu, 1929.

Kayaoğlu, Taceddin. *Türkiye 'de Tercüme Müesseseleri*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1998.

Kerimi, Fatih. *İstanbul Mektupları*. Haz. Fazıl Gökçek. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2001.

Keyder, Çağlar. *Türkiye 'de Devlet ve Sınıflar*. 23. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2022.

Koloğlu, Orhan. *1908 Basın Patlaması*. İstanbul: BAŞHAŞ, 2005.

Koloğlu, Orhan. *Takvim-i Vekayi: Türk Basınında 150 Yıl (1831–1981)*. Ankara: Çağdaş Gazeteciler Derneği, 1981.

Kut, Turgut ve Fatma Türe. *Yazmadan Basmaya: Müteferrika, Mühendishane, Üsküdar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996.

Lobisch, Mechthild. *Zwischen Van de Velde und Bauhaus: Otto Dorfner und ein wichtiges Kapitel der Einbandkunst*. Wiesbaden: Reichert, 1999.

Maarif Matbaası 1939 Mali Yılı Bilançosu. İstanbul: Maarif Matbaası, 1940.

Merter, Ender. *80. Yılında Cumhuriyet'i Afişleyen Adam: İhap Hulusi Görey*. İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2003.

Niyazioğlu, M. Sinan. *Alfabe ve Matbuat: Türkiye 'de Harf Devrimi ve Matbuat Rejimi, 1928–1939*. Ankara: VEKAM, 2021.

Ocak, Başak. *Bir Yayıncının Portresi: Tüccarzade İbrahim Hilmi Çığıracan*. İstanbul: Müteferrika Yayınları, 2003.

Odabaşı, İ. Arda. *Osmanlı Matbuat Kapitalizmi ve Milliyetçilik (1913–1914)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2021.

On Yıllık Neşriyat Sergisi Kitap Fihristi. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1939.

Ortabağ, Erol. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon*. İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği, 2018.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne / Nasıldı? Nasıl Oldu? No. 10. İstanbul: Devlet Matbaası, 1933.

Ökçün, A. Gündüz. *Türkiye İktisat Kongresi 1923 – İzmir: Haberler, Belgeler, Yorumlar*. 3. bs. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1981.

Öksüz, Mert. *Muharrir ve Matbuat: On Dokuzuncu Asırda Yazarlık Mesleği ve Babiâli Çevresinde Yayıncılık Faaliyetleri*. İstanbul: Libra Yayınları, 2022.

Pekin, Arzu Karamani. *Çizgiden Dışarı: Emin Barın ve Hat. Hat'tan Harf'e*. İstanbul: Boyut Yayınları, 2010.

Sabev, Orlin. *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016.

Saraç, Tahsin. *Fransızca–Türkçe Büyük Sözlük*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1976.

Sarioğlu, Mehmet. *Bir Cumhuriyet Aydını: Mehmet Ali Kağıtçı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.

Schick, İrvin Cemil. *Bedeni, Toplumu, Kâinatı Yazmak: İslam, Cinsiyet ve Kültür Üzerine*. Hazırlayan ve Çeviren Pelin Tünaydın. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

Şimşir, Bilal N. *Türk Yazı Devrimi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.

T.C. Devlet Yıllığı 1929–1930. İstanbul: Devlet Matbaası, 1930.

Tezel, Yahya S. *Türkiye'nin İktisadi Tarihi (1923–1950)*. Ankara: Yurt Yayınları, 1982.

Toderini, Giambattista. *İbrahim Müteferrika Matbaası ve Türk Matbaacılığı*. Çeviren Rikkat Kunt. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2024.

Tokgöz, Ahmet İhsan. *Matbuat Hatıralarım*. İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası, 1930.

Toprak, Zafer. *Türkiye’de Millî İktisat–Millî Burjuvazi (1908–1918)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

Tör, Vedat Nedim. *Yıllar Böyle Geçti*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1976.

Tunçay, Mete. *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923–1931)*. 3. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

Türk Kitapçılığının Bugünkü Vaziyeti ve İstikbali. İstanbul: Resimli Ay Matbaası T.L. Şirketi, 1932.

Türk Tarihinin Ana Hatları. İstanbul: Devlet Matbaası, 1930.

Türkiye Bibliyografyası. Cilt 1–2: Resmî Neşriyat (1928–1938). İstanbul: Devlet Basımevi, 1939.

Türkiye Bibliyografyası: Türk Harflerinin Kabulünden Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümüne Kadar (1928–1933). İstanbul: Devlet Matbaası, 1933.

Türkiye’de Banknot Basımının Tarihçesi, Banknot Üretim Süreci ve Emisyon Politikaları. Ankara: TCMB, 2012.

Türkiye’de Kitap Koleksiyonerleri ve Sahaflar II. Hazırlayan Rifat N. Bali. İstanbul: Libra Yayıncılık, 2020.

Us, Asım. *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*. Hazırlayan İsmail Dervişoğlu. İstanbul: Kitabevi, 2012.

Uysal, Zeynep. *Us Kardeşler ve Vakit Gazetesi*. İstanbul: İstanbul Basın Kurumu, 1991.

Ülkütaşır, M. Şakir. *Atatürk ve Alfabe Devrimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1981.

Üstel, Füsün. “*Makbul Vatandaş*”ın *Peşinde: II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

Yalman, Ahmet Emin. *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*. Cilt III: 1922–1944. İstanbul: Yenilik Basımevi, 1970.

Yorulmaz, Hüseyin. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Alfabe Tartışmaları*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1995.

Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. 4. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.

MAKALELER

“Maarif Müdürlüklerine, Devlet Kitapları Mütedavil Sermayesi Müdürlüğüne, Yayınevi Memurluklarına, Okul Kitabı Basanlara ve Satanlara,” *T.C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi*, c.3, s.86, (1940): 1-8.

“Maarif Vekilliği Kitap Yayınevleri İdaresi Hakkında Muvakkat Talimat,” *T.C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi*, 2.bs., s.3 (1939):10-11.

“Maarif Vekilliği Neşriyat Satış İşleri Hakkında Talimat,” *T.C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi*, 2.bs. s.30 ((1939): 133-134.

“Maarif Vekilliği Neşriyat Satış İşleri Hakkında Talimat,” *T.C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi*, 2.bs. s.31(1939): 141-143.

Arsever, Mustafa. “Türk Matbaacılık Müzesi.” *Börekli Sohbet*, (1983): 1-3.

Asiliskender, Burak. “Cumhuriyet Sonrası Kalkınma Hareketi Olarak Sanayileşme ve Mekânsal Değişim.” *TALİD*, s.13 (2009): 153-170.

Aslan, Erdal. “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Ders Kitapları.” *Eğitim ve Bilim*, 35, s.158 (2010): 215-231.

Ateş, Erdal. “Ferit Apa, Resimli Bir Hayat.” *Evrensel Kültür*, s. 149 (2004): 49-53.

Aydemir, Şevket Süreyya. “İşte Bir Avrupalı Vatandaş.” *Vedat Nedim Tör*, 75. 12-14. İstanbul: Kırıl Matbaası, 1975.

Baysal, Jale. “Harf Devrimi’nden Önce ve Sonra Türk Yayın Hayatı.” *Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, (1981): 61-72.

Beydilli, Kemal. “Üsküdar Matbaası.” *220. Yılında Üsküdar Matbaası*, ed. İ. Bahtiyar İstekli, 23–37. İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2023.

Candemir, Murat. “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Matbaa-i Âmire’nin Kapatılması.” *İsmet Binark Armağanı*, ed. İshak Keskin, Ş. Nihal Somel ve Nizamettin Oğuz, İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı, (2015): 107–122.

Çiçek, Niyazi ve Nurhan Kabakulak. “Harf Devrimi’nin İstanbul Kitapçılarına Ekonomik Etkileri.” *Türkiyat Mecmuası* 27, s. 1 (2017): 121–137.

Çiçek, Niyazi. “Yeni Belgeler Işığında Harf Devriminin Hazırlık Çalışmalarına Bakış.” *Arşiv Dünyası*, s.14-15 (2013): 64-75.

Çiçek, Niyazi. ve Kabakulak, Nurhan. “Türkiye’de Harf Devrimi’nin Ardından Tek Kitap Kanunu ve Ticari Oluşumlar.” *Tarih Dergisi*, s.70 (2019/2): 89–115.

Çiçek, Niyazi. ve Nurhan Kabakulak. “Harf Devrimi’nin Ardından İstanbul Kitapçılarının Yaşadıkları Zorluklar Nedeniyle Hükümetten Yardım Talepleri.” *Türkiyat Mecmuası*, 28, s. 2 (2018): 1-18.

Çiçek, Niyazi. ve Nurhan Kabakulak. “Türkiye’de Harf Devrimi’nin Ardından Tek Kitap Kanunu ve Ticari Oluşumlar.” *Tarih Dergisi*, s.70 (2019/2): 89-115.

D.D.K. “Harf İnkılabı ve İstanbul Kitapçılığının Perişan Hali.” *Resimli Şark*, s.8. (Ağustos 1931).

Derman, Çiçek. “Cumhuriyet Devrinin Unutulmuş Bir Sanatkârı: Sami Necmeddin.” *Lale Kültür, Sanat ve Medeniyet Dergisi* (2021): 117–121.

Durgun, Sezgi. “İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Bir Entelektüel ’in Portresi: Faik Sabri Duran.” *Muhakeme Dergisi / Journal* 1, s. 2 (2018): 134–145.

Ertunç, Aynur. “Kütüphaneciliğimizin Güncel Sorunları.” *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 33, s. 1 (1984): 11–14.

Eyice, Semavi. “Atatürk’ün Büyük Bir Tarih Yazdırma Teşebbüsü: *Türk Tarihinin Ana Hatları*.” *Belleten* 32, s.128 (1968): 509-526.

Gencer, Tülay. “Cumhuriyetin Onuncu Yılında Kadroculardan Bir Manifesto: ‘Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne’.” *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. Cumhuriyet’in 100. Yılı Özel Sayısı (Ekim 2023): 37-51.

Gül, Osman Kubilay ve Mustafa Doğan. “Cumhuriyet Döneminde Yurt Dışına Öğrenci Gönderme Faaliyetleri ve ‘Talha Sabuncu’ Örneği.” *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 8, s. 24 (2020): 232–254.

Gürses, Fatma. “Kemalizm’in Model Ders Kitabı: *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*.” *Gazi Akademik Bakış*, 4, s.7 (2010): 233-249.

Halima, Semra. “La littérature grise: face méconnue de la documentation scientifique (1re partie).” *Documentation et bibliothèques*, 53, s. 4 (2007): 205–210.

Kara, İsmail. “Türk Usulü Laiklik Türkiye’yi Taşıma Kapasitesine Sahip mi?” *İlk Yüzyılı Bitirirken Cumhuriyet: Demokratikleşme Momentleri, Sıradan İnsanlar ve Siyaset*, ed. Gencer Özcan, Ömer Turan, Büke Boşnak ve Tuğçe Erçetin, 567–583. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2024.

Karataş, Ahmet. “‘Âlim’den ‘Aydın’a Geçiş Sürecine Bir Örnek: Hattat Abdülkadir Saynaç Efendi ve ‘Yazı Ustası’ Oğlu Sait Yada Bey.” *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44, s. 1 (2013): 123-181.

Kayam, Cevahir. “Harf Devriminde Devlet Harcamaları.” *80. Yılında Türk Harf İnkılabı Uluslararası Sempozyumu*. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, 2008: 245-256.

Kuşçi, Ahmet. “Cumhuriyet Yayıncılığının İlk Planlaması: Birinci Türk Neşriyat Kongresi (1–5 Mayıs 1939).” *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 9, s.29 (2021): 295-315.

Mazıcı, Nurşen. “1930’a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu.” *Atatürk Yolu* 18, 5, (1996) :131-154.

Özkardeş, Levent. “Cumhuriyetin İlk Yılları ve 1929 Ekonomik Buhranında Dış Ticaretin Yönetimi.” *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, s. 6 (2015): 25–34.

Schick, İrvin Cemil. “Osmanlı Döneminde Matbuat Kapitalizmi.” *Virgöl*, (2009): 58–63.

Serin, A. Yaşar. “Türk Afiş Sanatının Abidesi İhap Hulusi Görey (28 Kasım 1898 – 27 Mart 1986).” *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, s. 6 (2006): 119-129.

Strauss, Johann. “Kütüb ve Resâil-i Mevkute: Çok Milletli Bir Toplumda Basım ve Yayıncılık.” *Müteferrika*, s. 32 (2007): 3–33.

Strauss, Johann. “İstanbul’da Kitap Yayıncılığı ve Basımevleri.” *Müteferrika*, s.1 (1993): 5–19.

Tör, Vedat Nedim. “Neşriyatın Tanıtım ve Dağıtım İşleri.” *1936 Matbuat Almancağı*. 73. İstanbul: İstanbul Basın Kurumu, 1936.

Türkmen, Hüseyin. “Üsküdar Matbaası’nda Basılan Eserler Bibliyografyası.” *220. Yılında Üsküdar Matbaası*, ed. İ. Bahtiyar İstekli, 169–248. İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2023.

TEZLER

Akil, Osman. “Cumhuriyet’in İlanı Sonrası Türk Kitap Yayıncılığının Gelişimi ve Devlet–Özel Sektör İlişkisi.” Uzmanlık Tezi, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2009.

Bahşıoğlu, Hatice Kübra. “Türkiye’deki Bilgi Merkezlerinde Gri Yayınların Sağlanması Üzerine Bir İnceleme.” Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2000.

Başaran Tek, Ayşe. “The Ottoman Printing Enterprise: Legalization, Agency and Networks, 1831–1863.” Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2019.

Bilgiç, Erdal. “Rus Arşiv Kaynakları Işığında 1923–1939 Arası Türk-Sovyet Ekonomik İlişkileri.” Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2019.

Candan, Buket. “Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi’nde Yayıncılık ve Kütüphanecilik Etkileşimi.” Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006.

Candan, Levent. “Atatürk Döneminde Harf Devrimi Sonrası Deniz Basımevi’nde Basılmış Yayınların İncelenmesi (1929–1938).” Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2006.

Çekinmez, Buse Kızılırmak. “Banknot Üretiminde Kullanılan Gravür Tekniğinin (Taille-Douce) Lisansüstü Baskıresim Dersinde Uygulanabilirliği ve Bir Ders Önerisi.” Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2022.

Çiçek, Niyazi. “Kamu Yönetiminde Üretilen Belgelerin Form Özelliklerinin İncelenmesi ve Arşivcilik Açısından Değerlendirilmesi.” Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2003.

Çolak, Güldane. “Osmanlı Matbaacılığında Takvîmhâne-i Âmire’nin Yeri ve Önemi.” Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2011.

Erken, Mehmet. “Geç Osmanlı Döneminde Matbaa ve Kitap Yayıncılığı (1857–1888).” Doktora Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2023.

Erken, Mehmet. “Türkiye’de Yayıncılık Alanının Dönüşümü (1980–2015).” Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016.

Kara, Alper. “Ankara’s Phantom Bourgeoisie in the Late Ottoman and Early Republican Periods.” Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2024.

Karataş, Akif. “Faktör Analizi ile 2018 Dünya Kupası’na Katılan Takımların Sıralanmasının Belirlenmesi.” Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2019.

Koç, Havva. “1928’e Kadar Matbaa-i Âmire ve Bastığı Eserler.” Bitirme Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1972.

Kurdaş, Burcu. “Türk Yazı Devrimi ve Kamuoyu.” Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2019.

Okumuş, Büşra Türkan. “Türkiye’de Modernleşme ve Propaganda: Yeni Cumhuriyet’i Tanıtmak, *La Turquie Kemaliste* Dergisi (1934–1948).” Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2017.

Öz, Necdet. “Tabhane ile Takvimhane’nin Birleşmesi ile Basılan Eserler (1824–1840).” Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012.

Şengül, Haluk. “Osmanlı Devleti’nden Cumhuriyet’e Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası (1917–1927).” Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2023.

Tunabaysal, Recep. “Toplumsal Modernleşmede Bir Figür Olarak İhap Hulusi Görey.” Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 2020.

Yalvaç, Melek. “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Tarihi Kentsel Çevrede Mekânlar Üzerinden Bir Semt Okuması: Cağaloğlu Semti Örneği.” Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019.

ANSİKLOPEDİ MADDELERİ

Bilginlioğlu, F. “Faaliyet Gelirleri,” *Ekonomi Ansiklopedisi*, c.1. İstanbul: Paymaş Yayınları, 1983.

Bilginlioğlu, F. “Faaliyet Giderleri,” *Ekonomi Ansiklopedisi*, c.1. İstanbul: Paymaş Yayınları, 1983.

Eraslan, Cezmi. “Nutuk.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.33, 2007.

Kaynardağ, Arslan. “Yayın Dünyası: Türkiye’de Yayıncılığın Gelişmesi ve Sorunları.” *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c.10. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.

Kut, Turgut. “Dârüttibâa.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.9, 1994.

Peker, A. “Amortisman,” *Ekonomi Ansiklopedisi*, c.1. İstanbul: Paymaş Yayınları, 1983.

Turan, İlhami. “Mehmet Emin Barın.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 5, 1992.

SÜRELİ YAYINLAR

Akşam

Bravo Dergisi

Cephe

Cumhuriyet

Hakimiyet-i Milliye

Halk Mecmuası

Hayat Tarih Mecmuası

Kitap ve Kitapçılık Dergisi

Milliyet

Resimli Şark

Resimli Uyanış Servet-i Fünun

Son Posta

Son Saat

Son Telgraf

Tan

Ulus

Vakit

Yarın

Yeni Sabah

ELEKTRONİK(ÇEVİRİMİÇİ) KAYNAKLAR

“Devlet Kitapları Döner Sermaye Müdürlüğü,” *Reşat Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi*,
<https://istanbulansiklopedisi.org/handle/rek/12808> (Erişim tarihi: 12.11. 2023)

“Devlet Memurları Aylıklarının Tevhid Ve Teadülüne Dair Olan 1452 Sayılı Kanuna Bağlı
Cetvelin Maarif Vekâleti Kısımında Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Lâyihası Ve
Maarif Ve Bütçe Encümenleri Mazbataları
(1/1063),”<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d05/c026/tbmm05026073ss0232.pdf> (Erişim Tarihi: 12.10.2023)

“Devlete Ait Matbaaların Birleştirilmesi Hakkında Kanun Layihası ve Milli Müdafaa,
Maarif, Maliye ve Bütçe Encümenleri Mazbataları (1/192),”

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d05/c029/tbmm05029017ss0029.pdf> (Erişim Tarihi: 12.07.2024).

“Maarif Vekâletince Hariçte Bastırılacak Mektep Kitaplarının İhale Sureti ve Bu Kitapların Bazı Masraflarını Karşılamak Üzere İhdas Olunacak Mektep Kitapları Sandığı Hakkında 1/612 Numaralı Kanun Lâyihası Ve Maarif Ve Bütçe Encümenleri Mazbataları,”
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d04/c016/tbmm04016065ss0253.pdf> (Erişim Tarihi: 18.09.2025).

“Milli Matbaa Tahsisatının Mütedavil Sermaye Halinde İstimaline Dair Kanunun Tatbik Suretini Gösteren Yönetmelik,”<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4759&MevzuatTur=3&MevzuatTertip=3> (Erişim Tarihi: 18.10.2025)

“Postada Kullanılan Değerli Kağıtlar Yönetmeliğı,”
<http://mevzuat.kararara.com/mvzt/mvzt12/mvzt5603.html> (Erişim Tarihi: 15.04.2024).

Devlet Matbaasında Basılan Tapu Senedi Örneğı, <https://www.kitantik.com/Product/> (Erişim Tarihi:17.06.2025)

Emin Nedret İşli, “Futbol literatüründen matbaaya, devlete ve tasarıma adanan bir ömür”.
<https://tarihdergi.com/futbol-literaturunden-matbaaya-tasarima-ve-devlete-adanan-bir-omur/> Erişim Tarihi: 13.05.2024)

Hakkı Göktürk, “Baskan (Ali Rıza),” Reşat Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi,
<https://istanbulansiklopedisi.org/handle/rek/6047> (Erişim Tarihi: 05.06.2024)

Hakkı Göktürk, “Kamil Erçin,” <https://istanbulansiklopedisi.org/handle/rek/10027> (Erişim Tarihi: 15.04.2024)

[Hakkımızda | GuzelSanatlar](#) (Erişim Tarihi: 04.02. 2024)

<https://www.evrensel.net/haber/251519/suluboya-resmin-ustasi-ferit-apa-yi-kaybettik> (Erişim Tarihi: 05.04.2024)

<https://www.greynet.org/greysourceindex/documenttypes.html> (Erişim Tarihi:10.09.2025)

<https://www.lib.sfu.ca/help/research-assistance/format-type/grey-literature> (Erişim Tarihi: 10.09.2025)

<https://www.millikutuphane.gov.tr/page/Yayinlarimiz> (Erişim Tarihi: 18.10. 2025)

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c005/tbmm03005001.pdf> (Erişim Tarihi: 17.08.2024)

La Turquie Kemaliste, (İstanbul: Devlet Matbaası)
https://archive.org/details/la_turquie_kemaliste/La%20Turquie%20Kemaliste/1/page/n35/mode/2up. (Erişim Tarihi: 20.06.2024)

Maarif Vekaleti 1935-1941 yılları arasında “Kültür Bakanlığı” adı altında faaliyetlerini sürdürmüştür. <https://www.meb.gov.tr/milli-egitim-bakanliginin-kisa-tarihcesi/duyuru/8852> (Erişim Tarihi: 01.07.2025)

Semih Lütfi Suhulet Kitapevi sahibine yazılmış şikayet dilekçesi, T.C. Maarif Vekaleti Devlet Matbaası Müdürlüğü, 21.10.1936. <https://www.peramezat.com/urun/tc-mf-v-devlet-matbaasi-semih-lutfi-ye-gonderilmis-evrak> (Erişim Tarihi: 06.05.2024)

Zeynep Yazar, “İhap Hulusi Görey,” <https://markut.net/sayi-9/ihap-hulusi-gorey/> (Erişim Tarihi: 05.02.2025)

EKLER

EK-1: Millî Matbaa Tahsisatının Mütedavil Sermaye Halinde İstimaline Dair Kanun

— 59 —

Millî matbaa tahsisatının mütedavil sermaye halinde istimaline dair kanun

(Resmî Ceride ile neşir ve ilân : 8 / II / 1927 - Sayı : 559)

No.
968

BİRİNCİ MADDE — İstanbulda bulunan millî matbaa ve şubası masarifi zin her sene bütçelerine mevzu tahsisat,mütedavil sermaye olarak istimal olunur. Maarif vekâletinin 1926 senei maliyesi bütçesinin (488) nci faslına mevzu tahsisatın amamının da mütedavil sermaye şeklinde istimaline mezuniyet verilmiştir.

İKİNCİ MADDE — Mütedavil sermaye ile tedvir olunan muamelâta müteallik esabat her senei maliye nihayetinde kat ve mütedavil sermaye miktarından istimal olunmayan kısmı senei maliye nihayetinde iptal ve safi temettü bütçeye irad aydedilir.

ÜÇÜNCÜ MADDE — Mütedavil sermaye sarfiyatı Divanı muhasebatın vizesi-e tâbi değildir. İşbu sarfiyat hesabı senei maliyenin hitamında Divanı muhasebatça rüyet olunur.

DÖRDÜNCÜ MADDE — Bu kanunun sureti tatbiki Maliye ve Maarif vekâletince müstereken tanzim ve İcra Vekilleri Heyeti tarafından tasdik olunacak bir alimatname ile tayin olunur.

BESİNCİ MADDE — Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

ALTINCI MADDE — Bu kanunun ahkâmını icraya Maliye ve Maarif vekilleri memurdurlar.

17 kânunusani 1927

ümhuriyet Riyasetine tebliği : 31 - I - 1927 tarih ve 1/1012 No. lu tezkere ile
erazî neşir ve ilân kanunun Başvekâlete tebliği
bildiğini müşir Cumhuriyet Riyasetinden mevrud
zকেরন তারিখ ve numarası : 31 - I - 1927 ve 4/49
üzakeratı ihtiva eden zabıt ceridelerinin cild ve Cild Sayfa
ynfası : 28 48,369,404-407 494,503
bu kanunun alâkadar olduğu diğer kanunların
marası : 848

EK-2: Milli Matbaa Tahsisatının Mütedavil Sermaye Halinde İstimaline Dair Kanunun Tatbik Suretini Gösteren Yönetmelik

MİLLÎ MATBAA TAHSİSATININ MÜTEDAVİL SERMAYE HALİNDE İSTİMALİNE DAİR KANUNUN TATBİK SURETİNİ GÖSTEREN YÖNETMELİK

Bakanlar Kurulu Kararının Tarihi : 16.2.1927 **No** : 4759
Dayandığı Kanunun Tarihi : 29.5.1926 **No** : 968
Yayımlandığı Resmî Gazetenin Tarihi : **No** :
Yayımlandığı Düsturun Tertibi : 3 **Cildi** : 8 **Sayfa** : 114

Madde 1 – 1926 senei maliyesi siparişlerinden mütevellit varidatı mütehakkıka, varidat kaydından bittenzil işbu talimatnameye merbut numune ve izahnameye tevfikân mütedavil sermaye hesabına kaydı yürütülür.

Madde 2 – Halen Milli Matbaada mevcut malzemei tab'ıye mütedavil sermayeye irat kaydolunur.

Madde 3 – Milli Matbaada mevcut matbaaya ait ve Maarif Vekaleti malı kitaplardan vuku bulan satışlar sermayeyi mütedavile hesabına taallük etmeksizin varidatı mütehakkıka hesabına irat kaydolunur.

Madde 4 – Devair ve müessesatı resmiye tarafından Milli Matbaaya vuku bulan siparişlerin bedeli siparişi mütaakıp paranın tediye edileceği mahal malsandığına dairei aidesi tarafından Milli Matbaa namına havalesi verilir. Malmemuru bu havalename muhteviyatını kayıt ile beraber başka bir hususa istimal edilmemesini teminen derhal taahhüt kayıt ve miktarı taahhüdü Milli Matbaaya tebliğ eder. Milli Matbaa namına ifraz olunan tahsisatı mezuniyetsiz ciheti ahara sarf eden memurini maliye mesuldür.

Madde 5 – Milli Matbaa muvazenei umumiyyeye ait siparişler haricinde hususi siparişler kabul ve şartlarını tayinde serbesttir. Yalnız devairi resmiyyeye mütaallik siparişleri tercihan ifa eder.

Madde 6 – Matbaaya kar temin edeceği melhuz olduğu, sureti teşekkülü (9) uncu maddede yazılı Milli Matbaa İdare Komisyonunca kararlaştırılan işleri matbaa kendi hesabına ihzar edebilir.

Madde 7 – (Değişik: 24/6/1935 - 2/2866 K.)

Umumi bütçeden tahsisatı verilen kadro dışında olarak matbaanın teknik ve ticaret işleriyle, sağlık, temizlik, sevk, satış, ambar ve koruma işlerinde kullanılacak müstahdemlerin Maarif Vekaletince tesbit edilecek miktarlar üzerinden aylık veya gündelikleri, matbaanın makine ve aletlerle sair umumi levazımı, makine, alet ve edevat tamiri, binanın cüzi tamirleri mütedavil sermayeden tedarik ve sarf olunur.

Madde 8 – (Değişik: 17/10/1928 - 7231 K.)

Matbaanın işleri tekessür ettiği zaman geceleri çalıştırılacak olan ve muvazenei umumiyeye musaddak kadro dahilinde bulunan matbaa memurin ve müstahdeminine mütedavil sermayeden maatahsisatı fevkalade maaşlarının nısfı derecesinde gece yevmiesi verilir.

Madde 9 – (Değişik: 29/11/1963 - 6/2443 K.)

Milli Eğitim Basımevi İdare Komisyonu; Basımevi Müdürünün başkanlığında Basımevi İdari İşler Müdür Muavini, Teknik İşler Müdür Muavini, Basımevi Saymanı ve Ayniyat Şefinden ibarettir. Bu Komisyon, Basımevi işlerinin yolunda gitmesi, gelişmesi, genişlemesi için gereken tedbirleri alır ve Basımevinin satınalma işlerini yapar.

Madde 10 – (Değişik: 17/10/1928 - 7231 K.)

Muvazenei umumiyeye musaddak kadro haricinde ve Matbaanın tabı işler ile matbaaya Vekaletçe teffiz olunan bilüumum işlerde kullanılacak matbaa müstahdeminin ihtiyaca göre tevsi ve tenkisi, tayini veya vazifelerine nihayet verilmesi ve muamelei intibahiyenin tatbiki matbaa müdiriyyetine aittir.

Madde 11 – Matbaa levazımının sureti tedariki ve mubayaatın icrası ahkamı mevzuai maliyeye tabidir.

Madde 12 – (Değişik: 29/1/1928 - 6120 K.)

Sene nihayetinde mütedavil sermayeden vakı olan temettüü safının yüzde onu idare komisyonunca tanzim ve Maarif Vekaletince tasdik edilen tevzi cetveli mucibince, matbaa memur ve müstahdemleriyle matbaada bila fasıla bir sene hizmeti sebkat etmiş olan ücretli ameleye ikramiye olarak verilir.

Madde 13 – Milli Matbaa ve şuaatının amiri itası müdürdür.

Madde 14 – Sermayei mütedavilenin hesapatını muhasibi mesul ifa ve senei maliyenin hitamından sonra ahkamı mevzua dairesinde hesapatını tanzim ve Divanı Muhasebata ita eder

Madde 15 – Bu talimatname tebliğ tarihinden itibaren muteberdir.

EK-3: Matbaa-i Âmire’de bulunan ve kullanılmadığı için satılması gereken makinelerin listesi

Tarih-i İmalî	Fabrikası	Numarası	Ebadı	Nev'i	Ade di	Guruş	Para
	Fransa'da kain Aloveze Fabrikası mamulatından	3138	45x55	Fransız aksiyon hurufat makinesi dört sahife tab'eder	1	105000	0
	Belçika'da Joleben Fabrikası	1446	68 x 50	Kâr-ı kadim Belçika hurufat aksiyon makinesi İstanbul kıtasında	1	10000	0
	Varihe Fabrikası	Bilâ (numarasız)	41 x 28,1/2	Kâr-ı kadim küçük Alman pedal makinesi	1	5000	0
		Bilâ (numarasız)		Kartvizit makinesi "küçük kıtada"	1	2500	0
	Zimmermann Fabrikası	Bilâ (numarasız)	11,1/2 x 7,5	Kartvizit makinesi "küçük kıtada"	1	5125	0
		Bilâ (numarasız)		Kâr-ı kadim küçük istampe (stamp) makinesi "damga tab'ına mahsus"	1	1000	0
1889	Almanya'da Johannesberg Fabrikası	2431	82 x 57	Kâr-ı kadim Alman taş makinesi "battal tab'ına mahsus"	1	25000	0
1873	Fransa'da Voren Fabrikası	Bilâ (numarasız)	82 x 57	Kâr-ı kadim Fransız taş makinesi "battal tab'ına mahsus"	1	15000	0
	Fransa'da Voren Fabrikası	Bilâ (numarasız)	100 x 68	Kâr-ı kadim Fransız taş makinesi "çift (...) "	1	15000	0
1914		14264		Mücedded Körnig hava gazı motoru "elli bargir kuvvetindedir"	1	45965	0
		18013		Mücedded Nanşeri(?) hava gazı motoru "otuz beş bargir kuvvetindedir"	1	17675	25
		2946		Amudi Körnig hava gazı motoru "yarım bargir kuvvetindedir"	1	2000	0
				Mücedded Nanşeri(?) hava gazı motoru "bir buçuk bargir kuvvetindedir"	1	3386	0

		403		Müstamel Klaton Şonel Lover petrol motoru "yirmi bargir kuvvetindedir"	1	213 06	0
	Pahaliç Fabrikası sıkleti 128	15542 8	18 x 120 cm ve 3,5 x 220 mm	Zarf makinesi hem zamklar ve hem de katlar	1	578 20	0
	Karl Kraveri Fabrikası	11311 7	113 cm	Büyük mukavva makası makinesi	1	250 0	0
	Laş Fabrikası	15152		Kalın tel dikiş makinesi	1	350 0	0
	Laş Fabrikası	14377		Kalın tel dikiş makinesi	1	350 0	0
		22965	75 x 58	Dört şutlu pres plakası	1	378 0	0
	İngiliz mamulatından			Kâr-ı kadim pres "büyük"	1	500 0	0
180 9	Londra Harrild Mahdumları Fabrikası			İngiliz keski makinesi maktası 91 santimdir	1	250 0	0
	Newtib Fabrikası mamulatından Mrs. Lileri birlikde maa-kasa	6414/7 306		İngiliz newtib makinesi	1	180 000	0
				Kâr-ı kadim baskı makinesi	1	500	0
				Kâr-ı kadim gravür makinesi	1	500 0	0
	Londra'da Harrild ve Mahdumları Fabrikası mamulatından			Torna destgâhı	1	150 0	0
	Londra'da Harrild ve Mahdumları Fabrikası mamulatından			(...) ve kıl desteresi destgâhı kâr-ı kadim	1	500	0
	Londra'da Harrild ve Mahdumları Fabrikası mamulatından			(...) makinesi kâr-ı kadim	1	300 0	0

Kaynak: BCA, Fon Kodu: 180-9-0-0, Kutu No: 50, Dosya No: 257, Gömlek No: 4, Belge Tarihi: 07.04.1926, s.8.

EK-4: Matbaa-i Amire’de Bulunan Ancak Kullanılmayan Makinelerin Teknik Problemlerini Gösterir Liste

		Tarih-i İmali	Fabrikası	Numarası	Ebatı	Nev'i	Adedi	Gurush	Para
Makine Dairesindedir	Yalnız gazete tab'ına mahsusdur.		Fransa'da kain Aloveze Fabrikası mamulattından	3138	45x 55	Fransız aksiyon hurufat makinesi dört sahife tab' eder	1	105 000	0
	Tamir suretiyle işleyebilirse de masrafı yeni makine almağa muadildir.		Belçika'da Joleben Fabrikası	1446	68 x 50	Kâr-ı kadim Belçika hurufat aksiyon makinesi İstanbul kıtasında	1	100 00	0
	Tamir suretiyle işleyebilirse de masrafı yeni makine almağa muadildir.		Varihe Fabrikası	Bilâ (numarasız)	41 x 28, 1/2	Kâr-ı kadim küçük Alman pedal makinesi	1	500 0	0
	Çinkografhane de istimal edilmektedir.			Bilâ (numarasız)		Kartvizit makinesi "küçük kıtada"	1	250 0	0
	Süratsız olduğundan istifade edilemez.		Zimmermann Fabrikası	Bilâ (numarasız)	11, 1/2 x 7,5	Kartvizit makinesi "küçük kıtada"	1	512 5	0
	Muhtac-ı tamir ve eski usulde olduğundan naşi istifade mümkün değildir.			Bilâ (numarasız)		Kâr-ı kadim küçük istampe (stamp) makinesi "damga tab'ına mahsus"	1	100 0	0
	Hilal Matbaası'na emr-i vekaletpenahi mucibince fûruht edilmiştir.	1889	Almanya'da Johannesberg Fabrikası	2431	82 x 57	Kâr-ı kadim Alman taş makinesi "battal tab'ına mahsus"	1	250 00	0
	Darülfünun'dadır.	1873	Fransa'da Voren Fabrikası	Bilâ (numarasız)	82 x 57	Kâr-ı kadim Fransız taş makinesi "battal tab'ına mahsus"	1	150 00	0
	Sürat olmadığından ve iradı masrafına tekabül		Fransa'da Voren Fabrikası	Bilâ (numarasız)	100 x 68	Kâr-ı kadim Fransız taş makinesi "çift (...) "	1	150 00	0

	etmediği cihetle istifade edilemez.								
Motor Dairesinde	Hava gazası techizatı olmadığından istimal edilmiyor.	1914		14264		Mücedded Körnig hava gazı motoru "elli bargir kuvvetindedir"	1	45965	0
	Hava gazası techizatı olmadığından istimal edilmiyor.			18013		Mücedded Nanşeri(?) hava gazı motoru "otuz beş bargir kuvvetindedir"	1	17675	25
	Hava gazası techizatı olmadığından istimal edilmiyor.			2946		Amudi Körnig hava gazı motoru "yarım bargir kuvvetindedir"	1	2000	0
	Hava gazası techizatı olmadığından istimal edilmiyor.					Mücedded Nanşeri(?) hava gazı motoru "bir buçuk bargir kuvvetindedir"	1	3386	0
	Pek harabdır kabil-i istifade değildir.			403		Müstamel Klaton Şonel Lover petrol motoru "yirmi bargir kuvvetindedir"	1	21306	0
Mücellidhan e Dairesindedir	İki kıtada zarf imal etdiğinden (...) kıta üzerine gelen siparişler yapılmaktadır.		Pahaliç Fabrikası sıkleti 128	155428	18 x 120 cm ve 3,5 x 220 mm	Zarf makinesi hem zamlar ve hem de katlar	1	57820	0
	Bahriye Matbaası'na verilmiştir.		Karl Kraveri Fabrikası	113117	113 cm	Büyük mukavva makası makinesi	1	2500	0
	Bıçakları bu kere Avrupa'ya sipariş edilmiştir ve istimal edilmektedir.		Laş Fabrikası	15152		Kalın tel dikiş makinesi	1	3500	0
	Bıçakları bu kere Avrupa'ya sipariş edilmiştir ve		Laş Fabrikası	14377		Kalın tel dikiş makinesi	1	3500	0

	istimal edilmektedir.								
	Çatlak olduğundan istifade kabil değil ve tamirleri büyük masrafa muhtaçtır.			22965	75 x 58	Dört şutlu pres plakası	1	378 0	0
	Çatlak olduğundan istifade kabil değil ve tamirleri büyük masrafa muhtaçtır.		İngiliz mamulatin dan			Kâr-ı kadim pres "büyük"	1	500 0	0
Kirmahaned edir	Sürati olmadığından istifade edilemez.	180 9	Londra Harrild Mahdumları Fabrikası			İngiliz keski makinesi maktası 91 santimdir	1	250 0	0
Newtib(?) Odasında	Süratinin azlığı ve mütehassıs adem-i mevcudiyetine binaen işlememektedir.		Newtib Fabrikası mamulatin dan Mrs. Lileri birlikde maa-kasa	6414/7 306		İngiliz newtib makinesi	1	180 000	0
Müteferrik Mahaldedir	Eski sistemdir müşkilatlı iş görülebilir.					Kâr-ı kadim baskı makinesi	1	500	0
	Hurda halindedir.					Kâr-ı kadim gravür makinesi	1	500 0	0
Marangozha nedendir	Hurda halindedir.		Londra'da Harrlid ve Mahdumları Fabrikası mamulatin dan			Torna destgâhı	1	150 0	0
	Çinkografi Dairesi'ne vaz ve tamir edilmiş istimal edilmektedir.		Londra'da Harrlid ve Mahdumları Fabrikası mamulatin dan			(...) ve kıl desteresi destgâhı kâr-ı kadim	1	500	0
Müteferrik	403 numaralı motora aiddir kabil-i istifade değildir.		Londra'da Harrlid ve Mahdumları Fabrikası mamulatin dan			(...) makinesi kâr-ı kadim	1	300 0	0

						fı 7 Şubat sene 1926			

Kaynak: BCA Fon Kodu: 180-9-0-0, Kutu No: 50, Dosya No: 257, Gömlek No: 4, Belge Tarihi: 07.04.1926, s.2.

Ek- 5: Devlet Matbaasında Basılan ve Satışa Sunulan Defterler ve Fiyatları

Varak	Nev'i	Fiyâtı	
		Guruş	Pa ra
75	Talebe Veli Defteri	250	
75	Gelen Evrâkın Kaydına Mahsûs Defter	250	
75	Giden Beher Evrâkın Kaydına Mahsûs Defter	250	
50	Tasdîknâme Kayıd Defteri	150	
100	Kütübhâne Defteri	200	
25	Tasdîknâme (koçandır)	50	
100	Ders Notları Cedveli	60	
100	Kayıd Beyânnâmesi (koçandır)	60	
0	Talebe Devriye Zarfı ve Fiş	2	50
100	Me'mûr ve Muallimlere Mahsûs Sicil Defteri	150	
90	Yevmiye Ders Defteri	120	
175	Künye Defteri	350	
50	Demirbaş Eşyâ Defteri	100	
100	Nâmzed Defteri	275	
6	Şehâdetnâme Defteri	75	
10	Yoklama Defteri	50	
0	Mesâi Cüzdanı	1	50
35	Terfi-i Sınıf Defteri	100	
0	Sıhhat Cüzdanı	8	

Kaynak: BCA, Genel, Fon Kodu: 180-9-0-0, Kutu No: 113, Dosya No: 548, Gömlek No: 117, Belge Tarihi: 27.05.1928.
s.2.

Ek- 6 : Devlet Matbaasının İş Yaptığı Kurumlar Listesi

Maarif Vekaleti/Kültür Bakanlığı
Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü
Türk Tarih Kurumu
İstanbul Asarîatika Müzeleri
Türk Dil Encümeni
İbrahim Hilmi Kitaphanesi
Darülfünun İlahiyat Fakültesi Neşriyatı
Matbuat Umum Müdürlüğü
İstanbul Darülfünun Coğrafya Enstitüsü
Gümrük ve İnhisarlar Vekaleti
Darülfünun Edebiyat Fakültesi
Türkiye Futbol Federasyonu
İstanbul Matbuat Cemiyeti
Gümrükler Umum Müdürlüğü
CHP
İstanbul Halkevi
Maltepe Askeri Lisesi
Türk Dil Kurumu
İktisat Vekaleti
Ahmet Halit Kitaphanesi
Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı
Dahiliye Vekaleti
Türkiye İş Bankası
Bayındırlık Bakanlığı
Ziraat Vekaleti
İstanbul Belediyesi Turizm Ofisi
Türk Ofis
İstanbul Kültür Direktörlüğü
Nafia Vekaleti
Trakya Umumi Müfettişliği Köy Bürosu
İstanbul Belediyesi
Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü
Milli İktisat Tasarruf Cemiyeti

Basın Genel Direktörlüğü
İktisat Vekaleti Tahlisiye Umum Müdürlüğü
İstanbul Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü
Ziraat Vekaleti Meteoroloji Enstitüsü
Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenleri Kurumu
Ankara Tarih, Dil ve Coğrafya Fakültesi
Galatasaray Lisesi
İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü
Maarif Vekaleti Meteoroloji Enstitüsü
Türkiye Baytarlar Birliği Derneği
Zirai Araştırma Enstitüsü
Ankara Halkevi
Antikiteker ve Müzeler Direktörlüğü Anıtlar Koruma Kurulu
Harita Genel Müdürlüğü
Ulusal Ekonomi ve Arttırma Kurumu
Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü
Basın Yayın ve Enformasyon Müdürlüğü
Çocuk Koruma Derneği
Devlet Basımevi
Boğaziçi Lisesi
Ankara Arkeoloji Müzesi
Adliye Vekaleti
Hayır Sevenler Cemiyeti
Kömür Sergisi Komiserliği
Güzel Sanatlar Akademisi
Sihhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti
Kültür ve Tarım Bakanlıkları
Sular Umum Müdürlüğü
İstanbul Arkeoloji Müzeleri
Kızılay Gençlik Kurumu
Topkapı Sarayı Müzesi Direktörlüğü
İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi

Yarış ve İslah Encümeni
Milli Müdafaa Vekaleti
İstanbul Şehir Seyahat Acentesi

Kaynak: Türkiye Bibliyografyaları(1928-1940) ve Devlet matbaası Finansal Bilançoları (1930-1939)

EK-7: Devlet Matbaası 1930 Yılı Bilanço Tablosu

DEVLET MATBAASININ 1930 SENEİ MALİYESİ BLÂNCOSU									
MEVCUDAT VE MATLUBAT:					DÜYUN:				
	L.	K.	L.	K.		L.	K.	L.	K.
NAKİT					SERMAYE				
Kasada	1 508	01			MEKTEP KİTAPLARI MÜ-			320 240	11
Bankada	75 177	14	76 685	15	TEDAVİL SERMAYESİ			1 689	28
STOK					İLMİ VE MESLEKİ NEŞ-				
Ham eşya	26 860	45			RIYAT SERMAYESİ			558	25
Mamul eşya	43 314	92	70 175	38	BORÇLAR				
HALI İMALDEKİ İŞLER					928 ve 929 Maliye Ve-				
DEMİRBAŞ EŞYA					kâleti temettü hissesi			39 818	13
Makineler ve tesisat	229 250	60	19 061	93	Müşteriler hesabı			2 693	02
Mefruşat	10 542	90	239 793	50	Emanat				
ALACAKLAR					Avrupa fabrikaları hesabı	2 921	10		
Müşteriler hesabı	48 790	02			Lûgat ve gramer "	11 700	94		
Muvakkat hesaplar	43	56	48 833	58	Terbiye ve Halk abonesi				
KÂR VE ZARAR			3 728	80	hesabı	9 683	81		
NÂZİM HESAPLAR					Lise satışı	2 982	67		
Lise mamulâtı	205 771	44			Muhtelif	8 541	63	35 830	15
Mesleki mamulât	201 258	74	407 030	18	Muvakkat hesaplar				
Yekûn			865 308	52	Bina imhası	20 325			
					Lise blokesi	24 224	93		
					Neşriyat blokesi	10 225	60		
					Bülten karşılığı	2 673	75	57 449	37
					NÂZİM HESAPLAR			135 790	67
					Lise kitap sermayesi			205 771	44
					Neş. " "			201 258	74
					Yekûn			865 308	52

Kaynak: Devlet Matbaası Bilançosu Mali Sene 1930 (İstanbul: Devlet Matbaası,1931)

EK-8: Devlet Matbaası 1930 Yılı Kâr Zarar Tablosu

KÂR VE ZARAR HESABI

MATLUP

ZİMMET

UMUMİ MASRAFLAR	L.	K.	L.	K.	L.	K.	MASRAF KARŞILIKLARI	L.	K.	L.	K.
İşletme masrafları							İşçilik karşılığı	107 935	20		
Ücretler	138 511	32					Küçük malzeme karşılığı	6 862	56		
Küçük malzeme	10 550	62					Levazım masrafı	3 976	21		
Kuvvei muharrike	5 183	64					Satış	15 581	92		
Makineler masrafı	629	25					Umumî masraflar	25 802	87		
Sevk masrafı	1 141	27	156 016	10			Aşınma payı	12 465	68	172 624	44
İdare masrafları							VARİDATI MUHTELİFE				
Müteferrika	4 307	93					Kırpıntı kâğıt ve meşin sa.	686	80		
Kırtasiye	2 517	56					Hurda eşya satışı	2 129	25		
Tenhir ve teshin	2 605	72					Parça levazım varidatı	6 277	10		
Telefon	1 238	01					Faiz ve müteferrik varidat	2 958	25	12 051	40
Su	381	60					ZARAR			3 728	80
Posta telgraf	409	46									
Sigorta	2 396	05									
İmha	12 298	94	26 155	27	182 171	37					
928 SENESİ KÂR HESABI					6 176	27					
HATASINI TAŞIH											
"Gelecek senelerde de zühuru melhuzdur."					57	00					
BOZULMUŞ MALZEME İMHASI											
"Çinkograf malzemesi."										188 404	64
Yekûn					188 404	64	Yekûn				

Kaynak: Devlet Matbaası Bilançosu Mali Sene 1930 (İstanbul: Devlet Matbaası,1931)